

Keményfi Róbert: A gömöri etnikai térmozaik

Interethnica 3.

Interethnica

Sorozatszerkesztő
Liszka József

A Fórum Kisebbségkutató Intézet
Etnológiai Központja
Komárom

Postacím:
Fórum inštitút pre výskum menšín
Výskumné centrum európskej etnológie
P.O.BOX 154
SK-945 01 Komárno 1.
etnologia@foruminst.sk
www.foruminst.sk

Keményfi Róbert

A gömöri etnikai térmozaik

A történeti Gömör és Kis-Hont vármegye etnikai
tér szerkezetének változása – különös tekintettel
a szlovák–magyar etnikai határ futására

Fórum Kisebbségkutató Intézet
Lilium Aurum Könyvkiadó
Komárom–Dunaszerdahely
2002

Lektorálta
Kocsis Károly

A kézirat az
OTKA F. 030365
MTA Kisebbségkutató Intézet
Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék
NKFP 5/025. számú pályázat
Bolyai Kutató Ösztöndíj
Magyary Zoltán Ösztöndíj
támogatásával készült

A könyv megjelenését a
Szlovák Köztársaság Kulturális Minisztériuma támogatta

Kniha vyšla s finančným príspevkom Ministerstva kultúry SR

© Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2002
© Keményfi Róbert, 2002
ISBN 80-8062-159-4

Tartalom

I. Bevezetés	7
Kérdésfeltevés, alkalmazott módszerek	7
Az alkalmazott etnikai felmérési módszerről	10
Térképszerkesztési módszerek, alaptérképek	16
A vizsgált terület pontos körülhatárolása, a felhasznált adatbázis	18
A határ mint térprobléma. Az etnikai, a nemzetiségi, a nyelv- és kulturális határ jelentése	23
II. A megye etnikai arculatának alakulása és az etnikai határ változása a XVIII. században	27
III. A megye etnikai arculatának alakulása és az etnikai határ változása a XIX. század elejétől az első világháború végéig (1800–1914)	55
IV. A megye etnikai arculatának alakulása és az etnikai határ változása Trianontól a párizsi béketárgyalásokig (1920–1947)	61
Az 1919–1921-es népszámlálások (Az 1918–1921 közötti időszak)	62
Az 1930-as népszámlálás (Az 1922–1930 közötti időszak)	86
Az 1938–1941-es népszámlálások (Az 1938–1947 közötti időszak)	94
V. A megye etnikai arculatának alakulása és az etnikai határ változása a párizsi béketárgyalásoktól 1991-ig (1947–1991).....	109
VI. A megye etnikai arculatának alakulása és az etnikai határ változása a XVIII. századtól 1991-ig.....	115
1. A XVIII. század	115
2. A XIX. század elejétől az első világháború végéig (1800–1918)	115
3. A XX. század	116
a) 1918–1938	116
b) 1938–1945	118
c) 1945–1991.....	119
VII. Települési vizsgálatok	121
Földrajzi fekvés – etnikai kapcsolatok	121
Népesedéstörténet	125
A honfoglalástól 1880-ig	125
1880-tól 1920-ig	136
1920-tól 1948-ig	140
1948-tól 1991-ig	146

Napjaink valós (tapasztalt) nemzetiségi viszonyai.....	152
Vallás és etnikum	158
Napjaink községi etnikai térszerkezeteinek kialakulása	160
VIII. Jolsva.....	167
Problémafelvetés	167
Elemzés	168
IX. A települések etnikai arculatának alakulásáról	175
X. A jelen etnikai határviszonyai Gömör és Kis-Hont megyében	177
A hivatalos statisztika alapján (1991) megyei szinten	177
A települési tapasztalatokból felvett tényleges helyzetképről a történeti Gömör és Kis-Hont megyében	178
A statisztikai etnikai kevertség fogalmáról és az etnikai határról a megye példáján	180
Irodalom	189
Térképek, atlaszok.....	203
Helységnévtárak.....	203
Statisztikák.....	204
Rövidítések	205
Magyar–szlovák helységnévszótár.....	206
Térképek, táblázatok és ábrák jegyzéke	212
Zhrnutie	215
Zusammenfassung.....	226

I. Bevezetés

Kérdésfeltevés, alkalmazott módszerek

A kötet célja, hogy bemutassa a történeti Gömör (és Kis-Hont) vármegyében az utóbbi három évszázadban lezajlott etnikai változásokat. A vármegye etnikai struktúrájának tér- és időbeli dinamikáját azonban nem egy-egy időpont kiragadásával, hanem folyamatában, társadalmi, történelmi, sőt aktuálpolitikai (napjaink közigazgatási változásai) eseményekbe ágyazva vizsgálja.¹

A megye etnikai arculatának kutatási célkitűzései között nem szerepel viszont, hogy e kötet a vegyes etnikumú települések interkulturális kommunikációját, a nemzetiségek közötti szociális kapcsolatokat, a mindennapok etnikumközi érintkezéseit mutassa be. Hangsúlyozottan csak az volt a cél, hogy a *hivatalos statisztikai adatokon* nyugvó nagy (megyei) etnikai folyamatokat mikrovizsgálatokkal egészítsem ki, azaz *település szintű kutatásokkal* próbáljam meg a statisztikai etnikai kevertség fogalmát és az etnikai határ futását Gömörben tovább árnyalni.² A nemzetiségi tájhatárok meghúzását a földrajztudomány általában a statisztikai sorokból nyerhető, jól mérhető adatok alapján rajzolja fel a térképekre. Ám szükség van a nyelv- és/vagy etnikai határ mentén fekvő kevert nemzetiségű települések vizsgálatával az etnikai tájakat elválasztó vonalak további finomítására.

A községek természetföldrajzi hátterén, népesedés- és közigazgatás-történetén (mit jelentettek a határmódosulások), érintőlegesen a vallási viszonyainak

-
- 1 Ez a kötet az 1998-ban megjelent *A történeti Gömör és Kis-Hont vármegye etnikai rajza* című kötet részben átdolgozott és újragondolt változata: Keményfi 1998. A vizsgált közigazgatási egység, azaz Gömör megye nevének leírása 1802-től, amikor Kis-Honttal egyesült, pontosításra szorul. A helységnév-összeírásokban a megye különböző helyesírási leírásait találjuk (Gömör–Kis-hont; Gömör–Kishont; Gömör és Kishont; Gömör és Kis-Hont). Ezért úgy jártam el, hogy 1802 után az elemző részben és a térképeken is a mindenkori helyesírásnak megfelelően írtam az egyesült Gömör és Kis-Hont nevét. 1920 után és a bevezető részben viszont a Trianon előtti utolsó hivatalos helyesírást használtam a megye megnevezésére és leírására (Gömör és Kis-Hont), hiszen – mint arról szó lesz – ennek az állapotnak megfelelően rekonstruálja a tanulmány a megyét. – *A Magy. Sz. K. Orsz. Hely. tára*. 1913, 116. – Azonban az egész munkát érintő elvi kérdéseket, kutatási módszereket tisztázó részben Kis-Hont zárójelben szerepel, mivel ezek a fejezetek a XVIII. századi Kis-Hont nélküli gömöri vizsgálatokra is vonatkoznak. A térképeken a települések nevei 1920-ig magyarul szerepelnek (amennyiben van magyar nevük).
 - 2 Nem szerepel a kitűzött célok között tehát a *városi térségek* etnikai vizsgálata sem.

változásán keresztül keresem arra a kérdésre a választ, *hogyan alakultak ki a jelenlegi községi etnikai térszerkezetek, mit jelentenek ezek a nemzetiségi térszerkezetek a megyei etnikai határ szempontjából.*³

A fent felsorolt szerteágazó kutatási szálakat két tudomány:

- a) megyei szinten a társadalomföldrajz (vagy másként kultúrgeográfia) és annak egy részterülete, az *etnikai földrajz*,
- b) települési szinten az etnikai földrajz, valamint a *néprajztudomány* fogja területeiben, de főként módszereiben (lásd alább) össze, s végeredményben egy *interdiszciplináris* kutatásról beszélhetünk.

Ennek a szemléletnek megfelelően az egyes *településeket* egy-egy kisebb földrajzi alapegységként vagy *kultúrtájként* (Kulturlandschaft)⁴ is fel lehet fogni, ahol a különböző kulturális elemek komplex, térbeli rendszert képeznek. A kultúrtáj tehát az a környezet, amelyet az ember saját maga teremtett (a szociális környezet is) (Wirth 1979, 94–97; Gunzelmann 1987, 32–33). Meg kell azt is jegyezni, hogy a kultúrtájkutatás alatt hangsúlyozottan a városon kívüli tér, a *vidék vizsgálatát* értjük (Gunzelmann 1987, 1).⁵ A legjelentősebb eredményeit a kultúrtájvizsgálat éppen a különböző települések etnikai vizsgálatait is érintő kutatások terén tudta felmutatni.⁶

Ebben a munkában a társadalomföldrajz kérdésfeltevése az emberi jelenlét *külső, környezeti (térbeli) kapcsolataira*, a társadalmi tevékenységnek és magának a népességnek a történelem során kialakult etnikai térbeli rendjére irányul (Enyedi 1983, 8). De hangsúlyoznom kell, hogy alapjában a *jelen* térbeli etnikai összefüggéseire voltam akkor is kíváncsi, ha történeti adatokkal dolgoztam.

Fontos még azt is jelezni, hogy e tudománynak is az egyik módszere az *indukció*; az elvégzett helyi vizsgálatok összegzéséből igyekszik a földrajz *mérhető (!)* összehasonlítási alapot teremteni, majd ebből általános érvényű *törvényszerűségeket* feltárni. A kötet szempontjából fontos az *etnikai földrajzot* mint a társadalomföldrajz egyik, *etnikai térszerkezetekkel foglalkozó, etnikai statisztikai idősorokat rendszerező és elemző* elkülönített ágát említeni, melyet hazánkban a nyolcvanas évek végén, a kilencvenes évek elején az orosz szakirodalom nyomán Kocsis Károly honosított meg (Trjosnyikov 1988, 351 nyomán:

3 Nem vizsgálom viszont az oktatási és a családszerkezeti viszonyokat. A gömöri falvak nemzetiségi, családi viszonyait tükröző feldolgozások és azok térszerkezeti elhelyezkedéséről: Faggyas 1990.

4 Hasonlóan a természeti táj fogalmához a természeti földrajzban.

5 A várost a kultúrgeográfiai vizsgálatokban általában nem jelöljük a kultúrtáj fogalmával. A városok földrajzi kutatására az ún. városföldrajz kifejezést használjuk, amely magában foglalja a városi tér komplex (pl. szocio-, települési, etnikai, népességföldrajzi) kutatását.

6 Pl. Deutsch 1973, Schmidt 1991. – A két tudomány (néprajz, társadalomföldrajz) legújabb együttműködésének keretében egy többéves kultúrtáj-kutatási, interdiszciplináris programot hajtott végre a mainzi egyetem néprajzi és kultúrgeográfiai tanszéke. Az eredmények önálló kötetben meg is jelentek: Niem–Schneider 1995.

Kocsis 1996, 167).⁷ Munkámban településföldrajzi szempontok (természeti környezet, települési kép) is megjelennek, de mivel a vizsgálatokat a községek *etnikai térstruktúráinak bemutatására* helyeztem, ezeket a vizsgálatokat is a fent megfogalmazott etnikai földrajz körébe foglaltam.

A célkitűzésben megfogalmazott (megyei és települési) etnikai térproblematika vizsgálatának *elméleti hátterét és módszereit* tehát egyrészt a társadalomföldrajz, másrészt annak egyik kutatási ága, az *etnikai földrajz* adja.

A települési kutatásokban viszont a földrajz szolgáltatta külső, mérhető, statisztikai adatokkal alátámasztott eredmények „mögé” is szeretne e kötet nézni, amelyhez a *módszereket* egy másik tudomány, a néprajz területéről vettem, mivel a néprajz kérdésfeltevése a *kultúra belső alkatára*, összefüggéseire, történeti változására, hangsúlyozottan tehát az *egyes kultúrák különbségére, sajátosságaira* irányul. Éppen az volt a cél, hogy ezekkel az egyedi, községi etnikai történetekkel árnyaljam a megyei nemzetiségi folyamatokat.

A néprajztudomány – más társadalomtudományokhoz hasonlóan – fontos módszere a fent említett *egyediség* megragadására a *dedukció*. Mivel éppen az ott jellemző, sajátos kultúra bemutatása a célja, általános, mindenre (akár csak két településre is) érvényes kulturális törvényszerűségek megállapítása, ellentétben a kultúrgeográfiával, nem lehetséges. Lényeges módszere az *összehasonlítás* is, amely az egyes kulturális elemek szintjén (előfordulás) vagy csak a konkrétan, egy-egy helyen (ez lehet pl. település, társadalmi réteg), lehetőleg *azonos szempontok alapján* feltárt, ott lejátszódott *kulturális folyamatok* egymás mellé állításával lehetséges, melyből kirajzolódhatnak hasonlóan vagy eltérően *lezajlott kulturális változások (tendenciák)*, de semmiképpen sem törvényszerűségek.

A különbség tehát a két tudomány kérdésfeltevése között:

földrajz:	⇒	⇐	néprajz:
az általános			az egyedi értelmezése
(törvényszerűség)			(tipologizálás)

7 Az újnak nevezhető földrajzi ág megnevezéseként itt alkalmazott *etnikai földrajz*hoz tartozó kutatásokat a kilencvenes évek előtt – egyrészt kényes voltuk, másrészt demográfiai folyamatok elemzése miatt – a népességföldrajzhoz sorolták, ám ezzel az új terminus bevezetésével szeretném Kocsis Károlyhoz hasonlóan és nyomán a kimondottan *nemzetiségi* térfolyamatok vizsgálatát hangsúlyozni. Ebben a munkában nem szerepel sem megyei, sem települési szinten *demográfiai* folyamatok (születési, halálozási számarányok) elemzése, mert a gömöri vegyes etnikumú térségekben ehhez adatokat *nemzetiségi bontásban* nem találtam. Ilyen jellegű kutatások színmagyar, dél-gömöri településekre: Éger 1993. Vegyes nemzetiségi településekre: Keményfi 1994a.

A két tudományt éppen a kérdésfeltevések különbsége miatt nem lehet egybefogni (kvalitatív–kvantitatív megközelítésbeli eltérés), csak *közelíthetők* egymáshoz egy-egy részterületen az így kapott eredmények.⁸

Mint a fejezet elején olvasható és a fentiekben, a néprajzról megfogalmazottakból látható, ebben a munkában *nem szerepel olyan néprajzi kérdésfeltevés*, amely a vegyes etnikumú települések interkulturális kommunikációját, a nemzetiségek közötti szociális kapcsolatokat, a mindennapok etnikumközi érintkezéseit érintené, és amelyekből a fenti kérdésekre: tehát *az egyedi* kulturális folyamatok lezajlásának módjára választ lehetne adni. A kérdés e munkában a multietnikus településeken csak a kultúra „külső, hordozó” formáira (minősítéssel: nemzetiség, nyelv) irányul.

Az alkalmazott etnikai felmérési módszerről

Alkalmazom viszont *a néprajz egy sajátos vizsgálati módszerét, az etnográfát*, amely metódus segítségével felgyűjtött adatokkal a földrajzi, térszerkezeti problémát: *a települési* etnikai struktúrákat szeretném finomítani.

Mint alkalmazott módszert, az etnográfia fogalmát is tisztázni kell, mivel ezt a fogalmat – a hazai szakirodalomtól eltérően – magára a terepen végzett, sajátos tapasztalati (leírás, interjúk, megfigyelések) *adatnyerési módszerre* értem, melynek felhalmozott eredményei a teoretikus feldolgozás egyik alapját képezik (Hirschberg 1988, 129).

A megye északnyugati, tiszta szlovák és délkeleti, tiszta magyar része között az utóbbi hetven évben a nemzetiségi statisztika szerint egy vegyes etnikumú magyar–szlovák sáv alakult ki, amely terület a gömöri kutatások tulajdonképpeni helyszínét jelentette. A vizsgálat célja eredetileg az volt, hogy mikrokutatásokat végezve bemutassam az egykori vármegye kiválasztott *kétnemzetiségű* vegyes községeiben az utolsó három évszázadban lezajlott etnikai folyamatokat és ezeken keresztül az etnikai határ változásait. Az eredeti célt azonban éppen a mikrokutatások felszínre hozott eredményei módosították, ugyanis számolni kellett egy harmadik, a statisztikában nem vagy csak némely községben (és kis számban) jelzett etnikummal, a *cigánysággal* is. A helyszíni kutatások tehát

8 Fel kell azonban arra hívni a figyelmet, hogy a kvantitatív szemlélet, a mérés a néprajzi adatok egyediségét *tompíthatja*. A mérés a néprajzi „*sajátosan ott tipikus*” „kiegyenlítheti”, azaz a továbbra is fontos, terepen végzett egyedi megfigyeléseket a tudatos mintavétel segítségével általánosíthatja. Az egzakt felmérés egyrészt megmutatja nekünk a vizsgált jelenségnek a populáció egészében előforduló *gyakoriságát*, tehát elkerülhetjük, hogy ha a terepen valamilyen ritkaságot fedezünk fel, akaratlanul (!), de az egész populációra tipikusan érvényesnek véljünk. Másrészt a statisztika segíti az empirikus tudományt abban, hogy a kultúra egyedi jelenségein keresztül nyomon követhető folyamatos dinamikájában megragadja az *állandóságot*, azaz mennyire mozdul a *teljes* populáció a változások irányába. – Neißer 1970, 116–118.

alapjaiban változtatták meg a hivatalos nemzetiségi statisztikai képet (lásd részletesen a további fejezetekben). Éppen ezért szükség volt egy olyan módszerre, mellyel fel lehet (fel lehetne) tární a községekben a cigányság tényleges számarányait.

A szakirodalomban már a cigányság kultúrájának felfogása, bemutatása, értelmezése is komoly gondot okoz, ám még inkább problematikus a *statisztikai minősítésük*. E sajátos kultúra hordozóinak „mérhető arányokká való alakítása” tehát nem kis fejtörést okoz a társadalomföldrajzot, a szociológiát és a statisztikát művelő szakembereknek.

Hogyan ragadható meg, és milyen ismérvek alapján számlálható meg e népcsoport? Antropológiai jegyek szerint (ez leginkább a *külső* megítélésnél dominál, vagyis hogy kit tartanak cigánynak) vagy pedig az etnikai *önazonosság vállalása* alapján? A két eredmény ugyanis még csak meg sem közelíti egymást. Az 1980-as népszámlálásban például hatezren vallották magukat cigánynak, de becslés alapján (*külső* megítélés) ez a szám eléri a majd háromszázötvenezeret (Kocsis–Kovács 1991, 78–105). Ha a nyelv oldaláról próbáljuk meghatározni a cigányságot, akkor sem kapunk még csak megközelítőleg sem pontos számokat, hiszen elenyésző számú cigány beszéli valamely cigány nyelvet. Az 1990-es népszámlálás Magyarországon csupán 142 283 cigányt számlál. Anyanyelvként a cigányt 1990-ben 48 072 fő vallotta a sajátjának (1990. évi népszámlálás, 1993). Tehát a nemzetiségi és nyelvi bevallás között is ellentét feszül. Az is kérdéses, hogy a cigányságot etnikumnak vagy nemzeti kisebbségnek tekintsük-e.

Hazánkban csak az 1993-as kisebbségi törvény adja meg a cigányságnak a nemzeti kisebbségi státust és a vele járó kisebbségi önkormányzat lehetőségét (lásd részletesen: Samu 1995). 1993-ig a jog a cigányságot csupán mint „sajátos kultúrájú etnikai csoportot” definiálta. Mivel kutatásaim a mai Szlovákia területét érintették, le kell szögezni, hogy a cigányság – az addig csupán roma etnikumként jelzett kisebbség – 1991 óta ebben az országban is az önálló nemzeti kisebbségek jogaival rendelkezik (Jurová, 1996, 35–56). Noha a cigányság jogi helyzete a kilencvenes években mindkét ország területén rendeződött, továbbra is súlyos problémát jelent, hogy kik tartoznak ebbe a népcsoportba. Szuhay Péter egy tanulmányában igen árnyaltan, több nézőpontból írja körül a „*kit tekinthetünk cigánynak?*” kérdést: A cigányság meghatározásánál alapvetően négy szempontot szoktak érvényesíteni: 1. statisztikai, szociológiai megközelítés; 2. etnográfiai megközelítés; 3. antropológiai megközelítés; 4. etnikai önazonosság és vállalat figyelembevétele. Szuhay az egyes pontokat részletesen tárgyalja, bemutatja az előnyeit és kritikai éllel (főként éppen a statisztikainak) a hátrányait. Megfogható, „egysoros” definíciót a cigányokra ő sem ad (nem is adhat), hanem láthatólag kísérletet tesz arra, hogy meghatározza a *kereteket, amelyeken belül szabadon (a vizsgálatok céljától függően) értelmezhető a cigányság* (Szuhay–Barati 1993, 340–363).

A cigányság felmérésére, az önkéntes bevallás és a valóság között feszülő ellentét feloldására nemegy többé-kevésbé jó módszer született, amelyek alkal-

mazhatóságát, korlátait általában maguk a kifejlesztők és egyben felhasználók jelzik (Hoóz 1989, 100–113). Ez a kérdő módszer már az első cigányösszeírás (1893) óta lényegében változatlan: azokat sorolják a cigány etnikum (nemzeti kisebbség) közé, *akiket a nem cigány környezet különböző ismérvek (életmód, életvitel, antropológiai jelleg) és az együttélés tapasztalatai alapján cigánynak tart* (Kemény 1974, 63; 1976). Éppen gömöri kutatásaimmal párhuzamosan írt egy elemzést e kérdezési módszer használhatóságáról kritikai éllel Ladányi János és Szelényi Iván (hogymennyire elfogadható, pontos és etikus ez a módszer a cigány népesség számának megállapítására). Ezen írás „többfordulós”, a személyeskedéstől sem mentes élénk vitát váltott ki.⁹

A két markáns irányzat egyike szerint a „*ki a cigány?*” kérdés tudományos igényű megválaszolhatatlan (Ladányi–Szelényi). Csak azt tudjuk megállapítani, hogy *egy adott időpontban* valamilyen szempontrendszer alapján ki tartja magát cigánynak. Szűháy fenti meghatározásához hasonlóan a szerzők *statisztikai* szempontból árnyalt felmérési ívekre támaszkodva is csupán egymást többé-kevésbé átfedő számadatokat („mentális térképeket”) [lásd Ladányi–Szelényi 1997, 3]) tartanak lehetségesnek megadni, amelyeken belül értelmezhető a cigányság létszáma.¹⁰ Szelényi Iván saját korábbi kutatását is kritikus szemmel értékelve arra a következtetésre jut, hogy a különböző statisztikai felmérések, becslések eredményeinek eltérése nem elsősorban módszertani bizonytalanságból, hanem magának az *etnikai minősítésnek a téves alapelvéből* fakad. Hiszen a mintavételi eljárás során „*a cigánynak és nem cigánynak tekintett népesség nem alkot egyértelműen definiálható és egymást kölcsönösen kizáró csoportokat*” (Ladányi–Szelényi, 1997, 5). És bár az önminősítés a legmegbízhatóbb felmérési módszer, úgy vélik, hogy mégis ez a legetikussabb.

Ezzel a felfogással szemben foglalt állást Havas Gábor, Kemény István és Kertesi Gábor. *Pontos* kutatási célok kitűzése után és körültekintő mintavétel alapján (ez a legnehezebb része a vizsgálatoknak) az etnikai minősítés külső információforrásokra (a helyi közösséget jól ismerő személyekre) támaszkodva

9 A *Kritika* 1997. decemberi számában jelent meg Ladányi János és Szelényi Iván tanulmánya „*Ki a cigány?*” címmel, melyre a *Kritika* 1998. márciusi számában Havas Gábor, Kemény István és Kertesi Gábor „*A relatív cigány a klasszifikációs küzdőterén*” című cikkben reagált. Erre a cikkre Ladányi János és Szelényi Iván ugyanabban a *Kritika*-számban „*Az etnikai besorolás objektivitásáról*” címmel válaszolt. Kertesi Gábor a *Replika* 1998. márciusi számában „*Az empirikus cigánykutatások lehetőségéről*” címmel újabb tanulmányt tett közzé, melyre Ladányi János és Szelényi Iván az 1998. júniusi *Replikában* „*Még egyszer az etnikai besorolás »objektivitásáról«*” című írásában viszontválaszolt. – A cigányság statisztikai felmérésének különböző módszereiről, eredményeiről, a vizsgálatok időpontjairól, kereteiről lásd az itt felsorolt írásokat. Összefoglalva: Keményfi 1999a, 137–155.

10 „...arról, hogy egy etnikai csoport »objektíve« milyen létszámú, az empirikus társadalomkutatás módszereivel lényegileg semmit sem lehet mondani.” Ladányi–Szelényi 1997, 3.

elvégezhető. Ezzel a módszerrel a „*ki a cigány?*” kérdésre megbízható, majdnem pontos eredményt kapunk (Havas–Kemény–Kertesi 1998, 33).

Az első elméleti irányzat az etnikai identitást úgy tekinti, hogy az csak jól behatárolható történelmi időszakra jellemző társadalmi konstrukció lehet. Az etnikai identitás mindenkor társadalmi (és hatalmi) meghatározottságú (konstruktivizmus). A kulturális különbségek tehát társadalmilag szerveződnek. A másik irányzat úgy véli, hogy a körültekintő mintavétel alapján elvégzett kutatások az etnikai hovatartozást objektív kategóriaként tételezhetik (esszencializmus) (Feischmidt 1997, 7–28).

A települési etnikai térszerkezetek vizsgálatára is alkalmazható esszencialista módszernek az a lényege, hogy az adott községben élőket a faluközösséget jól ismerő, idősebb lakosok, helyi értelmiségiek (pap, polgármester) az *együtt-élés folyamán szerzett saját tapasztalataik alapján nemzetiségileg minősítik*.

A cigányság külső (azaz kívülálló általi) besorolása kapcsán felmerülő etikai probléma miatt az 1980-as népszámlálásnál a hazai „*történeti*” *nemzetiségekre* alkalmazott ún. „társadalmi minősítés” módszere sem tökéletes. Ugyanis a hazai etnikai statisztika művelői ekkor felismerték, hogy az önkéntes bevallás nem ad pontos képet a magyarországi nemzetiségek számáról. Ezért a „társadalmi minősítés” módszerével egészítették ki az önkéntes bevallást (1990. évi népszámlálás, 1993). Az 1980-as hivatalos nemzetiségi felvételhez hasonlóan, ám annál még árnyaltabban¹¹ végezték el Hoóz István és munkatársai Baranya megye nemzetiségi statisztikai elemzését, és a kutatás eredményeit tartalmazó kötettel mintát adtak a nemzetiségi jellegű mikrovizsgálatokhoz.¹² Bár az alapvető „statisztikai mankó”, az anyanyelv segítségével a „történeti” nemzetiségekhez tartozók száma árnyaltabban (pontosabban) meghatározható (és ezért ebben az esetben ez a felmérési mód elfogadottabb, kevésbé támadott), itt is csupán külső személyek vélekedéséről van szó, akik másra alkalmazzák a szerintük megfelelő etnikai ismérvet.

Saját tapasztalataim alapján és Hoóz Istvánnal egyetértve meg kell jegyeznem, hogy ebben a fajta minősítésben a közösséget jól ismerő, megkérdezett célszemélyek elsősorban *nem* az életmódot, társadalmi magatartást, nyelvi, kulturális vonásokat, *hanem* a rasszjegyeket hangsúlyozzák, és nem kerülnek a cigányok közé pl. olyan „magyarok”, akik maguk is „cigány életmódot” folytatnak, ám akiknél a cigányságot meghatározó antropológiai jegyek hiányoznak (Hoóz 1985, 8–113). Ez a fajta minősítés azonban utat nyit(hat) az előítéleteknek, és a megbélyegzés lehetőségét is magában hordja (Szuhay–Barati 340).

Mivel gömöri vizsgálataim célkitűzéseiben az etnikai földrajzi vizsgálatokhoz (pl. térképek) konkrét adatokra volt szükségem, megpróbáltam a két felfogást egymáshoz közelíteni, azaz az objektivista módszert „csiszolni”, „dinamikusabbá” tenni, és finomítani mind a szlovák és magyar, mind a cigány személyeket

11 A vizsgálatok részletes leszármazási elemzést is tartalmaztak.

12 A felmérés módszertanáról részletesen: Hoóz 1985, 19–53.

minősítők szubjektív ítéletét. Noha a vizsgálataimban alkalmazott metódus az előbb vázolt (esszencialista) módszerkörhöz tartozik, ám az alapjában statisztikai felmérési mód (zárt kérdőív) helyett a *kérdéseket nyíltá tettem*, azaz a nemzetiségi hovatartozás „száraz” felvétele mellett ezeket az adatokat (*a jelen etnikai viszonyait, térszerkezeteit*) árnyaló *egyéni élettörténeteket, vélekedéseket* is beépítettem. Hangsúlyozottan az volt tehát a cél, hogy a megyei hivatalos statisztikai adatokon nyugvó etnikai folyamatokat mikrovizsgálatokkal árnyaltam, azaz sajátos néprajzi módszerekkel a száraz statisztikai (és földrajzi) adatok „mögé” pillantsak, és választ kapjak arra a kérdésre, hogy milyen kulturális (nyelvi, vallási, tehát adatokkal megragadható, „mérhető”) viszonyokat takarnak a községekben felvett nemzetiségi adatok. A megkérdezett milyen fordulópontokhoz, eseményhez vagy *folymathoz* köti a vele egy közösségben élő és így általa jól ismert személyek élettörténetében az etnikai identitást és annak esetleges változását. A cél a hivatalos statisztikai adatok összevetése volt a településeken tapasztaltakkal, illetve a gömöri szlovák–magyar etnikai határ finomítása az ellenőrzött és korrigált adatok alapján. Ez nem jelenti azt, hogy tudatos torzításokat kellene feltételezni a hivatalos népszámlálások nemzetiségi számaiban. Valójában azt vizsgáltam, hogy a vegyes etnikumú községekben a nem igazán mérhető kulturális, *nyelvi viszonyok pontos statisztikai számokká való redukálása milyen torzulásokat eredményezhet*.

A cigányság felmérésére új besorolási módszert próbáltam alkalmazni: a szakirodalomban általánosan használt és általam fenntartásokkal fogadott fenti cigányminősítési eljárást *megfordítottam*, és azokat soroltam (legalábbis próbáltam) a cigány etnikum (nemzeti kisebbség) kategóriába, *akiket olyan cigányok, akik magukat romának vallják (!) – különböző ismérvek (életmód, antropológiai jelleg, családi leszármazás) alapján – cigánynak tartanak*. Természetesen ez a minősítési-besorolási rendszer sem tökéletes, hiszen nem kerüli ki a minősítő szubjektivitását és azt, hogy olyan személyek is bekerülnek ebbe a népcsoportba, akik magukat nem vallják cigánynak, ám úgy gondoltam, hogy ezzel az újszerű megközelítéssel sikerül kiküszöbölni a „kívülálló” etnikumok előítéleteit, esetleges „lealacsonyító” megítélését, hiszen ha valaki a saját népcsoportjához tartozónak vél mást, azzal egyben sorsközösséget és az élet sok területén azonos *értékrendet* is vállal.

De az előre, „íróasztal mellett” megfogalmazott cigány minősítési módszer a terepen használhatatlan volt!

Egyrészt azért, mert a községekben „láthatatlanná”, azaz felkutathatatlanná váltak, akik magukat a népszámlálásban cigánynak vallották. Másrészt ha sikerült is ilyen személyekre lelni, azok nem ismerték annyira a falut, hogy etnikai szempontból minősíthessenek mindenkit, harmadrészt pedig *statisztikai szempontból* értelmezhetetlen, számadatokban nem kifejezhető válaszokat adtak. E falvakban¹³ ugyanis nincsenek olyan egyértelmű ismérvek (jelen esetben pl. a

13 Más településen a cigányság önminősítéséről: Szabó 1993, 18–28.

cigány nyelv vagy a környezettől eltérő vallás), amelyekhez a saját és más családok nemzetiségi *önképét* mindent kizáróan statisztikai módon is hozzáköthetnék, noha magukat valamilyen (főként gazdasági) megfontolás miatt a népszámlálásokon cigánynak vallották. Hol a rokonsági hovatartozás (családi felmenők), hol a közösségből való kiszakadás („az *már* nem cigány”), hol az egyszerűen „tudom róla” volt a minősítési kritérium, de sok családdal kapcsolatban, amelyeket a nem cigány környezet cigánynak vélt, a cigányokhoz való besorolásától tartózkodtak, a kérdést indokolatlannak találták.

A fenti vizsgálatok *kiegészítésére* (azaz az „esszencialista modell finomítására”) komoly fenntartásokkal, de elvégeztem az általánosan használt „cigány az, akiket a nem cigány környezet – különböző ismérvek alapján – cigánynak tart” meghatározás segítségével is az etnikai felmérést. Az így kapott információk csupán kiegészítették a népszámláláskor önként vállalt nemzetiségi és anyanyelvi adatokat. Ám e módszerrel kapcsolatban alapvető kérdés, hogy *minek az alapján minősítenek* személyeket, családokat a településen velük együtt élő más személyek.

A tereptapasztalatok azt mutatják, hogy a magyarság és a szlovákság minősítésénél mind a tíz településen a domináns szerepet az *anyanyelv* játszotta,¹⁴ azaz anyanyelve alapján soroltak be valakit valamelyik etnikumba. A második ítélezési szempont a *nemzetiségi* igazodás volt, amely a leszármazáson, a családi kapcsolatokon nyugodott. Ez azt jelenti, hogy az adott személy, bár mindkét felmenője magyar, és a magyart tanulta anyanyelvként, de ő maga már „inkább” a szlovák nyelvet beszéli. Ilyen esetben már szlováknak, „elveszőfélben”, kutatói terminussal: a „nyelvhasználati asszimiláció” útján lévőknek minősítettek valakit. Ugyanilyen megfontolások alapján azonban volt olyan is, akit „szlovák nyelvű élete” ellenére éppen a magyar felmenők miatt „még” magyarnak vettek fel (Hoóz 1975, 26–30). A legnagyobb probléma a vegyes házasságokból származó utódok megítélésénél volt.¹⁵ Hoóz István baranyai nemzetiségi vizsgálataiban árnyalt vegyes házassági kategóriákat (4 csoportot) állított fel az asszimiláció előrehaladási fokainak megfelelően, és ebbe a már előre megadott keretbe igyekezett a vegyes *családokat* besorolni (Hoóz 1975, 31). Ezzel a módszerrel ellentétben e tíz település vegyes házasságai kapcsán nem állítottam fel semmiféle külső, kutatói korlátot, irányított kategóriát a vegyes kapcsolatokból származó utódok nemzetiségi besorolásánál, mivel egyrészt szigorúan a közösségi vélekedésekre voltam kíváncsi, másrészt a baranyai vizsgálatokkal ellentétben a multiethnikus családokat nem teljességükben, hanem *egyénekre* lebont-

14 Kérdés, ha etnikai felmérést végzünk, akkor még ma is érvényesnek kell-e tekintenünk az 1872-es szentpétervári konferencia iránymutatását, mely szerint az egyes államok nemzetiségi összetételének megállapítására az önkéntes anyanyelvi bevallás lehet egyedül alkalmas.

15 A vegyes házasságok utódjai nemzetiségi megoszlásának kérdésköréről és a bevallási motivációkról: Mirnics 1994, 117–127. Részletes statisztikai elemzés a vegyes házasságokról: vö. Varga 1996, 82–94.

va minősítettem.¹⁶ A „ki a cigány?” egzakt módon megválaszolhatatlan kérdésre, vagyis a cigány lakosok etnikai besorolására az antropológiai jelleget, a családi kötelékeket és a leszármazást adták meg kiindulási pontként.

Térképszerkesztési módszerek, alaptérképek¹⁷

E munka a *községhatáros színfelületes, színárnyékolt ábrázolási módszert* alkalmazza. A viszonyítási alap a magyarság 100%-os aránya, azaz a színskála azt mutatja meg, hogy a községben ehhez az alapértékhez képest mekkora a magyarok százalékos megoszlása. Azért lett ez a népsűrűséget, lélekszámot nem jelző kartográfiai módszer kiválasztva, mert elsősorban a *nyelvhatár* térségi problematikája az írás fő témája, amelyre a *színárnyékolás nyújtja a legjobb és a legplasztikusabb ábrázolási megoldást*. A népesség, ill. nemzetiségek számának, sűrűségének térképi megjelenítését tehát nem tartottam fontosnak. Ezeket az adatokat a mellékelt statisztikai táblázatok tartalmazzák, mivel a vizsgálatok a népsűrűség alakulását, az etnikumok számának változását megyei szinten csak másodsorban és csak egyes kiemelt településeken érintik.¹⁸

A térképeken az egyes százalékos kategóriák úgy lettek meghatározva, hogy azok alkalmasak legyenek egyrészt az *etnikai határ finom megközelítésére* (40–49%, 50–59%), másrészt a megye szintisza nemzetiségi területeinek (10%-os, ill. 90%-os tartományok) az elkülönítésére. A két „nagy” egység (10–39%, 60–89%) a tulajdonképpen statisztikailag *vegyes tartományok* árnyalásának és a több helyen való tudatos felborításának az okairól az adott fejezetben lesz szó.

Meg kell még röviden említenem a településtérkép-szerkesztéseket is. Ezeken a térképeken az előző pontban leírt módszerrel felvett adatok *házsám szerint* a megfelelő etnikai jelekkel (nemzetiségi katasztertérképekről van tehát szó)¹⁹ let-

16 Meg kell jegyezmem azt is, hogy Dávid Zoltán éles kritikával fogadta Hoóz módszerét, a nemzetiségi családok külső megítélését. Szerinte nem szabad az önkéntes nemzetiségi bevallást megkérdőjelezni, és például a származást tudakolni. Ám cikke második felében, önmagának ellentmondva (!), ezt a módszert a cigányság esetében már *megengedhetőnek* tartja! – Dávid 1980, 96.

17 Alaptérkép: olyan térképlap, mely az ábrázolandó információk szempontjából előre meghatározott kiindulási ismereteket tartalmaz (pl. községhatárok, folyók, alapvető hegyvonulatok), és további, az ábrázolási célnak megfelelő fejlesztési lehetőséget rejt magában. – Bárczi–Ország 1959, I. 112.

18 A települési kutatásokat tartalmazó részben viszont fontosak ezek az adatok is.

19 Milleker véleménye szerint csak az így elkészített etnikai térképek igazán hitelesek: „Az előbb említett város esetében csak úgy tudom elképzelni a megoldást, ha a város alaprajzán minden egyes lakostól, vagy családtól lakott vagy elfoglalt területet (kiemelés: K. R.) ábrázolnánk megfelelő színezéssel...” – Milleker 1935, 190. – A módszerről: Keményfi 1993, 125–142. Komoly problémát okozott több gömöri településen, hogy nem egységes a házsámozás. A településeket többször átszámozták, és az új mellett él a régi is. Az üres telkeket nem mindenütt számozták, így beköltözésnél, új ház építésénél előfordul (pl. Szkároson), hogy a 67-es ház mellett a 92-est találjuk.

tek feltüntetve. Azokon a pontokon, ahol ettől eltérő jelölési módok (pl. vegyes házasságok egyedi jelölése) használata vált szükségessé, külön kitérek.

Ha egy közigazgatásilag is behatárolható terület majd három évszázados etnikai folyamatait tekintjük át, akkor természetesen az alkalmazott alaptérképeket is úgy kell megválasztani és megszerkeszteni, hogy az adott időpontban felvett település szintű nemzetiségi adatok rávetíthetők legyenek a térképekre, azaz *ugyanabból az etapból kell választanunk az alaptérképet is, melyből a népszámlálási nemzetiségi adatokat használjuk fel*. Ezért természetesen nem kerülhető meg a megye területének nagyságát érintő igazítások és közigazgatási változások nyomon követése sem, különösen Gömör (1802-től Gömör és Kis-Hont) megye esetében, ahol egy statikus, „időtlen” alaptérkép használatát a többszörös és mélyreható közigazgatási változások (a megye több részének, ill. településének el- és hozzákapcsolása; országhatár-módosulás) nem teszik lehetővé. Éppen ez a probléma az oka, hogy a megye nemzetiségi képe három évszázados változásának bemutatása *szükségszerűen Gömör (és Kis-Hont) közigazgatási történetének főbb állomásait is visszatükrözi*. E kötet céljai között természetesen nem szerepelhet a teljes gömöri közigazgatás-történet bemutatása, a települések ide-oda tartozását elrendelő törvények felsorolása. Ezért csak a jelentősebb igazgatási változásokat fogalmaztam meg a szöveges részben (kikerülhetetlen természetesen pl. a XX. századi többszöri határmódosítások elemzése a megye esetében, mert jelentős nemzetiségi változásokat indítottak el), mivel egy-egy falnak a megyétől való el-, ill. hozzácsatolását a térképek úgyszólván feltüntetik, azaz az egyes időpontokban szerkesztett térképek és a mellékelt adatsorok pontosan tükrözik, hogy a települést, ha a szöveges részben nincs is jelezve, mely időpontban csatolták a megyéhez.

Általános szabályként fogalmazható meg, hogy 1880-tól minden időpontban a *községhatáros térkép* az alap a megye nemzetiségi szerkezetének bemutatásához. Az ezt megelőző korszakban viszont csak jelkulcs jelöli az egyes települések etnikai hovatartozását. Ennek okairól a XVIII. századra vonatkozóan az adott fejezetben lesz szó.

A nemzetiségi struktúra végigkíséréséhez 1880-tól 1910-ig *azonos alaptérképet*, Gömör (és Kis-Hont) megye 1912-ben készült áttekintő térképét használtam,²⁰ mivel ebben az időben nem történt Gömörben közigazgatási változás. Nem vettem figyelembe e harminc év esetleges kisebb községhatár-módosulásait.

A XX. században a trianoni döntés közigazgatásilag szétbontja a megyét. Mivel a munka célja, hogy az egykori (történeti) Gömör és Kis-Hont területének etnikai változásait kövesse nyomon, mesterségesen kellett 1920-tól kezdve rekonstruálni a megyét. A különböző és gyakran változó közigazgatási egységekből mintegy „*kimetszettem*” Gömör és Kis-Hont a szakadást megelőző utolsó, 1910-es állapotának megfelelő területét és községeit, azaz az *1910-es megyei*

20 Gömör és Kis-Hont vármegye átnézeti vázlata. Hadt. Int. Térképtár. B lxa 1692.

*közigazgatási egység adja a kutatási térkeretet a későbbi vizsgálatokhoz.*²¹ Mint jeleztem, nem kívántam közigazgatás-történeti munkát írni, de a századunk gömöri etnikai viszonyait bemutató fejezetben mindig említem, hogy mely közigazgatási egységekből lett mesterségesen kiemelve a megye.

A trianoni döntés évének etnikai térképéhez még az 1912-es térkép szolgáltatja az alapot, ám az országhatár módosulását követő csehszlovák népszámlálások eredményeinek bemutatásához már a két világháború közötti telepítéseket, új községek létrejöttét is jelző alaptérképet kellett alkalmazni, s ezért Varsík 1940-ben megjelent munkája térképi mellékletének községhatáros alapszerkezetét emeltem át e műbe is (Varsík 1940).

Az 1938–1945 közötti időszakban a magyar közigazgatás visszaállította az eredeti (1910-es) községhatárokat, ezért erre az időszakra ismét használható az 1912-es megyetérkép, hiszen a munka csak a magyarországi megyerészt mutatja be.

A második világháborút követő időszak bemutatásához a Csehszlovákiához csatolt megyerész térképi alapja a mindenkori (1960, 1970 stb.) csehszlovák közigazgatási térképből lett kiemelve.

Települési szinten az adott községek *helyrajzi térképei* adják a kiindulópontokat, melyeken házszám szerint tüntettem fel a megfelelő etnikai jeleket.²²

A vizsgált terület pontos körülhatárolása, a felhasznált adatbázis

Az 1910-ben 4289 km² kiterjedésű Gömör és Kis-Hont megye a történelmi Magyarország észak-északkeleti részén a *Felföldnek*, *Felvidéknek* is nevezett tájon fekszik (feküdt), melyet 1910-ben *Liptó*, *Szepes*, *Abaúj-Torna*, *Borsod*, *Heves*, *Nógrád* és *Zólyom* vármegye ölelte körül (Mendöl 1940. 5).²³ Ám a kutatott terület *pontosabb* behatárolása, megnevezése már a kötet alcímének meg-

21 Ezt a „történelmietlen” kimetszést az összehasonlíthatóság követeli meg. – Buchhofer 1967 (Kelet-Poroszország „történelmietlen” rekonstrukciója etnikai vizsgálatokhoz); Kocsis 1993a. 7. – Kocsistól eltérően azonban nem számítottam át a települések jelen nagyságaira az egyes községek és városok régmúlt etnikai adatait, bár ennek csak a városoknál van jelentősége, mert nem hasonlítható össze *Rozsnyó*, *Rimaszombat*, *Tornalja* 1945 után a bekebelezett községekkel növekvő közigazgatási területén élők teljes száma. Nem alkalmas tehát a *városok* etnikai folyamatainak háromszáz éves felvázolására ez a megközelítés, de ez nem jelent lényegi problémát, mivel ebben a munkában a fő hangsúlyt nem a városi térségek népesedési, nemzetiségi változása jelenti.

22 A tanulmányban szereplő térképek nagyobb, A/3-as formátumban megtalálhatók: Keményfi 1998.

23 A *Felföldet* éppen színes nemzetiségi viszonyai miatt nem minden kutató értékeli geográfiai, hanem inkább etnikai fogalomként: Podhradszky 1924, 8. A *Felvidék* fogalma a trianoni döntés után átalakult, és mindazokat a területeket jelenti, melyeket Magyarországtól Csehszlovákiához csatoltak. – Popély 1990, 71. – A természetföldrajzi egység (északon a Kárpátok koszorúja, délen az Északi-középhegység vonulata zárja le) tehát politikai földrajzi fogalommmá vált.

fogalmazásakor is gondot okozott. A célkitűzésben megfogalmazott témakör vizsgálatának térkeretét ugyanis nem az egész megye, hanem annak tulajdonképpen csak a *vegyes etnikumú magyar–szlovák sávja* adja. És bár a teljes megyét az 1920-as közigazgatási megszűnése után mesterségesen rekonstruáltam, mégis a megye perem-, azaz a szinte tiszta etnikumú (északi és legdélibb) részeit 1945-ig csak az etnikai térképek jelzik, a szöveges részben nem említem ezeket a megyerészeket.

Úgy is megfogalmazható, *hogy a vizsgált terület nem más, mint az 1920-as trianoni és az 1938-as bécsi döntéssel kijelölt* (a korábbi és a későbbi időszakban csak kijelölhető) *országhatárok közötti kevert nemzetiségű (szlovák–magyar) megyerész* (1. térkép).²⁴ Ezen a területen az 1910-es Helyiségnévtár szerint 137 település osztozik. A területi keretek körülhatárolása egyben azt is jelenti, hogy az e sávon kívül, de szintén Gömörben, annak északi településein élő német és ruszin nemzetiségeket csak *érintőlegesen*, utalásszerűen említem.

Azért is pontosítani kell a területet, mert a XX. század nagy része során – amikor a megye két országhoz tartozott – egyrészt nem mindig áll a rendelkezésünkre mind a két fél részéről ugyanabban az időpontban felvett települések szerinti nemzetiségi megoszlásokat tartalmazó adatsor, másrészt előfordul, hogy egyáltalán nem tartalmaznak a statisztikai kiadványok települési sorsorokat. Ezekben az esetekben a településeket fehér foltok jelzik, vagy ezekből az időpontokból egyáltalán nem is készültek (készülhettek) etnikai térképek.

A kutatási terepet tehát Gömör (és Kis-Hont) 1920-as és az 1938-as államhatárok közötti része jelenti. Az elemző részek ennek a megyerésznek az etnikai arculatát követik nyomon. Az ezt kísérő északi (szinte tiszta szlovák) és a déli (tiszta magyar) sávokat csak periferiálisan, csupán a térképekre vitt etnikai adatokkal mutatom be. 1945 után az adott fejezetben jelzettek miatt a térképek sem mutatják az e határokon kívüli területeket. Kiegészítheti, pótolhatja részben a hiányzó déli megyerész elemzését a Magyarországon maradt 21 gömöri település esetében Éger György etnikai adatokat is tartalmazó társadalomstatisztikai vizsgálata. Az északi területek etnikai jellegét pedig Ila Bálint tanulmányában követhetjük nyomon (Éger 1990, 75–96; Ila 1957, 113–148; Csorba 1985, 19–29).

Az egyes önálló települések kutatásánál, azaz a községek kiválasztásánál a következő tényezők voltak a döntőek:

- a) Az 1991-es szlovák népszámlálás alapján meghúzható gömöri *nemzetiségi határ mentén fekszenek* a települések.

24 A kutatott terület körülhatárolásával kapcsolatban egy apró kiegészítést kell tennem. Dél-Gömör kiterjedését a földrajzi és a néprajzi szakirodalom eltérő módon értelmezi. A földrajzi irodalom a trianoni döntés után Magyarországnál maradt gömöri községeket, míg a néprajzi irodalom a magyar többségű, azaz az etnikai határig terjedő megyesávot érti Dél-Gömör alatt. Jelen munkában az *utóbbi* értelmezést követem.

- b) Az 1991-es csehszlovák népszámlálás alapján *vegyes etnikumúak* legyenek a települések. Hogy mit jelentenek a statisztikai nemzetiségi kevertség határértékei, arról a munkában részletesen szó lesz. A települések kiválasztásánál egyrészt a szlovák statisztika irányszámai szerint jártam el, amely szerint azok a települések tekinthetők vegyesnek, ahol a nemzetiségi részaránya *meghaladja a 10%-ot*, illetve a 100 főt (Gyurgyík 1994a, 118), másrészt azzal kell leszűkíteni ezt a statisztikai nemzetiségi kevertségi meghatározást, hogy az „erősen” (általánosan elfogadott 25%-os) kevert lakosságú községeket emeltem ki.
- c) Elegendő statisztikai adat álljon rendelkezésre a vizsgálathoz, és a községekben is elérhetők legyenek az etnikai jellegű kutatásokhoz elengedhetetlen adatbázisok.²⁵

A fenti pontok alapján a kiválasztott települések a következők (2. térkép, 1. táblázat):

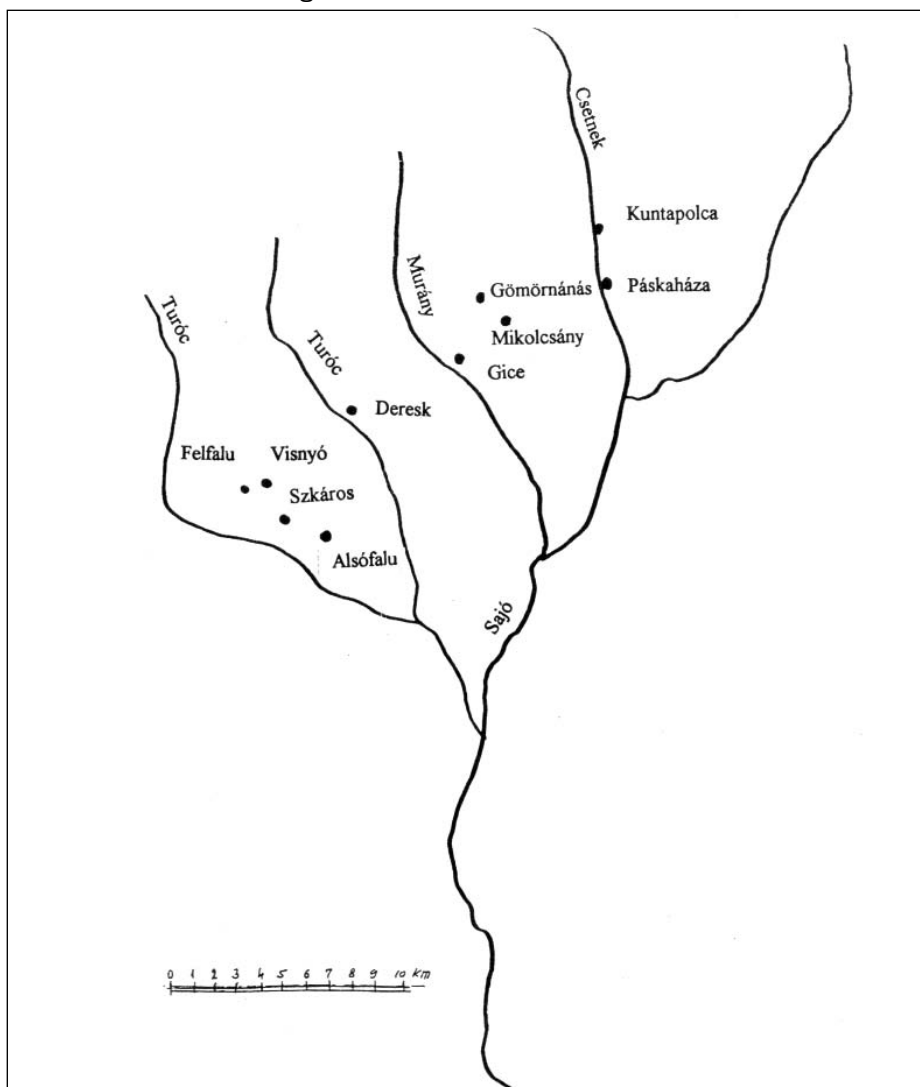
1. táblázat

A kutatott települések Skúmané osady Die untersuchten Siedlungen	A magyar nemzetiség aránya 1990
Alsófalu (Poliná)	71%
Deresk (Držkovce)	94%
Felfalu (Chvalová)	41%
Gice (Hucín)	49%
Gömörliget (Gemerský Sad) ²⁶ 1. Gömörnánás (Nováčany) 2. Mikolcsány (Mikolčany)	61%
Kuntapolca (Kunova Teplica)	50%
Páskaháza (Pašková)	69%
Szkáros (Skerešovo)	40%
Visnyó (Višňové)	74%

25 Felvehető legyen a lakosság családnévsora, elérhető legyen a település helyrajzi térképe, és ha kell, az egyházi adatbázisok is. Több településen ezek a feltételek nem voltak adottak, ill. etnikai kutatásokra egyáltalán nem is volt lehetőség.

26 1963-ban a két községet *Gömörliget* néven összevonták.

2. térkép. A vizsgált települések és folyóvölgyek. Skúmané osady a údolia riek.
Die untersuchten Siedlungen und ihre Flusstäler

Egy színmagyar (90% feletti magyar arány) település, *Deresk* pedig a multietnikus községek mellé *kontrollként* lett felvéve. Ennél a településnél is az volt a kritérium, hogy az etnikai határ mentén fekszen, és elérhető legyenek a falu nemzetiségi adatbázisai.²⁷

27 *Jolsva* is – érdekes nemzetiségi fejlődése miatt – szerepel a kutatott települések listáján, de itt nem végeztem terepmunkát, és ezért csak távoli, óvatos következtetéseket lehet megfogalmazni.

Ki kell még azt is emelni, hogy a gömöri etnikai határ csak egy szakaszát vizsgálom, és főként a c) pontban leírtak miatt nem volt módom az egész nyelvhatár mentén elvégezni a nemzetiségi adatok felvételét. Annyiban tudtam tehát következetes lenni a települések kiválasztásánál, hogy azokat az 1990-es gömöri statisztikai etnikai határ egy részén, *egy zárt települési láncot alkotva* emeltem ki.²⁸

Az így kiválasztott és kutatási listára felvett falvak tehát *nem reprezentálják* az egész nemzetiségi határt, és a *községi vizsgálatokból nyert mikrohatár-kutatási eredmények nem alkalmasak* – ellentétben az első, megyei tiszta etnikai földrajzi elemzési résszel – *az egész megyei etnikai határra helytálló törvényszerűségek megállapítására:*

1. Egyrészt mert nem minden itt említett község, mely a nemzetiségi határ mentén fekszik, képvisel egy-egy, települési etnikai százalékos típust (pl. 10%, 20%, 30%... stb.), ezért *földrajzi* általános törvényszerűségek *nem* állapíthatók meg.
2. Azért sem lehet átfogó törvényszerűséget alkotni a helyi, azaz *települési* tereptapasztalatokon és felvételezésen alapuló adatsorokból, mert minden egyes falu sajátos, *önálló település- és etnikai történettel* rendelkezik. És ha már ezeket a mikroetnikai térszerkezeteket, történeteket – éppen a nagy, a megye egészét jellemző általános etnikai folyamatok árnyalásáért – községről községre végigvittem, *nem alkothatunk* pl. a kutatott visznyói viszonyokból a nem vizsgált, ám igen figyelemreméltó nemzetiségi történettel rendelkező és szintén az etnikai határ futását meghatározó *Alsópokorágyra* vonatkozóan *etnikai törvényszerűségeket*.

Arra viszont alkalmasak az eredmények, hogy a kiválasztott, összefüggő települési lánc tagjaiban tapasztaltakból – amint azt a fenti célkitűzésben megfogalmaztam – *óvatos következtetéseket és tendenciákat* az egész nemzetiségi határra megfogalmazzam, és a következtetésekkel a gömöri etnikai határ *jelen helyzetét pontosítsam, finomítsam*.

A kutatások során felhasznált adatokat a magyar és 1919-től a csehszlovák népszámlálások, helységnévtárak, statisztikai lexikonok település szintű nemzetiségi és anyanyelvi számsorai adták.

Az első nemzetiségi adatsort az 1715–1720-as összeírásból merítettem. A továbbiakban a XVIII. századot és a XIX. század első felét a fennmaradt, községi etnikai jelleget is megadó lexikonokra alapozva (Bél Mátyás, Korabinszky János, Vályi András stb. munkái) és az úrbéri tabellák alapján elemeztem.

28 Ez a települési lánc a nyelvhatárral való egybeesése miatt már korábban szlovák kutatók érdeklődését is kiváltotta. Pl. Varsík 1940, 74–75.

Ugyanennek a századnak (XIX.) a második felére és a huszadik századra az adatokat az 1880-as, 1900-as, 1910-es, 1920-as, 1930-as, 1941-es, 1980-as és 1990-es magyar népszámlálások adatai adták.

Az országtól elcsatolt megyerész nemzetiségi képét alapvetően az 1919-es, 1921-es, 1930-as, 1980-as, 1991-es csehszlovák népszámlálásokból lehetett az etnikai térképeken rekonstruálni.

A huszadik század második felében (1950, 1960, ill. 1961, 1970) nagy adathiányba ütközünk. Ennek egyrészt az az oka, hogy nem készültek település szintű nemzetiségi, anyanyelvi adatokat tartalmazó kötetek (Magyarország), vagy azokat titkosították (Csehszlovákia).

Az egyes fejezeteknél egyrészt még a felhasznált további töredéket és „apró” forrást is említem, másrészt annak is hangot kell adni az egyes korszakok feldolgozásánál, hogy az adott statisztikai adatsorok az anyanyelv vagy a nemzetiség alapján lettek-e felvéve, mert ez a két adat nem takar feltétlenül azonos etnikai képet, és ez a különbség a térképek összehasonlíthatóságát is befolyásolja.

A települési etnikai térképek elkészítéséhez felhasznált számsorok felvételét a módszertani részben már ismertettem, melynek lényege tehát, hogy a hivatalos statisztikák mögé szerettem volna pillantani a *helyi* tapasztalatokból, felgyűjtött vélekedésekből nyert adatokkal.

A határ mint térprobléma. Az etnikai, a nemzetiségi, a nyelv- és a kulturális határ jelentése

Az országhatárok térproblematikájának külön fejezetet szentel a politikai földrajz (Ante 1981, 104–125). Térségünkben azért is van nagy jelentősége a határok vizsgálatának, mert a Párizs környéki békék eredményeként megszületett, államokat elválasztó, mesterségesen kijelölt vonalak a szomszédos országok közötti feszültségek legfőbb forrása.

Különböző vélekedések vannak arról, hogy mit tekinthetünk jó és mit rossz államhatárnak. Közép-Európában a „jónak” tekintett természeti tájhatárok (tenger, folyó, hegy) vagy egységes gazdasági körzetek mint államhatárok szerepét háttérbe szorítja a tiszta politikai-etnikai határookra való törekvés.²⁹ Ám az első trianoni sokk kiheverése után hazánkban felismerték, hogy a nemzetiségi kérdés ilyen irányú, azaz területi (tér) megoldása nem vezethet megnyugtató eredményre, mivel egyrészt nem lehet Közép-Európa tarka etnikai képét egyértelmű politikai-nemzetiségi határokkal feldarabolni, másrészt az *etnikai határ mozog*, ezért nem lehet azokat stabil, mindenkorra érvényes politikai határokká emelni (Vilmos 1929, 61–79; Rónai 1941, 110–111).

29 Lásd napjainkat, a felbomlott Jugoszláviát. – Kocsis 1993b.

Az *etnikai, a nemzetiségi vagy a nyelvhatár* egyértelműen *statisztikai szám-
adatokhoz kötött*. Azon községek határán fut végig, amelyekben az egyik nem-
zetiséget vagy nyelvet anyanyelvként vallók száma az *ötven százalékot megha-
ladja*. Ez az *abszolút* határ jól kirajzolható etnikailag homogén területek
elválasztásánál és esetenként *kétetnikumú* vegyes területeken is.

Komolyabb problémát okoz viszont a *relatív többség* értelmezése az etnikai
térképezés, etnikai határok kijelölése számára. A relatív többség azt jelenti,
hogy *mindenképpen* statisztikailag *vegyes nemzetiségű* lakosságról *van szó, és
az adott településen, térségben kettőnél több etnikum él*. A három vagy több
etnikum közül az egyik többségben van, de *nem éri el az összlakosság 50
százalékát*.

A relatív etnikai, nyelvi, nemzetiségi határ legfőbb ismérve tehát, hogy az
mindig *vegyes etnikai területhez kötött!* Mivel nincsenek egzakt irányszámok,
hogy milyen statisztikai adatoktól, aránytól lehet meghúzni a relatív többségi
határokat, teret enged (engedhet) a szubjektitásnak ezeknek a választóvo-
nalaknak a területi, térképi megjelenítése.

Ebben a munkában *két etnikum* elhelyezkedésének területi kérdését
taglalom, tehát a relatív többség problémájával csak települési, „speciális”
helyzetben (cigányság) találkozunk. Ezért úgy járok el, hogy elfogadom Georg
Brunner többnemzetiségi államokra megadott irányszámait, és akkor tekintünk
egy települést relatív többségi nemzetiségűnek, *ha a legnagyobb népcsoport a
helység népességének kevesebb mint 50 százalékát, a második legnagyobb
pedig több mint 10 százalékát teszi ki* (Brunner 1995, 12).

A kulturális határ az a határtípus, amelynek definiálására elsősorban nem a
földrajznak, hanem a néprajztudománynak van és volt szüksége:

Két, valamilyen kulturális szempontból eltérő terület elkülönítése akár egy-
egy kulturális elem szintjén vagy az elválasztás plasztikus ábrázolása (térképen)
egyre inkább problémát okozott, s a fokozatosan kiszélesedő interetnikus kuta-
tások eredményeképpen a merev határok kijelölésétől mára már igyekezik elte-
kinteni a néprajztudomány. Az árnyalt vizsgálatok az egyszerű határvonalakat
érintkezési vagy kontaktzónákká szélesítették ki (Vilkuna 1975, 49–58).³⁰ Olyan
sávokká, ahol a két egymással határos nyelvterület, népterület vagy kulturális
terület nyelvi, népi, kulturális kölcsönhatásai különösen erősek, sőt ezen érint-
kezési zónát mint különálló területi típust különböztetik meg (Greverus 1969,
11–26.; Vilkuna 1975, 752–760; Barabás 1980, 23–39; Paládi-Kovács 1984,
61–73; Voigt 1984, 75–87; Keményfi 1994b, 13–22).

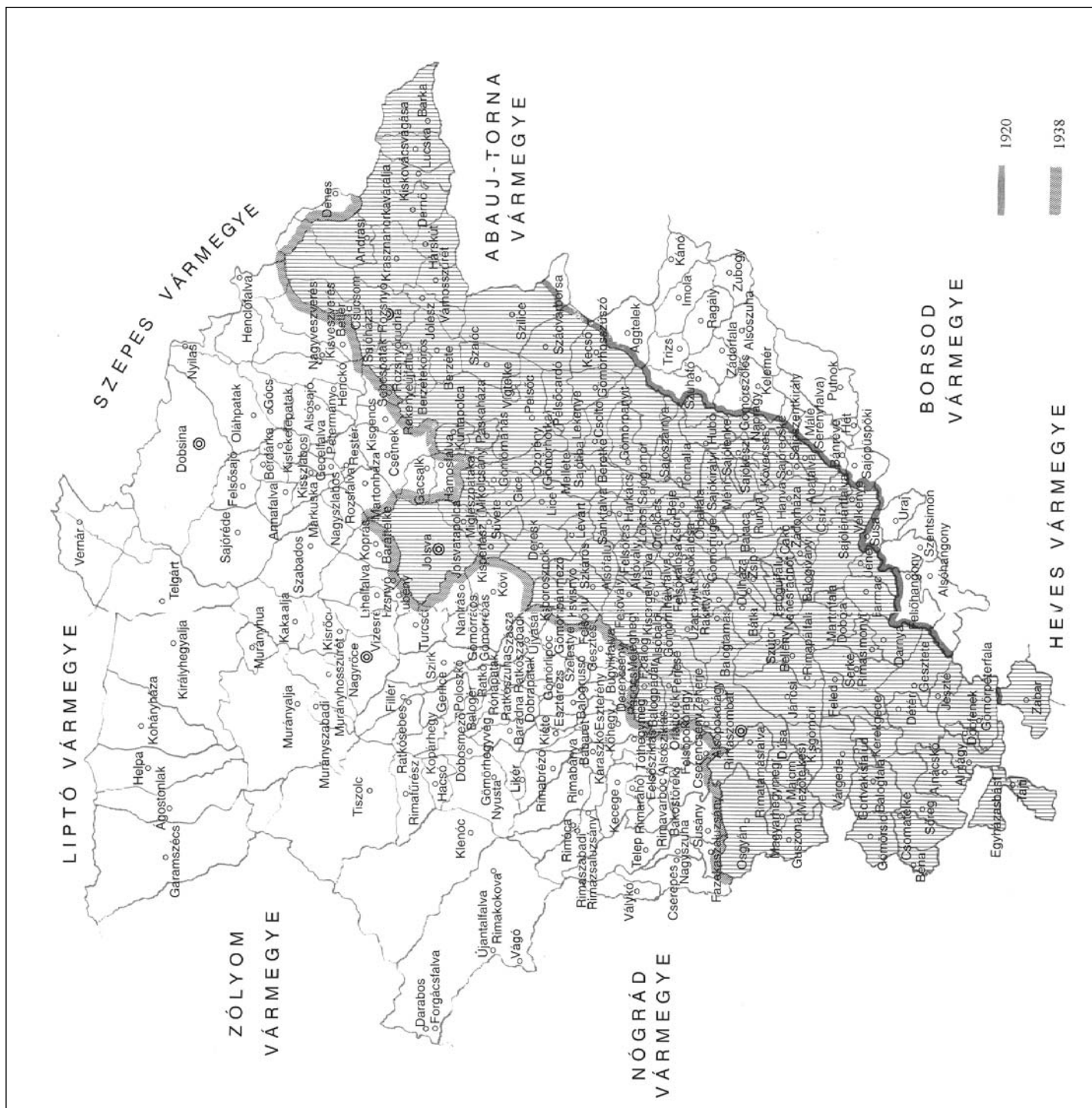
Még a néprajzi térképek készítői is, akik kénytelenek jól kivehető,
egyértelmű határokat húzni, felhívják a figyelmet arra, hogy megfelelő kritikával
kell kezelni a térképeken látható, határozott választóvonalakat, és hogy a külön-

30 A kontaktzóna jelenléte nem feltétlenül interetnikus viszonyhoz kötött, de itt első-
sorban így értelmezem.

1. *térkép*
A történeti Gömör és Kis-Hont vármegye. A vizsgált vegyes etnikumú terület (A térképet készítette Palotai Péter)

Historická župa Gemer-Malohont. Skúmaná oblasť rôznej národnosti (Autor mapy Péter Palotai)

Das ehemalige Komitat Gömör und Kis-Hont. Das untersuchte multiethnische Gebiet

böző kultúrákat, kulturális elemek elterjedését lezáró határok inkább csak tájékoztató jellegűek, mivel a szerkesztők kénytelenek voltak a határ két oldalán kimutatható kevert műveltségű területektől eltekinteni, s a vékony vonalak jobbára átmeneti formákkal teli határövezeteket jelölnek (Kretschmer 1965; Weber–Kellermann 1967, 218).³¹ A határok értelmezésének nehézsége s e „vonal” minél egzaktabb megragadásának igénye újabb és újabb konferenciákat szült, de egységes határfogalmat egyik sem eredményez(het)ett.³² Ezért kulturális határ helyett inkább kulturális határövezetről vagy kontaktzónáról beszél már a néprajztudomány.

31 A térképeken meghúzott egyértelmű vonalak tehát egy adott szempontból elválasztott tereket jelölnek, s ezért e határok csak földrajzi értelemben foghatók fel. Kulturális szempontból viszont sokkal többet jelentenek. Terepvizsgálatok a kontaktzóna jellegére pl.: Ilyés 1996, 63–71.

32 A legutóbbi tudományos tanácskozást ebben a témakörben Bad Honnefben 1993 áprilisában rendezték meg. A résztvevők ismét csak annak adtak hangot, hogy a kulturális határok nem egyértelmű választóvonalak, hanem mindig is cserekapcsolatok bontják meg, és tulajdonképpen érintkezési zónáról beszélhetünk inkább határok helyett. – Korff 1993, 259–261.

II. A megye etnikai arculatának alakulása és az etnikai határ változása a XVIII. században

Az etnikai határ futásának felrajzolásához Gömör történeti vármegye XVIII. századi nemzetiségi szerkezete ideális terepet kínál, mivel erre az időszakra nézve már két etnikum (magyar, szlovák) jól körülhatárolható, vegyes etnikumú érintkezési sávját rajzolhatjuk meg a megyében.

A térképek alapjául szolgáló adatbázisok összeillesztéséhez történeti statisztikai rekonstrukciós módszereket kell alkalmazni. Mivel a módszerek – melyekkel a korból etnikai adatokat nyerhetünk – ellentmondásosak, bizonytalanok, és a kapott eredmények is töredékesek, az adatokat *egymással ütköztetve, kiegészítve* kell bemutatni, hogy képet adhassunk Gömör abszolutizmus kori valós nemzetiségi változásairól.

Gömör vármegye XVIII. századi etnikai arculatának megrajzolása nem kevés gondot okoz a kutatóknak, hiszen a térképek megszerkesztéséhez és az etnikai folyamatok feltárásához általánosan használt adatbázisok: a népszámlálások *nemzetiségi*, ill. *nyelvi rovatai* még hiányoznak a korszak összeírásaiból. Kétszáz év távlatából már arra sincs mód, hogy ezeket a nemzetiségi megoszlásokat mutató település szintű számsorokat esetleg – a már említett és napjainkban oly sokszor alkalmazott – helyi terepfeltárással (pl. kérdőívekkel, interjúkkal) pótoljuk. Ha képet is tudunk adni az *etnikai határ* és az *etnikai kevertség* felismerésének XVIII. századi jelentőségéről és a fenti fogalmak (ha egyáltalán abban a korban volt) értelméről Gömör példáján keresztül, akkor azt csak részben tudjuk az akkori „nyers” (feldolgozatlan) forrásokra támaszkodva megtenni. Jórészt a később élt statisztikusok, demográfusok munkájának köszönhetjük az eredményeket, akik kellő forráskritika alkalmazásával megpróbálták az abszolutizmus korának összeírásait nemzetiségi szempontból elérhetővé tenni, hogy visszamenőleg ebből a szemszögből is értékelni tudjuk a korszakot.³³

De vajon hol van az a küszöbérték, melynél meghúzható (ha meghúzható!) a települési etnikai kevertség százalékos határa, és mennyiben módosítja ez az esetlegesen kapott érték a XVIII. századi gömöri etnikai határsáv kiterjedését? A kérdés megválaszolásához először egy másik kézenfekvő kérdést kell feltennünk, mert az erre adandó válaszban szereplő számarány alkalmazható

33 A XVIII. század összeírásainak történetéről – Fügedi 1966. A század népességi forrásainak és azok későbbi feldolgozásainak kritikai elemzéséről – Acsády 1957, 224–242; Dávid 1957, 145–200; 1963, 515–525; Felhő 1957, 200–224.

lenne a térképeink szerkesztéséhez, nevezetesen: *hogyan ítélték a kutatott korszak (XVIII. sz.) statisztikusai a települések etnikai kevertségéről*, azaz a nemzetiségi adatokat is tartalmazó lexikonok milyen számarányoktól jeleznek vegyesnek egy adott községet?

Legfontosabb és egyben etnikai adatokat is tartalmazó forrásköteteink Korabinszky és Vályi (Korabinszky 1786; Vályi 1796–1799, I–III.)³⁴ települési lexikonai. E munka szempontjából az utóbbi használható, mert pontosabb, és szinte az összes községet, várost tartalmazza. Megpróbáltam rekonstruálni, hogy Vályi András az etnikai kevertség értelmezésére milyen módon állíthatta fel az *igen árnyalt kategóriákat* lexikonjában. A *százalékos értékek* azt *jelentik*, hogy a magyar nevek aránya mekkora az összes névanyaghoz képest. Gömör megye esetében ezek a kategóriák a következők:

1. Elegyes tót: ³⁵	<i>Derencsény: 7,5%, Hizsnyó: 0%,
Gencs: 10%, Ispánmező: 9,7%
átlag: 6,8%</i>
2. Elegyes tót, és magyar:	<i>Apáti (Kishont vm.) – nincs adat</i>
3. Tót, és magyar:	<i>Abafalva: 22,2%, Bugyikfalva: 2,4%
átlag: 12,3%</i>
4. Elegyes:	<i>Alsóbátka: 100%, Alsószuha: 76%,³⁶
Cakó: 54,1%, Helpa: –,
Krasznahorkahosszúrét: 72,3%,
Kerekgede: 41,6% Keszí: –, Koprás: 0%,
Muránylehota: 0%, Ratkólehota: 0%,
Ratkószuha: 0%, Répás: 2,1%, Rudna: 38,8%
Sumjác: –, Susa: –, Szirk: –, Závadka: –
átlag: 34,9%</i>
5. Magyar, és tót:	<i>Csucsom: 18,9%, Lice: 65,4%
átlag: 42,1%</i>
6. Elegyes magyar, és tót:	<i>Fillér: 2,3%, Gerlicze: 0%
átlag: 1,1%</i>
7. Elegyes magyar:	<i>Ajnácskő: 83,3%, Balogfala: 100%,
Béna: 100%, Gesztete: 100%,
Jólész: 41,1%, Kánó: 87,5%,
Nadabula: 25%
átlag: 76,7%</i>

34 Az előbbi művet a sok hiányzó település miatt csak kiegészítő forrásként használtam, és nem egy külön időpont (1786) etnikai térképének megszerkesztésére. Ehhez hasonlóan alkalmatlan Bél Mátyás munkája is teljes adatsorok felállítására, mivel sok település esetében nem közöl etnikai jelleget. – Bél 1992 (1749).

35 Az egyes kategóriák helyesírása az eredeti Vályi-lexikont követi.

36 A kuriális községek az 1753–1754-es nemesi összeírásban szereplők számával együtt szerepelnek.

Vályi kötetei a századvég nemzetiségi állapotait tükrözik. Hogy százalékos értékeket az egyes településekre és kategóriákra meg lehet adni, az annak köszönhető, hogy Ila Bálint a nevek alapján körültekintően feldolgozta az úrbéri tabellák (1773) névsorait (Ila 1944–1969, II–IV.).³⁷ Ezekkel az eredményekkel egészítettem ki Vályi húsz évvel későbbi települési felmérésének az általa vegyesként ítélt helységeit. Az úrbéri táblák neveinek és Vályi értelmezésének összevetése azonban több problémát is magában hordoz. Az egyik szembeötlő nehézség, hogy a rovatokban kiugróan „nem odaillő” települések is vannak (nagy az értékszórás). Ennek okait egyrészt a két adatbázis között eltelt húsz évben (beköltözések),³⁸ másrészt a Vályi által használt források úrbéri eredményeitől eltérő anyagában kell keresnünk.³⁹ Harmadszor az úrbéri felmérés névanyagából hiányzó nemesek száma is több százalékkal módosíthatta Vályi községekre vonatkozó későbbi nemzetiségi megítélését. Negyedszer pedig ezek csak *családnevek*, hogy egy-egy név mekkora nagyságú családot takar, a szaktudomány csak átlagszámokat tud megadni (Dávid 1957, 145–200). Ezek a problémák azt eredményezik, hogy a számok itt is *tájékoztató jellegűek, és csak „valamelyest” adják vissza az etnikai jelleget*.

A vázolt forráskritikát ki kell még azzal a felvetéssel is egészíteni, amelyre nem tudunk választ adni: *Miért éppen ezek a települések szerepelnek Vályinál az etnikai kevertség mértékét jelző valamelyik osztályban?* A gömöri úrbéri névsorok majdnem az összes településen vegyesek, és sok helységben – nem is elhanyagolható számban – említenek az adott helységben élő etnikumtól eltérőhöz tartozó családfejeket,⁴⁰ mégsem szerepelnek a kevert osztályok egyikében sem.

A felsorolt nehézségek miatt úgy jártam el, hogy a Vályi által kialakított kategóriák statisztikai értékeinek megállapításához a sok bizonytalanként feltüntetett név miatt (ami az etnikai arányokat módosíthatja) az egyes kategóriákban szereplő települések *százalékainak átlagát* vettem.

Az első rovatban a szinte színtiszta szlovák községek szerepelnek. A magyarok aránya (átlagos arány) *tíz százalék* alatt marad. A sor másik végén álló, ellentétes etnikummal meghatározott hasonló kategóriában (elegyes magyar) vi-

37 A nevek etnikai elemzése a negyedik kötetből már kimaradt.

38 Az 1773-as évet követő szlovák betelepülés problémájával Ila azoknál a községeknél találkozik, melyek nem szerepelnek az úrbéri névsorokban, és ezek népességi adatait csak az 1828-as összeírásból kaphatta meg. Ila felhívja a figyelmet arra, hogy a kapott számok már nem hasonlíthatók össze az ötven évvel azelőttiekkel, minthogy a század végén meginduló szlovák bevándorlás már módosította a községek etnikai megoszlását. – Ila 1976, I. 428.

39 Vályi nem saját tereptapasztalataira, hanem a tíz évvel azelőtti (1786), igen hiányos Korabinszky-lexikonra, közvetlenül a vármegyétől és szolgabírói járásoktól kért jelentésekre és az egyházmegyék adataira támaszkodott, amely adatbázisokat szintén lehetséges, komoly hibaforrásként kell értékelnünk. – Vályi 1799, II.; Batizi 1935, 29; Kovacsics 1963, 11. – Bár meg kell említenünk, hogy már az ő számára is rendelkezésre állt az úrbéri táblák névanyaga.

40 Pl. elég csak a mezővárosokat említeni.

szont már olyan községek is szerepelnek, ahol a szlovákok aránya a *huszonöt százalékot* is elérheti.

1. kat.	10%	> magyar (átlag)
7. kat.	20–25%	> szlovák (átlag)

A második oszlopba Gömör megyében nem tartoznak települések. A szomszédos Kishont Apáti községe szerepel, de ennek a településnek nincs meg a nemzetiségek szerint feldolgozott névanyaga.

Az ellentétes „elegyes magyar, és tót” csoporthoz két helység tartozik, és magának a teljes rovatnak a besorolása is igen bonyolult. Bár a falutörténetek (és az úrbéri összeírás) szerint a XVIII. században mindkét település szláv volt, ám az 1773-as helységnévi tárban Gerlice magyarként szerepel, ami a nullánál nagyobb arányú magyarságra utal(*hat*).⁴¹

A negyedik lépcsőfokon azok a falvak állnak, melyekben a magyarok aránya *meghaladja a tíz százalékot*, de kisebbségben vannak; a szlovákság döntő súllyal van jelen. De az ellentétes fokon (magyar, és tót) a szlovákok aránya *ötven-hatvan százalék* is lehet!

4. kat.	10%	< magyar (átlag)
6. kat.	60%	> szlovák (átlag)

Az egyetlen kategória, amellyel úgymond „nincs komolyabb gond”, az az *elegyes*. Bár az egyes települések tekintetében itt is hatalmas kilengések vannak, de e névsorban található *Cakó* is, az egyetlen olyan község, melyet Bél Mátyás kivételével minden korabeli forrás (helységnévtár, Korabinszky, úrbéri névsor és maga Vályi is) vegyesnek jelöl. *Cakó* a maga ötvennégy százalékos magyar arányával az „igazi, klasszikus etnikai kevertséget” képviseli. És bár ez az osztály az átlagos harmincöt százalékos magyar képviselést jelöli, *mégis ezt a rovatot tekinthetjük a megközelítően egyenlő arányú nemzetiségi megoszlást mutatónak*.

Ennél a „biztosabbnak tűnő” kategóriánál is vannak labilis tényezők: a ruszin települések (lásd alább). A százalékos kategóriákat a magyarság arányának jelzésére alakítottam ki, ezért nem jelzik az egyes egységek az IIa névanyag-feldolgozásában szereplő orosz (ruszin) névanyagot. A negyedik kötetben, amely „szerencsétlen módon” éppen az észak-gömöri ruszin településeket is tartalmazza (*Sumjác, Telgárt, Závadka*), nincsen meg a névsorok nemzetiségek szerinti osztályozása, tehát nem tudom azokat Vályi kategóriáival összevetni. A problémát azonban indikátorként *Telgárt* jól mutathatja, melynek nincs meg ugyan az etnikai névmegoszlása, de Vályi a települést *tót–orosz* etnikumokkal mutatja. Az *elegyes* kategória tehát a ruszin, a még nem asszimilálódott *Koprás, Sumjác és Závadka* esetében⁴² jelölhet *tót–ruszin* és *nem tót–magyar* elegyességet is.

41 Vagy ennek a községnek az esetében a helységnévtár egyszerűen hibás adatot tartalmaz.

42 *Koprás, Závadka*: IIa szerint eredetileg mindkét település rutén volt. *Koprás* a XVIII. század végére *tót–rutén* faluvá vált. *Závadka* pedig csupán a XIX. század első felére válik színszlovákká. Erre utalhat Vályi is a községek *elegyes* osztályba sorolásával.

De ha a felállított kategóriákat az alább bemutatandó *Ugocsa megye* példájával is alátámasztva általános érvényűnek tekintjük (lásd alább), akkor az etnikumtól (akár a magyarságtól) függetlenül ezeken a vegyes településeken az etnikai arány megközelítőleg fele-fele kellett, hogy legyen.⁴³

A fenti gondolatsorból az a következtetés vonható le, hogy Vályi munkája *számszerű, pontos kategóriák felállítására nem alkalmas*, az eredmények *nem meggyőzők*, statisztikailag nem alátámaszthatók, viszont ez az igen árnyalt Vályi-féle etnikai kevertségi sorrend a lépcsőfokról lépcsőfokra érvényesülő *trendet* mutatja, pontosan azt, *hogy az egyes egymást követő kategóriákban növekszik, avagy csökken az etnikai kevertség számszerű mértéke egy adott településen*. A felállított kategóriák Ugocsa megye esetében sem jelentenek pontos százalékos, statisztikai sorrendet, ám az etnikai kevertség számszerű mértékére, trendjére, *ugyanúgy*, mint Gömörben, itt is következtethetünk.⁴⁴

Ha statisztikai sorrendet nem is jelentenek az egyes rovatok, de Vályi munkájában mégis felfedezhetünk egyfajta rendezési elvet: Vályi Ugocsa megye kevert községeinek leírásánál is *ugyanolyan jelzős kategóriákat alkalmaz*, mint a gömöri településeknél.⁴⁵

Mivel az eredeti célhoz, az 1715–20-as etnikai térkép felrajzolásához a Vályi-féle lexikon csak az etnikai kevertségi *jelleget* jelöli meg, és nem ad *mérhető* irányszámokat, más forrásokat kell szemrevételezni. A XVIII. század nemzetiségi viszonyainak *későbbi elemzései* között találunk olyan munkákat, melyek nem kerülhették meg az etnikai kevertség számszerűségét és ezzel kapcsolatban az etnikai határ kiterjedésének kérdését.

43 A tapasztalatunk azt mutatja, hogy Vályi két etnikum közösségére használja az etnikai kevertség statisztikai mértékét jelentő jelzős szerkezeteket. Ha három vagy annál több és egyben meghatározó etnikum él együtt egy településen, akkor már külön-külön mindegyiket kiírja. Lásd a városokat.

44 Nem maradt fent arra vonatkozó forrás, hogy Vályi vajon mi alapján és mennyire tudatosan építette fel a vegyes etnikai kategóriáit. A fent kifejtetteket igyekeztem más források feldolgozásával is igazolni. Szabó István *Ugocsa megyéjében* (1937) szintén megtaláljuk a megye úrbéri tabelláinak etnikai szempontú névfeldolgozását. Ezt a sort összevetve Vályi vegyes kategóriáival, ezen a területen a következő eredményt kaptam:

1. elegyes oláh (v. orosz): *Batarcs*: 5,6%, *Csarna*: 17%; átlag: 11,3%

2. elegyes orosz (v. tót), és magyar: —

3. orosz (v. tót), és magyar: —

4. elegyes: *Bábony*: 100%, *Bökény*: 45,7%, *Kistarnya*: 15%, *Nagyszőlős*: 37,1%, *Nagytarna*: 26%, *Tiszaújlak*: 68,8%; átlag: 48,7%

5. magyar, és orosz (v. tót): *Csepe*: 30,6%, *Feketeadó*: 36,7%, *Hetény*: 25%, *Kökényesd*: 56,3%, *Mátyfalva*: 29,6%, *Nevetlenfalu*: 40%, *Salánk*: 80%, *Szirma*: 18,7%, *Tekeháza*: 44,6%, *Tiszaújhely*: 35,8%; átlag: 39,7%

6. elegyes magyar, és orosz (v. tót): *Fancsika*: 30,9%,

7. elegyes magyar: *Gödényháza*: 100%, *Szőlősvégardó*: 11,7%, *Túrterebes*: 47,9%; átlag: 53,2%

45 Ez igaz a többi vármegyére is!

Az egyik ilyen kiemelkedő írás Kniezsa István szintén a nevek elemzésén alapuló és a szlovák–magyar nemzetiségi határ környékét érintő vizsgálata (Kniezsa 1941). A szerző maga is komoly kihívást lát a kevert lakosságú településekben:

„A lexikon (az 1773-as helységnév – K. R.) adatainak az a nagy hibája, hogy csak a többségi nyelvet jelöli meg, s nem tudjuk meg belőle, volt-e a helységben más nemzetiség is, és ez milyen erős. Van ugyan néhány helység, amelynél két nyelvet (sőt, városban hármat is) említ... pedig az úrbéri összeírások névanyaga alapján ilyennek nagyon soknak kellett lennie. Nemcsak szlováknak jelzett falvakban találunk sok magyar családnevet, hanem természetesen a magyarokban is sok szlávot” (Kniezsa 1941, 31).

Kniezsa maga is csak a *keveredés mértékéről* beszél. Azonban általános aránymegjelölést találunk vizsgálatai eredményében. A szerző kérdése arra irányul, hogy két igen kevert területen⁴⁶ hol lehet meghúzni az etnikai határt a szlovákság és a magyarság között. A településeknél az egyértelmű és elfogadott *ötven százalékos fölötti* nemzetiségi arányt jelöli meg, melytől egy település vagy szlováknak, vagy magyarnak minősíthető. Ezzel egyben *egyetlen vonallal meghúzhatóvá válik az etnikai határ* is. A kevert lakosságú településekre és így a nemzetiségi határ mentén húzódó *multietnikus sávra* vonatkozó jelzői viszont (pl. jelentékeny kisebbség; erős kisebbség; asszimilációs erő egy vegyes etnikumú településen; csekély számú kisebbség; erősen vegyes lakosságú község) mégis használható számokat adhatnak, ugyanis a Kniezsa által példaként felhozott, kevertnek ítélt települések névsoraiban a kisebbség megoszlása a 20–30 százalékos átlag között mozog (Kniezsa 1941, 20–22).⁴⁷ És ez egyben már térképen ábrázolható, kiszámított kategóriákat jelent.

Hasonló nyelvhatárvizsgálataiban Kovács Alajos az *„inkább magyar, inkább szlovák többségű”* osztályokkal írja le a többnemzetiségű településeket. De számadatokat is találunk arra, hogy milyen aránytól tekint egy települést tisztán egyetnikumúnak. Ezt a határt *tíz százaléknál* húzza meg (Kovács 1938, 565).

Dávid Zoltán egy XVII. századból származó forrásból rajzolja fel Nyugat-Szlovákia akkori nyelvhatárát. Az etnikai kevertség bizonytalanságát ő is több lépcsőfok alkalmazásával igyekszik árnyalni. Térképére külön jellel azok a települések lettek vegyesként feltüntetve, ahol a két nemzetiség aránya közel azonos. Ezt egészítik ki a felsorolásban azok a vegyes helyek, amelyekben igaz ugyan, hogy vagy szlovák, vagy magyar többség van, ám a településen élő másik etnikum eléri a *tíz százalékot*.

Kategóriái Vályihoz némiképp hasonlóan:

1. magyar–szlovák: kb. egyenlő arány, de magyar többség,
2. vegyes magyar–szlovák: magyar többség,

46 Nyitra és Kassa vidéke. Éppen azért is választotta Kniezsa ezeket a területeket, mert bonyolult, vegyes etnikai övezetek.

47 A térképen mind a két érték határvonalát feltüntettük: Kniezsa 1. (20 százalék); Kniezsa 2. (30 százalék) néven.

3. vegyes szlovák–magyar: szlovák többség ,
4. szlovák–magyar: kb. egyenlő arány, de szlovák többség (Dávid 1993, 9–31).

Ha felrajzoljuk az 1715–1720-as nemzetiségi térképekre a gömöri multietnikus sávot, akkor azt láthatjuk, hogy – a felsorolt különféle elveknek megfelelően – a kevert zóna *változatos kiterjedést* mutathat. *Közös azonban mind a három képen, hogy a terület déli határa mozdulatlan marad; észak felől keskenyedik el, azaz a többségi szlovák rész szűkül le és válik egy kifejezettebb etnikai érintkezési mezsgyévé.* Úgy is értelmezhetjük a mellékelt vázlaton ezt a nemzetiségi szerkezetet, hogy a déli, szilárd, egységes magyar etnikai tömböt – az etnikai kevertség számszerű értékeinek függvényében – *szélesebb vagy keskenyebb északi kevert sáv egészíti ki.*

A XVIII. századból települési szinten etnikai jelleget megadó lexikonok (Korabinszky, Vályi) mellett még *három* összefoglaló jellegű *forrásra* támaszkodhatunk, melyek a században végrehajtott népszámlálások, különböző összeírások (egyházi, helységnév) közül számunkra azzal tűnnek ki, hogy – a már jelzett későbbi feldolgozásnak köszönhetően – a vizsgált terület etnikai arculatát fel tudjuk belőlük vázolni.

A Pragmatica Sanctio idejéből maradt ránk e háromból az *egyik* és egyben első⁴⁸ olyan népösszeírás, melyet Acsády Ignác a *nevek* alapján is feldolgozott. Kötetében noha csak *megközelítően*, ám mégis *számszerűen* jelzi települési szinten is az egyes községek *nemzetiségi jellegét* (Acsády 1896).

Az említett számszerűség azt jelenti, hogy az összeírás településenként megadja az adóköteles jobbágyok számát. A „megközelítően” szó pedig azt takarja, hogy a nemeseket viszont nem jelzi, így pontos adatokat a nemesek által is lakott települések összlétszámáról nem kapunk,⁴⁹ sőt azon települések, melyekben csak kiváltsággal rendelkezők éltek, kimaradtak az összeírásból. A Felvidéken és szűkebben a vizsgált Gömör területén a vármegye nemzetiségi jellegének megrajzolásánál e hiányt nem hagyhatjuk figyelmen kívül, mivel Gömörben az 1720-as összeírás 43 kuriális községet tüntet fel,⁵⁰ és ez az arány az összes

48 Hangsúlyozni kell, hogy Acsády munkája egy *teljes* népösszeírás *etnikai* szempontból való feldolgozásában az első. Korábbi századok adataihoz nyúló lokális, egy-egy község vagy terület nemzetiségi számarányairól szóló elemzést viszont többet is találunk – pl. Györffy 1915, 257–293; Dávid 1993, 9–31; Szabó 1937; Urbán 1995, 139–142.

49 Ezért tehát csak a nemzetiségi *jelleget* kapjuk meg, s nem a pontos nemzetiségi megoszlást. Meg kell még Acsády névelemzési tévedéseit is említenünk. Nem minden esetben pontos a névalak nemzetiségi besorolása (lásd a továbbiakban).

50 E községek: Alsószuha, Baracza, Bárciháza, Bellény, Béna, Bikszög, Cikóháza, Derencsény, Dulháza, Egyházasbást, Felsőkálósa, Felsőratkó, Szuhafő, Felsővály, Harkács, Hét, Hubó, Imola, Jéne, Jeszte, Kánó, Kisberetke, Kisragály, Kistornalja, Kisfalud, Lenke, Mihályfalva, Naprágy, Otrokocs, Pápocs, Péterfalva, Radnót, Rakottyás, Recske, Sánkafalva, Sztárnya, Tiba, Trizs, Uraj, Zabar, Zádorfalva, Zádorháza, Zsór. Az összeírás Putnokot nem jelzi kuriálisként, azonban más források a 44. nemesi helységgént említik.

település 19 százaléka. Ezzel Gömör – Komárom, Sopron, Szepes, Trencsén, Ung, Vas, Zala vármegyével együtt – a nemesi települések számának tekintetében a középmezőnyhöz tartozik. Jóllehet országos átlagszámmal *a nemesség kilenc-tizedét magyarként lehetne számolni* (Acsády 1896, 50), de pontos adatok és községi bontás hiányában ez térképi ábrázolásnál mégsem tehető meg.

Mielőtt az 1715–1720-as népszámlálásokból szerkesztett etnikai térkép bemutatása következne, tisztázni kell, hogy mennyire használhatók Acsády adatai.

Az 1715–1720-as népszámlálás eredeti kérdőívein szereplő nevek etnikai szempontú feldolgozását megfelelő óvatossággal és kritikával kell kezelnünk. Erre hívja fel a figyelmet Dávid Zoltán, aki Acsády munkáját ebből a szempontból alapos kritikával illeti (Dávid 1957, 156–157).⁵¹ Legnagyobb probléma a nevek elemzésénél, hogy pusztán hangzás és nyelvi alak után nem lehet egyértelműen eldönteni a név viselőjének nemzetiségét, hanem bonyolult nyelvészeti, történeti, néprajzi ismeretek kellenek e vizsgálódásokhoz. Acsády feldolgozásával kapcsolatban is ez a legnagyobb kifogás. Meglehetősen nagyvonalúan, önbizalommal kezelte a kérdést, és kialakult elvek nélkül látott hozzá a nevek elemzéséhez. A hibák annyira kiugróak voltak (pl. a románság esetében), hogy maga Acsády is elismeri tévedéseit, és törekedett az összesített adatok korrigálására is, sőt mintha némi kételyét is megfogalmazná a nevek és nemzetiségek egyezését illetően (Dávid 1957, 157).⁵²

A nevek etnikai szempontú elemzésének problematikája olyan komoly kéte-lyekkel terhes, hogy Illa Bálint nagy volumenű *Gömör története* című munkájá-nak negyedik kötetében külön ki is tér a nevek értékelésének hibale-hetőségeire. Az ő községfeldolgozásait ért ilyen irányú és általa is elismert jogos kritikák hatására ebben a kötetben el is tekint a települések lakóinak nemzetiségi névelemzésétől (Illa 1969, IV. 5–8). Tette mindezt annak ellenére, hogy ő Acsádyval ellentétben a nevek nemzetiségének megállapításánál a „bizonytalan nevek” kategóriáját is felállította, tovább árnyalva ezzel a nevek elemzésének lehetőségét. A történeti demográfiai adatokon nyugvó etnikai térképek szerkesztésében, folyamatok felvázolásában klasszikusnak számító *Ugocsa megyében* Szabó István külön fejezetben hosszasan és körültekintően értekezik a nevek etnikai feldolgozhatóságáról és a megfelelő forráskritika al-kalmazásáról (Szabó 1937, 1–29).⁵³

Mivel más forrásokból nem tudjuk megközelíteni Gömör nemzetiségi viszonyait a XVIII. század első felére nézve, a fent idézett kritikák, értelmezési prob-

51 Ugyanő egy későbbi tanulmányában a névelemzéssel kapcsolatban ismét megfo-galmazza kételyeit: Dávid 1993, 11.

52 Acsády 1896, 48–49: „Ez az összesítés... nem szorosan véve a *nemzetiségi megoszlást* akarja feltüntetni, hanem csupán azt, mennyi a név szerint felsorolt lakosságból magyar, német, tót... oláh *nevű*.”

53 Györffy István is végzett egész megyerészekre nemzetiségi névelemzéseket. Györffy 1915, 257–293; Kniezsa 1941, 8–11.

lémák miatt jelen tanulmány az 1715–1720-as összeírás nemzetiségi oszlopából szerkesztett térképre úgy tekint,⁵⁴ hogy az csak a *nemzetiségi jellegét (!)* tükrözi a településeknek és összességében a megyének, vagyis nem pontos adatokon nyugvó, precíz és megtámadhatatlan forrású az etnikai összkép.

A feldolgozott nevek csak az adókötelesek háztartásait (ebből további számításokkal a családok lélekszámát) adják vissza. Mint már említettem, nincsenek a felsoroltak között a kiváltságos rétegek, papok, tanítók nevei, s így nemzetiségi hovatartozásuk eldöntésére sem kerülhetett sor. Ezt a hiányt is be kell kalkulálnunk a térkép szerkesztésébe, mivel az ott élő, de nem felsorolt lakosok így vagy úgy, néhol döntően is befolyásolhatják a települések etnikai arányait. És éppen az etnikai kevertség számszerű kategóriájának, százalékos értékeinek eldöntésénél maradnak előlünk rejtve ezek a társadalmi rétegek (számarány-módosító, főként *magyar* kuriális, armális nemesség).

Ha a felsorolt problémák előrebocsátásával és figyelembevételével az első térképre pillantunk (3. térkép), akkor *egy kifejezetten elkülönülő déli magyar részt, egy északi szlovák sávot és egy kiterjedt vegyes etnikumú zónát különíthetünk el.* Ez az etnikai térszerkezet fokozatosan stabilizálódott a XVIII. század első felére.⁵⁵

Mivel az etnikai kevertség fogalmát igen tágan értelmezem, a *két nemzetiséget elválasztó határvonal egy széles sávra* növekedett. Az etnikai kevertség statisztikai megítélését Sipos Orbán század eleji nemzetiségi kategóriájához hasonlóan alkottam meg, azaz vegyes településként értékeltem azokat a helységeket, ahol már egy háztartás (név) is eltérő etnikumú a többségtől.⁵⁶ A részletes statisztikai lebontás értelmét az a kitűzött cél adja meg, hogy először elfogulatlanul, mintegy korrekt statisztikai alapként határozzam meg Gömör megyében a több nemzetiség által lakott községeket.

54 A térképnél az 1720-as adatokat vettük figyelembe, és Acsádyhoz hasonlóan csak kiegészítésként használtuk az 1715-ös hasáboakat.

55 Ennek a térszerkezetnek a XVIII. századra való kialakulásáról: Ila 1976. I.

56 Sipos 1903, 59–99. Ennek alapján a vegyes etnikumú helységek Gömörben: Alsóbalog, Alsósajó, Babaluska, Baradna, Betlér, Ratkóbisztró, Bugyikfalva, Csinyó, Csetnek mv., Csucsom, Dobsina mv., Eszterény, Feketelehota, Feketepatak, Felsőhajó, Fillér, Gacsalk, Geczelfalva, Gencs, Gerlicze, Gesztes, Gice, Gócs, Hankova, Helpa, Henczko, Hrussó, Ispánmező, Jolsva mv., Jolsvatapolca, Kíveszverés, Koprás, Kövi, Kuntapolca, Lubenyik, Lukovistye, Málé, Meleghegy, Migléc, Mikolcsány, Muránylehota, Nadabula, Nagyróce mv., Nagyszlabos, Nagyveszverés, Nandras, Ochtina, Oláhpatak, Pacsa, Pelsőc, Perlasz, Ploszkó, Polom, Polonka, Poprócs, Rákos, Ratkó mv., Ratkólehota, Rekettyeújfalu, Répás, Restér, Rochfalva, Rónapatak, Rozsnyó, Rudna, Sebespatak, Süvete, Szásza, Szilistye, Sztrizs, Ratkószuha, Turcsok, Újvásár, Vígtelke, Vizesrét, Závadka, Murányzdichava.

Az etnikai kevertség statisztikai fogalmának ez a részletes vizsgálata és mondhatni mesterséges problémafelvetése azt a célt szolgálja, hogy a fent vázolt és a térképen látható gömöri nemzetiségi struktúra, valamint a tényleges etnikai határ kialakulása az eddigi vizsgálati módoktól eltérő szemszögből legyen megközelíthető. Ugyanis, mint látható, egy határozottan meghúzható etnikai határ az *etnikai kevertség statisztikai értelmezésnek megfelelően szinte magától jegecesedik ki.*

Gömörben az északi sáv szűkül le, azaz az általánosan elfogadott ötven-százalékos etnikai határt *csak északon kíséri egy, az etnikai kevertség határártékának megfelelően pulzáló (!) kevert zóna* (lásd a fejezetösszegzésben az etnikai vázlatot). A déli magyar részben viszont, egy-két betelepült szlovák falut leszámítva (lásd alább), 1715–1720-ban a *Pádár–Visnyó–Deresk–Lice–Páskaháza–Krasznahorkaváralja* vonaltól délre egyetlen szlovák név sem fordul elő. A nemzetiségi határt (ötven százalék feletti magyar többség) alkotó helységek vonala (*Pádár, Bugyikfalva, Szelestye, Mikolcsány, Csetnek, Sebespatak, Csucsom, Pacsa*) és az említett színmagyar községek közé nem ékelődnek sem tiszta szlovák, sem szlovák többségű kevert falvak, és az is megállapítható, *hogy a száz-, ill. ötvenszázalékos magyar sáv között alig találunk kevert községeket (15 helység), azaz az etnikai határ és ez a száz százalékgig magyar nevekkkel felsorolt települési lánc szinte egybeesik.*

Ebből a kifejezett déli „keveredésmentességből” és a magyarság északi fokozatos szórvánnyá válásából, azaz a szlávok arányának emelkedéséből arra következtethetünk, hogy Gömör megye XVIII. századi etnikai szerkezete a korábbi időkben lezajlott szlovák letelepülés eredményeként alakult ki. Az *etnikai kevertség statisztikai mértékének csökkenése, ill. növekedése nem más, mint ennek a folyamatnak az indikátora.* Hiszen az etnikai adatok alapján megszerkesztett térképen látható, hogy a különbözően kevert településláncok (10, 20, 30, ill. 50 százalékos magyar arány) mint egymás mellett és nem egymást keresztezve futó szintvonalak szaladnak, és értékük észak felé csökken úgy, hogy közben a kevert sáv déli határa változatlan marad. Ha a déli választóvonal is mozogna, abból arra következtethetnénk, hogy a magyarság is ide-oda ingással, esetleg már szlovák községekbe települt be, és változtatta azokat valamilyen mértékben multietnikussá. Ha ezt az utóbbi elképzelést elfogadnánk, akkor lennie kellene tehát szórványosan kevert községeknek délen is. Egy ilyen tiszta magyar nemzetiségi sáv másként csak két esetben alakulhatott volna ki: 1. Ha feltételezzük, hogy a magyarság erre a korábban (feltevésünkben) szlováknak tartott, ám később teljesen kihalt, lakatlan területre *egy tömbben és óriási számban* telepedett le. 2. Ha a magyarság az itt élt szlávok mindegyik családját (tagját) tökéletesen asszimilálta.

Azonban ilyen történeti folyamatokról nem tudunk!

A fent részletezett nemzetiségi kép nem változik a XVIII. század későbbi évtizedeiben sem, hiszen Acsády Ignác 1896-as munkája melletti *második*, a század második felének etnikai állapotait is tükröző klasszikus forrás, az 1773-

as helységnév-összeírás is ezt a nemzetiségi képet mutatja (*Lexicon locorum regni Hungariae... 1920*).⁵⁷

A lexikon elkészítéséhez használt kérdőíven találjuk meg először az összeírások történetében azt a kérdést, hogy *milyen nyelv uralkodik az illető helyen*.

A harmadik forrás pedig az úrbéri táblák kérdőíveinek a nyelve.⁵⁸ Ezt a forrást együtt kell tárgyalnunk a helységnévlexikonnal. Egyazon időpontban (1773) lettek felvéve, és ugyanarra: *a használt nyelvre* kérdez rá mindkettő, ezért jól kiegészítik egymást. Ahol pedig eltérés van a két adatsor között, ott ütköztetem a forrásokat, hogy a tényleges nyelvi (nemzetiségi) viszonyokat visszaadhasam.

A települések összeírásának célja egy teljes helységnévtári adattár létrehozása, *nem* pedig az adózók létszámának feltárása volt, így természetesen a csak nemesek által lakott települések is bekerültek a lexikonba. Az „uralkodó nyelv” rubrikának köszönhetően⁵⁹ a nyelvi viszonyok megállapítására is jól használható a kötet a megye (jelen esetben Gömör) egész területére (kuriális helységek is). Az úrbéri táblákból viszont számadatokat, mérhető etnikai arányokat tudunk megadni, így a lexikon e hiátusát az adózók névsoraiból kiszámítható népességi szám teheti teljessé (lásd alább).

A lexikon adatainak értékeléséhez és térképre viteléhez tudnunk kell, hogy a nyelv felvételénél azt a nyelvet vették fel a településen uralkodóként, amit a *többség beszélt* az adott helységben. Ha azonban az adott település *vegyes lakosságú*, akkor mind a két (vagy több) nyelvet felsorolja a lexikon, olyan sorrendben, hogy az első helyen a felsorolásban a többség által beszélt nyelv szerepel. Két nyelv feltüntetése esetén arra következtethetünk, hogy az egyik etnikum arányában eléri a minimum *ötvenszázalékos* alsó határt (Jócsik 1943, 10).

Azt viszont nem tudjuk megállapítani, hogy *mekkora az uralkodó nyelv aránya* egy vegyes etnikumú településen, *amely százalékos értéktől már nem szerepel a másodikként használt nyelv a lexikonban*. Ilyen irányú vizsgálatainkhoz az úrbéri névsorok adhatnak támpontot (lásd Cakó esetét).

A lexikon adatai, azaz a településeken *használt nyelvek* (ez nem biztos, hogy anyanyelv is egyben) alapján megszerkeszthető a vármegye nemzetiségi térképe.

Gömör 1773-as nemzetiségi képe (4. térkép) 1715–1720-hoz hasonlóan továbbra is *plasztikusan elválasztható, összefüggő nyelvi területeket mutat*: a déli magyart és az északi szlovákot (szláv).⁶⁰ A térképen az egységes etnikai tömbökből hat települést kell kiemelni (2. táblázat), mert ezek mutatnak

57 Eredeti: *Lexicon universorum regni Hungariae locorum populosorum etc.*

58 A kérdőíveket mindig az illető község nyelvén küldték ki; az úrbéri bevallást a települések tehát a saját nyelvükön tették meg.

59 „Principaliter in eodem viget Lingva.”

60 Bár a lexikon szláv névvel fogja össze a szlovákokat, már használatos volt ekkor a *sclavus* (szláv) értelmű szlovien népnévből eredeztethető szlovák név is. A XV–XVI. századtól használhatjuk a korábbi szlovien etnikumra, és ekkor már nyelvére is e népcsoport etnikai társadalommá szerveződésével párhuzamosan a szlovák szót. – Szarka é. n. 21–50.

„etnikai anomáliát”. A déli magyar részből a szlovák *Málé*, *Hosszúszó*, *Méhi* és a vegyes nyelvű *Cakó*; az északi szlovák területről pedig a magyar *Gerlice* és *Lipóc* községek ütnék el az egységes környezetüktől. A táblázatban felsoroltam a XVIII. századi legfontosabb népességi feldolgozások adatait a hat községre, hogy a forrásokat *egymással ütköztetve* megpróbáljam felvázolni a vizsgált települések etnikai folyamatait, és ezzel választ keresni a kiemelt települések 1773-as helységnévtárban található etnikai anomáliájának kérdésére.

2. táblázat

A kiemelt települések etnikai képének változása a XVIII. században Premeny etnického obrazu vybraných obcí v 18. storočí Die Veränderung des ethnischen Bildes der hervorgehobenen Siedlungen im 18. Jahrhundert						
forrásmű ⁶¹	Cakó	Hosszúszó	Málé	Méhi	Lipóc	Gerlice
összeírás 1715–1720	magyar	—	vegyes	magyar	magyar	vegyes
Bél M. (1749)	magyar	—	szláv	magyar	—	—
Lex. loc. reg. (1773)	magyar–szláv	szláv	szláv	szláv	magyar	magyar
úrbéri összeírás	magyar nyelven	szlovák nyelven	magyar nyelven	magyar nyelven	magyar nyelven	szlovák nyelven
Korabinszky J. (1786)	magyar–szláv	magyar	magyar	magyar	szláv	szláv
Vályi A. (1796–1799)	elegyes	magyar	magyar	magyar	tót	elegyes magyar és tót

Cakó: A községet minden forrás vegyesként jelzi. Az első kimutatható szlovák betelepülés a XVII. századi pusztulás, a második a XVIII. század közepén bekövetkezett pestisjárvány utánra tehető.

Hosszúszó: A település 1660–1770 között pusztta. A későbbi betelepülők Murány környéki szlovákok (Révay 1941, 11).⁶²

Málé: A XVIII. század elején telepített a Serényi család szlovákokat az előző évszázadban kipusztult községbe (Bodnár 1988, 319–323).⁶³

Méhi: Nincs adat arra, hogy komolyabb szlovák beköltözés történt volna, ami a lexikon szláv jelzését igazolná. Az úrbéri névsorban (1773) egyetlen szlovák név sincs.

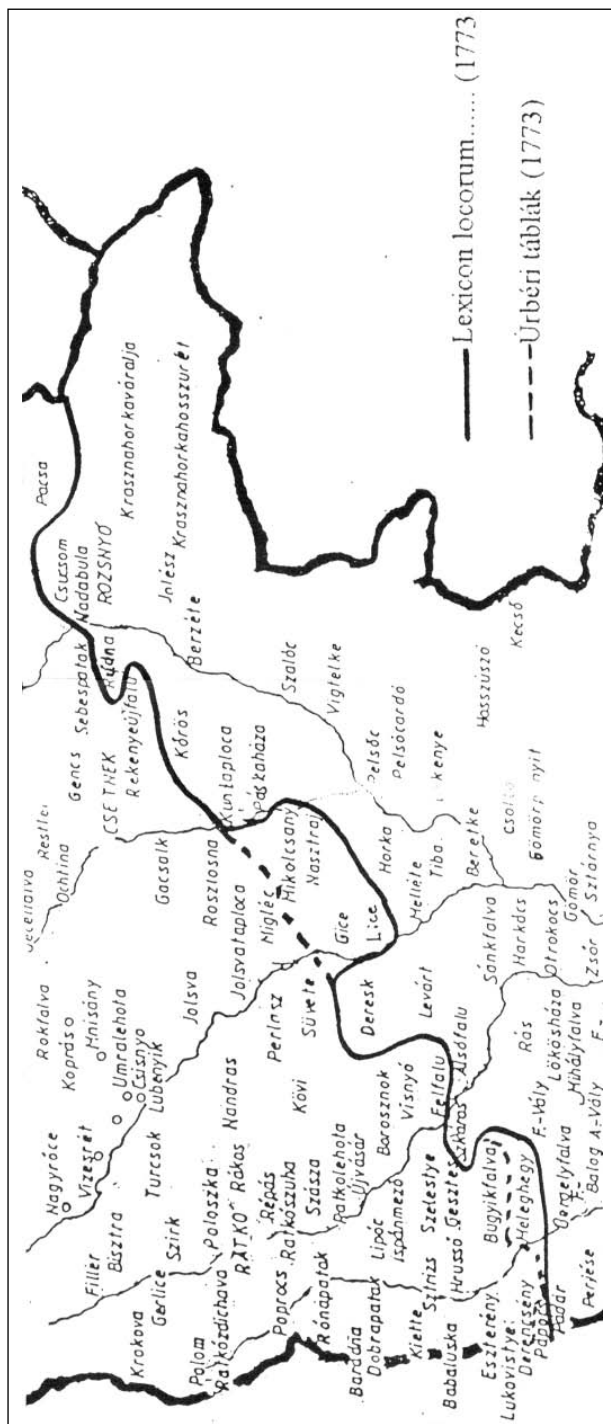
Lipóc: Nincs egyetlen magyar név sem az úrbéri listán, és színszlovák, evangélikus a község már a középkor óta. Az úrbéri bevallását a település mégis magyarul tette. Ennek okát talán inkább politikai megfontolásokban, mint jelentős magyar lakosság számban kell keresnünk.

61 – az alapsor (Lex. loc. reg.), amelyhez minden forrást viszonyítunk: **vastag betűvel** szedve, – az összehasonlított forrás egyezik az alap adatsorral: normál betűvel szedve, – az összehasonlított forrás nem egyezik az alapsorral: *dőlt betűvel* szedve.

62 Vannak arra utaló jelek, hogy Kecőre is érkeztek Hosszúszó és Málé mellett szlovákok. – Paládi-Kovács 1988, 172.

63 1992, 131–135: A település lassú elmagyarosodásáról.

5. *térkép*. Gömör vármegye. Az etnikai határ futása 1773. Gemerská župa. Etnická hranica 1773. Die ethnische Grenze im Komitat Gömör 1773

Gerlice: A település már az etnikai kevertség statisztikai meghatározásánál is gondot okozott. A XVIII. században nagyrészt rutének és szlovákok lakják, de több korabeli forrásunk is jelez magyarokat. Noha a lexikon színmagyarként tűn-
teti fel, kevert etnikumúnak kellett lennie a községnek (IIa 1944–1946, II–III.).

Mint látható, az egyes községek nemzetiségi besorolásánál a korabeli források több helyen eltérnek, és ennek okát sok esetben nem is tudjuk megmagyarázni. Az úrbéri nyelvfelvétel és a lexikon adatai a fenti három településhez hasonlóan (Cakót nem számítva) más községek esetében is eltérnek (4. térkép). Nem szerkesztettem meg külön az úrbéri térképet, mivel ezek az eltérések lényegesen nem befolyásolják a megye egészének etnikai képét. Azonban a lexikonból rajzolt térképen a nyelvhatár helyzetét több ponton befolyásolják az úrbéri felvétel eltérő kimutatásai. Ezek a pontok: *Gice, Lice, Meleghegy, Mikolcsány, Nasztraj, Pápocs*. Egyéb települések, ahol a két forrás között differencia van: *Dobsina, Gerlice, Jolsvatapolca, Lipóc, Málé, Méhi, Ratkószuha*.

Az utolsó és egyben a megye századvégi nemzetiségi képét tükröző térkép összeállításához használt forrás a már többször használt Vályi-féle lexikon. Vályi az adatok összegyűjtésénél az adott település nemzetiségére kérdezett rá (6. térkép).

Az etnikai térszerkezet 1773 óta nem változott. Az etnikai határ *Jolsvatapolca, Miglész, Gice, Lice* településnégyest leszámítva pontosan ugyanott fut, mint húsz évvel azelőtt. Nem igazolják a névsorok sem ennek a négy községnek és a határtól messzebb fekvő *Vizesrét* 1796–1799-re bekövetkezett etnikai eltérését (mivel pl. *Miglész* 1828-as összeírásában egyetlen magyar név sincs, tehát nem változott meg beköltözésekkel), sem a település nemzetiségi jellegét (IIa 1946, II. 33–37).

Más tapasztalható viszont *Dobóca* etnikai anomáliájával kapcsolatban. A község magyar lakossága 1740-ben szinte teljesen kipusztult. A megmaradt református magyarokat pedig az ellenreformáció alatt elűzték, és a helyükre katolikus szlovákokat telepítettek. Ennek ellenére az 1773-as lexikon a magyart említi az uralkodó nyelvként a településen, de az úrbéri névsorban (szintén 1773) már csak szláv neveket olvashatunk. Az újratelepedés (telepítés) keretében a század második felében tehát *katolikus* szlovákok érkeztek a községbe, s végleg szlovákká vált a falu (IIa 1944, II. 206–210). Ebben az esetben a *felekezeti* és nem az etnikai hovatartozás volt a telepítésnél a lényeges (Ujváry 1994, 50).

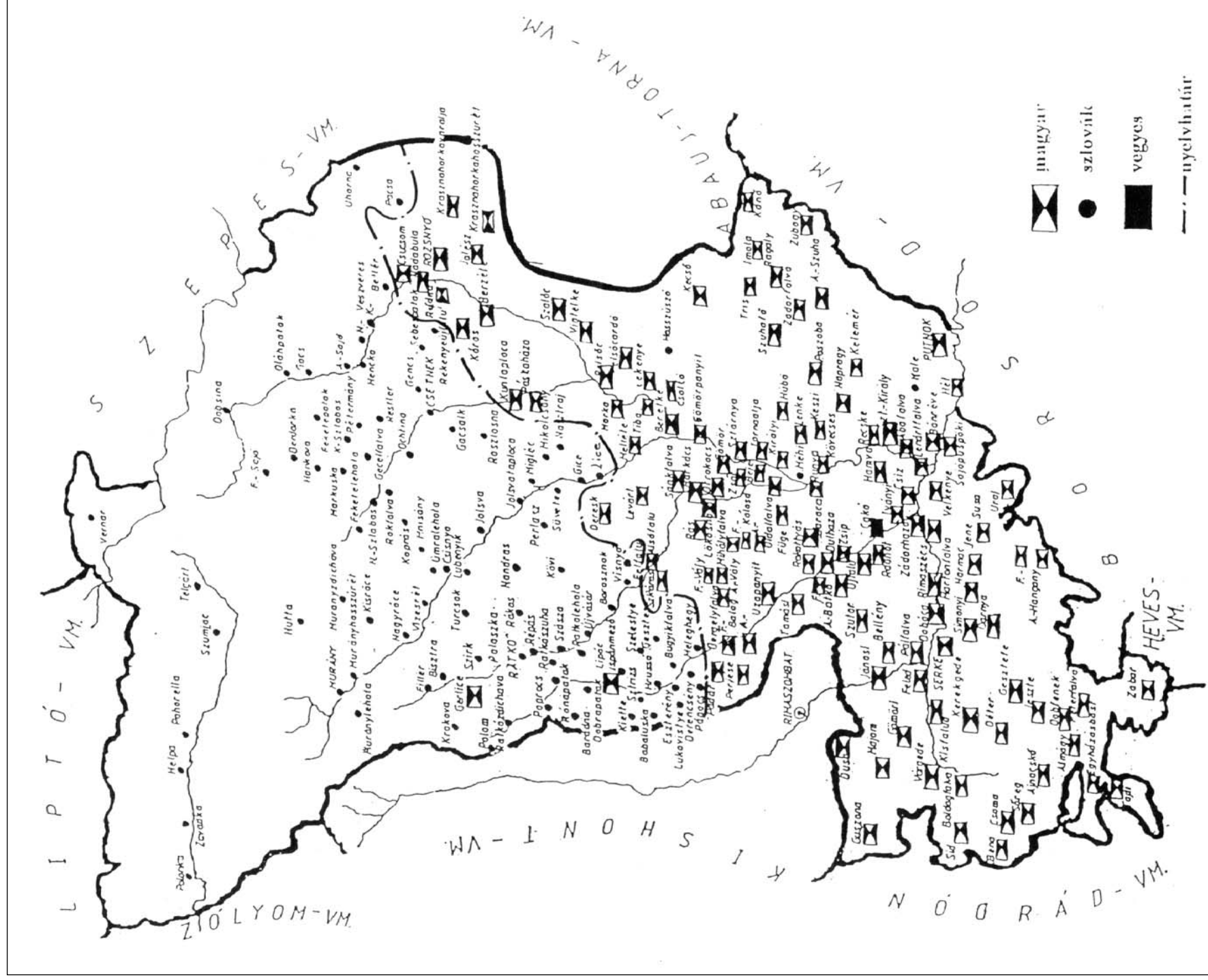
A vizsgált és felállított vegyes kategóriákból az „elegyeshez” tartozó községek terítik le egyenletesen a megyét, bár ebből sem tudunk komolyabb következtetéseket levonni, mivel az egyes kategóriákon belül a települések nagy százalékos etnikai eltérésekkel szerepelnek. Az *elegyes magyar* („leginkább” magyar) községek a déli területen, az egyéb átmeneti osztályokhoz tartozó települések pedig sporadikusan helyezkednek el.

Ha Gömör megye etnikai viszonyait vázoljuk fel, akkor röviden szólni kell a megyében élő *németekről* is. A mezővárosok mindegyikében éltek (elsősorban a Szepességből) bevándorolt iparos, bányász németek, de a legnagyobb, számottevő arányokat csak *Dobsinán* és *Rozsnyón* érték el. Az előbbi településen

4. térkép Gömör vármegye. Nemzetiségi térkép 1773

Gemerská župa. Mapa národností 1773

Etnische Karte des Komitats Gömör 1773

1773-ban az úrbéri bevallást is németül tették. A szórványnémetség a megye északi felében lakott.⁶⁴ Tiszta német községek nincsenek, *Szalóc* (magyar–német) és 1715–1720-as megoszlásának kivételével minden településen harmadik etnikumként van jelen (pl. *Rédova*: szlovák–rutén–német). 1773-ban az úrbéri névsorok szerint a németek számaránya csupán *három-négy százalék* Gömörben (Ila 1976, I. 457–460).

Röviden utalni kell a XVIII. századi megyei etnikai kép felvázolásánál Gömör északi településein vlach jogon élő *ruszinokra* is. Az etnikai kevertség szám-szerű értékeinek megállapítási kísérleténél már említettem a ruszin településeket. *Hankova, Rédova, Márkuska, Feketelehota, Závadka, Muránylehota, Murányzdichava, Koprás, Polonka* ruszin lakossága a XVII–XVIII. században el-szlovákosodott (Paládi-Kovács 1996, 64–65), *Sumjác, Telgárt, Vernár, Pohorella, Polonka, Pacsa, Uhorna* ruszinsága pedig a XVIII. században éppen az asszimi-lálódás útján, „átmeneti” állapotban volt.⁶⁵ A korabeli lexikonokban (Vályi) már vagy *elegyesnek* (lásd feljebb), vagy *tótnak* vannak feltüntetve (kivétel: *Telgárt tót–orosz*) ezek a községek, a XIX. század közepén írt szótárában Fényes mégis jelzi egyes falvak esetében a ruszin lakosságot⁶⁶, bár nyelvi asszimilálódásuk ugyanennek a századnak a második felére teljesen befejeződött. Csak a *felekezeti hovatarтозás* (görög katolikus) maradt az egyetlen statisztikailag meg-fogható hordozója az 1900-as népszámlálásban annak, hogy egykor itt (*Sumjác, Telgárt, Vernár*)⁶⁷ a szlovákságtól eltérő nemzetiség élt (Bartha 1991, 47–49).

Csupán kis epizódja a század gömöri etnikai folyamatainak a *lengyel* telepe-sek megjelenése a XVIII. század legvégén alapított falvakban: *Ám Forgácsfalva, Ottilia, Drabszko* lengyel lakói szintén beolvadtak a szlovákságba (Hunfalvy 1867, 89; Vende é. n., 48; Bódi 1991, 85–86).

A következő és igen bonyolult feladat annak a kiderítése, hogy a felvázolt etnikai folyamatok mögött milyen népességszámok húzódnak. Az első, teljes körű 1784–1787-es magyarországi népszámlálásig csak a háztartások számából következtethetünk az összlakosságra. Különböző szorzókat használ-tak és használnak a statisztikusok, hogy megállapítsák egy-egy terület vagy akár az ország háztartásokból kikalkulálható teljes létszámát.

64 Dobsina településtörténetéről, települési szerkezetéről: Lux 1921, 129–137.

65 Nagy az időponti bizonytalanság a ruszin falvak asszimilációjával kapcsolatban. Bár nem lehet egy asszimilálódási folyamatot egy évhez, évtizedhez kötni, általános tendenciaként megállapítható, hogy ez a folyamat a XVIII. század végére lezajlott. Ila a névelemzéseiben már nem emeli ki külön az északi vlach településeken élő ruszinok neveit. Azokat a beolvadás után szlávként tünteti fel. Véleménye szerint az asszimiláció az úrbérrendezésig (1773) már lezajlott. – Ila 1946, III. 153, 209, 217–220; 1969, IV. 59–60. Idézi: Paládi-Kovács 1973, 331.

66 Fényes 1851, IV. 45. *Sumjác* – orosz falu; Fényes 1851, IV. 193. *Telgárt* – orosz falu; Fényes 1851, IV. 293. *Vernár* – orosz falu.

67 Pl. *Sumjác* 2335 szlovák lakosából 1627 volt 1900-ban görög katolikus. – *A Magy. Kor. Orsz. 1900. évi...* 227.

Először Acsády Ignác számításait kell szemrevételezni (Acsády 1896, 1–62, 327–330). Az összeírás bevezetésében részletesen szól a szerző arról, hogyan és milyen módon számolta ki Magyarország összlakosságát.

Az összeírásban nem szerepelnek a nemesek (kivéve a jobbágytelken gazdálkodókat), a kuriális községek (így ezeken a helyeken élő jobbágy, ill. zsellér lakosok sincsenek feltüntetve), és csak a családfők szerint az egy településen lévő háztartások száma van felsorolva. A valamilyen okból kihagyott háztartások számának megállapítására ötvenszázalékos átlagszámot vesz, tehát az 1720-as eredményekhez ötvenszázalékos kiegészítést rendel, hogy megkapja a teljes háztartásszámot. A nem összeírt kiváltságos rétegekre pedig az 1847-es nemesi lajstromok adatait használta. Egy-egy háztartásra a nemesek számát *öt főben*, a nem nemesi házakra pedig *hat főben* állapította meg. Ennek alapján az összlétszámot Gömör esetében 28 927 főben adja meg (3. táblázat).⁶⁸

3. táblázat

A megye lakosságának társadalmi és etnikai megoszlása (1715–1720) Spoločenské a etnické členenie obyvateľstva župy (1715–1720) Die soziale und ethnische Verteilung des Komitats (1715–1720)							
az összeírt háztartások száma		a háztartások helyesbített száma	az adókötelesek lélekszáma	az össz.-ből kihagyottak száma ⁶⁹	összes lélekszám	magyar	szlovák
1715	1720	1720-ban					
2726	2523	4460	26 760	2167	28 927	54.38%	41.34% ⁷⁰

nemes	pap és tanító	polgár és jobbágy	zsidó
2365	72	26 440	50

Acsády Ignác számításairól azonban jó hatvan évvel később Dávid Zoltán alapos kritikát írt (Dávid 1957, 145–200). Egy másik munkájában pedig Dávid hangsúlyozza, hogy csak nagy óvatossággal következtethetünk az adózók számából az összlakosságra (Dávid 1958, 74). A szerző az 1784–1787-es első teljes körű népszámlálás adataiból számlál 1715–1720-ra vissza (Danyi–Dávid 1960), és megállapítja, hogy döbbenetes népességi gyarapodásnak, sőt demográfiai robbanásnak kellett volna lezajlania a században, ha Acsády számításait elfogadjuk, és ezen a módon próbáljuk meghatározni az 1784–1787-es teljes népességet. Maga Acsády is látta, hogy az általa megadott országos lélekszám kevés ahhoz, hogy megkapjuk a hatvan évvel későbbi összlakosságot, ezért feltételezi, hogy hatalmas arányú népességszám-emelkedés történt. A különbséget végül is *nagyarányú bevándorlással* és a békés korszak szaporodási mutatójával magyarázza. Dávid viszont úgy véli, hogy ilyen arányú bevándorlás nem iga-

68 Különböző szorzókat alkalmaztak az egy portán, ill. háztartásban élők számára, de majd mind 5–6 között mozog. – Kovacsics 1957, 43; Móricz 1957, 26–42.

69 Nemesség, papság, zsidók, tanítók.

70 4,28% német.

zolható, szerinte Acsády forráskritikája volt hibás, túlságosan zárt kategóriákat állított fel, a nemesség aránya is túl kicsi a teljes népességhez képest. Legfőbb kifogása pedig, hogy Acsády hitt az átlag mindenhatóságában. Mindezt végső következtetésében annak ad hangot, hogy 1720-ban a lakosság számának nagyobbnak kellett lennie, mint amit Acsády kalkulációi mutatnak.

Ha elfogadjuk Dávid kritikai észrevételeit, akkor a fenti táblázatban feltüntetett gömöri népességi adatok is csak a *tájékozódást* szolgálják. Az 1784–1787-es összeírásban Gömör lakossága: 110 646, azaz az 1720-as népességszámhoz viszonyítva ez majdnem négyszeres gyarapodást jelentene 67 év alatt. Az általánosan elfogadott békebeli szaporodási mutató egy százalék évente, azaz Gömör teljes lakossága 1787-ben Acsády adataiból számolva csak 48 308 lehetett volna, tehát több mint 62 000 lakos hiányzik. Ezt a hatalmas hiányt nem kompenzálja a bevándorlás sem, mert bár benépesültek olyan települések, melyek még 1720-ban puszták voltak (pl. Ajnácskő, Bánréve, Melléte), és történt bevándorlás a megyébe, de ilyen méretű betelepedési hullám 1787-ig már nem zajlott le.

Az 1720-as etnikai megoszlás sem vehető pontosnak. Acsády számítási tévedése két forrásra is visszavezethető:

1. A nemesség számát jóval kevesebb főben állapította meg, mint amennyi ténylegesen volt (Dávid 1957, 180–181), és minthogy a kiváltságosok majd kilenctizede magyar nemzetiségű volt, bár nem döntő mértékben, de a kihagyott nemesség módosítja a fent feltüntetett magyar arányokat is.
2. Az etnikai megoszlás szempontjából jóval komolyabb problémát jelent a nevek Acsády-féle nemzetiségi besorolása.

Az 1773-as úrbéri táblák etnikai aránya, IIa precíz és körültekintő névelemzésének eredménye 58 százalék szlovákot és 26 százalék magyart mutat (Acsády-féle számítás 1720-ban tehát 54 százalék magyart és 41 százalék szlovákot jelez).

Ennek az 1773-as megoszlásnak egyben népsűrűségjelző szerepe is van, mivel a déli megyerész 134 majd színmagyar falvában (fele az összes gömöri településnek) él a teljes népesség megközelítően egynegyede, tehát kis népsűrűség jellemzi a magyar megyerészt.

Az eltelt ötven év nem eredményezhette a fenti etnikai fordulatot, hiszen a népesség gyarapodása mindkét nemzetiségnél hasonló volt (IIa 1976, I. 441; Thirring 1938), és a bevándorlás sem módosíthatta (lásd fentebb) ekkora arányban a népmegoszlást, hiszen újabb, a XVII. századit követő nagyobb szlovák betelepülési hullám csak a vizsgált század végén, ill. a XIX. század elején éri Gömör megyét.

Egyetlen hibalehetőség marad tehát, hogy Acsády névmegítélése több helyen téves. Már magánál az 1715–1720-as etnikai térkép megszerkesztésénél jeleztem, hogy ebből az adóösszeírásból csak Gömör megye *nemzetiségi jellegét* kaphatjuk meg, és nem a pontos magyar–szlovák arányokat.

IIa Bálint munkájában pontosan nyomon követi és bemutatja, hogy a XVI. századi (1551) gömöri etnikai arányok – melyek még magyar többséget mutat-

nak – milyen történelmi folyamatokon keresztül változtak meg 1773-ra, azaz nem ötven év alatt (nem 1720 óta) állt be a változás (Ila 1976, I. 419–465).

A század második feléről tanúskodó számadatokat tehát az úrbéri táblák feldolgozása nyújtja. Ila Bálint az úrbéri adatok alapján 1773-ra Gömör népességét 57 152 lélekben adja meg. Hitelesnek azonban maga is az 1784–1787-es összeírást fogadja el, és a két számsor között látható hatalmas különbség bemutatásával egyben kritikát is mond az úrbéri összeírások használhatóságáról (hiányos összeírások).

Az első, teljes körű és pontos népszámlálás szerint tehát Gömör megyének bő százezer lakosa volt. Ám arra csak Ila úrbéri feldolgozásából tudunk következtetni, hogy ez etnikailag hogyan oszlott meg. Az eltelt tíz év nem módosította az 1773-as szlovák–magyar (58–26%) arányt, mivel sem bevándorlás, sem eltérő szaporodás nem bontotta meg az etnikai megoszlást.

A XVIII. század második évtizede Gömör megye egyik legsúlyosabb történeti korszakát zárta le. Az utolsó török háborúk, a Rákóczi-féle szabadságharc (pestis, éhezés, súlyos hadiadók) következményeit tükrözik az 1720-as népességi adatok. Alig lézeng pár család a településeken. A déli megyerészen keresztül hadiút is vezetett, és a török megszállás is a sík, déli területeket merítette ki. Nem véletlen tehát, hogy az északonál sűrűbb településhálózat mégis jóval kisebb népsűrűséget takar.

Valamelyes javulás az életkörülményekben csak 1720 után következik be. A béke fokozatos megszilárdulásának és egy nyugodt korszak beköszöntének eredményeként – amit az 1739–1740-es pestis ugyan átmenetileg megszakít – megindul a népesség növekedése, amit kisebb telepítési, ill. visszatelepítési akciók kísérnek. A század hetvenes éveire már 50 százalékkal nő a megye lakossága.⁷¹

A nemesség számának növekedését pedig a földbirtok nélküli nemesítés következményeként (szükség van katonákra) (B. Kovács 1994, 13) az armalista számának emelkedése és a kuriálisok arányának csökkenése jellemezte (Wellmann 1989, 4/1, 26–80; Ila 1976, I. 366–412; Faggyas 1988, 5–75). Ennek következményeként Gömör fokozatosan *nemesi vármegyévé* vált.

Gömör vármegye egésze XVIII. századi nemzetiségi arculatának és etnikai térformálódásának bemutatásához egymás mellé kell állítanunk a három időpontban (1715–1720, 1773, 1796–1799) felvett adatokból szerkesztett nemzetiségi térképeket, ám ennél a műveletnél nagyon körültekintőnek kell lennünk, ugyanis a három térképet *nem azonos adatbázis alapján* szerkesztettem. Mint arról már szó volt, az 1720-as térkép a *nevek*, az 1773-as a *beszélt nyelv*, míg az 1796–1799-es a *nemzetiség* alapján ábrázolja a megye etnikai térszerkezetét, tehát az első tulajdonképpen csak *minősített név*, a második *nyelv*, a harmadik pedig *etnikai* térkép. A XVIII. században még nagyon messze áll a kialakuló statisztikatudomány az önkéntes és *kettéválasztott nemzetiség*, ill. *anyanyelv* bevallástól. Ebben a kettős felvételben gyakran eltérés van a két

71 Kalkuláció az 1784–1787-es népösszeírásból. – Ila 1976, I. 366.

adat között. A korszak összeírói nem önkéntes bevallás, hanem *külső*, azaz a saját (vagy átvett) megítélésük szerint vették fel egy-egy település nemzetiségi jellegét. Az etnikum – nyelv megkülönböztetésének ezért komoly statisztikai jelentősége nincs még a korszakban. Ha valamely településen pl. többségében szlovákul beszéltek, akkor a települést szlovákként jegyezték fel, *azaz a nemzetiség letéteményese maga a nyelv volt*.

A későbbi idők statisztikusai is hasonló módon dolgozták fel a különböző XVIII. századi névsorokat. Bár, éppen az eltelt évtizedek és a statisztikai adatfeldolgozás finomodása miatt, a XIX. század kutatói (lásd pl. Acsády 1896) már jelzik, hogy pl. nem biztos a névalak és az egykori viselőjének tényleges nemzetiségi egyezése. Ezt igazolják az úrbéri névsorok feldolgozásai is. Van olyan község, melyben egyetlen, később magyarnak ítélt névalak sem fordul elő, mégis a helységnévlexikon magyar nyelvűként tartja számon. *Dúsán* a XVIII. században az újabb kori telepítések következtében csak szlovákok éltek, ám magyarul adták meg az úrbéri adatokat. *Dúsával* ennek ellenére „szerencsénk van”, mert fennmaradt, hogy beszéltek a magyart *is (!)*, így esetleg indokolt ennek a nyelvnek a használata (Ila 1944, II. 230).

Dúsa esetében tehát tudunk arról, hogy a magyart is használta a község, ám azon helyek kapcsán, melyekről nincs erre utaló adatunk, nem tudunk arra a kérdésre választ adni, hogy milyen indokok motiválhattak abban egy települést (tehát ez már *belső* elhatározás!), hogy szlovák nyelvűsége ellenére magyarul tegye meg az úrbéri bevallását. *Meleghegyen* a névelemzés szerint egyetlen magyar háztartás van, mégsem szlovákul, hanem magyarul lettek felvéve az úrbéri pontok. *Jolsván* pedig, ahol ugyan éltek a névsorok szerint németek, nincs arra utaló adat, hogy németül is beszéltek volna (Ila 1969, I. 458).

A három térkép végigköveti Gömör nemzetiségi képének egy évszázados alakulását. A XVIII. század népességi szempontból nyugalmas volt. Az Acsády által feltételezett óriási méretű népességgyarapodás sem vezethető vissza egy hatalmas bevándorlási hullámra. 1720-tól a népesedési ciklus egy nyugodt, egyenletesen emelkedő népességi számot mutat, de ez már nem befolyásolta Gömör nemzetiségi arculatát, azaz nem öltött területi etnikai jelleget: *a nemzetiségi térszerkezet változatlan maradt, mivel a népességnövekedést észak–dél irányú népességcsere sem egészítette ki*.

Ki kell térni azonban az egyes vegyes etnikumú községek szintjére, *ugyanis ezek a települések a megye nemzetiségi térszerkezeti stabilitásának letéteményesei*. Attól függően, hogy milyen árnyaltan adjuk meg a keveredés mértékét, az etnikai határ széles érintkezési sávva szélesedik.

Egymás mellett élő kultúrák térképen történő elválasztásánál rajzolt vonalat fokozatosan felváltotta a *kevert kulturális zóna* fogalma. Az etnikai földrajz arra képes, hogy a multiethnikus területek kijelölésével *megadja azokat a kereteket*, ahol ezeknek a kulturálisan kevert zónáknak a statisztikailag is kimutatható (népszámlálások feldolgozása) hátterük van,⁷² de a *kulturális keveredés*

72 Ezt a megállapítást csak a markánsan eltérő nemzetiségi kultúrák érintkezésére értem.

minőségét, „mértékét” (akkulturáció, asszimiláció foka) viszont térképen természetesen már nem tudja ábrázolni. Hogy mit jelent a XVIII. században a *kulturális vegyesség kérdése* egy községben, és mennyire rögzülten „állt be” a kevertség, évszázadokra visszamenőleg *csak* (és igen esetlegesen) *következtetni lehet* (lásd fentebb pl. *Dúsa*), mivel terepbejárásra, megfigyelésekre, interjúkra nincs lehetőség. *Mellétére* 1726-ban elsősorban szlávokat, pásztorok ruténeket telepítettek. Annyit tudunk, hogy az idegenek lassan beolvadtak a magyarságba (IIa 1944, II.). Arról azonban, hogy ez a folyamat hogyan, milyen lépcsőkön keresztül zajlott le, nincs adatunk. És ez csak egyetlen példa arra vonatkozóan, hogy a községi vegyes állapot mennyire *instabil, cseppfolyós lehet*. A száraz adatok csak a *keveredés jellegét tükrözik*, de arról, hogy a mélyben milyen kulturális folyamatok zajlanak, nem adnak tájékoztatást.

Etnikai szempontból is változékony, forradalmi népesedési, vándorlási ciklusokban ezek a települési mikrofolyamatok elhanyagolhatók, hiszen először egy nagyobb terület nemzetiségi jellege statisztikailag is jól mérhetően rögzül (Gömörben ez a XVII. század második és a XVIII. század első felére tehető). Békés, nyugodt időkben viszont a kevert etnikumú helységek *kulturális stabilitása vagy instabilitása a meghatározó abban, hogy pl. egy megye nemzetiségi képe* – lassan ugyan, de – *milyen irányban változik*.

Az etnikai kevertség statisztikai fogalmának és az *etnikai határnak* a kérdése teljesen mást jelentett a XVIII. században, mint manapság. Az első magyarországi etnikai térképet csak a század végén saját lexikonjára támaszkodva Korabinszky (méretarány: 1 : 1 mill.) készítette el 1791-ben, amely nem is az etnikai határok felrajzolása miatt vált híressé, hanem mert erre a térképre vitte fel az angol utazó, Townson Magyarország közetszerkezetét, és ennek a cselekedetének köszönhetően 1797-ben megszületett egyben az első hazai petrográfiai térkép is.⁷³

Az 1720-as népösszeírás neveinek nemzetiségi alapon történő feldolgozására is csak a XIX. század végén került sor, mivel a korabeli számlálóiveken még nem szerepel a nyelvi vagy etnikai hovatartozásra kérdező hasáb.

Bél Mátyás már idézett *Notitiájában* olyannyira mellékes a községek etnikai jellemzése, hogy számos település esetében – még az olyan (mai értékelésünk szerint) „kényes” területeken is, mint az etnikai határ mente – el is maradnak az ezzel kapcsolatos információk.

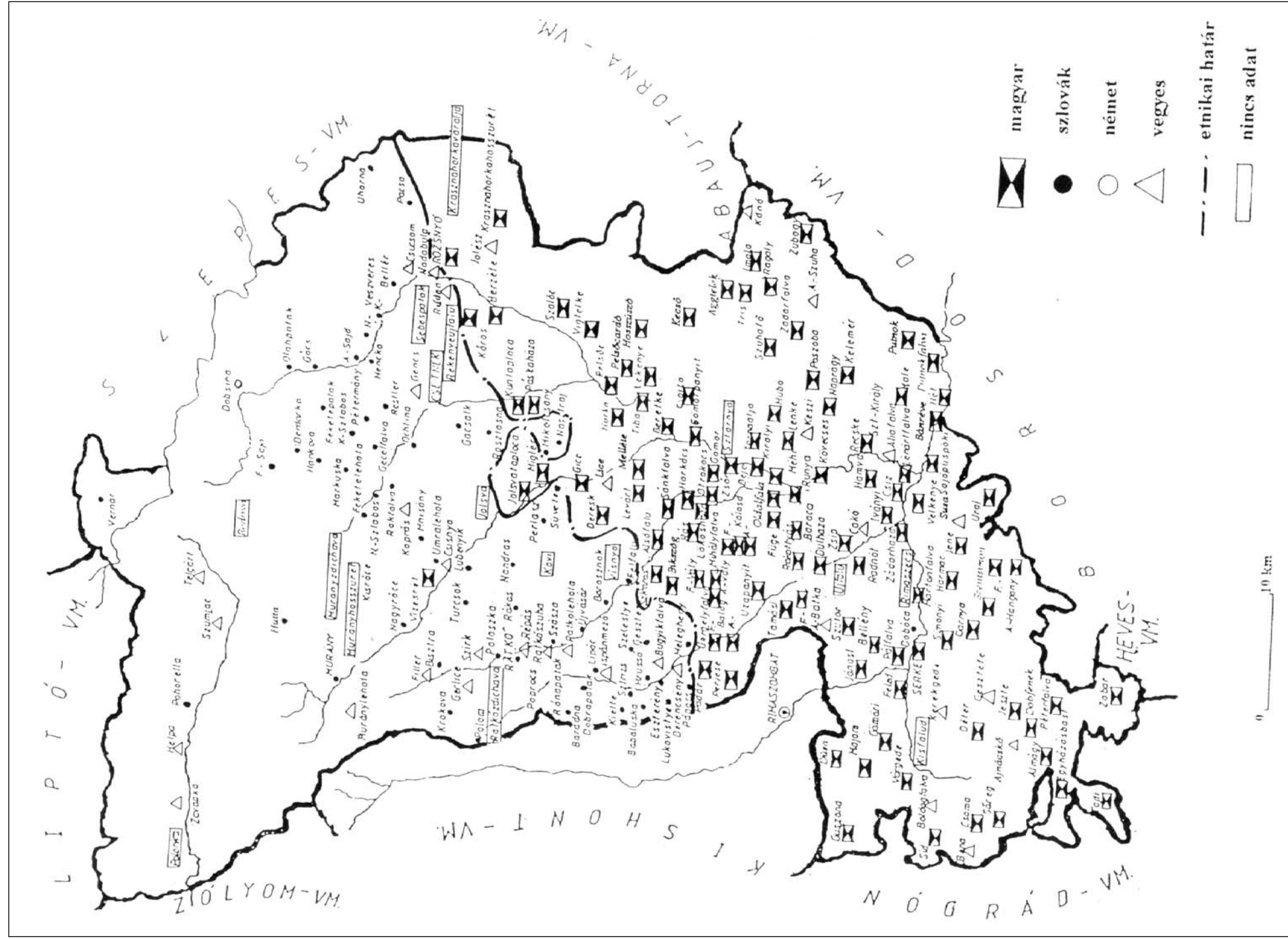
Az 1773-as lexikon első tervezési szakaszában sem volt még szó arról, hogy a nyelvi megoszlást is jelezni kell a számlálóiveken (*Lexikon locorum regni Hungariae...* 1920, I.). Ez a hasáb csak később szerepel a gyűjtőlapokon, és csak *kiegészítő* információt jelent ahhoz a fő rubrikához, hogy a felvett település neve az adott terület nemzetiségeinek nyelvén hogyan hangzik (végül is egy, a

73 Korabinszky János (Korabinsky Johannes Matthias) 1791, *Novissima regni Hungariae potomographica et telluris productum tabula*. Wien, OSZK Térképtár, TM 6392. – Townson tevékenységének a Korabinszky-térképpel való kapcsolatáról: Vallance–Torrens 1982, 391–398; Plihal 1999, 43–46.

6. térkép
Gömör vármegye. Nemzetiségi térkép 1796–1799

Gemerská župa. Mapa národností 1796–1799

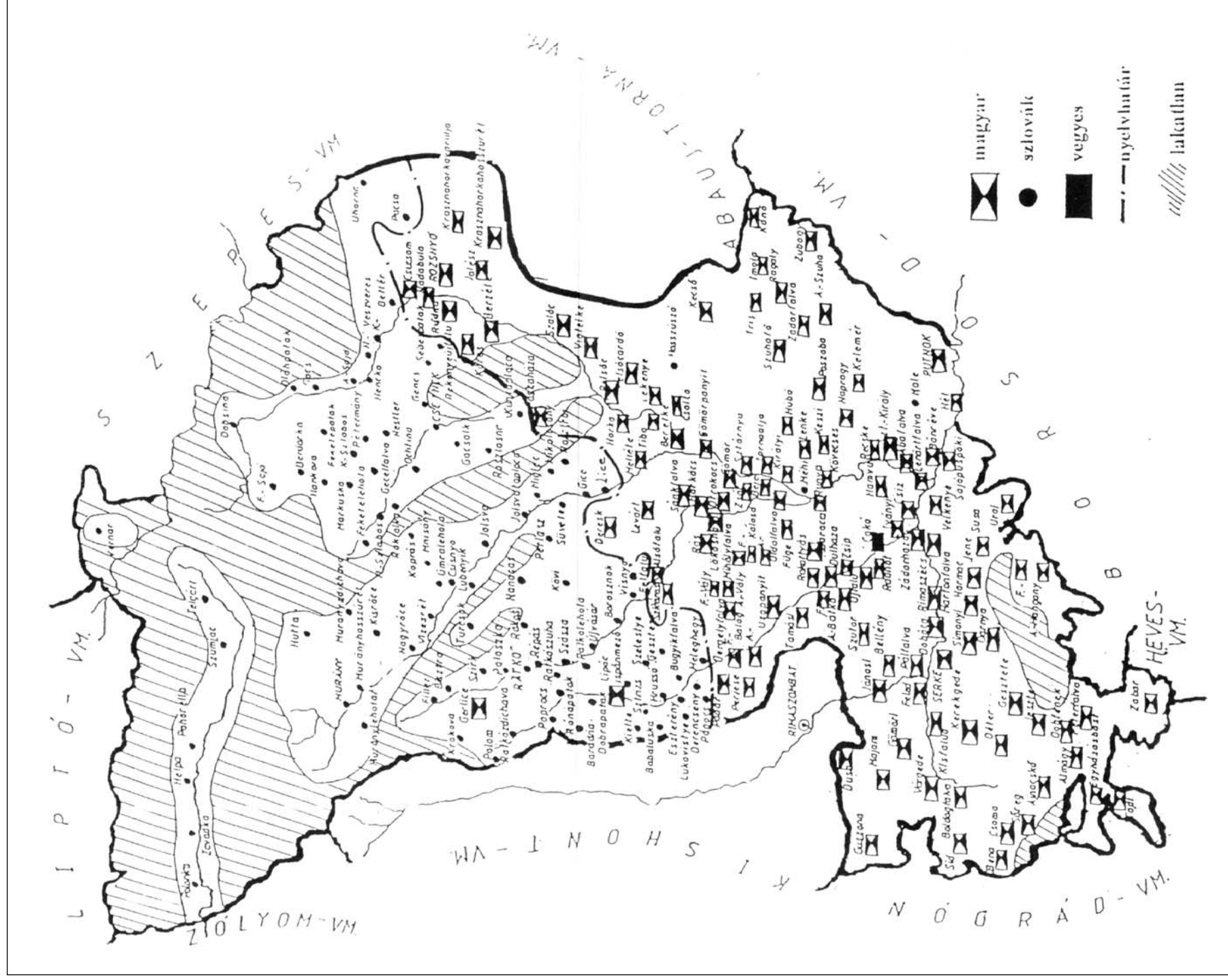
Etnische Karte des Komitats Gömör 1796–1799

7. térkép
Gömör vármegye. Nemzetiségi térkép 1773

Gemerská župa. Mapa národností 1773

Etnische Karte des Komitats Gömör 1773

közigazgatásban használható helységnévtár elkészítése, és nem az akkor érdektelennek számító nyelvi viszonyok feltérképezése volt elsősorban a cél).⁷⁴ A lexikonnak tehát a XVIII. században még nem az volt az elsődleges rendeltetése, hogy abból nyelvi-etnikai térképeket szerkesszenek.

Jó példa a leírtakra (hogy csak a későbbi századokban vált igazán fontossá a XVIII. század nemzetiségi szempontú ábrázolása) az a vita, mely a századunk első felében robbant ki egy etnikai térképről, amely Magyarország nemzetiségi viszonyait tünteti fel a *Lexikon locorum...* alapján. Ebből a térképből metszettem ki Gömör vármegyét, és ezzel mutatom be, hogyan látták *nem* magyar kutatók a XVIII. század nemzetiségi (nyelvi) állapotait Gömör esetében.

1911-ben Petrov orosz demográfus szerkesztett tehát a helységnévtár adataiból térképet a magyarországi rutén nyelvhatár 1773-as ábrázolására, és ezt olyan pontosan tette, hogy a lexikon 1920-as kiadásának előszavába be is kerül Petrov neve, mint olyan kutatóé, aki elismeri a lexikon nyelvi adatainak megbízhatóságát, és aki „világot derített egy magyar nemzetiségnek igaz történetére” (*Lex. loc. regn. Hung.* 1920, IV.).

Petrov, már a csehszlovákiai emigrációjában, 1924-ben még egy etnikai térképet szerkesztett az 1773-as helységnévtárból (Petrov 1924; 1928), amit viszont ekkor a magyar kutatók éles kritikával fogadtak (7. térkép). Jócsik egyenesen úgy véli, hogy Petrov iskolát teremtett a későbbi cseh és szlovák nemzetiségű kutatóknak az etnikai adatok torz térképre vitelében (Jócsik 1943, 4).⁷⁵ Jócsik átfogó kritikát ad a térképről, s úgy véli, hogy Petrov több súlyos torzítást követett el a térkép megalkotásánál.

Az *első*, hogy a nemzetiségeket jelölő színfelületek nem követik a községhatárokat, hanem azokon – általában a magyarság és a németiség rovására – túlnyúlnak.

A *második*, hogy Petrov nem a helységnévtárnak megfelelően jelöli a települések nyelvi hovatartozását.⁷⁶

74 Fontos kiegészítő kötet az 1767 óta folyó úrbérrendezéshez is.

75 Ezzel szemben Kniezsa Petrov ugyanezen térképéről és az etnikai kérdések petrovi megközelítéséről nagyon pozitívan nyilatkozik. – Kniezsa 1941, 37.

76 A harmadik fő hiba pedig Jócsik szerint, hogy Petrov olyan településeket tüntet fel szlovák névvel, melyek 1773-ban még nem volt szláv neve (a szlovákok telepítése tehát csak röviddel a lexikon létrejötte előtt történt), és ezért a majd kétszáz évvel későbbi szlovák terminológiát használja. Jócsik könyvéhez előszót írt Fall szerint Petrov célja ezzel az volt, hogy már az 1773-as nemzetiségi állapotokkal igazolja a mai (1924) Csehszlovákia létezését. Petrov az *eredeti* térképén Gömör megye esetében csak azokat a településeket tünteti fel precízen szláv névvel, melyek a helységnévtárban is szlávnak vannak jelezve, azaz van szláv nevük is (kivéve a fent említett Kuntapolca). Az általam megrajzolt 1773-as térképen és a mellékelt (a lényegét érintetlenül hagyva átszerkesztett) Petrov-térképeken minden községet a *magyar nevével* vettem fel. – Jócsik 1943, 4–12. Jócsik kritikai munkájának fő súlya Nyugat-Szlovákiára, Surány környékére esik.

Ha kiemeljük a Petrov által szerkesztett térképből Gömör megyét (6. térkép), és összevetjük az e területekről készült pontos, 1773-as képpel, akkor a következőket vehetjük észre:

Először is Petrov térképezési módszerét és Jócsik erre vonatkozó első kritikai megjegyzését kell szemügyre vennünk, és ezáltal egy *módszertani* kitérőt tennünk.

Petrov az egyszerű *színfelületes* ábrázolást alkalmazta, hisz nem voltak pontos adatai az adott település etnikai megoszlásáról, hogy azokkal esetleg a százalékos megoszlást is feltüntesse, és valamilyen módszerrel (pl. színskálával, a korban megjelenő nemzetiségi diagrammal) térképre vigye. Jócsik kritikája szerint viszont a színfelületek, foltok túlnyúlnak a község határokon, és egy-egy község esetében több tíz négyzetkilométerrel is – általában a magyarság rovására – csökkentik a szomszédos települések nagyságát, és így az egész Felvidék szintjén már komoly területnyereségre tesz szert a szlovákság.

Úgy látom azonban, hogy a kritikát szükségképpen fenntartásokkal kell fogadnunk, mivel a kritika maga is tárgyának módszerét veszi át és alkalmazza: noha a településhatárok a XII–XIV. században stabilizálódtak (Maksay 1971, 133), ám a XVIII. században a törökdúlást követő pusztásodás és az új községek kialakulása miatt ez a stabil állapot a török járta vidékek több települése esetében megváltozott. A törökdúlás mellett a kataszteri felmérések hiányának is köszönhető, hogy a *község határok ebben az időszakban bizonytalanok voltak, így e határok* – Petrovval, Jócsikkal ellentétben úgy vélem – *a században még alkalmatlanok stabil településhatáros etnikai térképek pontos megrajzolására.* A fent leírtakhoz azt is hozzá kell tennünk, hogy Gömörben éppen a vizsgált évben (1773) az úrbérrendezés folyamatának közepén vagyunk. A XVIII. század második felében az úrbérrendezés keretében újraméretik a jobbágytelkeket. A falvak egész területét érintő rendezési folyamat bár elhanyagolható mértékben, ám mégis érintette a települési határokat, tehát az elválasztó vonalak nem jelentenek megbízható kiindulási alapot precíz területi térképek szerkesztésére. Magát a pontos települési kataszteri felmérést is csak II. József uralkodása alatt kezdték meg (Acsády 1896, 15, 32; Dávid 1960; Wellmann 1967, 346–409; Hoffmann 1971, 291),⁷⁷ de egyrészt az uralkodó halála után nem fejeződött be, másrészt nagy része a későbbiek során megsemmisült (Paldus 1917, 167–185; Fördös 1930, 205–257; Borbély-Nagy 1932, 30).

A felsorolt érvek mellett legfőbb fenntartásom a XVIII. század viszonyaira alkalmazott településhatáros térképszerkesztési módszerrel mégis az, *hogy ugyanarról a területről, ugyanarra a forrásra támaszkodó (Lexikon locorum) és ugyanabból az időből (1773) magyar szerzők által szerkesztett térképek is*

77 Természetesen a térkép méretarányától is függ, hogy egyáltalán berajzolhatók-e a község határok, és hogy van-e ennek értelme. Általában 1:25 000 az a méretarány-határérték, melytől a térképeken feltüntetik a község határokat is. – Fezer 1974, 104.

*eltérő kiterjedésű területekkel ábrázolják az etnikai viszonyokat és községhatárokat.*⁷⁸

Természetesen nem állítom, hogy minden település esetében alapvető községerületi változások történtek, de mint láthatjuk, a „kényes” etnikai térszerkezetek vizsgálatánál komoly vitát tudott a század első felében egy-egy négyzetkilométer települési hovatartozása (ti. hogy szlovák, ill. magyar község határához tartozik-e még a kérdéses földterület) is kiváltani. Ha visszamenőleg ebből az időszakból (XVIII. század) szerkesztünk térképet, és községekre lebontva szeretnénk a nemzetiségi állapotokat bemutatni, akkor *el kell tekintenünk a településhatárok pontos feltüntetésétől*, és ki kell választanunk a nagy körültekintéssel kidolgozott kartográfiai módszertani készletből a megfelelő ábrázolási metódust (Kocsis 1989, 18).

A fent felsorolt megfontolásokból az összes XVIII. századi térképet csak etnikai jelekkel láttam el, a községhatárok berajzolása nélkül, ezért ebből a szempontból *nem* hasonlítható össze Gömör megye nemzetiségi térképe Petrov 1924-es térképével.

A második kritikai észrevétele Jócsiknak Petrov térképének gömöri részével kapcsolatban az volt, hogy *Kuntapolcát* szlováknak veszi. Meg kell állapítanunk, hogy ebben az esetben a kritika helytálló, és ugyan e tévedéssel a nyelvhatár egy ponton módosult, *mégis Petrov térképe Gömör megye egészének etnikai képéről egy nagyon pontos és precíz képet közvetít felénk.*

A fenti vita pontosan jelzi, hogy az etnikai térképezés, ill. az etnikai határvonalak ábrázolása igazi szerepéhez a XX. század elején, a politikai döntések alátámasztásánál jutott, és az országhatárok módosításánál töltötte be (bár magyar részről nem sok eredménnyel) Közép-Európában a döntő feladatát. Ebben az időszakban a néprajzinak is nevezett térképek alapjául szolgáló bármilyen fellelhető adatbázist tehát a nyelvi, etnikai megoszlások feltárására helyezték ki. Ez történt az 1773-as helységnévtár adataival is, melynek 1920-as kiadása a béketárgyalások magyar jegyzőkönyvének melléklete volt mint olyan forrás, amely *„tartalmánál fogva a magyarországi nemzetiségek igaz történetének kétségbevonhatatlan statisztikai alapon való megvilágítását adja”* (*Lex. loc. regn. Hung...* 1920, I.).

Mint fentebb olvasható, nem került el a kötet, éppen teljessége miatt, az „etnikai térképészek” figyelmét sem, hiszen az ország a – már a trianoni tárgyalások megkezdése előtt is előre látható – súlyos végkifejlet megelőzésére igyekezett olyan nemzetiségi bizonyító anyagokat és térképeket összeállítani, melyek a pontos etnikai határokat és *azok több száz év óta való változat-*

78 A két térkép: 1. Jócsik Lajos térképe Surány környezetéről: „Érsekújvár és Surány környéke 1773-ban. A »lexicon« adatainak pontos térképrevitale.” – Jócsik 1941; 2. Glaser Lajos térképe. In: Knieza 1941, 29. – Pl. Nagysalló határai. Gúta környezete Jócsiknál magyar, Glaser térképén pedig lakatlan. Sőt Petrov térképéhez nagyon hasonló etnikai kép rajzolódik ki ezen a térképen, amit Jócsik éppen kritizál!

lanságát, azaz (pl. a Felvidék esetében) stabilitását bizonyítják.⁷⁹ Ebben az érdekkörben jutott ezért magyar részről a lexikon 1920-as feldolgozásának és megjelentetésének komoly szerepe.

A magyarral ellentétes törekvés jellemezte a Monarchiában élő nemzeti kisebbségeket (jelen esetben a szlovákokat), és igyekeztek a tárgyalásokra, ill. a századunk első felében a saját területi gyarapodásuk igazolására használni már a XVIII. századi forrásokat is, *azaz mindkét részről, a mai etnikai határok kétszáz évre visszanyúló stabilitása mindig csak visszatekintve nyer „történelmi” igazolást, illetve* (mint a lexikon előszavában) *kontinuitást*.

A XIX. században a fokozatos nemzetté válással párhuzamosan magyar oldalról az etnikai térképek – nem utolsósorban – „nemzeti önvédelemből”, a nemzeti kisebbségek saját területi törekvéseinek (melyek ez esetben is megjelentek térképeken) ellensúlyozására készültek.⁸⁰ A Korabinszky-térképpel kapcsolatban már említettem, hogy az akkori etnikai (nyelv-) határ megrajzolása, a nemzetiségi térkép megszerkesztése igen periferikus szerepet játszott a kor tudományában. Nem az adott kor politikusait, tudósait érdekelte, hanem a figyelem e korszak nemzetiségi megoszlásának területi vonatkozásaira csak *utólag (!)*, a XIX. század második, de főként a XX. század első felében irányult. A cél egyértelmű volt: *„éles külső etnikai választóvonalak stratégiai védővonalaként való megvonása”* (Révay 1993, 31).

A XVIII. század végéig, a nemzeti ébredés és a polgári társadalmak megszilárdulásának időszakáig a nemzeti hovatartozás elemzése és az etnikai határok felrajzolása nem osztotta meg a népcsoportokat, tehát magában a korszakban *nincs különösebb értelme az etnikai kérdésfeltevésnek*. A század összeírásaiból viszont az is tükröződik, hogy a nemzeti megoszlás helyett döntő szerepet a társadalomban a *valamely réteghez (adózó, kiváltságos) való tartozás* játszott, ill. – a korszak egészét átítató ellenreformáció miatt – társadalmi megosztottságot *a vallás jelentett* (Arató 1960, I.; 1972).

79 „E lexikon nyomán... nagyban és egészben kétségtelenül bebizonyítható, hogy nemcsak a rutén nyelvhatár nem változott meg a magyar előnyére, hanem a tót sem.” – *Lex. loc. regn. Hung.* 1920, IV.

80 Nem véletlen, hogy ekkor jut nagy szerephez a különböző összeírások névanyagának visszamenőleges nemzetiségi értékelése is. – Acsády 1896; Györffy 1915, 284–287.

III. A megye etnikai arculatának alakulása és az etnikai határ változása a XIX. század elejétől az első világháború végéig (1800–1918)

1802-ben Gömör területe a hozzá kapcsolt Kis-Honttal (Hont megye egyik járásával) megnövekedett. Először *Rimaszombat* (az addigi kis-honti székhely) és *Pelsőc* közösen viselte a megyeszékhely címet, majd *Rimaszombat* vált az egyedüli megyeközponttá (Veres 1992, 15). Ez a változás a megye etnikai viszonyaiban azonban nem okozott változást, ugyanis Kis-Hont hasonló nemzetiségi térszerkezetet tudhatott magáénak a XVIII. században, mint Gömör.

Az első XIX. századi munka, amelyből az egész megye nemzetiségi arculatáról képet kapunk, Fényes Elek 1836–1840-es kötete.⁸¹ Fényes a *nyelv* alapján ítélte a községeket valamelyik nemzetiséghez tartozónak, de a többnyelvű, *vegyes helységek* számára is komoly besorolási problémát jelentettek: „...a vegyes helységek, hol ha szinte a különböző nyelvek közt való erányt igyekeztem a legnagyobb szorgalommal kifürkészni, még is lehetetlen volt elkerülnöm, hogy a számokat hozzávetőleg ne tegyem ki...” (Idézi: Dávid 1980, 100).

A megye alapvető struktúrája 1796–1799 óta nem változott (8. térkép⁸²). A két nemzetiséget elválasztó határ csak a megye középső részén, a *Jolsvatapolca–Szkáros–Nasztraj* háromszögben változott. Ez az eltérés sem etnikai folyamatok eredményére, hanem Fényes körültekintőbb nemzetiségi ítéleteire vezethető vissza, ugyanis ő a bizonytalanabb nyelv-nemzetiségi határ menti községekből hatot *vegyesnek* ítél, azaz *kiszélesítette* a nemzetiségi határ menti sávot. A déli magyar rész viszont Fényes adatai szerint *homogenizálódott*. Vályival ellentétben *Pelsőcardót* és *Dúsát* a déli részen szlováknak, *Málét* és *Hosszúszót* vegyesként tünteti fel Fényes. Az utóbbi két község esetében a szlovák betelepítésre utal a vegyes jelleg feltüntetése (lásd XVIII. sz.). A megye északi peremén (*Závadka, Szumjác, Telgárt, Vernár*) pedig a század első felében még külön nemzetiségként a *ruszinok* is jelen voltak.

81 Bartholomaeides (1805–1808) nem közöl minden településről etnikai jelleget. Fényes 1836–1840, I–VI.

82 A Fényes-térkép elkészítéséhez az alaptérképet Lipszky János: *Mappa Generalis Regni Hungariae*-ja 1806. OSZK TM 6265/2. biztosította.

A következő nemzetiségi adatforrás az 1850-es népszámlálás (4. táblázat), amely megyei és járási szinten közli a nemzetiségi adatokat (*Uebersicht...* 1851). Bár az eredeti kérdőíveken nem szerepelt a nemzetiségi, anyanyelvi viszonyokat felmérő kérdés, az osztrák népszámlálási kiadványban mégis közöltek erre vonatkozó számokat. A lakosságszám óriási visszaesése az 1831-es gömöri kolerajárványra vezethető vissza (Hunfalvy 1867, 166). A nemzetiségi megoszlásból jól kirajzolódik, hogy a csökkenés a megye északi, szlovákok lakta részét jobban érintette, bár a népösszeírásban közölt nemzetiségi megoszlást fenntartásokkal kell fogadni, hiszen az nem több, mint egy pontosabb becslés (*Az 1850. és 1857. évi népsz...* 1993).

4. táblázat

Gömör és Kis-Hont megye nemzetiségi megoszlása (1828–1910) Etnické členenie župy Gemer a Malý Hont (1828–1910) Die ethnische Verteilung des Komitats (1828–1910)							
	összes	magyar	%	szlovák	%	egyéb	%
1828	181 819	–		–		–	
1836–1840	183 478	86 158	47,0	91 493	49,9	5 827	3,2
1850	153 626	73 928	48,0	74 025	48,1	5 673	3,7
1880	169 624	83 235	49,0	72 432	42,7	13 397 ⁸³	7,9
1900	183 784	103 660	56,4	74 517	40,5	5 607	3,0
1910	188 098	109 994	58,5	72 232	38,4	5 872	3,1

1871-ben ismét növekedett a megye területe. Keleten Abaúj-Torna vármegyétől Gömör és Kis-Hont megyéhez csatolták *Barkát*, *Dernőt*, *Hárskutat*, *Kovácsvágását*, *Lucskát*, *Szádvárborsát*, *Szilicét*. A megnagyobbodott megye területéről az első pontos nemzetiségi megoszlásokat tartalmazó forrás 1880-ból maradt ránk. A felvétel alapján az anyanyelvet választották (Keleti 1882; Kovács 1928). Az etnikai térképről leolvasható (9. térkép), hogy *Rimatamásfalva*, *Pelsőcardó*, *Gömörhosszúszó* megtartotta a század első felében is jelzett szlovák többségét, de a megye déli részének „magyarosodása” tovább folytatódott. 1910-re pedig (10. térkép) kilenc magyar többségű helységet leszámítva⁸⁴ a nyelvhatártól délre eső területen *eltűnt* az etnikai keveredettség, ugyanis a települések teljesen *egyveretű* magyarrá (90% felett) váltak.

Az etnikai viszonyok letisztulása mellett a népességszám ütemes gyarapodását figyelhetjük meg. 1900-ra a lakosságszám a járványok elmúltával (az utolsó 1871-ben [Puskás 1982, 88]) elérte a század első felének szintjét, 1910-re meg is haladta azt. Nemzetiségi szempontból megyei szinten viszont *fordulatot* figyelhetünk meg. A szlovák többségű Gömör és Kis-Hont 1910-re

83 A beszélni nem tudókkal együtt.

84 Rimatamásfalva az egyik magyar többségű, de nem homogén magyar helység. 1880-ban még szlovák többségű volt a község, ám a szomszédos magyar város, *Rimaszombat* erre a külvárosra feltétlenül hatással volt, alakította a nemzetiségi képét. – Kovács 1938, 567.

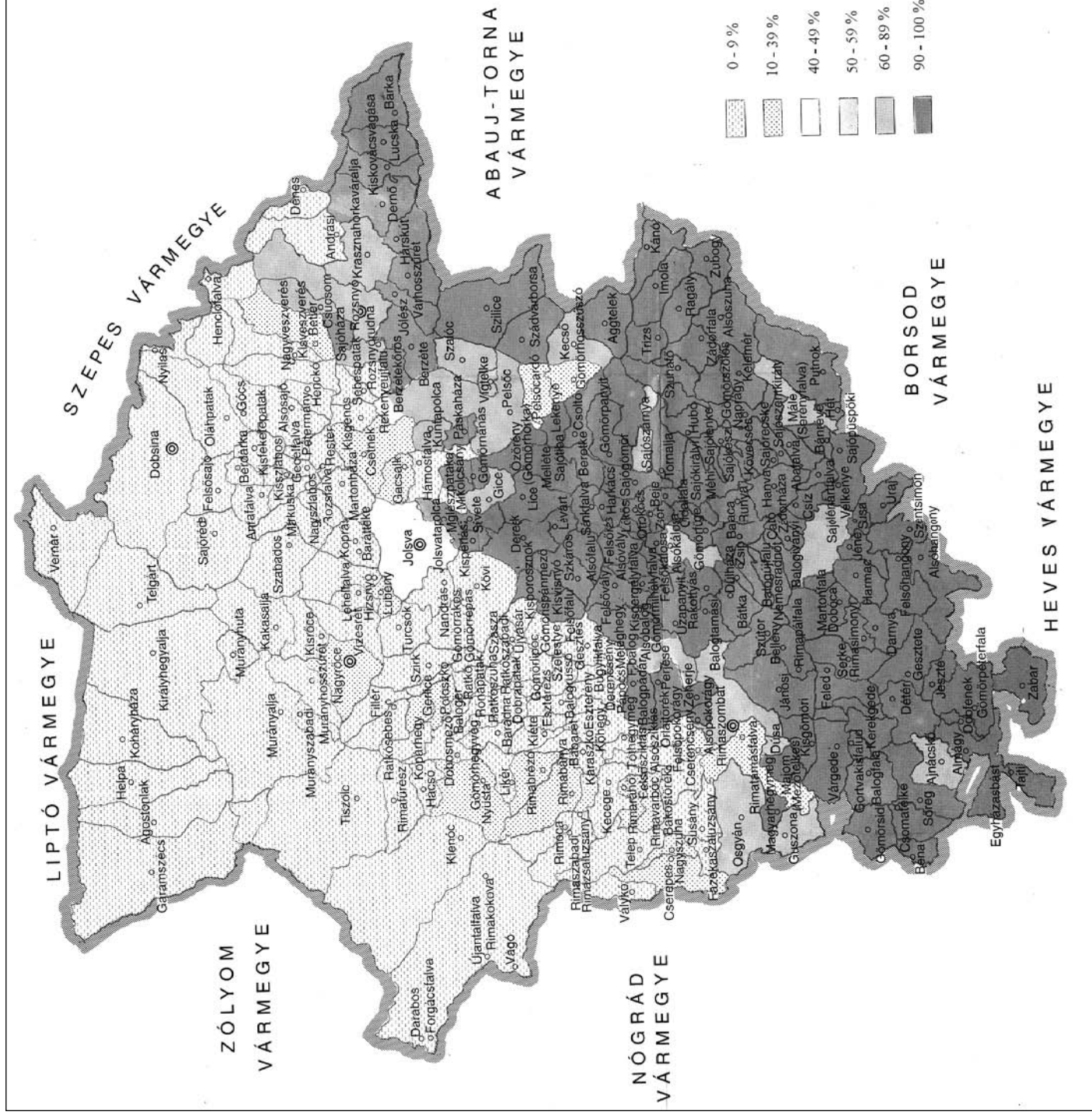
8. térkép
Gömör-Kis-Hont vármegye. Nemzetiségi térkép 1836–1840 (Fényes Elek nyomán). (A térképet készítette Palotai Péter)

Etnische Karte des Komitats Gömör-Kis-Hont 1836-1840

Gemerská a malohontianska župa. Mapa národnostného zloženia, rok 1880 (pomer maďarského obyvateľstva podľa materinského jazyka) (*Autor mapy Péter Palotai*)

Etnische Karte des Komitats Gömör und Kis-Hont nach der Muttersprache 1880

magyar többségűvé vált. A XIX. század második felének elmagyarosodását, a vegyes területek magyar homogenizációját több okra vezetik vissza, de a magyar társadalom fokozatos polgárosodásából adódó asszimilációs erő csak a városokat jellemzi (pl. a rozsnói, rimaszombati németiség és zsidóság asszimilációja) (Hanák 1974, 513–536). A dél-gömöri rurális térségek szlovákjai azonban nem olvadtak be, hanem a *teljes kétnyelvűség* állapotában voltak, és ebben a helyzetben az éppen „megfelelőbb” bevallást vállalták fel a teljes tömbszerű magyar és így nyelvi nyomást gyakorló környezetben. Erre utalnak a dél-gömöri járásokban felvett nyelvismeretet mutató adatok is.

1910-ben a Tornaljai, a Rimaszécsi járásban a magukat szlováknak vallók 70–75%-a beszélte a magyart is. Ila Bálint a XVIII. századi források alapján említi meg a kétnyelvűség problémáját az egyes településeken. Fényes Elek pedig a XIX. század közepén teszi ugyanezt. Pl. *„Alsó és Felső Vályon maguk között tótul beszélnek, de az isteni tiszteletet magyarul hallgatják”* (Fényes 1847, II. 253).

A XIX. század második felében az első cigányösszeírásnak köszönhetően a népszámlálásokban külön fel nem tüntetett cigányság számarányairól is van adatunk. Ezek szerint Gömör és Kis-Hont 1890-es lakosságának 3,4%-a (5552 fő) volt cigány (A Magyarországon 1893... 1895). Kimagasló volt a cigányság száma *Garamfőn, Garamszécsen, Gícén, Jolsvatapolcán, Sűvetén, Klenócon, Nyustyán, Rimabrézón, Csetneken, Nagyszaboson, Szabadoson, Deresken*.

Az etnikai arányokat a cigányság mellett a század végén az Egyesült Államokba meginduló *kivándorlás* is módosította (5. táblázat), ugyanis a gazdaságilag rosszabb helyzetben lévő északi községek szlováksága nagyobb számban hagyta el a megyét.

5. táblázat

Kivándorlás Gömör és Kis-Hont megyéből (1899–1913) Vystáholectvo z gemerskej a malohontianskej župy (1899–1913) Auswanderung aus dem Komitat Gömör und Kis-Hont (1899–1913)					
	magyar		szlovák		összesen
	összes	aránya ⁸⁵	összes	aránya	
1899–1904	4 493	38%	6 901	58,5%	11 810
1905–1907	4 011	44,1%	4 886	53,7%	9 095
1908–1913	4 110	40,9%	5 768	57,4%	10 053
Összesen	12 614	40,7%	17 555	56,7%	30 958

Komolyabb kivándorlási veszteséget a következő községek szenvedtek el: *Garamszécs, Koháryháza, Királyhegyalja, Helpa, Tiszolc, Rimakokova, Klenóc, Karaszko, Surány, Oláhpatak, Gócs, Alsósajó, Nagyveszverés, Betlér, Szilice, Hárs-*

85 A kivándorlók számának hány százaléka.

kút, Várhosszúrét, Murányalja, Lice, Kövi, Deresk, Gömörhosszúszó, Tornalja, Dobsina.⁸⁶

A fejezet zárásaként az első világháború emberveszteségeiről kellene szólni, hogy azok mennyiben módosították az etnikai arányokat az egyes településeken és összességben a megyében. Az első világháborúban Gömör és Kis-Hont megye nem volt aktív harcterület,⁸⁷ ám a katonaköteles férfilakosságot érintették a harcok. A háború elesettjeiről azonban nemhogy települési, de megyei szinten sem rendelkezünk adatokkal. Járható utat jelenthetne, hogy a települések világháborús emlékműveiről leolvassuk az elesettek névsorát és számát, de a gömöri községek nagy többsége – a bekövetkezett államhatármódosulás miatt – nem rendelkezik ilyennel. A másik utat a hivatalos statisztikákból nyert adatok adhatnák, azonban az 1910-es és az 1919-es népszámlálások összevetése sem alkalmas a veszteségek megállapítására, mivel 1918–1919-ben olyan jelentős népességmozgás zajlott le Gömör és Kis-Hont területén, amelynek csak egy elenyésző részét képezik a háborús veszteségek.

Az összefoglaló jellegű etnikai földrajzi munkák sem térnek ki külön nemzetiségi szerkezetalakító tényezőként az első világháborúra, mivel egyrészt nincsenek források, másrészt a harcok – ellentétben a zsidóság második világháborús veszteségével – minden egyes etnikum katonaköteleseit érintette, tehát *nem módosította az etnikai arányt*.⁸⁸

Gömör és Kis-Hont megye nemzetiségi szerkezetében a XIX. században nem állt be lényeges változás. A XVIII. században stabilizálódott a megye etnikai szerkezete, amelyben magyarányú eltolódás csak az első világháború után következett be.

86 Forrás: *A Magyar Sz. K. Orsz. kivándorlása...* 1918, 8–21, 53–54.

87 1919-ben a Tanácsköztársaság ideje alatt pár hónapig viszont Gömör is harcterületté vált (lásd következő fejezet).

88 Adatok nincsenek rá, ám érdekes eredményeket hozhatna olyan mikrovizsgálatok elvégzése, amelyek a településeken nemzetiségi bontásban mutatnák, hogy a századelőn, etnikai bontásban mennyi katonakötelest jelentettek az adott faluban, így esetleg mennyi volt egy-egy etnikum háborús vesztesége a faluban.

IV. A megye etnikai arculatának alakulása és az etnikai határ változása Trianontól a párizsi béketárgyalásokig (1920–1947)

A nyugalmas XIX. század után a huszadik század elején született különböző államhatár-elképzelések, valamint a trianoni döntés a Szent István által az első vármegyék egyikeként alapított Gömör (később csatolt Kis-Hont) megyét *területileg és közigazgatásilag megszüntette*.

A megye területének 92,5 százalékát a megalakuló Csehszlovákiához csatolták, tehát országhatár szelte két részre a térséget, ezért ettől az időponttól kezdve több területi darabból összeállított és csak a kutatáshoz rekonstruált mesterséges vizsgálati egységről beszélhetünk Gömör és Kis-Hont esetében.⁸⁹

A trianoni döntéssel kezdetét vette az a korszak, amely alapjaiban alakította át az egykori Gömör és Kis-Hont etnikai szerkezetét, és amihez fogható népességátrendező változásra a török kor vége óta a megye területén nem volt példa, és egyben ez az az időszak, amelyben az *etnikai határ kijelölése* az etnikai vizsgálatok terén és a napi politika szintjén is komoly hangsúlyt kapott. Elérkeztünk tehát ahhoz az etaphoz, melyben a statisztikai etnikai kevertség *hangsúlyozott értelmet nyerhetett* (és nyert).

A nyugalmas XIX. század után a XX. század elején több történeti esemény is éri Gömör és Kis-Hont megyét, amelyekből egy is elég lenne, hogy az etnikai kevertség statisztikai értékeit (és a népesség számát, alkatát) a településeken megváltoztassa.

Ezek közül a legfontosabbak – amelyeknek a többi, a gömöri nemzetiségi szerkezetet módosító esemény tulajdonképpen csak a következménye – a két világháború körüli politikai döntések eredményeként bekövetkezett *országhatár-módosulások*:

- A határok megváltozása egyben a megye területi és közigazgatási megszűnését, ill. újrászervezését eredményezte.⁹⁰
- Mivel határhozérté vált a megye, Gömör területe periferiális, határ menti hátrányos gazdasági helyzetbe süllyedt.

89 A bevezetőben leírtaknak megfelelően Gömör és Kis-Hont megyét a tanulmány 1920-tól, tehát az 1910-es területével és községsével rekonstruálja. A térképeken 1930-tól (1923-ban történt közigazgatási felbomlás után) használom Gömör és Kis-Hont előtt a „történeti” jelzöt.

90 Közigazgatási változások – különböző okok miatt – országon belüli rendezéssel is bekövetkezhetnek (lásd éppen az 1802-es megyeegyesítés), de ebben az esetben az országhatár megváltozása az egyértelmű ok.

- Az új államterületi hovatartozás egyben nemzeti hatalomváltást is eredményezett, melynek következményei:
 - menekülés,
 - kivándorlás,
 - betelepülés,
 - mesterséges kolonizáció,
 - kitelepítések,
 - lakosságcsere,
 - reszlovakizáció.

Bár nagyon nehéz szétválasztani e szerteágazó szájakat, mégis a fent pontról pontra említett események közül megpróbáltam minden egyes népszámláláshoz azokat rendelni, melyek az adott évtized vagy év nemzetiségi képét leginkább alakították. Az etnikai térképek elemzése ebben a korszakban is az etnikai határ futására és a statisztikai etnikai kevertség lehetséges jelentéseire lett kihegyezve.

Az 1919–1921-es népszámlálások

(Az 1918–1921 közötti időszak)

Etnikai kulcsszavak:

- az államhatár megváltozása,
- menekülés,
- kivándorlás,
- betelepülés.

A fenti pontokban felsorolt, az etnikai szerkezetet alakító (vagy esetleg módosító) folyamatok, események közül először az 1920-as országhatár-módosulásra kell kitérni.

„A fiatalabb Wesselényi Miklós könyve, a Szózat a szláv és a magyar nemzetiség ügyében (Wesselényi, 1992), a múlt század negyvenes éveiben jelent meg... Az író benne a történelmi Magyarország elképzelt felosztásának módzataival és lehetőségeivel foglalkozik... A várható, illetve lehetséges változás számbavétele folyamán Wesselényi Miklós a csehszlovák etnikum egyesítésének, a Felvidék elcsatolásának s egy új cseh-szlovák államalakulat létrejöttének eshetőségét is latolgatja” (Peéry 1975, 35).

E váteszi látomás a XX. században valóra vált, és az új szláv államalakulat területi megalakulása Gömör és Kis-Hont felszabdalásához is vezetett. A megye két állam közötti megosztásának arányára 1918–1920 között több elképzelés is született.

1918 elején a vezető antanthatalmak még az átalakított Monarchia fenntartását kívánták, ám ugyanennek az évnek a nyarán a meggyengült Osztrák–Magyar Monarchia nem látszott olyan erőnek, amely képes lenne egyrészt Szovjet-Oroszországgal, másrészt Németországgal szemben ellensúlyozó szerepet betölteni. Gyakorlatilag eldöntötté vált Ausztria–Magyarország feldarabolása. Ennek szellemében az 1918. június 3-i versailles-i angol, olasz, fran-

cia haditanács csatlakozott az Egyesült Államok kormányának deklarációjához, mely szerint – Wilson januári 14 pontjával ellentétben – az antant céljának tekinthető – többek között – az önálló csehszlovák állam megalakítását (Galántai 1988, 7/2, 1188–1227).

A Gömör és Kis-Hont megyét is érintő első elképzelés az 1918. december 6-án meghúzott, ún. Bartha–Hodža-féle demarkációs vonallal (*Nyustya–Nagyőrce–Betlér* településeken futott keresztül) megvalósítandó országterületi rendezés volt (11. térkép) (Gyönyör 1992, 166–214; 1993, 11–14).

Ezt az elképzelést módosította a francia kormány a december 23-án átadott Vix-féle jegyzékkel, mely már sokkal szigorúbb területi feltételeket szabott Magyarországra számára, és a gömöri *Rimaszombat* (mely városnak még Csehszlovákiához kell tartoznia)–*Sajókirályi*–*Szuhaő* irányú nyílegyenes határral nemhogy vegyes etnikumú területeket, hanem szintiszta magyar nemzetiségi településeket szakított le a megyéről. Ez a felosztás decembertől egészen 1919 júniusáig nem változott.⁹¹

A Tanácsköztársaság kikiáltását követően, májusban az intervenciós csapatok ellen északon lendültek támadásba a magyar vörös csapatok, és komoly területi sikereket értek el. Gömör és Kis-Hont megyében három fő csapásirányban (1. *Tiszolc*, 2. *Csetnek*, 3. *Rozsnyó*) indult meg a támadás, és az előrenyomulás eredményeként sikerült a *Tiszolc–Jolsva–Rozsnyó* települési láncig viszszenyomni az ellenséget (június 12.), amit azután Clemenceau jegyzéke követett.⁹² Az átiratban a francia miniszterelnök gyakorlatilag kijelölte Magyarország végleges határait. Gömör esetében ez de facto a később, Trianonban de jure szentesített határvonalat jelentette.⁹³ Ami a clemenceau-i vonalat (és egyben gömöri határszakaszt: *Zabar–Gesztete–Susa–Putnok–Szuhaő–Aggtelek*) (Balassa 1920, 11) illeti, egyetértek Vigh Károly azon megállapításával, hogy ezekkel a szigorú határfeltételekkel nem elsősorban a magyar belpolitikára akartak az antant döntéshozói nyomást gyakorolni, hiszen már a kommún előtt megvoltak

91 1919 első félévében azonban egyéb, sajátos határelképzelések is születtek: napvilágot láttak olyan követelések, melyek az 1818 októberében proklamált Csehszlovákiához egészen Vác–Miskolc vonalig csatoltak volna területeket. – Források: Magyarország határainak alakulása a különböző elképzelések szerint. 1920 Budapest. OSZK Térképtár TM 6530; Houdek 1931; Popély 1995, 8–36; Siklós 1988, 8/1, 88–190.; Szarka é. n., 151–158; 1984, 21.

92 A Magyar Tanácsköztársaság Honvédő Hábora. 1968. Budapest OSZK Térképtár TM 27001; Kogutowicz K.: *A Magyar Szent Korona Országai és az entente megállapította ideiglenes határvonal*. Budapest, 1919; Arató 1977, 1818–1832.

93 1920. január 15-én átadták Magyarország képviselőinek a békefeltételeket. Gömör és Kis-Hont esetében még egy kevés esély volt a határ minimális módosítására, mert a Salgótarjántól Tornáig húzódó határszakaszt a „helyszínen megállapítandó határként tüntették fel”. Ez a gyakorlatban viszont csak községhatármódosításokat takart. – Térképmelléklet az 1920. január 15-én Neuillyben a magyar kormány megbízottainak átnyújtott békefeltételekhez. 1920. Budapest OSZK Térképtár TM 6425.

azok a titkos döntések, melyek a leendő határokat megszabták. Ezt bizonyítja, hogy társadalmi berendezkedéstől függetlenül Károlyi Mihály polgári kormánya is éppen egy hasonlóan kemény (Vix-jegyzék: március 20.) határdiktátum miatt mondott le (Vígh é. n., 33–35).

Ha a különböző gömöri demarkációs vonalakat, határelképzeléseket etnikai szempontból értékeljük,⁹⁴ akkor megállapítható, hogy a gömöri magyarság szempontjából a *legkedvezőtlenebb lett véglegesítve*. A megye 280 településéből a trianoni döntés 259-et⁹⁵ csatolt a megalakuló északi új, szláv államhoz. Az 1910-es népszámlálás alapján⁹⁶ az államhatár színmagyar települési területet szelt ketté, tehát ez a választóvonal nem volt még csak megközelítőleg sem tekintettel a nemzetiségi (nyelvi) határra, de legalább a magyar többségű *vegyes etnikumú* térségekre sem. A új államalakulathoz, Csehszlovákiához Gömör és Kis-Hont megye 172 330 lakosát csatolták. Az előbbi szám 54 százalékával 94 333 magyar került a határokon túlra.

Ez a hatalmas területi, lakossági és etnikai veszteség a megyét teljesen megbénította.⁹⁷ Történtek ugyan életképtelen próbálkozások Gömör „valamilyen” 19 településes⁹⁸ csonkként való megmentésére, de a megyei központok, vásárvonalak, vasutak, közlekedési útvonalak, ipari területek levágásával, aprófalvas térség visszamaradásával ez megoldhatatlan feladatot jelentett (lásd részleteiben alább: közigazgatás, határ menti helyzet).

A megye területeinek állam-hovatartozásában tehát *nem az etnikai viszonyok, hanem a pillanatnyi katonai megszállási helyzet és a háttérben zajló politikai játszmák voltak a döntők* (lásd erről: Olay 1932). Így vált már a háború végét megelőző tárgyalásokon Gömör és Kis-Hont nem csupán a szlovák és a *vegyesnek minősíthető sávja*, hanem egymással párhuzamosan futó több szín-

94 *Etnikai* tekintetből (és nem politikai) Gömör és Kis-Hont megye esetében meg kell azt is állapítanunk, hogy a magyar vörös haderők *Tiszolc-Rozsnyó* vonaláig való előretörésének komoly magyar nemzetiségvédelmi szerepe volt.

95 21 község maradt a határainkon belül Gömör és Kis-Hont megyéből, mivel *Susát* is elcsatolták. A település később azonban visszakerül Magyarországhoz, és *Susát* 1924-től Borsod, Gömör-Kishont vármegyéhez tartozónak mondták ki, ám a magyarországi községek száma nem változott, mert *Alsó- és Felsőhangonyt* összevonták. – Dobosy 1994, 45.

96 Az 1919-es népszámlálás eredményeit lásd alább. Azért is hivatkozom az 1910-es népszámlálásra, mert a magyar delegáció is az ebben található anyanyelvi adatok alapján szerkesztett etnikai térképekkel készült a béketárgyalásokra. Az 1919-es csehszlovák népszámlálás tarthatatlanságáról a magyar delegáció azonnal, még a béketárgyalásokon nyilatkozott. – Lásd *A magyar béketárgyalások*. 1920, I. 437–445.

97 Már a döntés előtt, a tárgyalásokra születtek olyan elemzések, amelyek előre mutatták Gömör és Kis-Hont esetében, hogy nem csupán etnikai, hanem gazdasági szempontból is katasztrófa vár erre a több száz év alatt kialakult gazdasági térségre: Dobrossy 1996, 219.

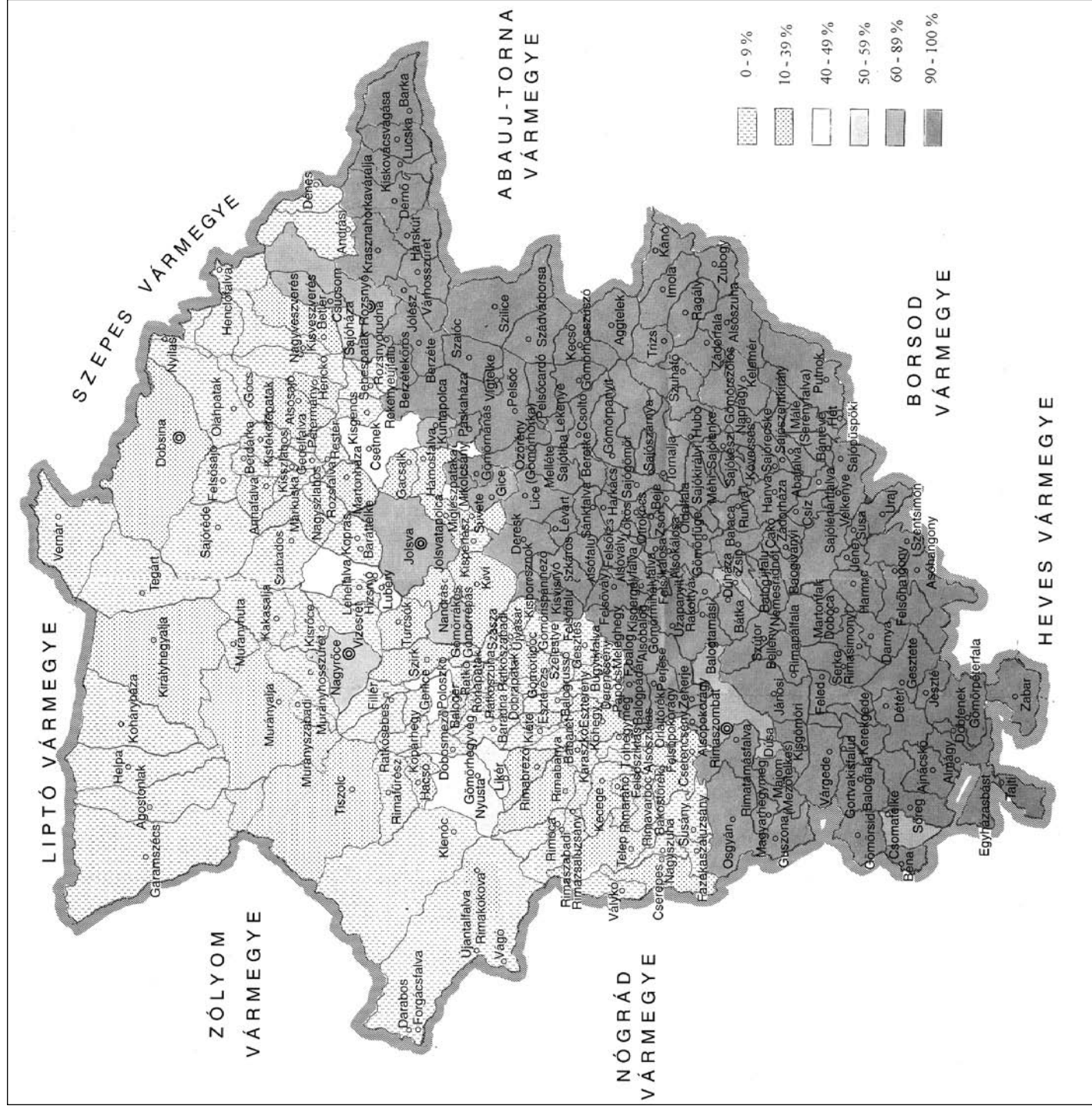
98 A periferiális, nógrádi gazdasági kapcsokat előtérbe helyező *Zabart és Tajtit* Nógrád megyéhez csatolták. – *Mo. helységnévtára* 1922. 144.

10. térkép

Gömör és Kis-Hont vármegye. Nemzetiségi térkép 1910 (a magyarok aránya anyanyelv alapján) (A térképet készítette Palotai Péter)

Gemerská a malohontianska župa. Mapa národnostného zloženia, rok 1910 (poměr maďarského obyvateľstva podľa materinského jazyka) (Autor mapy Péter Palotai)

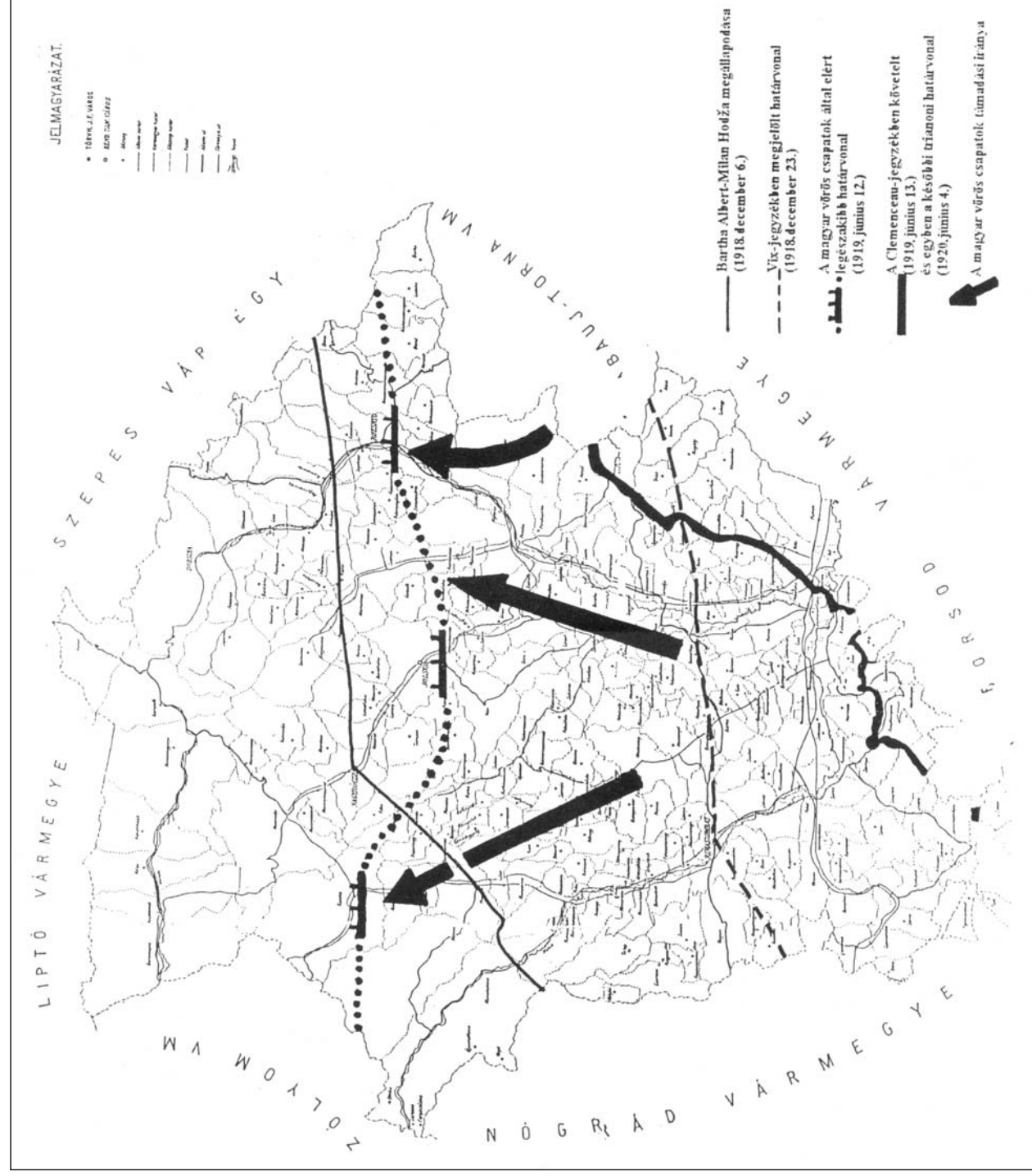
Ethnische Karte des Komitats Gömör und Kis-Hont nach der Muttersprache 1910

Gömör és Kis-Hont vármegye. Demarkációs vonalak, államközi határelképezések a vármegye területén 1918–1920

Župa Gemer i Malohont. Demarkačné čiare, medzištátne hraničné predstavy na území župy v r. 1918–1920

Komitat Gömör und Kis-Hont. Demarkationslinien und Konzeptionen der Staatsgrenzen im Komitat 1918–1920

magyar településlánc is a megalakítandó Csehszlovákia területi elképzelésének részévé (Houdek 1931; Vigh é. n., 34).⁹⁹

Az első, 1919–1920-as etnikai térkép segítségével (12. térkép) először azt lehet és kell bemutatni, hogy milyen nemzetiségi térszerkezettel élte meg a háború végét, a trianoni döntés körüli éveket a megye. Nem kerültek fel erre a térképlapra a különböző demarkációs vonalak és a későbbi országhatár sem. A (volt vagy megszűnőben lévő) megyének csak magát a nemzetiségi képét rögzíti a térkép.

Bár az első hivatalos népszámlálásra a megalakult Csehszlovák Köztársaságban (1918) csak 1921-ben került sor, a megszállt területeken 1919-ben csehszlovák részről volt azonnal egy ideiglenes népszámlálás, amelynek eredményeit tükrözi a térkép északi kétharmad része (az 1920-ban elcsatolt községek).¹⁰⁰ Ennél a számlálásnál egy igen komplikált formulával a lakosok *nemzetiségi* hovatartozására kérdeztek rá.¹⁰¹ Új kategóriaként jelent meg a csehszlovák nemzetiségi kategóriája.

A Magyarországnál maradt gömöri települések etnikai megoszlására csak 1920-ban, a határ véglegesítése után kérdeztek rá. A magyar népszámlálás az *anyanyelv*¹⁰² alapján vette fel a nemzetiségeket. Figyelembe kell venni ugyanett a tényt az 1910-es és az 1919–1920-as gömöri etnikai térképek összevetésénél is. Az 1910-es népszámlálás (mint a későbbi, magyar 1920-as) az anyanyelvre kérdezett rá, az északi, elszakított megyerészen viszont nemzetiségi bevallással találkozunk, tehát nem teljesen társítható a két térkép.

Ha rápillantunk az azonos százalékos kategóriák alapján készített 1919-es nemzetiségi térképekre, akkor azt láthatjuk, hogy a megye etnikai térszerkezete 1910 óta *alapjában nem változott*. A két nagy nemzetiségi tömböt elválasztó vonal szintén megőrizte a stabilitását, és az csak pár ponton módosult. *Jolsva*¹⁰³ az 1910-hez képest bekövetkezett több mint 50 százaléknyi magyar veszteséggel (akkor 84%, most 32%) teljesen leszakadt a magyar sávról. *Jolsvához* hasonlóan a nemzetiségi határ *Mikolcsány, Gömörnánás és a Rozsnyó* mellett található *Sajóháza* esetében is *délebbre tolódott*. Ezzel szemben *Csetnek* átkerült az etnikai határ magyar oldalára.¹⁰⁴

99 Ez a munka elsősorban az etnikai, népességi szempontokra figyel, ezért csak érintőlegesen elemzem a határok gazdasági következményeit.

100 *Soznam miest na Slovensku dľa popisu ľudu z roku 1919*.

101 „Nemzetiség. Nemzetiség alatt a felnőtt (14 évesnél idősebb) és szellemileg egészséges személyeknél az egyén nemzeti-politikai meggyőződése értendő, amely egy bizonyos nemzeti közösséghez vagy nemzethez való faji hovatartozandóságon alapszik.” – Popély 1991, 27–32; Benisch 1923.

102 Az a nyelv, amelyet magáénak vall és a legjobban és legszívesebben beszél. – *A magy. népsz.* I. 96.

103 Jolsva etnikai változásaival külön fejezetben foglalkozom.

104 Az 1919-es adatok megbízhatóságát, és ezért az ebből szerkeszthető etnikai határ futásának pontosságát lásd fentebb.

Ha az 1910 óta megállapítható, a nemzetiségi határt módosító etnikai tendenciákról kellene szólni, akkor Gömör és Kis-Hont esetében leírható, hogy a nyelvhatár mentén élő peremmagyarságra nehezedő, a csehszlovák megszállást követő azonnali statisztikai értelmű nyomás (elvárás)¹⁰⁵ ellenére Gömörben az etnikai határ lényegében stabil, változatlan maradt, sőt *kiélesedett!* Ezt támasztja alá az etnikai kevertség statisztikai sávjainak szélsőségesseé válása. 1919–21-re eltűnt a térképről éppen az etnikai határ instabilitását jelenthető (könnyen „ide vagy oda” billenő-billenthető) középső, 40–60%-ig terjedő statisztikai sáv.¹⁰⁶

Az egyes helységek etnikai szempontú elemzésénél egyrészt a szlovák népszámlálások, névtárak *települési szintű* megbízhatatlansága, másrészt a lakosok sokszor tudatos, „statisztikai identitáscseréje” miatt (az utóbbiról még részletesen lesz szó) nem állnak megbízható nemzetiségi adatok a rendelkezésünkre, ezért az alábbiakban az egyes községeknél, városoknál az összeírások hitelességét több módon igyekszem növelni: sorra veszem, hogy mely települések esetében bizonyíthatók a számadatok mögött húzódó nemzetiségi folyamatok. A „rossz”, bizonytalan, torz adatok kiszűrését vagy a népszámlálások idősorba rendezésével, vagy tereptapasztalatokkal, azaz saját rákérdezéssel igyekeztem elvégezni.¹⁰⁷

Az 1910-es nyelvhatárt északon követő vegyes szlovák–magyar települések – *Cserepes, Kőhegy, Kisborosznak, Süvete, Jolsvatapolca, Miglészpataka* – magyarsága 10% alá esett, és ezzel lényegében egynemzetiségűvé váltak, etnikailag homogenizálódtak. A már említett és szintén a nyelvhatár mentén fekvő *Csetneken* viszont éppen ellentétes folyamat, a magyarság arányának emelkedése játszódtott le.

Csetneket az 1910-es népszámlálás mint legnagyobb részben *cigányok lakta települést* említi, akiknek a többsége szlovák anyanyelvű (6. táblázat). Feltehetően ennek a bizonytalan identitású népcsoportnak az anyanyelvétől eltérő nemzetiségi bevallása okozta ezt a hatalmas anomáliát, mivel magyar betelepítés sem történt a településre.¹⁰⁸ Annál is érdekesebb a cigányság ilyen irányú „magyarrá” válása, a magyarok számának hirtelen megugrása, mert egy-

105 Ez a nyomás a csehszlovák nemzetiség felvállalására irányul – Popély 1991, 32.

106 1919-ben egyetlen község, *Beje* tartozik a 40–50%-os kategóriába, 1921-ben *Rimatamásfalva, Miglészpataka* és *Csetnek* (lásd elemzésüket alább).

107 Nem foglalkozom külön a csehszlovák, majd a szlovák népszámlálások esetleges torzításaival, tudatos ferdtéseivel, mert bőséges és a problémát teljesen kimerítő szakirodalom áll a rendelkezésünkre: Szánthó 1933; Jócsik 1940; Rónai 1940. – Ha azonban a megye egyes településeiről a népszámlálások kirívó, megalapozatlan etnikai adatokat tartalmaznak – lásd éppen az 1919-es népszámlálást –, akkor azokkal kapcsolatban mindig hangot adok a fenntartásaimnak.

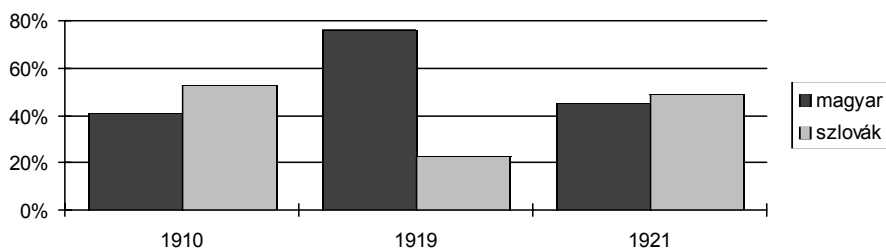
108 *Csetnek* a hagyományosan nagyszámú cigány lakost számláló települések közé tartozik, mivel 1760-ban, amikor az első cigánycsaládokat letelepítették, ideális életfeltételeket biztosítottak a számukra: a községben külön építettek nekik új házakat. – Vende é. n., 35.

részt 1919-ben *Csetnek* nem is a csehszlovák megszállási terület határán, hanem abban mélyen bent feküdt, másrészt éppen *a magyarral ellentétes* bevalásra igyekeztek a népszámlálók rávenni a cigányságot (lásd alább). Ez a majd 80%-os bizonytalan eredetű magyar számarány-emelkedés azonban 1921-re gyakorlatilag ismét az 1910-es szintre esik vissza (lásd 1. ábra).

6. táblázat

Csetnek etnikai megoszlása (1910–1921)					
Etnická skladba Štítnika (1910–1921)					
Ethische Verteilung des Siedlung Csetnek (1910–1921)					
település	év	összesen	magyar	szlovák	egyéb
Csetnek	1910	1474	598	778	98
	1919	1389	1060	321	8
	1921	1349	609	666	23

1. ábra. Csetnek etnikai képének változása (1910–1921). Zmeny etnického zloženia Štítnika (1910–1921). Die Veränderung des ethnischen Bildes der Siedlung Csetnek (1910–1921)

Ha azon települések részletes nemzetiségi értékelését vesszük sorra, melyek magyarságának száma 90–100%-ról csökkent le kilenc év alatt, a következőket tapasztaljuk:

Alsókállosa, Béna, Csoltó, Darnya, Guszona, Harmac, Rakottyás, Szalóc, Sútör, Zsór: jelentős ki-, ill. betelepülés (10% felett) ezekbe a falvakba nem történt, a magyarság számaránya az *egyéb* nemzetiségűek növekedése miatt csökkent (7. táblázat). Az *egyéb* nemzetiségűek megnövekedése általában a cigányság és a zsidóság kiválását jelenti az 1910-es magyar anyanyelvűekből (2. ábra).¹⁰⁹

109 Lásd erről még részletesebben a továbbiakban.

7. táblázat

Az etnikai megoszlás változása (1910–1921)					
Zmeny etnickej skladby (1910–1921)					
Die Veränderung des ethnischen Bildes der hervorgehobenen Siedlungen (1910–1921)					
település	év	összesen	magyar	szlovák	egyéb
Alsókálósa	1910	471	461	10	–
	1919	508	372	5	131
	1921	512	472	8	32
Béna	1910	410	410	–	–
	1919	417	372	7	38
	1921	418	418	–	–
Csoltó	1910	571	571	–	–
	1919	524	466	1	57
	1921	518	449	7	62
Darnya	1910	418	416	2	–
	1919	421	372	15	34
	1921	412	410	1	1
Guszona	1910	864	799	47	18
	1919	839	649	63	127
	1921	829	749	69	3
Harmac	1910	706	663	42	1
	1919	648	543	46	59
	1921	709	640	59	10
Rakottyás	1910	317	316	–	1
	1919	313	279	1	33
	1921	317	308	–	9
Szalóc	1910	553	533	17	3
	1919	550	466	5	79
	1921	534	531	3	–
Szútor	1910	321	317	4	–
	1919	289	262	1	26
	1921	301	301	–	–
Zsór	1910	115	115	–	–
	1919	119	107	–	12
	1921	111	111	–	–

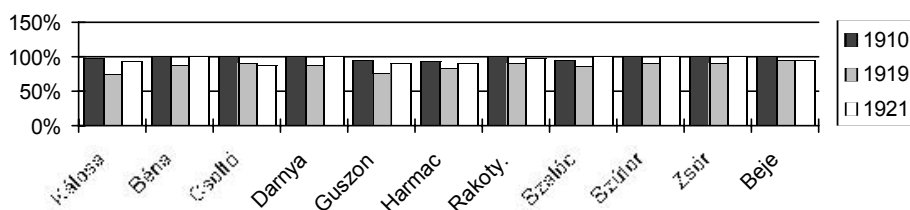
Beje: A település lakosságszáma elvileg a beköltöző félszáz csehszlovák nemzetiségűvel 1919-re megduplázódott (400-nál több telepes), így pont 50–50%-ossá vált volna a községben az etnikai arány. Azonban az 1921-es népszámlálás adatai ezt a hatalmas változást komolyan megkérdőjelezik. A településen élők sem tudnak ilyen arányú népességmozgásról (8. táblázat).¹¹⁰

110 A statisztikusok szerint az 1921-es népszámlálás az 1919-esnél „megbízhatóbb” (lásd Sebők László vizsgálata: A kisebbségi statisztikák módszertani problémái – konferenciái előadás. 1996. szeptember 20.), ezért az 1921-es önálló etnikai térkép mellett az 1921-es adatok az 1919-es számok kontrolljaként is használhatók. Az első táblázat (*Alsókálósa, Béna, Csoltó...* stb.) 1919-es nemzetiségi adatait alátámasztják az 1921-ben megadott számok, ezért nem tértem ki ezeknek az 1921-es adatoknak a részletesebb elemzésére.

8. táblázat

Beje etnikai megoszlása (1910–1921) Etnická skladba Behyniec (1910–1921) Ethnische Verteilung der Siedlung Beje (1910–1921)					
település	év	összesen	magyar	szlovák	egyéb
Beje	1910	539	534	4	–
	1919	977	502	475	–
	1921	580	553	15	12

2. ábra. A magyarok arányának változása (1919–1921). Zmeny pomeru maďarského obyvateľstva (1919–1921). Die Veränderung des Prozentteils der Ungarn in den hervorgehobenen Siedlungen (1919–1921)

Csíz, Hanva, Gesztete: A lakosságszám 1919-re több mint száz fővel növekedett. A magyarok száma az 1919-es és az 1921-es népszámlálás alapján sem változott lényegesen. A lakosságszám növekedését mutatja viszont az 1919-es összeírás, és ezzel egyben a csehszlovák nemzetiségűek száma is emelkedett, amely arányt viszont az 1921-es adatok már nem igazolják (9. táblázat).

9. táblázat

Az etnikai megoszlás változása (1910–1921) Zmena etnického členenia (1910–1921) Die Veränderung des ethnischen Bildes der hervorgehobenen Siedlungen (1910–1921)					
település	év	összesen	magyar	szlovák	egyéb
Csíz	1910	691	686	2	3
	1919	782	618	140	24
	1921	747	662	64	21
Hanva	1910	811	808	2	1
	1919	946	816	129	1
	1921	779	772	2	5
Gesztete	1910	722	714	8	–
	1919	822	719	102	–
	1921	725	657	27	41

Balogpádár, Osgyán: Jelentősen csökkent 1919-re e települések összlétszáma (10% vagy a felett). A csehszlovák nemzetiségűek száma a duplájára nőtt, és Osgyánon megjelent az egyéb nemzetiségű kategória is (134 fő). Ha feltételezem, hogy az utóbbi község esetében a magyarság háromszáz fős csökkenésének egyik felét a csehszlovák nemzetiségűek növekedése adja,

akkor is elhagyta a községet minimálisan félszáz magyar. *Balogpád*ért is száz magyar nemzetiségű hagyta el. Az 1921-es adatok is alátámasztják ezt a népesedési folyamatot (10. táblázat).

10. táblázat

Az etnikai megoszlás változása (1910–1921) Zmena etnického členenia (1910–1921) Die Veränderung des ethnischen Bildes der hervorgehobenen Siedlungen (1910–1921)					
település	év	összesen	magyar	szlovák	egyéb
Balogpádár	1910	537	499	14	24
	1919	460	409	33	18
	1921	468	464	4	–
Osgyán	1910	1429	1358	65	6
	1919	1291	1025	132	134
	1921	1373	995	322	56

Gömörhosszúszó, Sajólenke: Ezen községek esetében is jelentős (10% feletti) népességi növekedést mutat az 1919-es összeírás. 1910-ben egyetlen szlovákul beszélőt sem írtak össze a falvakban, ám 1919-ben *Sajólenkén* 67, *Hosszúszón* pedig már több mint száz (103) csehszlovák nemzetiségű jelenléte változtatta vegyes etnikumúvá a települést. Ám az 1921-es népszámlálás *Sajólenke* esetében már nem igazolja vissza ezeket az adatokat (11. táblázat).

Gömörhosszúszón pedig az 1921-es népszámlálás lebonyolításával kapcsolatban írásos tiltakozást nyújtott be 60 lakos, akik magukat magyarnak vallották, a számlálóbiztos mégis szlováknak írta be őket (3. ábra) (Popély 1989, 53).¹¹¹

11. táblázat

Az etnikai megoszlás változása (1910–1921) Zmena etnického členenia (1910–1921) Die Veränderung des ethnischen Bildes der hervorgehobenen Siedlungen (1910–1921)					
település	év	összesen	magyar	szlovák	egyéb
Gömörhosszúszó	1910	560	560	–	–
	1919	634	531	103	–
	1921	582	499	83	–
Sajólenke	1910	227	227	–	–
	1919	331	270	61	–
	1921	281	262	–	17

111 A cikk egy másik gömöri község, *Dobóca* esetében is hasonló tudatos torzítást említ meg, és árnyalja települési adatokkal az 1921-es összeírás felhasználhatóságát. „Minden relatív”, azaz Popély kritikája alapján az 1921-es etnikai számadatok csak az 1919-eshez képest megbízhatóbbak, de több ponton ezek sem állják meg a helyüket.

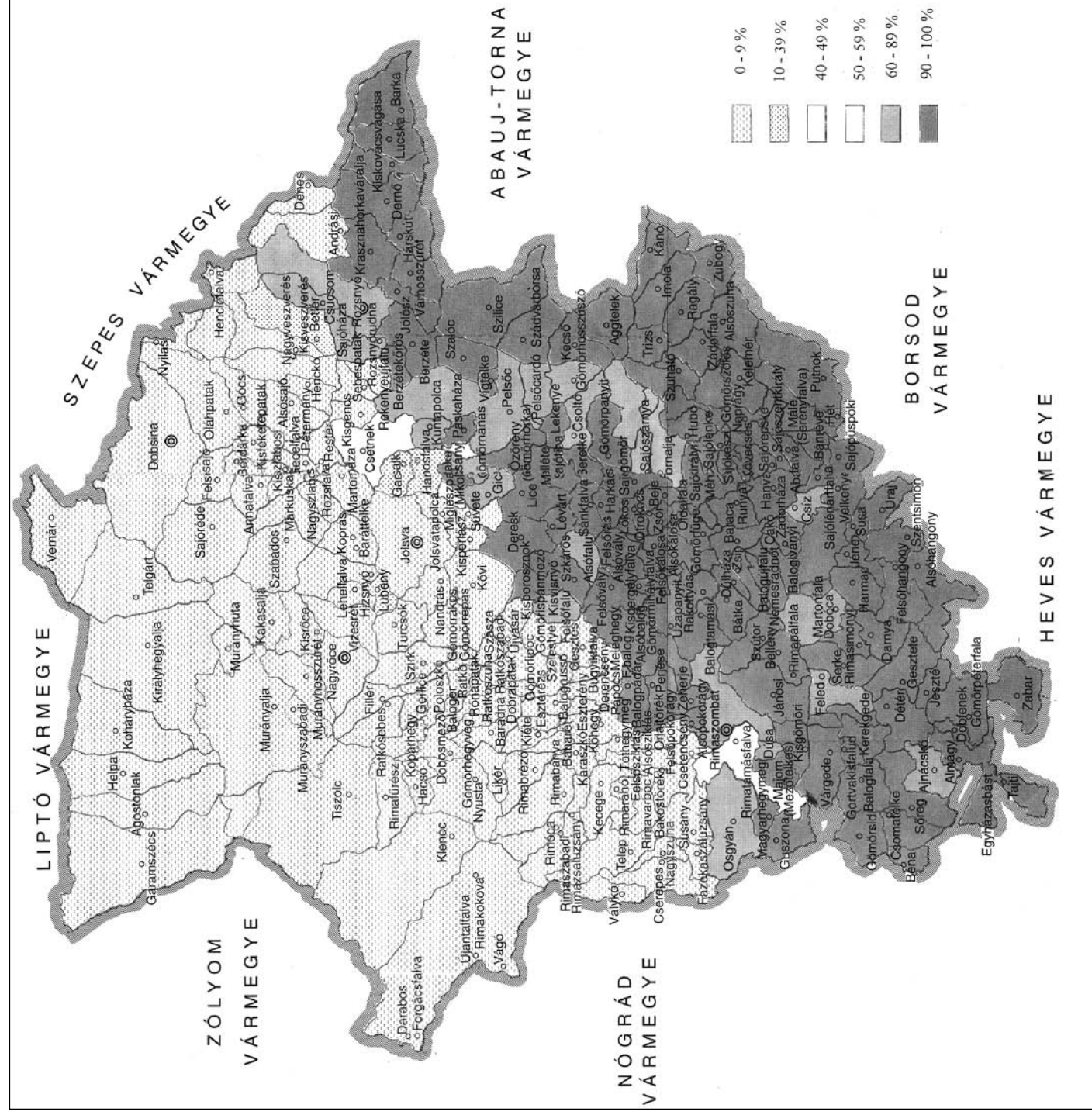
12. térkép
Gömör és Kis-Hont vármegye. Nemzetiségi térkép 1919–1920 (a magyarok aránya nemzetiség és anyanyelv alapján)
(A térképet készítette Palotai Péter)

Etnische Karte des Komitats Gömör und Kis-Hont nach der Muttersprache und Nationalität 1919–1920

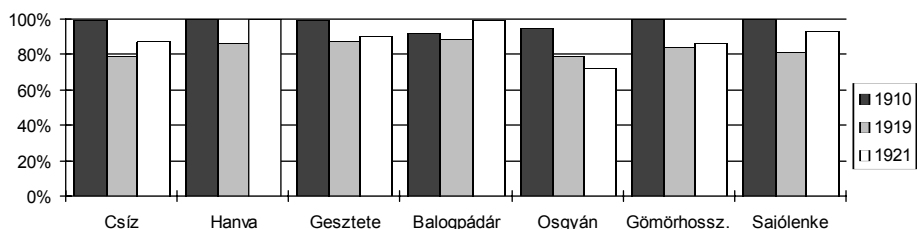

Niekďajšia gémerská a malohontianska župa. Mapa národnostného zloženia 1920–1921 (pomer maďarského obyvateľstva podľa národnosti a materinského jazyka) (*Autor mapy Péter Palotai*)

Etnische Karte des ehemaligen Komitats Gömör und Kis-Hont nach der Muttersprache und Nationalität 1920–1921

3. ábra. A magyarok arányának változása (1919–1921). Zmena pomeru maďarského obyvateľstva (1919–1921). Die Veränderung des Prozentteils der Ungarn in den hervorgehobenen Siedlungen (1919–1921)

Gömörnánás, Mikolcsány: Az 1910-es nyelvhatár mentén fekvő két település 1910-ben színmagyar volt, majd egy érthetetlen nagyságú etnikai fordulatot jelez az 1919-es népszámlálás. A községekben végzett felmérés azt mutatja, hogy nem tudnak az idősebbek az első háború után sem ilyen nagyságú szlovák beköltözésről, sem ilyen nagyarányú magyar „statisztikai” identitásváltásról¹¹² (12. táblázat). Tudatos ferdítésként vagy egyszerű elírásként értékeli az 1919-es összeírás adatait.¹¹³ Ezt támasztja alá az 1921-es népszámlálás is. Erre az évre ugyanis a nemzetiségi megoszlást mutató számok lényegében az 1910-es megoszlásra álltak vissza (13. térkép, 4. ábra).

12. táblázat

Az etnikai megoszlás változása (1910–1921)					
Zmena etnického členenia (1910–1921)					
Die Veränderung des ethnischen Bildes der hervorgehobenen Siedlungen (1910–1921)					
település	év	összesen	magyar	szlovák	egyéb
Gömörnánás	1910	229	229	–	–
	1919	226	74	149	2
	1921	228	181	44	3
Mikolcsány	1910	195	186	9	–
	1919	188	43	142	3
	1921	207	192	15	–

Özörény: A lakosság és a magyarok száma a három összeírás metszetében sem változott (10% alatti mozgás). Bizonytalan a százfős szlovák emelkedés-csökkenés eredete (13. táblázat).

112 Lásd még az e községről is szóló külön fejezetet.

113 Ezt a téves felvételezést erősíti meg Révay feltevése is. – Révay 1941, 57.

13. táblázat

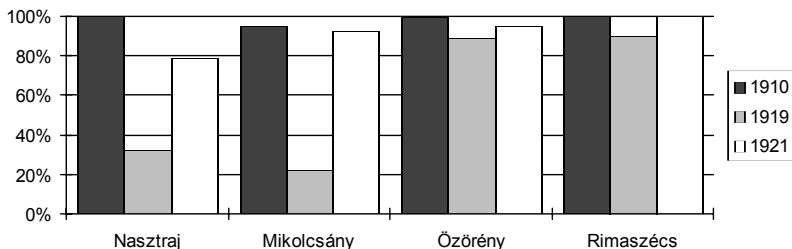
Özörény etnikai megoszlása (1910–1921) Etnické členenie Gemerskej Hôrky (1910–1921) Ethnische Verteilung der Siedlung Özörény (1910–1921)					
település	év	összesen	magyar	szlovák	egyéb
Özörény	1910	1027	1008	3	16
	1919	1064	945	108	11
	1921	982	931	29	22

Rimaszécs: A lakosságszám akkora maradt, mint 1910-ben (1910: 1653; 1919: 1631). A magyarok aránya 10%-kal esik vissza, feltehetően egyszerű kiválásról van szó és nem betelepítésről. Ezt látszik alátámasztani az 1921-es népszámlálás (14. táblázat).

14. táblázat

Rimaszécs etnikai megoszlása (1910–1921) Etnické členenie Rimavskej Seče (1910–1921) Ethnische Verteilung der Siedlung Rimaszécs (1910–1921)					
település	év	összesen	magyar	szlovák	egyéb
Rimaszécs	1910	1653	1644	7	2
	1919	1631	1467	112	52
	1921	1506	1401	82	12

4. ábra. A magyarok arányának változása (1910–1921). Zmeny pomeru maďarského obyvateľstva (1910–1921). Die Veränderung des Prozentteils der Ungarn in den hervorgehobenen Siedlungen (1910–1921)

Rimaszombat, Rozsnyó: A két gömőri város is külön, kiemelve szerepel, noha 1910-ben egyik sem tartozott a színmagyar települések közé.

Rimaszombat összlétszáma 1919-re 700 fővel csökkent. A magyarok létszámából is hasonló, 700-as visszaesés olvasható ki az 1919-es statisztikai sorokból, ezzel a csökkenéssel párhuzamosan viszont a szlovák (csehszlovák) nemzetiségűek száma 26%-kal emelkedett. A szlovák (csehszlovák) nemzetiségi betelepülés folytatódott a következő években is. Az 1921-es népszámlálásból kirajzolódó kép is ezt a tendenciát tükrözi.

Rozsnyón az 1919-es számokból a magyarság számának még drasztikusabb csökkenése olvasható ki (957 fő!), és szintén „csehszlovák” (183 fő) emelkedés figyelhető meg. Ezt az etnikai fordulatot egyrészt az okozta, hogy a magyar hivatalnokokat igyekeztek a csehszlovák megszállással párhuzamosan a városokban (*Rimaszombatban* is) azonnal saját nemzetiségűekre váltani, másrészt a városok voltak azok a gócpontok, ahonnan a legtöbb magyar áttelepült Magyarországra (15. táblázat) (Fogarassy 1982, 59–74).

15. táblázat

Az etnikai megoszlás változása (1910–1921)					
Zmena etnického členenia (1910–1921)					
Die Veränderung des ethnischen Bildes der hervorgehobenen Siedlungen (1910–1921)					
település	év	összesen	magyar	szlovák	egyéb
Rimaszombat	1910	6912	6199	486	233
	1919	6215	5483	614	118
	1921	7096	4909	1430	757
Rozsnyó	1910	6565	5886	406	273
	1919	5690	4931	589	170
	1921	6319	4896	1021	402

Tornalja: Az előző városoknál már kifejtett hasonló jelenséggel (tisztviselők cseréje) találkozunk a járási központokban is. A magyarok számarányának változása *Tornalján* 1910-hez képest 1919–1921-re 10%-on belül maradt, ám az 1910-ben még csak 16 főt számláló szlovák nyelvű tornaljai közösség 1919-re 418-ra nőtt (?) (16. táblázat), ami egyben a település lakosai számának növekedését jelentené, de két év múlva ezen a településen is „eltűnik” a növekedés (5. ábra).

16. táblázat

Tornalja etnikai megoszlása (1910–1921)					
Etnické členenie Tornale (1910–1921)					
Ethnische Verteilung der Siedlung Tornalja (1910–1921)					
település	év	összesen	magyar	szlovák	egyéb
Tornalja	1910	2033	1995	16	22
	1919	2486 ¹¹⁴	2013	418	27
	1921	2195	1811	153	231

Az 1919-es etnikai határ északi oldalán fekszik *Nagyőrce*, amely 1910-hez képest szintén nagy etnikai cserén esett át. 1910-ben még több mint fele részében magyar volt a település, 1919-re 20% alá esett vissza a magyarok aránya. Ezt a tendenciát tükrözik az 1921-es számok is.

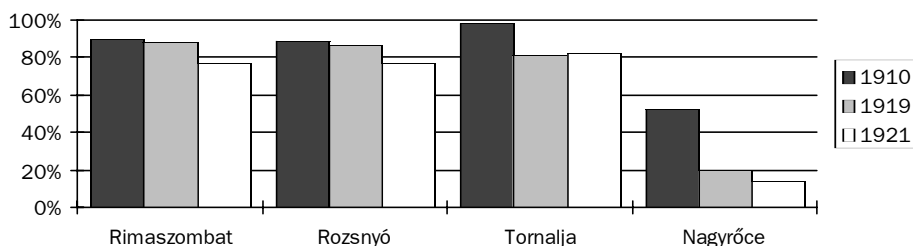
114 A statisztikai kötetben szereplő lakosságszám (a különbség: 28) pontatlan.

Nagyőrőcen is kicserélődött a magyar hivatalnoki réteg, amit egyrészt a lakosok számában megjelenő magyar kitelepülés mutat, másrészt nem hagyhatjuk figyelmen kívül ebben az etnikai (1910-es nyelv-) határtól távol eső városban, hogy *nemzetiségi nyomás* is nehezedett a magyarokra, s ez szintén hozzájárult ennek az etnikumnak a csökkenéséhez (17. táblázat).

17. táblázat

Nagyőrőce etnikai megoszlása (1910–1921) Etnické členenie Revúcej (1910–1921) Ethnische Verteilung der Siedlung Nagyőrőce (1910–1921)					
település	év	összesen	magyar	szlovák	egyéb
Nagyőrőce	1910	1925	1000	884	41
	1919	1819	355	1337	127
	1921	1663	240	1294	129

5. ábra. A magyarok arányának változása (1910–1921). Zmeny pomeru maďarského obyvatelstva (1910–1921). Die Veränderung des Prozentteils der Ungarn in den hervorgehobenen Siedlungen (1910–1921)

A másik etnikai irányt, azaz a magyarság emelkedését a már említett *Csetneken* kívül az 1919-es népszámlálás *Csometelkén*, *Csucsomon*, *Sajóházán* és *Felső-sajón* mutat, de ez az eltérés *Csucsomon* és *Sajóházán* minimális népességmozgásból adódik, a három (1910-es 1919-es, 1921-es) magyar arány között csak egy-két százalékos eltérés van.

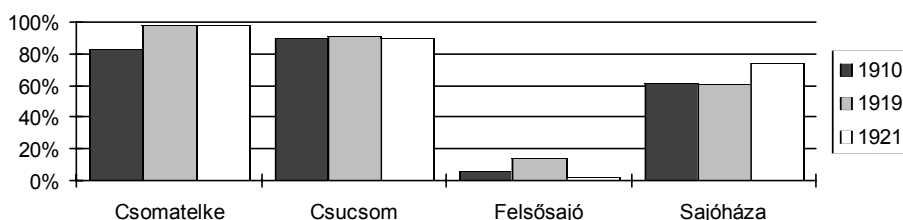
Felső-sajón viszont a százfős lakosságszám- és a majd háromszoros magyar emelkedési arányt megkérdőjelezi, hogy 1921-re mind a két adat az 1910 körüli szintre esik vissza (6. ábra).

Csometelke egyedi esetként feltehetően szlovák kiköltözéssel, nem a magyarság számának emelkedésével, hanem csak arányának növekedésével vált egynemzetiségűvé (színmagyarrá), hiszen a lakosságszám csökkenésével párhuzamosan eltűntek az 1910-es szlovák anyanyelvűek, és az egykori jelenlétüket sem az 1919-es, sem az 1921-es adatok nem tükrözik már vissza (18. táblázat).

18. táblázat

Az etnikai megoszlás változása (1910–1921)					
Zmena etnického členenia (1910–1921)					
Die Veränderung des ethnischen Bildes der hervorgehobenen Siedlungen (1910–1921)					
település	év	összesen	magyar	szlovák	egyéb
Csomatelke	1910	706	584	101	21
	1919	533	523	9	1
	1921	571	560	8	11
Csucsom	1910	383	344	36	3
	1919	372	339	18	15
	1921	388	348	16	24
Felsősjő	1910	537	36	484	17
	1919	647	96	516	35
	1921	541	14	516	11
Sajóháza	1910	554	348	164	42
	1919	600	367	200	33
	1921	618	460	142	16

6. ábra. A magyarok arányának változása (1910–1921). Zmeny pomeru maďarského obyvateľstva (1910–1921). Die Veränderung des Prozentteils der Ungarn in den hervorgehobenen Siedlungen (1910–1921)

A fenti települési elemzést még azzal is ki kell egészíteni, hogy az 1910-es és az 1919–1921-es nemzetiségi felvétel között a *minősítés módjában* különbség van. A három adatsor között felmerülő, esetleg tudatos torzításnak is feltételezhető eltérések egy része abból is adódhat és adódik, hogy az anyanyelv szerint regisztráltak nagysága a *nemzeti kisebbségek (!)* esetében többnyire nagyobb, mint a nemzetiségük szerint mért számuk (Dávid 1994, 108–109).¹¹⁵

Az 1919-es népszámlálási adatok alapján megszerkesztett nemzetiségi térképen az etnikai határ déli, gömöri magyar többségű láncra tehát a következő: *Osgyán–Balogpádár–Felfalu–Deresk–Gice–Csetnek–Berzékőőrös–Csucsom*. A fenti települési elemzések azonban kimutatják, hogy ez a nemzetiségi határ –

115 A szerző éppen szlovákiai példán vezeti végig az anyanyelvi és a nemzetiségi felmérés közötti különbséget.

sokszor az alapadatok megbízhatatlansága miatt – több település esetében (*Csetnek, Mikolcsány, Miglészpataka, Gömörnánás*) bizonytalan.

Az 1921-es etnikai adatok eddig nem önálló térképlapon jelentek meg, hanem az 1919-es számok ellenőrzésére lettek felhasználva. Ha azonban megszerkesztjük az 1921-es térképet, akkor figyelemmel kell lenni egy új százalékos értékhatár megjelenésére. A magyar és csehszlovák népszámlálások gömöri nemzetiségi eredményeit tartalmazó eddigi térképek százalékos skálái az etnikai határ finom megközelítését (40–49%, 50–59%) célozzák. Az egyéb tartományokat pedig egyenlő részarányokra bontottam fel. 1921-től azonban „borul” a skála alsó tartománya, mivel egy új értéktartományt, a 20%-os nemzetiségi kategóriát is alkalmazni kell.¹¹⁶ Az előző évszázadoktól eltérően ugyanis ez az az év, amelytől jogi, törvényi értelmezést is kapott a települési etnikai kevertség.

A trianoni döntés óriási jogi fordulatot eredményezett, ugyanis a gömöri falvak magyar lakossága *nemzeti kisebbségi* státusúvá vált. Az 1920-as csehszlovák nyelvtörvény a kisebbségi lakosai számára csak abban az esetben és ott biztosította a nyelvhasználati jogokat, amennyiben az illető bírósági járás területén számuk eléri a 20%-os arányt. Ugyanez vonatkozik a települési önkormányzatok ún. ügyviteli nyelvére is, amit ugyan szabadon választhat meg az önkormányzat, és a kisebbség nyelvén is be lehetett a javaslatokat iktatni, jegyzőkönyvezni, de az ügyviteli nyelv csak akkor térhet el az államnyelvtől, ha a településen a kisebbség számaránya eléri a 20%-ot.¹¹⁷

Az 1921-es népszámlálásnál is nyakatekert módon határozták meg a nemzetiséget, amely alapján összeírták az erre az évre már a békeszerződésekkel stabilizált csehszlovák államhatárok közötti népesség etnikai viszonyait.¹¹⁸

Az 1921-es térkép a határ menti területen nem mutat etnikai változást, sőt az 1919-esnél „megbízhatóbb” adatok inkább ismét magyar *egyveretűséget* mutatnak.

Sokkal figyelemre méltóbbak az etnikai határ mentén fekvő települések. Nagy nemzetiségi fordulatot mutat a már említett és elemzett *Csetnek* mellett *Miglészpataka, Rimatamásfalva* (19. táblázat). Az előbbi község szlovák, az utóbbi magyar többséget jelez. A két nemzetiség között húzódó települési lánc más pontjain – *Felfalu, Csucsom, Osgyán* – bár jóval az 50% felett van még 1921-ben is a magyarok aránya, és stabil maradt az 1910-es nyelv-, ill. etnikai határ, megindult a lassú „etnikai erjedés” (7. ábra).

116 Lásd a térképeken ezt az értékskálát.

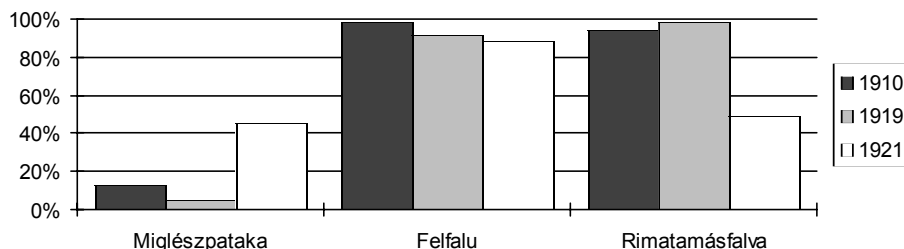
117 A nyelvtörvény részletes elemzése: Popély 1989, 49–50; Gyönyör 1994, 84–130.

118 Az 1921-es népszámlálásnál az anyanyelv volt a döntő, ez a nemzetiség fő külső jele, ezért a rovatban: nemzetiség (anyanyelv) szerepelt. A két kategória összemosásának, nem kellően definiált elkülönítésének problémájáról: Elekes 1940, 7; Popély 1991, 47–53.

19. táblázat

Az etnikai megoszlás változása (1910–1921)					
Zmena etnického členenia (1910–1921)					
Die Veränderung des ethnischen Bildes der hervorgehobenen Siedlungen (1910–1921)					
település	év	összesen	magyar	szlovák	egyéb
Miglészpataka	1910	214	28	183	3
	1919	206	9	190	7
	1921	200	89	111	–
Felfalu	1910	205	200	3	2
	1919	176	162	8	6
	1921	184	161	13	10
Rimatamásfalva	1910	1056	990	65	1
	1919	865	846	16	3
	1921	1035	503	471	61

7. ábra. A magyarok arányának változása (1910–1921). Zmeny pomeru maďarského obyvateľstva (1910–1921). Die Veränderung des Prozentteils der Ungarn in den hervorgehobenen Siedlungen (1910–1921)

A déli megyerész és az etnikai határ magyarságát nem érintette az 1920-ban adminisztratív úton bevezetett 20%-os etnikai kevertségi, egyben kisebbségi jogokat biztosító határ. Annál fontosabb változást okozott ez az intézkedés az északi, szlovák többségű településeken élő szórványmagyarság számára. A térképről leolvasható a 20%-os érték, amely a gömöri nemzetiségi határtól északra fekvő területet etnikailag *homogenizálta*, statisztikailag pedig – *Lubény, Gacsalk, Hámosfalva, Betlér* kivételével – *eltüntette* az összes magyart.

A fenti három idősor (1910, 1919, 1921) összehasonlítása 11 évet ölel át, ám etnikai szempontból csak az utolsó három év (1918–1921) a lényeges. Ekkor játszódtak le ugyanis azok a folyamatok, melyek megkezdtek a kétszáz éve változatlan és 1880 óta statisztikai adatokkal is dokumentáltan aláírt déli, heterogenitást nem mutató gömöri magyar tömb etnikai feloldását. Ez a folyamat úgy is értelmezhető, hogy *eddig a megye északi részét érintő etnikai kevertség (lásd XVIII. századi fejezet) ezen térség gyors etnikai homogenizációjával áthelyeződött a magyar–szlovák („csehszlovák”) nyelvhatártól délre eső településekre*. Ha a megye 1919–1921 közötti éveinek átfogó nemzetiségi statisztikai képét akarjuk felvázolni, akkor több tényezőt és számadattal is jellemezhető történeti folyamatot kell bemutatni.

A megye etnikai struktúráját legfőképpen a magyar *kivándorlók* és a *menekültek* nagy száma módosította. A kivándorlás és a menekülés között nagyon nehéz határt húzni. Milyen kritériumok alapján minősíthető valaki menekültnek? Ha az *önkéntesség-kényszer* jelenti a két fogalom közötti különbséget, akkor a magyar köztisztviselői kar, közalkalmazotti réteg és a katonaság tagjai (és hozzártartozói) menekülteknek tekinthetők-e, hiszen tagjait az *etnikai* hovatartozásuk miatt fosztották meg kényszerítő intézkedésekkel állásuktól,¹¹⁹ és ennek következtében települtek át (bár már „önként”) Magyarországra vagy vándoroltak ki az Egyesült Államokba.

Ha viszont az 1919–1920-as fordulat után „csak” gazdaságilag ellehetetlenült magyar földbirtokosok egy részére és a kispapokra gondolunk, akkor egyszerűen önkéntes kivándorlókról kell-e beszélnünk? Vagy csak azokat tekintjük kivándorlóknak, akik hivatalos kivándorlási útlevelel hagyták el Csehszlovákiát.

Az utóbb említett, 1919–1920-ban megindult, és kétségtelenül *etnikai színezettel* is rendelkező, de elsősorban mégis gazdasági indíttatású kivándorlás nagyon hasonló volt az előző fejezetben bemutatott kitelepülési hullámhoz, és mindkét gömöri nemzetiséget érintette. Úgy is megfogalmazható, hogy a Felvidék 1919–1926 között átélt egy *második* elvándorlási periódust:

„A gazdaságilag kihasznált vidék minden életerejét a városokba tömtek... A visszamaradt magyar cseléd tótosodott el legelőbb... Aztán elvándorolt a magyar kisbirtokos földhöz nem jutott szaporulata, városi kistisztviselőknek, majd a nemesi középosztály 90%-a. Ez az utóbbi időben úgy kipusztult a vidékről, hogy a legtöbb faluban már nyoma sincs... Így dolgozott a... nagy szívértő... legutóbbi időben Amerika” (Kászonyi 1928, 353).

Ha kivándorlóknak csak a hivatalos kivándorlási dokumentummal rendelkezőket tekintjük, akkor a szlovák területeket elhagyóknak csak a 4%-a (kb. 8–10 ezer fő) volt magyar, akiknek egy része Magyarországra, de a többsége a tengerentúlra vándorolt (Janics 1971, 22).¹²⁰ Ennek ellenére csupán 1918 novemberétől 1920. december 31-ig összesen 101 782 magyar hagyta el – önként vagy kényszerűségből – a Felvidéket, és ezzel párhuzamosan 72 ezer cseh katona, hivatalnok, tőkés telepedett be (Petrichevich Horváth 1924, 37; Molnár 1930, II. 968).¹²¹

Bár a teljes összegből részletezett gömöri adatok nem állnak a rendelkezésünkre, és a megbízhatatlan települési etnikai adatokból sem sikerült pontosan rekonstruálni a magyar elvándorlók tényleges számát, azt tudjuk, hogy

119 Lásd részleteket: Popély 1995, 30–36.

120 A kivándorlás fő hulláma 1924-ben zajlott le, és főként a megye északi területeit érintette. – Thirring 1927, 397.

121 Az adatok ezen a téren is bizonytalanok. Rónai András 88 ezer, Hollósi István 75 ezer betelepültöt említ. – Rónai 1938, 85; Hollósi 1932, 895.

mint az első kivándorlási hullámban, ebben az időszakban is a Felvidék keleti részét és egyben a széthulló Gömör és Kis-Hont megye lakosságát *jobban érintette* ez a népességcsökkentő folyamat, mint a nyugati, pl. csallóközi településeket.¹²²

A fenti idézet és a gömöri magyar „önkéntes” kivándorlás kapcsán azt is meg kell jegyezni, hogy ez a folyamat betetőzve a kényszerű lakhely- és munkahely-elhagyással megindította a megye *hosszú évszázadokon át fennálló nemesi, kismanesi jellegének megszűnését*.¹²³ A folyamat a második világháború után teljeseedett ki (lásd alább).

1921-ben a kivándorlók mellett az etnikai számarányokat – jobbára a magyarság rovására – az „idegen állampolgárok” külön népösszeírási oszlopa is módosította. Nagyon sok felvidéki magyarnak nem voltak hajlandók megadni a hatóságok a csehszlovák állampolgárságot, mert nem tettek eleget az 1919. évi 64. számú törvénycikk megkövetelte „engedelmességi fogadalomnak”.¹²⁴ A magyar nemzetiségű lakosok egy részét 1921-ben ezért a még nem rendezett állampolgárságúak, azaz az idegen állampolgárok közé sorolták (Popély 1991, 61). A szlovák területen összeírt 13 414 külföldiként jelzett közé Gömör és Kis-Hont megyében 1742 főt soroltak be.

Statisztikai csökkentést jelentett a magyarság számára az 1910-ben még magyar anyanyelvet valló zsidóság önálló nemzetiségként való felvételezése. A zsidóság az 1921-es népösszeírásban az 1910-ben magyarként összeírtakból vált ki.¹²⁵ Főként a nagyszámú zsidót tömörítő városokban volt ennek jelentősége. Az összeíráskor igyekeztek nyomást gyakorolni a zsidóságra, hogy magukat a magyarságtól különálló etnikumúnak vallják (Gyönyör 1981, 97–98; 1994, 47–49).¹²⁶ Noha a népszámlálási utasítások a nemzetiséget az anyanyelvhez (jelen esetben a héberhez) kötötték, olyanokat – főként idősebbeket – is összeírtak (zsidóként), akik nem héberül beszéltek, és az államfordulat ellenére ragaszkodtak továbbra is a magyarságukhoz, azaz a zsidók mindig (más anyanyelv ellenére is) vallhatták magukat zsidó nemzetiségűeknek (Ungár 1993, 178–181) (20. táblázat).

122 A lévárti kivándorlás példájából a gömöri magyar falvakra: Ujváry 1992, 69–71. – A baracai kivándorlás említése: B. Kovács 1994, 15. – A kivándorlások területi eloszlásáról (a nagyarányú gömöri elvándorlásról) térképlap és elemzés: Puskás 1974, 61.

123 Önálló kutatási témát jelenthet a folyamat bemutatása, hogyan változott meg a gömöri társadalom szerkezete az 1920 utáni menekülések, kivándorlások hatására. Részleteiben még ez a szerkezetátalakulási mód és a következmények nincsenek feltárva.

124 *A Felvidék településeinek...* 1995. 12. Részletesen lásd: Popély 1995, 144–147.

125 Ettől, a szakirodalomban általánosan elfogadott nézettől eltérő módon látja Jócsik Lajos a zsidóság 1921-es megjelenését. Szerinte az 1910-ben német anyanyelvűként összeírtakból vált ki e nemzetiség. – Jócsik 1940, 197–205.

126 Hasonló nyomás nehezedett a cigányságra is, hogy magukat az „egyéb nemzeti-ségűek kategóriájába sorolják” – lásd a településeket tárgyaló fejezetet.

20. táblázat

Jelentősebb zsidó közösségek (1910 – felekezet; 1921 – nemzetiség alapján) Významnejšie židovské spoločenstva (1910 – na základe náboženstva, 1921 – na základe národnosti) Die bedeutenderen jüdischen Gemeinschaften						
település	összes lakos		magyar		zsidó	
	1910	1921	1910	1921	1910	1921
Jolsva	2846	2822	2289	501	212 (7,4%)	223 (7,9%)
Rimaszombat	6912	7096	6199	4909	689 (9,9%)	367 (5,1%)
Rozsnyó	6565	6319	5886	4896	490 (7,4%)	77 (1,2%)
Tornalja	2033	2195	1995	1811	457 (22,4%)	136 (6,1%)

Az 1919–1921 közötti időszak etnikai statisztikai értékeléséhez meg kell még említeni azoknak a megfoghatatlan számát, akik az aktív kétnyelvűség állapotában vagy a bizonytalan nemzeti öntudatuk, vagy valamilyen érdekük miatt elpártoltak a saját etnikumuktól. Ez a jelenség a mai napig kíséri a nemzetiségi adatfelvételezést, és ezzel a nemzetiségi leválással, „elpártolással” a demográfusok, statisztikusok nem tudnak mit kezdeni. Klasszikus gömöri példa erre *Jolsva* lakosságának „etnikai viselkedése”. A sajátos etnikai arcúta miatt külön fejezetben is bemutatott város mindig annak megfelelően válto-gatta teljes fordulattal (!) a statisztikai nemzetiségi identitását, hogy mely állam területéhez tartozott.¹²⁷ De *Jolsván* mint etnikai (és 1938–1945 között állam-) határtelepülésen kívül ezzel a hasonló jelenséggel találkozhatunk az etnikai (nyelv-) határ mentén fekvő más községekben is.¹²⁸ A statisztikai adatokban visz-szatükröződő, de kvantitatív módon nem megragadható kettős identitás vagy a nyelvcsere éppen ezeket az etnikai peremhelységeket, városokat érinti a leginkább, és ezért – mint egy Kassa környéki leírást is az alább idézve – kultúrájuk sajátos, önálló kvalitatív kutatási irányt követel (Ujváry 1984, 45):

„A cseh és a magyar népszámlálás eredményei között a magyarság számában körülbelül 300 ezernyi különbség van. Ezeknek a legnagyobb része ilyen »nyijaki«, ilyen semmilyen, akiket ide is lehet osztani és oda is. Akik tótul is meg magyarul is tudnak vagy helyesebben sem tótul, sem magyarul, mert harminc évig lakhatnak színmagyar vidéken, mégis »kas-saisasan« fognak beszélni. Tótul beszélnek és imádkoznak, de magyarul énekelnek és káromkodnak” (Kászonyi 1928, 356).

127 Lásd a Jolsva fejezetet.

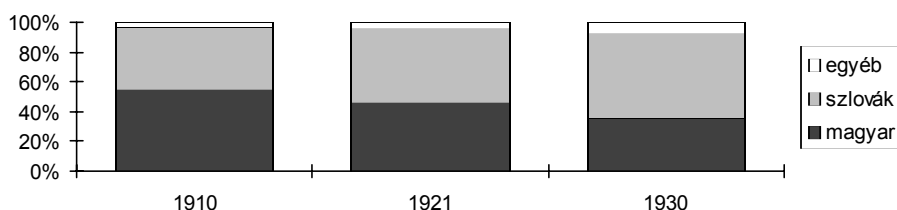
128 Lásd Popély 1991, 19. – Több községet is elemez az érthetetlen etnikai fordulat szempontjából. Éger 1993, 79–95. Losoncról.

Ha a fentiekben a megye 1910–1919/1921-ig terjedő időszakáról leírtakat nemzetiségi statisztikai folyamatokká akarjuk alakítani, és az összehasonlítás érdekében a nemzetiségi viszonyokat konkrét számokkal is jellemezni szeretnénk, akkor Gömör és Kis-Hont megye minden 1910-es (pl. jelen levő lakosságának, zsidóságának) számát csak a trianoni döntéssel elcsatolt településekre kell megadni (21. táblázat, 8. ábra).

21. táblázat

Gömör és Kis-Hont megye (elcsatolt területének) nemzetiségi megoszlása (1910–1930) Etnické zloženie gemerskej a malohontianskej župy (1910–1930) (odtrhnuté územia) Die Veränderung des ethnischen Bildes der abgetrennten Komitatsgebiets (1910–1930)						
év	összesen	szlovák ¹²⁹	magyar	zsidó	egyéb	külföldi ¹³⁰
1910 ¹³¹ (anyanyelv)	172 563	72 199	94 333	–	5798 ¹³²	–
1921 (nemzetiség)	168 753	84 041	77 226	1937	3807	1742
1930 (nemzetiség)	181 674	102 013	65 089	2306	7792(!) ¹³³	4474

8. ábra. Az elcsatolt gömöri terület nemzetiségi megoszlásának változása (1910–1930). Zmeny národnostného zloženia odtrhnutého gemerského územia (1910–1930) (odpojené územie na základe národnosti). Die Veränderung des ethnischen Bildes der abgetrennten Komitatsgebiet (1910–1930)

129 1919-ben és 1920-ban csehszlovák.

130 Az 1910-es népszámlálás is jelez külföldi honosokat, de ezeknek is felvette az összeírás az etnikai adatait, tehát ellentétben az 1921-es számokkal, nem kezeltek külön „nemzetiségi csoportként” őket, ezért nem szerepelnek ezek a lakosok 1910-ben.

131 Mint jeleztem, *Susa* 1923-ban került vissza Csehszlovákiától Magyarországhoz, ám az összehasonlítás érdekében mégis *Susával* együtt – mint magyar területhez tartozó falu – adtuk meg az 1910-es és 1921-es adatokat és a térképeket is.

132 Nagy részük *Dobsinán* és a környező falvakban élő német.

133 A cigányság „egyéb”-ként való megjelenése.

Az 1921-es népszámlálás és az 1920-as nyelvtörvény között óhatatlanul párhuzamot vonnak a statisztikusok. Az 1910-es, még magyar népszámlálás alapján 32 felvidéki bírósági járásban haladta meg a 20%-ot a magyarok aránya, viszont az 1921-es összeírás alapján ebbe a kategóriába már csak 20 járás került. A történeti Gömör és Kis-Hont magyarlakta járásai közül a Rimaszombati a határszázalékra (20,99% magyar) (Popély 1991, 64) esett, ám a megyében csupán a Nagyrőcei járás magyarsága (9,03%) veszítette el a nyelvi jogait. Az elcsatolt, egykori felvidéki vármegyék közül Gömör és Kis-Hont megye 1921-ben Komárom és Pozsony megyét követve még a harmadik legtöbb magyarral bíró térség maradt.¹³⁴

A megye 1919–1921-es nemzetiségi térképei és statisztikai adatai alapján megállapítható, hogy Gömör nemzetiségi területei és összképe az 1910-eshez képest ezekben az években még *lényegében változatlan maradt*. Mind az etnikai határ futása, mind az abszolút többségű magyar etnikai tömb érintetlen maradt. A magyarok visszaszorulása azonban azokon a településeken mutatható ki, melyek egyrészt 1910-ben is a nyelvhatártól északra feküdtek, másrészt az utolsó magyar népszámlálás is már 50% alatti magyar jelenlétet jelzett.

Az 1930-as népszámlálás

(Az 1922–1930 közötti időszak)

Az 1930-as etnikai térkép¹³⁵ mutatja az 1921–1930 közötti évtized nemzetiségi folyamatainak eredményét, amely évtized – mint a térképről leolvasható (14. térkép) – egyben az „*etnikai robbanás*” *korszakát jelentette*. Ebben az évtizedben csúcsosodtak ki az 1918-ban megindult, nemzetiségi szerkezeteket módosító folyamatok. Az átalakult nemzetiségi viszonyok a következőkre vezethetők vissza:

Etnikai kulcsszavak:

- a megye területi és közigazgatási megszűnése,
- határ menti, periferiális hátrányos helyzet kialakulása,
- mesterséges kolonizáció,
- betelepülés.

Az 1920-as csehszlovák nyelvtörvénnyel a háttérben nem csoda, hogy nagy jelentőséget tulajdonítanak a kutatók minden közigazgatási átszervezésnek, melyekkel egy-egy szolgabírói járásban „ügyes” települési ide- vagy odacsatolással le lehetett szorítani az etnikai arányt a kritikus 20% alá (Wierer 1962, 91).

Bár a határdöntés után a magyar vármegyerendszer maradványai az 1920-as közigazgatási törvény értelmében 1923-ig Csehszlovákiában még egzisztál-

134 A Felv. tel. nemzetis. megoszl... 1995.

135 Az 1930-as etnikai térkép az 1930-as népszámlálás hivatalos eredményei alapján lett megszerkesztve. A népszámlálás nemzetiségi hovatartozásának kritériuma az anyanyelv alapján a nemzetiség volt. – Popély 1991, 67–115.

tak (Kocsis 1995, 32), és a Magyarországnál maradt megyerészt is 1923-ig önálló közigazgatási egységként próbálták meg életre keltetni (Gyalay 1989, 483), az 1920-as esztendő mégis Gömör megye megszűnését eredményezte, mert a teljes megyét egykor összekötő gazdasági szálak, cserekapcsolatok az átjárhatatlan határokkal megszakadtak, és a magyarországi „Gömör megye” is életképtelenül, határ menti, periferiális helyzetben, városi központ nélkül „fügött” az ország peremén. A helyzet tarthatatlanságának felismerése eredményezte, hogy az itthon maradt gömöri területeket 1923-ban Borsod megyével, Borsod, Gömör-Kishont közigazgatásilag „egyelőre” egyesített (k.e.e.) megye néven egyesítették (Gyalay 1989, 483).¹³⁶

A megye felbomlási folyamatát északon a már említett, szintén 1923-as csehszlovákiai közigazgatási átalakítás zárta le, melynek keretében Gömör és Kis-Hont megyét kettészelték, és területét két ún. nagyzsupa (*Garam menti* és *Tátraaljai*) között osztották fel, bár még megmaradt a megye területét lefedő csonka járási beosztás. A zsuparendszer közigazgatásilag életképtelennek bizonyult, mivel az új határok nem igazodtak a hosszú évszázadokon keresztül bizonyítottan életképes igazgatási, gazdasági egységek, a megyék területéhez. *De a célját elérte a zsuparendszer.* A történelmi, magyarlakta, déli vármegyék felbontásával és ezek északi, szlováklakta területekkel való kibővítésével *felbontották az etnikai arányokat.* A történelmi Gömör és Kis-Hontban több évszázadon át fennálló kb. 50–50%-os szlovák–magyar nemzetiségi arányt nem tükrözték az első zsupaválasztások (1923). Az etnikai alapon szerveződött pártok magyar szövetsége a Gömör nyugati részét lefedő *Tátraaljai* nagyzsupában a 35-ből csupán 6 helyet, a Gömör keleti részét fedő *Garam menti* nagyzsupában pedig 7 helyet szerzett meg a képviselőtestületben (Popély 1995, 166–172). Még ugyanebben az évtizedben (1921–1930), 1928-ban megszűnik a zsuparendszer, de az új *tartományi* rendszerben megmaradt a megye járási felosztása (Rimaszombati, Feledi, Tornaaljai, Nagyrőcei, Rozsnyói).

Az elmúlt évtizedekben nagyszámú – az itt vizsgált térséget is elemző – publikáció jelent meg a *határ menti zónák* népesedési, gazdasági problémáiról, mivel felismerték, hogy ezek a területek komoly kihívást jelentenek a területi fejlesztés számára (Barta–Beluszky–Berényi 1975, 299–391; Beluszky 1979, 339–370; Beluszky–Sikos 1982, 467–483). A Gömör és Kis-Hont megyét 1920-ban kettévágó államhatár azt eredményezte, hogy a határ mentén fekvő települések mindkét országban periferiális, hátrányos helyzetbe süllyedtek. Az új államhatár szétroncsolta a közlekedési hálózatot, gazdasági kapcsolatokat, közigazgatási egységeket (Viga 1990).¹³⁷ A határmegvonás tehát elsősorban a

136 Azonban *Zabart* és *Tajtit* Nógrád megyéhez kapcsolják. Lásd feljebb.

137 A kötet gazdag szakirodalommal és sok gömöri példával mutatja be, hogy milyen élelén gazdasági kapcsok fogták egybe Trianon előtt Észak-Magyarországot a magterületekkel.

gazdasági folyamatokban bír döntő jelentőséggel, ám vizsgált megyénk kapcsán ennek egy *másodlagos: etnikai vonzata* is van, mivel az új határvonal *zárt magyar etnikai térszerkezetet* szelt ketté, azaz színmagyar falvak, területek hosszú évszázadokon keresztül kialakult gazdálkodását, déli kapcsolatrendszerét alakította át vagy szüntette meg. Az államhatár népességi szempontból a mai napig hatással van Gömör etnikai fejlődésére.

A Magyarországnál maradt és a szlovák oldalra esett gömöri, határ menti települések kapcsán Éger György végzett népesedési kutatásokat (Éger 1990, 75–96). Az elcsatolt *Abafalva, Csíz, Hanva, Kövecsecs, Méhi, Naprágy, Sajólénártfalva, Sajórecske, Sajószentkirály és Velkenye* kapcsán megállapítja, hogy ez a térség demográfiailag már a trianoni döntést megelőzően is stagnált, amit a határmegvonás tovább erősített. Csak azok a községek tudtak népesedési növekedést felmutatni, melyek a Sajó völgyében, jó forgalmi helyzetben – főút, vasút – fekszenek (*Sajószentkirály és Kövecsecs*).

Hasonlóan a népesedési stabilizációhoz, már 1920 előtt megfigyelhető a gömöri térségben a városok elszívó erejének növekedése (Kászonyi 1928, 353). Az új államhatár azonban ezt a tendenciát is felerősítette, mivel a szlovák oldalon maradt községek Putnok elvesztésével regionális kereskedelmi, szolgáltató és járási központ nélkül maradtak (Kovács 1990, 8; Süli-Zakar 1992, 49). A térséget ezért a két világháború között fokozottan érintette az északabbi szlovák városok népességelszívó ereje, a városok felé irányuló mobilitás (Kocsis 1988, 143) (22. táblázat).

22. táblázat

Település	A magyar lakosság számának változása 1880–1980 között ¹³⁸ Zmena počtu maďarských obyvateľov (1880–1980) Die Veränderung in der Einwohnerzahl der Ungarn im Komitat (1880–1980)	
	abszolút változás (fő)	relatív (%)
Csíz	15	3,1
Hanva	–114	–12,9
Hubó	–183	–43,7
Naprágy	–297	–52,5
Sajólénártfalva	6	1,1
Velkenye	–217	–42,3
Abafalva Sajószentkirály ¹³⁹ Sajórecske	166	13,0
Kövecsecs	7	2,2
Méhi	24	4,1
Összesen	–593	–10,6

Mivel etnikailag a gömöri államhatár mentén fekvő térség homogén magyar, természetesen magyar elvándorlásról és előregedésről van szó. Azonban – mint a fenti táblázatból látható – Gömör és Kis-Hont etnikai szerkezete és nemzetiség-

138 Éger György táblázata alapján. A részletes adatokat lásd Éger 1990, 91.

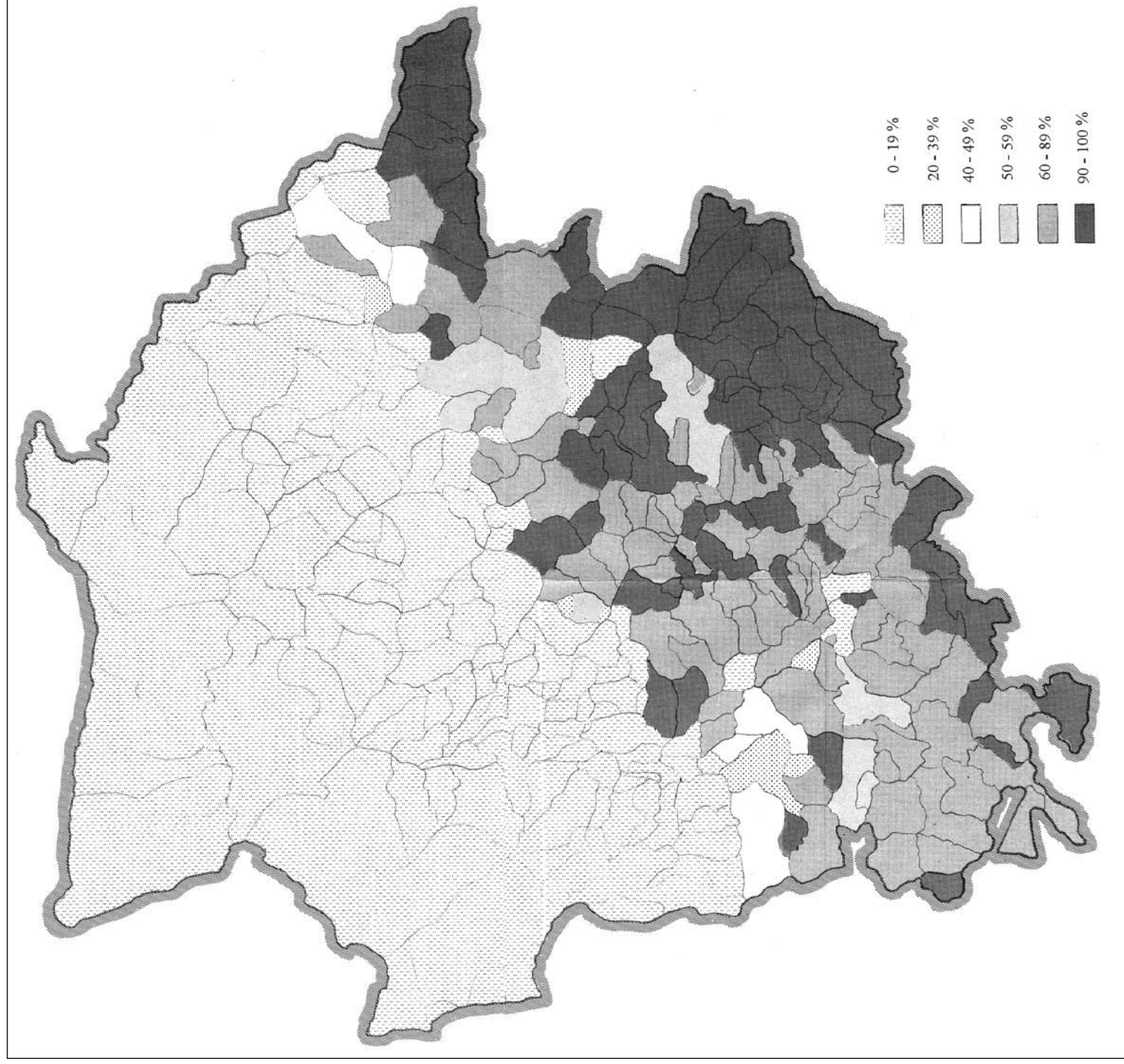
139 1975-ben összevonták a három települést.

14. térkép

A történeti Gömör és Kis-Hont vármegye. Nemzetiségi térkép 1930 (a magyarok aránya nemzetiség és anyanyelv alapján)

Niekdajšia gemerská a malohontianska župa. Mapa národnostného zloženia 1930 (pomer maďarského obyvateľstva podľa národnosti a materinského jazyka)

Etnische Karte des Komitats Gömör und Kis-Hont nach der Muttersprache und Nationalität 1930

gi viszonyai alapvetően nem változtak meg, mivel a lassú kiköltözést és előregedést ezekben a településekben szlovák beköltözés nem bontotta meg. E lassú folyamatot a határ közvetlen szomszédságában inkább „etnikai olvadásnak” lehetne nevezni, mint gyors nemzetiségi bomlásnak.

Az új államhatár ugyanakkor érintette az északi megyerész szlovákságát is. Ez főként a tengerentúltra irányuló gazdasági szempontok motiválta kivándorlásban mutatkozott meg, mert a kedvezőtlen északi, hegyeségi feltételek rosszabb életkörülményeit még 1920-tól tetézte, hogy a határ közvetve elvágta a Gömör–Szepesi-érchegység déli lejtőin és lábánál lakó szlovákok alföldi, déli területek felé irányuló gazdasági mozgását is (Rónai 1939, 468; Prasličková 1965, 322–392; Paládi-Kovács 1988, 139–144; Viga 1994, I. 59).¹⁴⁰

Az 1920–1930 közötti évtized gömöri nemzetiségi változásához és az 1930-as etnikai kép kialakításához hozzájárultak az északról betelepített szlovák családok és az első világháborúban Oroszországban alakított egykori Legionárius Község¹⁴¹ tagjainak magyar területeken való földhöz juttatása is. A szlovák *kolonizáció*, a *telepesfalvak* kérdésköre még fehér foltja a Felvidék népesedéstörténetének.¹⁴²

A csehszlovák állam az 1919-es törvénye alapján a földreform céljaira lefoglalt nagybirtokok egy részét *tulajdoni juttatással* kiosztotta. A törvény lehetővé tette, hogy akár új községek is létrejöjjenek (Varga 1992, 59). A mester-séges községteremtést az tette lehetővé, hogy azoknak a szlovákoknak, akik vállalják a szülőföldjük elhagyását és az új földterületeken való gazdálkodást, megteremtsék az életlehetőségeket. A telepítéseknek és a falvak életre hívásának a gazdasági megfontolásokat magasan meghaladó célja az volt, hogy az ország déli határát követő keskenyebb-szélesebb zárt magyar etnikai sávot *fel-lazítsák*, hiszen ezen a területen a földek 20%-át, a köztársaság más vidékein viszont csak 1%-át vették a kolonizáció számára igénybe (Machnyik 1935, 18–21). Csehszlovákia főként magyarlakta sávjában a hivatalos kolonizáció 51 telepéből (Gyönyör 1994, 26) a történeti Gömör és Kis-Hont megyére eső szakaszára két telepes falu, *Bottovo* és *Slávikovo* esett. Két új helység megalapítására került tehát sor. Az új községek *Dobóca* és *Rimaszécs* határából lettek kimetszve. A két település három (a *Dobóca*hoz tartozó Leánymező, Gernyő- és a *Rimaszécs*hez tartozó Kacagó-) pusztából alakult ki. Az első telepéseket Genyőpusztán 1922-ben 34 család, Leánymezőn 1922-ben 10 család, és Kacagópusztán 1921-ben 22 család jelentette, de csak az építkezési munkák és a letelepedés befejezté-

140 A szlovákság XX. századi kivándorlása az északi területek mostoha viszonyai közötti gazdasági nehézségekre vezethető vissza. Ugyanez az ok (gazdaság, túlnépesedés) készítette még a XIX. században a szlovákságot a déli, magyarok lakta területek felé a migrációra és a magyarságba való beolvadásra. Hanák 1974, 515.

141 A Legionárius Község országos jellegű szervezet volt. Oroszországban az első világháború vége felé alakított csehszlovák légiók veterán tagjait és szimpatizánsait tömörítette az egyesület.

142 Varga 1992, 59–75. – Komárom környéki telepesfalvakról.

vel váltak 1926-ban önálló községekké az így benépesült puszták. Mindkét új faluba egyrészt árvai és lipóti szlovákok, másrészt cseh legionáriusok telepedtek le.¹⁴³ A két új község telepesei mellett más gömőri falvakba is érkeztek északi szlovák beköltözők, akik a magyar helységek etnikai arányát lazították fel:

Alsókálósa határába 1925-ben érkeztek szlovák telepes családok (Kovács 1991, 127).

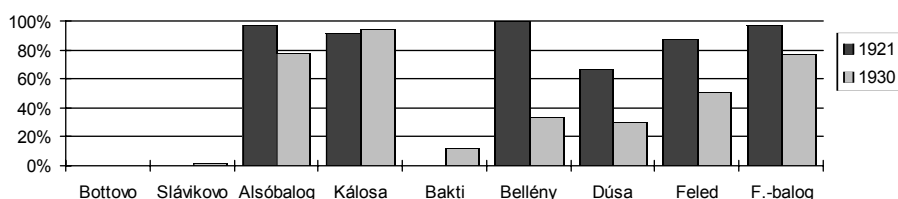
Baktát környező tanyákra érkeztek szlovák családok, akik számára iskola is létesült (Révay 1941, 56).

A *Bellénybe* hasonlóan betelepedett szlovákok az 1910-ben még tiszta (100%-os) magyar faluban a magyarság arányát 1930-ra 33%-ra nyomták le.

Dúsa 1910-es 26%-os szlovák aránya 1930-ra a telepítések következtében 71%-ra ugrott (Révay 1941, 55–56). A telepítések mellett meg kell említeni ennél a községnél az esetleges identitásváltást is. A település eredendően szláv. Az északra fekvő településekről idehozott telepesek azonban fokozatosan beolvadtak a magyarságba. És egy államhatalmi fordulat, amelynek következtében a bár már asszimilálódott szláv lakosság egy megalakuló saját (szláv) ország keretei közé kerül, nagymértékben segíti az egykori elfelejtett szlovák származás tudatosítását, növeli a családok XVIII. századi gyökerei megismerésének igényét (Varga 1939, 84) (9. ábra).

A fenti favak mellett *Guszonára*, *Gömörfügére*, *Alsó- és Felsőbalogra*¹⁴⁴ jött pár család, és Révay a történeti Gömör és Kis-Hont területén még *Feled* (itt 180 kat. holdat osztottak fel), *Felfalu*, *Felsővály*¹⁴⁵, *Jánosi*, *Gömörmihályfalva*¹⁴⁶, *Osgyán*¹⁴⁷, *Uzapanyit*, *Várgede* településláncot említi, mint olyan falvak sorát, ahová szlovák telepesek érkeztek, és az 1930-as statisztikában már kimutatható a jelenlétük (Révay 1993, 41) (10. ábra, 23. táblázat).

9. ábra. A magyarok arányának változása (1921–1930). Zmeny pomeru maďarského obyvateľstva (1921–1930). Die Veränderung des Prozentteils der Ungarn in den hervorgehobenen Siedlungen (1921–1930)

143 Varga Kálmán levéltári kutatásai alapján adott szíves közlése.

144 Varga Kálmán levéltári kutatásai alapján adott szíves közlése.

145 A községhez tartozó Ember-hegyre 2-3 szlovák család érkezett. – Kovács 1991, 128.

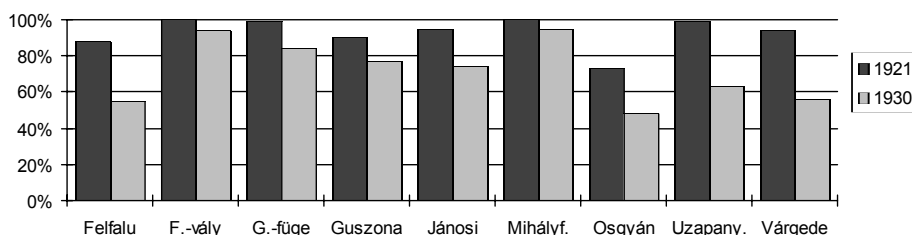
146 1925 körül a határába szlovák telepesek érkeztek. – Kovács 1991, 128.

147 Osgyánra százával telepítették be a szlovákokat: Hangel 1942, 621.

23. táblázat

Etnikai megoszlás (nemzetiség alapján) (1930)						
Etnické členenie (na základe národnosti) (1930)						
Das ethnische Bild der hervorgehobenen Siedlungen (nach der Nationalität) (1930)						
település	összesen	magyar	csehszlovák	külföldi	magyarok aránya (%)	
					1921	1930
Bottovo	384	–	373	11	–	–
Slávikovo	269	11	244	14	–	4
Alsóbalog	622	490	32	–	97,2	78
Alsókálósa	552	517	27	7	92,1	93,6
Bakti	377	46	157	173	–	12,2 ¹⁴⁸
Bellény	254	85	169	–	100	33,4
Dúsa	228	67	161	–	66,5	29,3
Feled	1357	687	550	33	86,9	50,6
Felsőbalog	869	672	102	29	96,9	77,3
Felfalu	234	138	84	–	87,5	54,7
Felsővály	392	366	16	10	99,5	93,3
Gömörfüge	427	357	37	33	99	83,6
Guszona	896	666	112	8	90,3	76,6
Jánosi	1252	928	245	68	94,6	74,1
Mihályfalva	155	147	2	6	100	94,8
Osgyán	1670	801	691	26	72,4	47,9
Uzapanyit	876	555	193	7	98,5	63,3
Várgede	1635	917	511	30	94	56

10. ábra. A magyarok arányának változása (1921–1930). Zmeny pomeru maďarského obyvateľstva (1921–1930). Die Veränderung des Prozentteils der Ungarn in den hervorgehobenen Siedlungen (1921–1930)

Az 1930-as etnikai kép kialakításában a fent felsorolt, azaz igazolhatóan telepítések által megváltozott nemzetiségi viszonyokkal rendelkező községek mellett más falvak és városok is részt vettek.

Csetnek 40% feletti magyarsága 20% alá esett vissza.

148 Baktiban kiemelkedően magas a külföldiek, azaz az állampolgárság nélküliek száma. Feltehetően az 1920-ig Rimaszombathoz tartozó település magyarságának statisztikai lazításával Rimaszombat nemzetiségi gyengítése volt a cél. – Révay 1941, 56.

Gömörhosszúszó és Pelsőcardó lakossága kétnyelvű. Hosszúszót az ellenreformáció alatti telepítések eredményeként már a XVIII. századi lexikon is szlávnak jelzi. Ettől függetlenül a lakosság többsége 1919-ben és 1921-ben is magyarnak vallotta magát. Az 1930-as adatok 77%-os szlovák többséget jeleznek, de a település iskolájának tannyelvét a lakosok mégsem engedték magyarról szlovákra változtatni (Révay 1991, 58).

Rimaszombat etnikai arculatában a változást a magyarság abszolút többségének megszűnése jelenti, de ez „mit sem változtatott a város tökéletes színmagyarságán” (Révay 1941, 55).

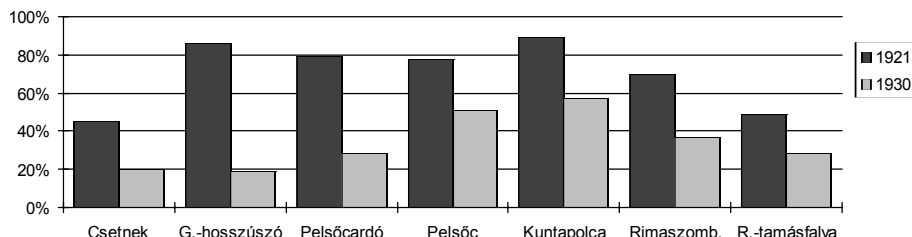
Rimatamásfalván is tovább csökkent a magyarok aránya. A származására vegyes település a szomszédos Rimaszombattal egybeépült, és ennek etnikai hatása alatt állt és áll. A város statisztikai nemzetiségi mozgására a község azonnal reagál (24. táblázat).

Kuntapolca, Pelsőc etnikai arculata 1930-ban is még magyar többséget jelez, a nemzetiségi adatok az abszolút magyar többség elvesztésének tendenciáját mutatják (11. ábra).

24. táblázat

Az etnikai megoszlás (nemzetiség alapján) 1930 Etnické členenie (na základe národnosti) (1930) Das ethnische Bild der hervorgehobenen Siedlungen (nach der Nationalität) (1930)						
település	összesen	magyar	csehszlovák	külföldi	magyarok aránya (%)	
					1921	1930
Csetnek	1461	292	963	41	45,1	19,9
G.-hosszúszó	581	106	448	2	85,7	18,2
Pelsőcardó	313	85	226	2	78,7	27,1
Pelsőc	3032	1555	1029	70	77,5	51,2
Kuntapolca	718	405	213	9	89	56,4
Rimaszombat	8044	3504	2939	737	69,1	36,5
Rimatamásfalva	1964	548	1318	53	48,5	27,9

11. ábra. A magyarok arányának változása (1921–1930). Zmeny pomeru maďarského obyvateľstva (1921–1930). Die Veränderung des Prozentteils der Ungarn in den hervorgehobenen Siedlungen (1921–1930)

A fent leírtak alapján az 1930-as gömöri etnikai határ a következő irányban húzható meg: *Guszona–Magyarhegymeg–Mezőtelkes–Alsópokorágy–Felsőbalog–Kisvisnyó–Deresk–Mikolcsány–Kuntapolca–Csucsom*.

Az 1930-as gömöri etnikai határt két módon lehet értékelni:

1. Több száz éves távlatban az 1930-as adatok alapján meghúzható etnikai (nyelv-) határ is beleilleszthető az eddigi sorba, azaz történeti metszetben ez a népszámlálás is az eddigi és stabil nemzetiségi választóvonalat jelöli.

2. Ha azonban azt vesszük figyelembe, hogy 1921-hez képest milyen változások történtek, azaz lehetőség van egy már sokkal árnyaltabb kép megrajzolására, akkor szembetűnőbbek a változások: *Osgyán, Rimaszombat, Felfalu, Sajóháza, Rozsnyó* esetében (a két város kapcsán is) délebbre tolódott az etnikai választóvonal. Az 1930-as megyei szintű adatok is a határok meghúzása után beindult etnikai folyamatok betetőzését mutatják. 1910-hez képest 30 ezres magyar veszteség érte az egykori vármegye területét. Ha a bizonytalan „külföldi” vagy nem rendezett állampolgárságúak számát a magyarokhoz adjuk, akkor is az 1910-es szám *harmadával csökkent a magyar etnikum*. A szlovák nemzetiség viszont ugyanilyen számban növekedett.

Összességében a megye ebben az évtizedben is megmaradt vegyes nemzeti-ségűnek, de *ellentétes előjelű bipolaritással*, azaz a magyarság 1910-es megyei abszolút többségét (54,7%) a szlovák abszolút többség (56%) váltotta fel.

Az 1938–1941-es népszámlálások

(Az 1938–1947 közötti időszak)

Etnikai kulcsszavak:

- az államhatár megváltozása,
- a megye területi és közigazgatási újrászervezése és ismételt megszűnése,
- kitelepítések,
- lakosságcsere,
- reszlovakizáció.

Az 1938-as esztendő ismét egy óriási fordulatot hozott a megye életében. Ennek az évnek november második napján Bécsben aláírt szerződés alapján Magyarországhoz csatolták a történeti Gömör és Kis-Hont megye *déli tiszta (90% feletti) és abszolút magyar többségű vegyes nemzetiségű sávját*. Vissza került az országhoz a megye 41%-a (Gyalay 1989, 483).

Az 1938. szeptember 29-én megkötött müncheni egyezmény függelékében esett szó Magyarország Csehszlovákiával fennálló területi követeléseinek rendezéséről. Két hónapot adott a jegyzék, hogy a két ország rendezze ezt a kérdést. Ha a vitás területi kérdések megoldása ebben az időszakban nem történne meg, akkor egy nemzetközi konferencia keretében kell megoldani az államhatár problémáját. A magyar–csehszlovák tárgyalások azonnal megkezdődtek, de a magyar követelések, melyek az egész magyar többségű területi sávot visszakövetelték, nem találtak meghallgatásra. A csehszlovák ajánlat először csupán a Csallóköz átengedését tartalmazta, tehát a történeti Gömör és Kis-Hont megye területét nem érintette. A két kormány közötti teljes nézeteltérés miatt a tárgyalások megszakadtak, és a döntésért a magyar fél a tengelyhatalmakhoz fordult. A német kormány – Franciaország és Anglia érdektelenségére

hivatkozva – Olaszországgal karöltve, egy döntőbírótság felállításával igyekezett a Magyarország és Csehszlovákia közötti területi kérdést megoldani. Magának a döntésnek a kihirdetése 1938. november 2-án a bécsi Belvedere-palotában történt. A bíraskodás eredményeként Magyarországhoz csatolták a Felvidék döntően magyarlakta sávját (Juhász 1988, 960–965).

A Teleki Pál által vezetett Államtudományi Intézetben a leendő határmódosításra való tudatos készülés keretében a környező országok nemzetiségi statisztikáinak feldolgozásából megrajzolt etnikai térképek fontos szerephez jutottak a tárgyalásokon, ugyanis az új államhatár meghúzásánál a *döntő szempont a nemzetiségi volt*.¹⁴⁹ Bár Rónai András, aki maga is részt vett az etnikai térképek szerkesztési módjainak kidolgozásában és a térképek megrajzolásában, pár évvel később elismerte, nem biztos, hogy eltekintve gazdasági térszerkezeti megfontolásoktól, önmagában a tiszta etnikai határok államhatárokra való alakítása járható út (Rónai 1941, 110–111), mégis a trianoni sokk, azaz a nemzetiségi választóvonalak figyelembe nem vételének „kiheverését” látták az 1938-as döntésben, mivel – eltekintve néhány igen vitás vegyes népeségű területtől – az államhatár korrekten követte az etnikai határt. Az is módot nyújtott 1938-ban – ellentétben az 1940-es második bécsi döntéssel – egy ilyen határ meghúzására, hogy a Felvidéken éles vonal mentén elhatárolható az abszolút többségű magyar- és szlováklakta terület.

A Bécsben Ribbentrop és Ciano által egy 750 000-es nagyságú térképen meghúzott „vastag zöld vonal” bár az etnikai határt követte, de nem lehetett belőle a pontos községhatárokat és egy-egy vitatott település hovatartozását megállapítani. A magyar fél igyekezett ahhoz az elvhez ragaszkodni, hogy a települések a pontos községhatáraikkal együtt kerüljenek az egyik vagy a másik oldalhoz.¹⁵⁰ Ezt az elvet követték a történeti Gömör és Kis-Hont megyében is, ahol egyrészt messzemenően figyelembe vették az etnikai viszonyokat, másrészt a határbizottság a községek területének pereméhez igazította az új államhatárokat.

Három összeírásra, az 1910-es magyar anyanyelv szerinti, a csehszlovák 1921-es és 1930-as nemzetiség alapján felvett népszámlálásra támaszkodtak. Ám a csehszlovák torzításokra hivatkozva a döntő szó a magyar 1910-es összeírásé lett. Éppen ezért pl. az 1910-ben még színmagyar *Jolsva* annak

149 Az első bécsi döntés felrajzolásának történetéről: Rónai 1989, 164–186.

150 „1938 októberében összeült egy német-olasz döntőbizottság a pompás bécsi Belvedere-palotában, hogy rendezze Magyarországnak a maradék Csehszlovákia iránt támasztott területi igényeit... Az asztal körül Ribbentrop, Ciano és munkatársaik álltak. A két külügyminiszternek egy-egy vastag (zöld – K. R.) ceruza volt a kezében, s mialatt beszélgettek, kijavították a szakértők által megjelölt döntőbírótsági ítélet alapját képező új határvonalakat... A két külügyminiszter... jó ideig civakodott, összevissza radiózott és rajzolgatott, mígnem a ceruzák egyre jobban elkoptak és a határvonalak megvastagodtak.” – Schmidt 1971, 208.

ellenére, hogy az 1921-es és 1930-as statisztikák már tiszta szlováknak tüntetik fel, a magyar oldalra került (15. térkép).¹⁵¹

A Bécsben meghúzott államhatár a történeti Gömör és Kis-Hont megyében *Osgyán, Rimaszombat, Perjése, Felsőbalog, Kisvisnyó, Deresk, Jolsva, Jolsvatapolca, Gömörnánás*¹⁵², *Kuntapolca, Rozsnyórudna, Csucsom, Krasznahorkaváralja* településeket követte.¹⁵³ A határmegállapító bizottság ezt a települési láncot egyrészt a települési határokhoz igazította, másrészt több ponton módosította. Magyarországhoz csatolták még a színmagyar *Balogpádárt*, a magyar többségű *Felfalut* és a szlovák *Andrásit* is. Az 1921-es és 1930-as népszámlálás alapján a magyar tömbtől eltérő, bár bizonytalan nemzetiségi magatartású *Jolsva* Magyarországnak való megítélése magával hozott négy (*Kisperlász, Jolsvatapolca, Migléspataka, Sűvéte*) szlovák települést is. Ám szlovák voltak ellenére ezek a települések „valódi néphatárfalvak”: beszélnek a magyart és a szlovákot is (Fehérváry 1939, 151).

Az 1930-as összeírás alapján szlovák többséget mutató *Felfalu* magyar területre került. A határmegállapító bizottság a telepések, azaz a szlovák többség ellenére annyira magyarnak találta a községet, hogy Magyarországnak ítélte (Révay 1941, 57).¹⁵⁴ A vitán felül szlovák *Rekenyeújfalut* és *Andrási* Magyarországhoz való csatolását egyértelműen gazdasági megfontolások, *Rozsnyó* vonzáskörzete motiválta. Viszont a Csehszlovákiánál maradt *Nandásról* magyar családok jöttek át, és követelték az egész község Magyarországhoz való csatolását. Hasonló jelenet játszódott le *Kuntapolcán* is, ahová a falu visszacsatolása után néhány héttel a csetneki völgy északi községeiből – etnikumtól függetlenül – küldöttségek érkeztek, és kérték a magyar határ északabbra tolását.¹⁵⁵

Összességében az 1938-as bécsi döntésről elmondható, hogy *a történelem első olyan határa volt, amelyet az etnikai elvek alapján húztak meg* (Borsody 1945, 95).¹⁵⁶ A fent említett tiszta szlovák községektől eltekintve ezt igazolja a történeti Gömör és Kis-Hont megyén meghúzott új államhatár is.

A visszatért gömöri területen azonnal újjászervezték Gömör és Kishont néven a volt vármegyét. Hat község (*Egyházasbást, Zabar, Szentsimon, Alsóhangony, Felsőhangony, Uraj*) el- és egy (*Óbást*) hozzácsatolásával a megye közigazgatási

151 A csehszlovák összeírásokkal szembeni teljes bizalmatlanságot jelenti, hogy vannak olyan nemzetiségi térképek, melyeken a vissza nem tért területek etnikai megoszlását még 1941-ben is (!) a magyar 1910-es alapján tüntetik fel: Nationalitäten verhältnisse des ungarisch-slowakische Grenzraumes und der benachbarten Gebiete. OSZK Térképtár TM 4744.

152 1910-ben említi először a népszámlálás *Nasztrajt Gömörnánás* néven, ezért eddig az időpontig *Nasztraj* néven szerepel a történeti áttekintésben a település.

153 Forrás: Észak-Magyarország térképe. Az 1938. november hó 5-én megállapított katonai demarkációs vonal. OSZK Térképtár. TM 4381.

154 Révay azonban *Felfalu* 1930-as szlovák többsége kapcsán téved, mert egyértelmű magyar többséget jeleznek (59% magyar) az adatok.

155 Kuntapolcán végzett gyűjtés alapján.

156 Az 1938-as bécsi döntés után Szlovákiában 53 128 magyar maradt. A történeti Gömör és Kis-Hont területén csupán a Dobsinai járásban maradt jelentősebb (1000 fő) magyar kisebbség. – Janics 1971, 23.

15. térkép

A történeti Gömör és Kis-Hont vármegye. Államközi határelképzések 1938

Niekdajšia gemerská a malohontianska župa. Predstav o vymedzení štátnych hraníc 1938

Das ehemalige Gömör und Kis-Hont Konzeptionen der Staatsgrenzen im Komitat 1938

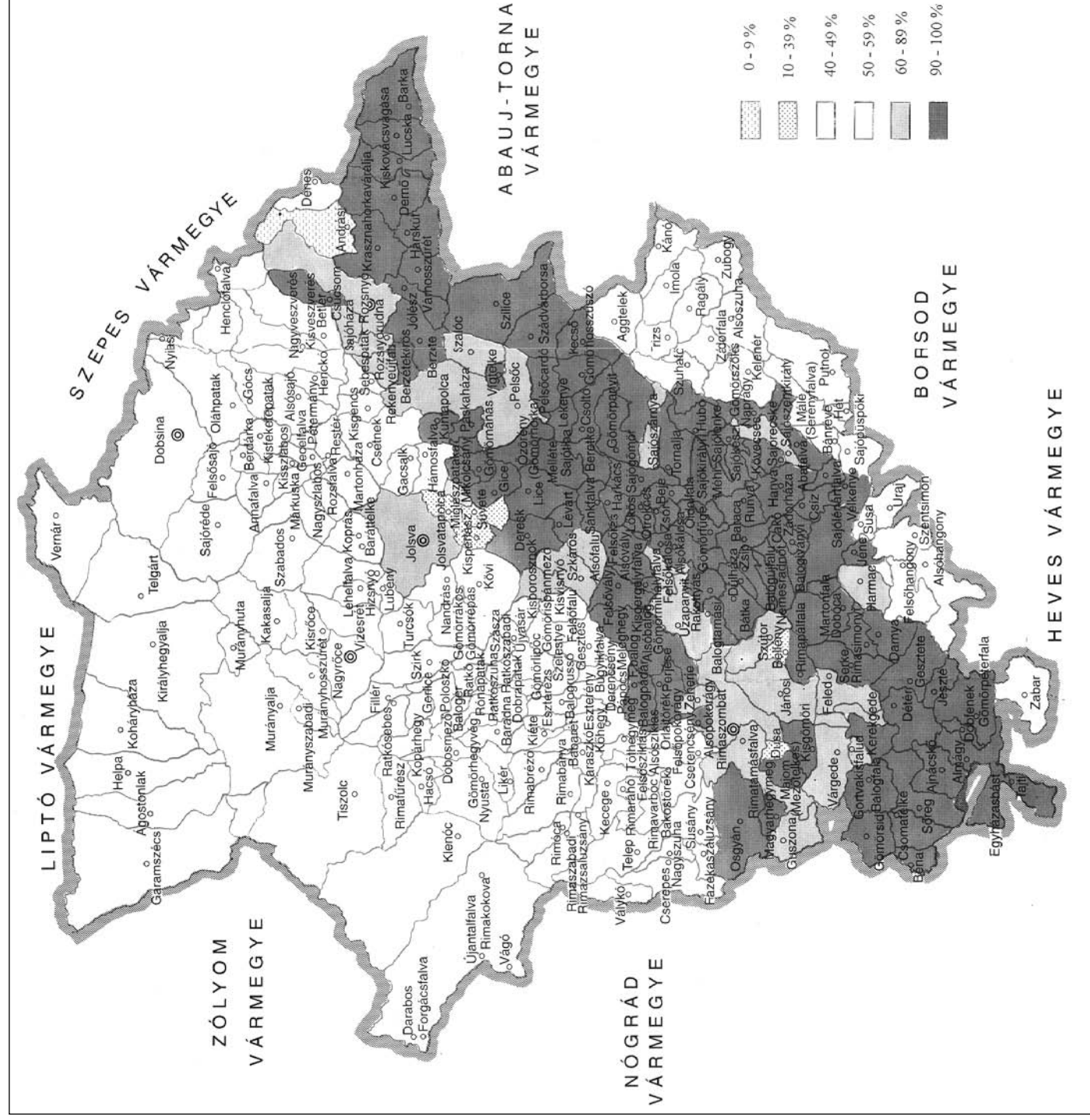

16. térkép

10. térkép
A történeti Gömör és Kis-Hont vármegye. Nemzetiségi térkép 1938 (a magyarok aránya anyanyelv alapján) (A térképet készítette Palotai Péter)

Niekďajšia gémerská a malohontianska župa. Mapa národnostného zloženia 1938 (pomer maďarského obyvateľstva podľa materinského jazyka) (Autor mapy Péter Palotai)

Etnische Karte des ehemaligen Komitats Gömör und Kis-Hont nach der Muttersprache 1938

határai délen az 1910-est, északon pedig a bécsi döntéssel visszakerült települések határait követték. Az 1923-as közigazgatási törvények által területileg végleg megszüntetett „csonka” megye 1938-ban tehát megkezdte – bár az 1920–1923-asnál nagyobb területen a megyeközponttá váló *Rimaszombattal* – ismételt, négyjárásos (Putnoki, Rimaszombati, Rozsnyói, Tornai) működését (A visszacsat. Felv. Helys. tára 1939.; Mo. Helys. tára. 1944, 19–20).

Az északi területek az 1939. március 14-én megalakult Szlovák Köztársaság részévé váltak (Kamenec 1994, 91). 1940-ben a nagymegyék visszaállításával ismét háromszintűvé (megye, járás, község) vált a közigazgatás. A Szlovákiánál maradt észak-gömöri térség járási központok nélkül maradt, hiszen Magyarországhoz csatolták a déli központokat (*Rimaszombat, Rozsnyó*), ezért ezeket pótolni kellett. A történeti Gömör és Kis-Hont Szlovákiánál maradt területén három járás (Nagyrőcei, Nyustyai, Dobsinai) szerveződött (Kocsis 1995, 34; Bohmann 1975, 78–79).

A bécsi döntés következtében Magyarországhoz csatolt sávban azonnal egy népesség-összeírást szerveztek. Az anyanyelv alapján felvett és térképre vitt adatok (16. térkép) az 1910-eshez hasonló, *magyar etnikai egyveretűséget* mutatnak a felszabdalt Gömör és Kishont megye déli részén. Statisztikailag a megye ismét *homogénné* vált. *A kevert jelleg csak a három város környékén maradt meg!* Szembetűnő, hogy a tiszta szlovák, telepés falvak (*Bottovo és Slávikovo*) is eltűntek a térképről, és az adatok közlésénél egyszerűen *Dobóca* és *Rimaszécs* nemzetiségi megoszlásába beolvasztották ezeket a községeket. Még az 1930-as adatok alapján a szlovák többséget mutató *Dúsa, Gömör-hosszúszó, Osgyán, Pelsőcardó* is tiszta magyarrá vált. Ha a korabeli, szlovák nemzetiségi statisztikákat és etnikai térképeket az a bíráló érte, hogy azok a szlovák etnikai homogenizációra törekedtek, akkor ugyanezt fel lehet róni az 1938-as magyar összeírásnak is. A telepésfalvak területi beolvasztása, azaz egy ténylegesen lezajlott történeti folyamat (szláv betelepülés) figyelembe nem vételével, a telepítések jogosságának el nem ismerésével, a szlovákok 1938-as statisztikai „elvarázsolásával” (az egykori anyaközség lakóinak sorába való beolvasztással) ugyanez a törekvés jellemezte a magyarokat is. A visszakerült térségben a ki nem mondott cél az 1910-es nemzetiségi (anyanyelvi) állapotok visszaállítása és a Magyarországhoz került települések „idegenben töltött” 18 évének (1920-tól) teljes etnikatörténeti „törlése” volt. A telepésfalvak lakói érezték ezt a hangulatot, mert az új határok meghúzásának hírére e mesteres falvak szlovák lakóinak egy része azonnal elmenekült (50 000 fő) (Janics 1971, 34). A magyar kormány azt szorgalmazta, hogy minden telepés hagyja el a visszacsatolt területeket (Varga 1992, 66–67). Eredmény: az önkéntesek mellett a felvidéki térségből 5000 főt a magyar hatóságok utasítottak ki. A gömöri két telepésfalut is több szlovák család elhagyta.¹⁵⁷

157 Szkárosi gyűjtés, de *Bottovo és Slávikovo* részletes településtörténeti vizsgálata terepmunkával egybekötve folyamatban van. – Uzapanyitból már 1938. december 14-én 6 szlovák családot kényszerítettek a magyar csendőrök a falu elhagyására. – Varga Kálmán szíves közlése.

Az 1938-as felvidéki összeírás után Magyarországon a hivatalos népszámlálást 1941-ben szervezték meg. Fontos lépést jelentett ez a felvétel a nemzetiségi statisztikában, mert *kettős, anyanyelvi és nemzetiségi* kötődésre kérdezett rá.¹⁵⁸ A két térkép (17., 18. térkép) az 1938-ashoz hasonló egyveretűséget és egyértelmű magyar többséget jelez. Azonban az anyanyelvi és a nemzetiségi felvételezés százalékos eredményeinél több településnél eltérést találunk.

A fentebb már említett általános tételnek – *kisebbségi helyzetű etnikumnál* az anyanyelv szerint regisztráltak nagysága többnyire nagyobb, mint a nemzetiségük szerint mért számuk¹⁵⁹ – megfelelően a kisebbségi szlovákság anyanyelv szerinti száma magasabb a nemzetiségnél (lásd alább). Elvileg tehát az anyanyelvi térképnek heterogénebb etnikai arculatot kellene a nemzetiséginél mutatnia. Annak, hogy ez nem így van, a két felvételezési mód összevetése az oka, ugyanis ez a kettős felmérés már kísérlet volt egyben arra is, hogy kimutassa az addig statisztikailag nem megfogható, észrevétlen *magyar anyanyelvű, de cigány nemzetiségű* lakosokat. A csehszlovák összeírások erre azért nem voltak alkalmasak, mert az anyanyelv szerint kérdeztek a nemzetiségre. Ez azt eredményezte, hogy bár igyekeztek külön nemzetiségi oszlopban feltüntetni a délvidéki cigányokat, de többségük az anyanyelv alapján magyar nemzetiségűnek vallotta magát. Az egyértelmű kétirányú 1941-es felvételezés ezt korrigálta. Ennek eredményeként az anyanyelv szerint színmagyar gömöri falvak (*Abafalva, Baraca, Beretke, Cakó, Dúlháza, Gortvakisfalud, Rakottyás, Sajókirályi, Sajólénártfalva*) a nemzetiségi felvételezésnél a kiváló cigányok miatt *vegyessé* váltak (Megyei szinten 80%-kal többen vallották magukat cigány nemzetiségűnek, mint anyanyelvűnek.) Fordított esettel csupán két település, *Szalóc* és *Pelsőc* esetében találkozunk. Ezeken a helyeken a cigányt anyanyelvként vallók meghaladják a cigányt nemzetiségként is vállalókat, így lefelé módosítják a magyar anyanyelvűek arányát.

Nyitott marad azonban a kérdés, hogy milyen módon vált az 1930-as adatok alapján etnikailag kevert megye 1938–1941-re a XIX. századi arculathoz hasonlóan ismét egyveretűbbé.

A statisztikusok erre a választ egyrészt a visszatért magyar katonaság, tisztviselői, közalkalmazotti réteg megjelenésével, másrészt a kétnyelvű, főként a városi bivalens tömeg ingadozásával, *mimikrivel* magyarázzák (Janics 1971, 34; Kocsis 1989, 47; Joó 1986, 3–9). A történeti Gömör és Kis-Hont visszacsatolt területén az anyanyelvként magyart vallóknál 10 000 fővel (12%-kal) többen beszélnek a magyart. A szlovákokat pedig azt anyanyelvükként elismerőknél 7000-rel (50%-kal) többen használják (1941. évi népsz. 1990, 354). A hosszú

158 Anyanyelv: saját nyelvének vall, és a legjobban, legszívesebben beszéli. Nemzetiség: anyanyelvre való tekintet nélkül azt jelöli, amelyhez tartozónak a megszámított egyén érezte és vallotta magát. – 1941. évi népsz. 1990. 11–12. – Az összeírás körülményeiről: Thirring 1943, 343–351.

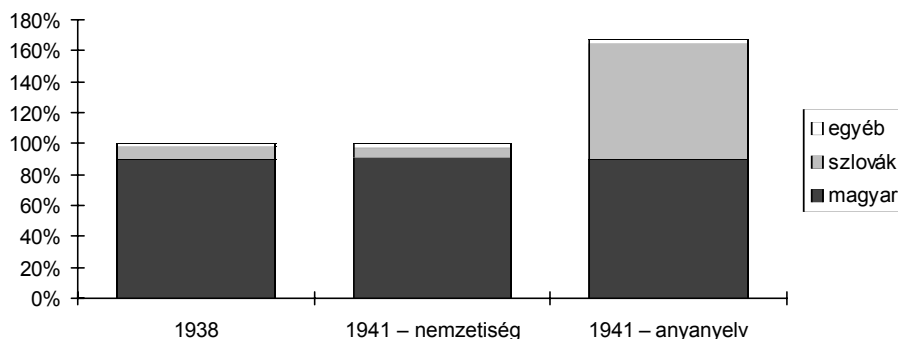
159 Lásd a 35. sz. jegyzetet

évszázadok óta nemzetiségileg elegyes, két etnikumot elválasztó határterületek, sávok lakossága a XX. század első felében olyan eseményeket élt át, melyek miatt erre a tudatosan vállalt védekezésre rákényszerült. Az 1920-as években rossz tapasztalatokat szerzett magyarság példája ott lebegett a gömöri szlovákság előtt, ami az 1938-as nemzetiségi bevallásnál módosította a megyerészen a szlovákság tényleges statisztikai helyzetét. Ennek megfelelően ide kell sorolni azokat a magyarokat is, akik az 1930-as csehszlovák összeírásban különböző megfontolások miatt szlováknak vallották magukat. Az 1920-as és 1938-as államhatárok közötti, azaz a visszatért gömöri terület a következő nemzetiségi adatokkal jellemezhető (25. táblázat, 12. ábra):

25. táblázat

Gömör és Kis-Hont megye (visszatért területének – 137 település) etnikai megoszlása 1938–1941					
Etnické členenie župy Gemer a Malý Hont (vrátené územie) (1938–1941) Die Veränderung des ethnischen Bildes im zurückgekehrten Komitatsgebiet (1938–1941)					
év	összesen	szlovák	magyar	cigány	egyéb
1938 (anyanyelv)	92 954	7632	84 033	–	1289
1941 (nemzetiség)	93 936	5692	85 124	2428	692
1941 (anyanyelv)	93 936	7033	84 687	1350	866

12. ábra. A visszatért gömöri területek nemzetiségi megoszlásának változása (1938–1941). Zmeny etnického zloženia vrátených gemerských území (1938–1941). Die Veränderung des ethnischen Bildes im zurückgekehrten Komitatsgebiet (1938–1941)

Az 1930-as adatok az egész, Csehszlovákiának ítélt megyerésre lettek megadva, tehát az északi, nyelvhatáron túli szórványmagyság számával együtt, mégis azt látjuk, hogy a kisebb kiterjedésű területen meghaladja az 1930-as adatokat, és ugrásszerűen megnőtt a magyarsághoz tartozók aránya. A táblázat

adatai azt mutatják, hogy a történeti Gömör és Kis-Hont megye visszatért sávja nemzetiségileg tisztává vált (90% a magyarság aránya).

A 137 település a második világháború évei alatt olyan időszakban tartozott Magyarországhoz, amikor az etnikai hovatarozás különös jelentőséget kapott. A zsidóság fajként való meghatározása és nemkívánatos elemmé nyilvánítása az 1938-ban két országhoz tartozó egykori Gömör és Kis-Hont megye mindkét felén a zsidóság deportálását és megsemmisülését jelentette. Az 1938-as déli megyeterületen az 1941-es népszámlálás alapján 3342 zsidó (a megye lakosságának 3,5%-a) vallású és zsidónak minősített személy élt, akik döntőrészt magyar nemzetiségűnek és magyar anyanyelvűnek vallották magukat (*A zsidó népesség...* 1993, 153). A gömöri teljes zsidóság deportálása 1944. június végén zajlott le. A gyűjtőtábor Kassán volt, innen indultak a szerelvények Auschwitzba. A Szlovákiánál maradt gömöri területek zsidósága sem kerülte el a megsemmisülést. A Tiso vezette Szlovák Köztársaság izraelita lakosait már 1942 tavaszán deportálták (Sas 1993, 171–173; Kamenec é. n. 123–133).

Hasonlóan az első háború végéhez, a második világháború befejezésekor, 1944 decemberében is aktív harcterületté vált a megye egész Trianon előtti területe. Szovjet megszállás alá esett 1944. december 21-én *Rimaszombat*. Elkeseredett harcokat élt át *Rimabánya*, *Tiszolc* is a szlovák nemzeti felkelés idején. 1945 januárjában román csapatok foglalták el Észak-Gömört (Veres 1992, 16, 68. A Vály völgyének harcairól: Kovács 1991, 128–130). A felkelésben és a szovjet Vörös Hadseregben is szolgáltak gömöri magyarok:

„Az emberek nem azért álltak be a Vörös Hadseregbe, mert olyan nagyon vörös érzelműek lettek volna, hanem azért, mert az ellenséget ki kell verni a hazából.”¹⁶⁰

A második világháborút a jaltai konferencián hozott elvi döntések után lényegében a potsdami háromhatalmi értekezleten 1945 nyarán zárták le. Az itt hozott és hazánkat is érintő megállapodásokat a későbbi párizsi békeszerződés jogilag (1946–1947) szentesítette. 1945-ben de facto visszaálltak Magyarország trianoni határai. A magyar állam keretei között hat évig fennálló Gömör és Kishont megye közigazgatásilag ismét felbomlott (részletek: Krno 1992, 33–44), és ezzel megkezdődött a Csehszlovákiához visszacsatolt magyarok majd három évig tartó kálváriája.

1991-ben látott napvilágot a gömöri magyarok Csehországba történt deportálásáról az első személyes visszaemlékezés (Ujváry 1991). *Lévárt* község egykori bírójának elbeszélése több évtizedes hallgatást szakított át, és a hasonló történetek közzétételének sorát nyitotta meg (Pl. Molnár–Varga 1992; Viczen 1992, 193–225; Nyíró 1995, 17–26; Zalabai 1995). A felvett interjúk, feltárt naplók, memoárok, személyes sorsok közzlése azonban szükségessé tette, hogy az írásokat, visszaemlékezéseket elemző, közreadó kutatók

160 Kuntapolcai gyűjtés.

jegyzetekkel, előszóval, bevezetéssel megvilágítsák, értelmezzék a deportáltak jogi és történelmi hátterét, ugyanis negyven éven keresztül ezekről sem esett szó.¹⁶¹ A feltáró munkák közül Janics Kálmán könyve *A hontalanság évei* címet viseli, amely kifejezés napjainkban már többet jelent a tényleges állampolgári jogok megfosztásánál (a Kassán meghirdetett kormányprogram nyomán: 1945. augusztus 2.) (Polányi 1992, 33–34)¹⁶², és e cím („A hontalanság évei”) átfogja azt az 1945–1948 közötti három évet, melyet a magyarság számára az állampolgári jogok megvonásának következményei határoztak meg. Ha meg is szokták adni a kutatók a jogfosztottság befejezésének dátumát (1948. október 12.), amely napon a magyar kisebbség tagjai minisztertanácsi határozattal visszakapták az állampolgárságukat, ez nem jelenti azt, hogy a frissen honosítottak hozzájutottak a *kisebbségi jogokhoz* is, és azt sem, hogy a meghurcoltak élete ugyanúgy folytatódott tovább, mintha mi sem történt volna.¹⁶³

A „hontalanság éveiben” átéltek négy esemény köré csoportosíthatók. 1. kivándorlás (önkéntes-kényszerű), 2. deportálások, 3. lakosságcsere, 4. reszlovakizáció. Ezek bekövetkezéséhez és mindezek legalizálására először a jogi kereteket kellett a hatalomnak megteremtenie. Az első és legfontosabb kirekesztő szellemű határozat 1945 áprilisában született, amely manifesztum *Kassai Kormányprogram* néven került be a történelembe, és amelyben a köztársaság német és magyar lakosságát a csehszlovák állam szétverésével vádolták meg, és kodifikálták ezen nemzetiségek kollektív bűnösségét (Bódy 1992, 131). Ennek a törvénynek a jegyében – bár az 1945. nyári potsdami értekezleten a „csehszlovákok” nem érték el, hogy a németek mellett a magyarságot is kitelepíthessék az országból – megtették a csehszlovák hatóságok a magyarokat érintő megfelelő kitelepítési lépéseket. A fent felsorolt négy esemény közül – a hallgatás ellenére – a *lakosságcsere* folyamata jobban ismert volt a hazai közvélemény előtt, hiszen egyrészt aláírt államközi szerződés keretében (1946. február 27.) zajlott le, másrészt a folyamat eredményét közvetlen kapcsolatok kialakulásának keretében és a már áttelepítettek körében itthon felvett interjúk formájában ismerte meg a hazai lakosság.¹⁶⁴

161 Kivételt képez Fábry Zoltán 1968-as, *A vádlott megszólal* című esszéje és Janics Kálmán 1979-es, sok viszontagságot megélt, és csak Bernben megjelenhetett kötete (csehszlovák kiadás: 1992), melyek kísérletet tettek a csehszlovákiai magyarság második világháború utáni megpróbáltatásainak és azok történelmi körülményeinek a bemutatására. – Fábry 1991. 77–148; Janics 1992 – az utószóban szól a szerző a könyv kéziratának viszontagságairól. Az említett kötetek *Peéry Rezső* szellemiségének jegyében születtek, akinek az 1945–1948 közötti években a felvidéki magyarok és saját személyes sorsának alakulásáról írt esszéi, jegyzetei csupán 1993-ban jelenthettek meg. – Peéry 1993.

162 Dokumentumok az állampolgári jogok megvonásáról.

163 A témakörben megjelent munkák részletes tudománytörténeti összefoglalása: Kövesdi 1996, 5–19.

164 A lakosságcsere hátteréről, folyamatáról vö. Zvara 1965, 27–63; Balogh 1979, 59–87; Bobák 1982, 70–90; Szabó–Szőke 1982, 90–94; Kugler 1991, 31–66; 1998, 100–113; Tóth 1993, 152–170.

A *kivándorlás*, a *deportálás* és a *reszlovakizáció* kifejezés tartalma viszont az érintett családokon, a kérdéssel foglalkozó kutatókon, a terepen dolgozó néprajzosokon kívül a legutóbbi időkig nem volt közsímert. Egymás szinonimájaként is szokták használni a kényszerű kivándorlás és a deportálás szavakat, de a két szó között mégis különbség van. A kényszerű kivándorlás szót „inkább” a *Magyarországra* (tehát külföldre), a deportálás szót „inkább” a köztársaság *csehországi* részébe irányuló átköltöztetések jelölésére használják. Az „önkéntes” kivándorlás a lakosságcsere megelőző évben (1945–1946) lezárta azt az 1919–1920-ban megindult kitelepülési folyamatot, amely főként azokat a magyarokat érintette, akik nemzetiségük miatt elvesztették az állásukat (tanárok, tisztviselők). Az 1945–1948 között lezajlott vándorlási hullám annyiban hasonlít az 1919–1920-ashoz, hogy méreteiben hasonló nagyságrendű, viszont egyértelműen *etnikai jellegű* volt.

Az 1945–1948 közötti *kényszerű* kivándorlás (azaz kitelepítés) pedig szórványosan azokat érintette, akiket bírósági eljárással – vélt vagy valós okok miatt – háborús bűnösnek nyilvánítottak. A csehszlovák hatóságok ezzel az intézkedéssel megelőzték a hivatalosan megkötött lakosságcsere-egyezményt, amelyben a magyar fél *nem vállalta* háborús bűnösök befogadását. Paradox módon a bírósági ítéletek *nélkül* háborús bűnösnek bélyegzett és ezért – a magyarországi szervek tartózkodása miatt – Csehszlovákiában maradt mintegy 100 000 magyar elkerülte az áttelepítést, sőt a Csehországba irányuló deportálást is, és a legzavartalanabbul vészelték át ezek az emberek az 1945–1948 közötti éveket (Janics 1992, 187).

A csehországi deportálások az egykor németek által lakott, majd a háború után közvetlenül kiűrtett Szudéta-vidékre munkaerő céljából (a kényszermunka elrendelése: 1945. szeptember 19.) irányuló magyar áttelepítést jelentik (időszaka: 1946. november 19–1947. február 25.) (Gyönyör 1994, 249–251; Vadkerty 1997, 3–7). A reszlovakizáció – szlovák értelmezésben – *visszaszlovákosítást* jelent. Olyan egykori szlávok visszatérését az anyanemzethez, akik valamilyen okból kifolyólag addig más nemzetiségűnek (magyarnak) vallották magukat (Vadkerty 1993, 23). Ezt a lehetőséget „felajánlották” tehát a nemzetiségeknek. A cél az volt, hogy minél több magyar vallja magát „önként” szlováknak. A magyar nemzetiség vállalása azonban a kényszerű kivándorlást, a deportálást és a további meghurcolások kockázatát, anyagi tönkremenést jelenthetett.

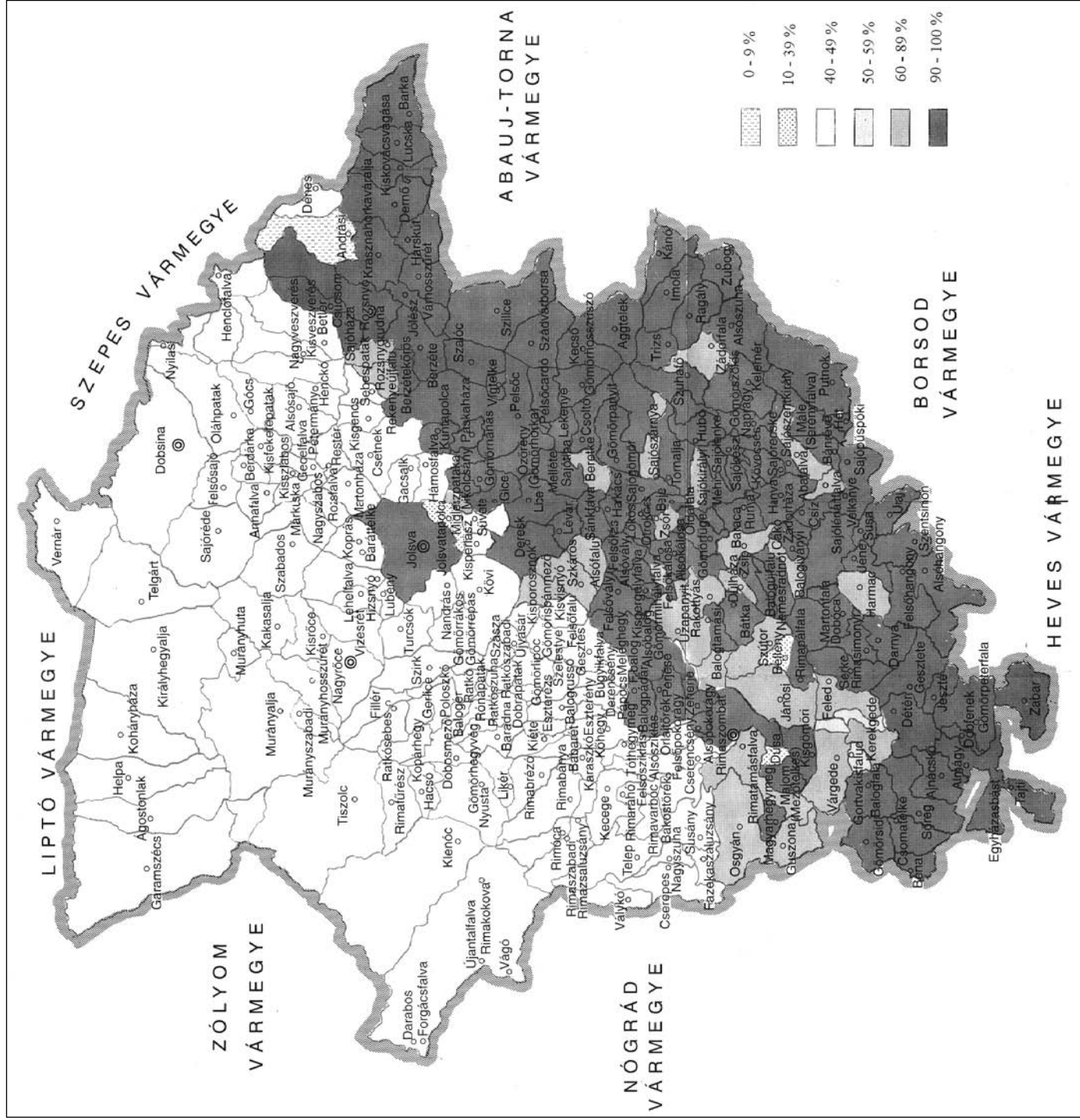
A kitelepítésekkel, a deportálásokkal, a lakosságcserevel foglalkozó tanulmányok és a tereptapasztalat alapján azonban elmondható, hogy ezeknek az eseményeknek nem azonos a *területi* vetületük. Ugyanis ezen folyamatok a Felvidék magyarlakta megyéit nem azonos módon és mértékben érintették. A történeti Gömör és Kis-Hont megyében élő magyarság sorsát, etnikai struktúráját a második világháború után legfőképpen a *deportálások* és a *reszlovakizálók* magas száma, nem pedig a lakosságcsere és a kivándorlásban érintettek tömege alakította. A deportáltak teljes összegből részletezett gömöri járási adatok szerint a Rimaszombati járásból 4879 főt deportáltak Csehországba. A felvidé-

17. térkép

A történeti Gömör és Kis-Hont vármegye. Nemzetiségi térkép 1941 (a magyarok aránya nemzetiség alapján) (A térképet készítette Palotai Péter)

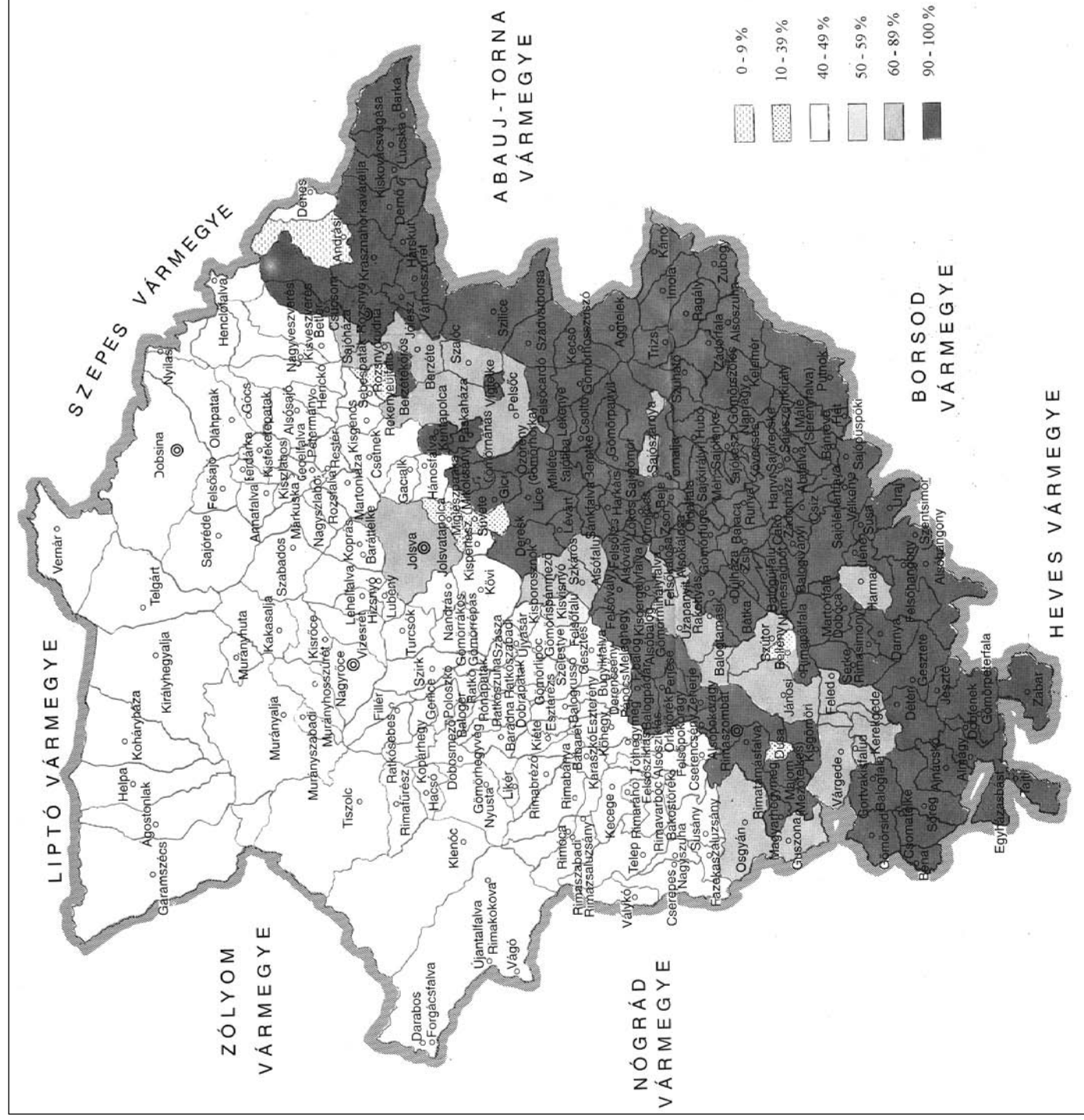
Niekdajšia gemerská a malohontianska župa. Mapa národnostného zloženia 1941 (pomer maďarského obyvateľstva podľa národnosti) (Autor mapy Péter Palotai)

Ethnische Karte des ehemaligen Komitats Gömör und Kis-Hont nach der Nationalität 1941

Niekďajšia gemerská a malohontianska župa. Mapa maďarského obyvateľstva podľa materinského jazyka) (*Autor mapy Péter Palotai*)

Etnische Karte des ehemaligen Komitats Gömör und Kis-Hont nach der Muttersprache 1941

ki magyarlakta 12 járás között ezzel a magas számmal a rimaszombati közigazgatási körzet a második helyen van.

Hasonlóan magas értékeket mutat a történeti Gömör és Kis-Hont településeiben reszlovakizált magyarok száma is (26. táblázat), két gömöri járásban a számuk a felvidéki átlag felett van. *Rimaszombat* és *Rozsnyó* városában például a lakosság *fele* reszlovakizált (Janics 1992, 199).

26. táblázat

A gömöri magyarság számának, arányának csökkenése Pokles absolútneho a relatívneho zastúpenia maďarského obyvateľstva v Gemeri Die Abnahme der Zahl und des Prozentteil der ungarischen Einwohnerschaft im Komitat		
járas	deportáltak száma	a magyarokból reszlovakizáltak aránya
Feledi	2156	22% (átlagos)
Rimaszombati	4879	42% (átlagos)
Tornaljai	2634	47% (átlag feletti)
Rozsnyói	380	95% (!) (átlag feletti)

Vadkerty Katalin település szintű kutatásai azt mutatják, hogy a történeti Gömör és Kis-Hont megye magyarlakta járásaiból összesen 10 049 magyart deportáltak (Vadkerty 1996, 138–147).¹⁶⁵ 1941-ben a visszacsatolt sávban élő magyarságnak (85 124) ez megközelítően a 10%-át jelentette.

Az intézkedések leginkább a nagy kiterjedésű és összefüggő *csallóközi* magyar etnikai tömböt érintették. Ezt a területet – Gömörrel ellentétben – a deportálásokon, kitelepítéseken kívül a lakosságcsere is érintette. A kelet felé elvándorló, a történeti Gömör és Kis-Hont megyét is jelentő magyar etnikai tömb szétdarabolása a Csallóköznel tehát kisebb feladatot jelentett. Ám a fentebb idézett gömöri magyarság egy részének deportálása, kitelepítése és „önkéntes” kivándorlása kapcsán meg kell jegyezni, hogy ez a folyamat – betetőzve a kényszerű lakhely- és munkahelyelhagyással – az etnikai szerkezet megváltozásán túl Gömör *társadalmi szerkezetében* is mély változásokat eredményezett. Ezekben az években a csehszlovák hatóságok erőteljes intézkedésekkel befejezték a *birtokviszonyok* átalakítását is. A folyamat az 1920-as évtizedben a Felvidék magyarlakta sávjában 51 szlovák (Gömörben *Bottovo*, *Slávikovo*) telepes falu létrehozásával kezdődött, de ekkor még az alapvető birtokstruktúra nem változott meg (lásd feljebb). Az 1945-ben megfogalmazott kollektív bűnösség jegyében azonban a magyar birtokszerkezetet az alapsejteikig átalakították, ami nem jelentett mást, mint kártalanítás nélküli végleges földkisajátítást és az egykori birtokosok egy részének kitelepítését (Janics 1992, 125; Balogh 1995, 13). Párhuzamosan ezzel a folyamattal visszatértek a telepesfalvakra a magyar uralom alatt kitelepített (*Slávikovo*, *Bottovo*) szlovák lakosok is (Varga 1992, 69–72).

Ha Gömör etnikai arculatának változását szélesebb, *társadalm szerkezeti* horizontba helyezzük, akkor elmondható, hogy a birtok, azaz a gazdálkodási feltételek elvesztése következtében *megszűnt a megye hosszú évszázadokon át*

165 Ugyanez a kötet szolgált a táblázat forrásául is. A belső telepítésekről uő 1999.

*fennálló tradicionális nemesi jellege.*¹⁶⁶ A magyar nyelvű gömői elit kultúrát képviselő nagybirtokos és tisztviselő (tanárok, katonatisztek, iskolázott birtok nélküli nemesek)¹⁶⁷ nemesi réteg eltűnése egyik hosszú távú következményeként Gömör és Kis-Hont megye magyar nyelvű kultúrájának, identitásának fő letéteményese a *néphagyomány* maradt.¹⁶⁸

A török kor végén kialakult és kétszáz évig változatlan gömői *statisztikai* (!) etnikai térszerkezet a XX. század első felében „szétrobbant”. A többszöri határmódosulást és annak következményeit átélte egykori vármegye a legmozgalmasabb, legváltozatosabb, nagy nemzetiségi fordulatokkal telített korszakát élte át az 1918–1948 közötti három évtizedben.

166 Gömör nemesi jellegéről. – Önálló kutatási témát jelenthet annak a folyamatnak a bemutatása, hogy hogyan változott meg a gömői társadalom szerkezete az 1920, majd 1945 utáni menekülések, kivándorlások hatására. Részleteiben még nincs feltárva a megye társadalomszerkezeti átalakulásának a lefolyása és következményei.

167 A gömői kismanesek iskoláztatásáról, kultúrájáról: Faggyas 1988, 35–37; Kósa 1994, 17–23. – Főként a tisztviselő *armális* gömői nemességet érintették a hátraváltozások. Az egytelkes *kuriális*, falusi nemesség, amely réteghez tartozók nagy többsége paraszti életkörülmények között élt, helyben maradt.

168 A megyében maradt falusi kismanességről: Ujváry 1992, 7–10; É. Kovács 1992, 14–15; B. Kovács 1986, 809–822.

V. A megye etnikai arculatának alakulása és az etnikai határ változása a párizsi béketárgyalásoktól 1991-ig (1947–1991)

A korszak nemzetiségi folyamataira a második világháborút követő események hatása nyomja rá a bélyegét. Az első, háború utáni csehszlovák népszámlálás (1950) nemzetiségi adatait nem közölték, a kutatók számára a mai napig elérhetetlenek.¹⁶⁹ Az 1961-es és az 1970-es összeírás nemzetiségi felvételének adatait települési bontásban Dávid Zoltán munkájából ismerhetjük meg (Dávid 1974).¹⁷⁰ Az 1980-as és 1991-es népszámlálások nemzetiségi számsorai széles körben elérhetők, és a nemzetiségi kérdés feléledésének köszönhetően eredményeit már átfogóan elemezték.

Szemben a XVIII., XIX. és a XX. század első felével, a század második részében olyan óriási nemzetiségi változás zajlott le a megye hivatalos statisztikája alapján nyomon követhető etnikai szerkezetében, hogy egyes településekre lebontva nem lehet – helyi vizsgálatok hiánya miatt sem – az etnikai folyamatokról szólni. Többek között éppen az a célja a következő fejezetnek, hogy az utóbbi évtizedek népesedési történetét legalább tíz (ma kilenc) település kapcsán bemutassa. Az alábbiakban tehát csak az általános felvidéki tendenciába illő eseményeket lehet felvázolni, amelyek a történeti Gömör és Kis-Hont megyét sem hagyták érintetlenül, és csupán egy *átfogó* képet szeretnék adni a megye etnikai fejlődéséről.¹⁷¹

Ha a számadatoktól függetlenül rátekintünk az 1970-es nemzetiségi térképre (19. térkép), akkor azt láthatjuk, hogy a megye déli, 1941-ben nagyrészt színmagyar (90% felett) területe etnikailag *vegyessé* vált, a magyar homogén tömb csak közvetlenül az államhatár menti *rurális* térségben maradt meg, és ott is csak azokban a községekben, amelyek a *közvetlen* városi vonzáskörzeten (*Tornalja, Rimaszombat, Rozsnyó*) kívül esnek. Ugyanez a tendencia figyelhető meg a következő húsz évben is. Az 1991-es etnikai térkép a határ menti, még 1970-ben színmagyar terület további fellazulását mutatja. A déli megyerészben általánosan érvényesülő tendenciáról az is elmondható, hogy az etnikai kevert-

169 Ennek a népszámlálásnak az elérhetőségéről: Gyurgyík é. n.

170 Bár 1970-től felvették az anyanyelvi adatokat is, azokat települési bontásban nem közölték.

171 Ebben a fejezetben az 1960-as és az 1970-es adatok hiánya miatt a térképeken is leszűkítettem az egykori két határ közé eső területre, azaz a magyarok lakta vegyes sávra a megye nemzetiségi képének a bemutatását.

ség statisztikai értékei a magyarság visszaszorulását mutatják. Ha egy település bent is maradt az általam megadott etnikai kevertség fokát jelző statisztikai értéktartományban, 1991-ben annak alsó széléhez közelít, sőt 14 községben a magyarok aránya egy alsóbb tartományba esett vissza. *Sőreg, Feled, Tamási, Hubó, Berzéte* magyarságának aránya viszont emelkedett. Ez az emelkedés például *Feleden* feltehetően a nagyszámú, bizonytalan etnikai hovatartozású cigányságnak köszönhető (lásd a települési fejezetet). A nemzetiségi térszerkezet feldarabolódását a statisztikai háttér is igazolja. Az 1941-ben még színmagyar megyesáv 1991-re az abszolút többségi határra (51%) esett vissza (20. térkép). Bár például a cigányság száma ötven év alatt a hivatalos összeírások szerint megduplázódott, a települési felmérések azt mutatják, hogy etnikai szempontból ez az érték *alacsony*, nem fedi a valóságot (lásd a következő fejezetet). Janics becsléssel úgy véli, hogy a déli vegyes szlovák–magyar sávban a cigányság száma eléri a 25 000 főt, és a nagy részük a szlovákot vallja a nemzetiségének (Janics 1971, 26).

A magyarság visszaszorulása azonban a *városokban* a legnagyobb, amelyekben nagyarányú kétnyelvű, kettős identitású lakosság él (lásd a Jolsva fejezetet). A városok etnikai struktúráját azonban nemcsak a kettős identitású népesség ide- vagy odatartozása módosítja, hanem a beáramló szlovákok is alakították a gömöri városok etnikai arculatát. Általános jelenség, hogy az ipar-telepítés elkerülte a magyarlakta határ menti övezetet, így a gömöri térség ezen sávját is. A hagyományos gazdálkodás felszámolódásával (pl. a híres gömöri fazekasság megszűnésével) a termelőszövetkezetek szervezésével párhuzamosan felszabaduló agrárfoglalkozásúak beköltöztek vagy a munkahely miatt ingázni kezdtek *Rozsnyóra, Rimaszombatra, Tornaljára* (a cigányság pedig ekkor, az elnéptelenedéssel párhuzamosan jelenik meg tömegével a falvakban). Kikerülve a magyar etnikai környezetből és felvállalva az ipari termelésben elengedhetetlen nemzeti nyelv elsajátítását, megindult ezeknek a rétegeknek a nyelvi átférfázása is. A kettős nyelvhasználat kiszélesedő ismeretségi kör a városokban utat nyitott a vegyes házasságoknak is.

A városi térségek magyarságának mesterséges visszaszorulását a városok közigazgatási határainak változása okozta. *Rimaszombathoz* csatolták például a nagyrészt szlovákok lakta *Rimatamásfalvát*, *Rozsnyóhoz* a szlovák *Csucsomot* (1991-ben ismét önálló) és *Sajóházát*.

A rurális térségekből – és ezt a tereptapasztalatok is igazolják – nagyarányú a fiatalság elvándorlása is (lásd a részleteket a tíz település kapcsán a következő fejezetben). A falusi térségek elöregedése a fiatal korosztályok hiányára vezethető vissza, de a magyarságot a városi térségekben is az alacsony népszaporodás jellemzi. 1970 és 1980 között a *Rimaszombati* és a *Rozsnyói* járásban félezer (485; 553) fővel csökkent a magyarság száma (Gyönyör 1989, 75).¹⁷² Sajátos népmozgalom zajlott le a történeti Gömör és Kis-Hont ezen sáv-

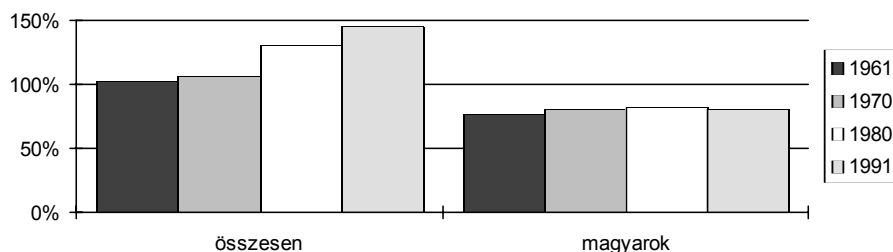
172 A felvidéki magyarság alacsony szaporodásának demográfiai elemzése: *Jelentések...* 1988, 198–203.

jában (27. táblázat). Miközben a népesség száma ütemesen növekedett, a magyarság száma az 1941-es arány kétharmadára esett vissza (13. ábra).

27. táblázat

Gömör és Kis-Hont megye két határ (1920–1938) közé eső területének etnikai megoszlása (1941–1991) (nemzetiség alapján)					
Etnické členenie územia gemerskej a malohontianskej župy, spadajúceho (v r. 1920–1938) medzi dve hranice (na základe národnosti) (1941–1991)					
Die Veränderung des ethnischen Bildes im Komitatsgebiet zwischen zwei Staatsgrenzen (1920–1938) (1941–1991) (nach der Nationalität)					
év	összesen	szlovák	magyar	cigány	egyéb
1941	93 936	5 692	85 124	2 428	692
1961 ¹⁷³	97 296	–	65 998	–	–
1970	100 166	–	68 005	–	–
1980	121 488	–	70 608	–	–
1991	135 774	60 588	69 683	4 215	1 288

13. ábra. Dél-Gömör lakosságának és magyarságának 1941-hez viszonyított aránya (1961–1991). Celkový počet obyvateľov a počet obyvateľov maďarskej národnosti na Gemeri v pomere k stavu v roku 1941 (1961–1991). Der Prozentteil der Einwohnerschaft und der Ungarn in Süd-Gömör im Vergleich zu 1941

A visszaszorulás, a nemzetiségi *feldarabolódás* a centrum–periféria ellentétnek is köszönhető, mert a magyarlakta térségek éppen határ menti helyzetűek, ami még homogén nemzetállamokban is hátrányt jelent (lásd részleteiben: Kocsis 1988, 137–158). Gömör és Kis-Hont belső, folyóvölgyi részei a XX. század elején még élénk áruforgalmat bonyolítottak le. Ez a forgalom mára a *Besztercebánya* és *Kassa* felé futó jó minőségű autópályákra helyeződött át, és megkerülve a belső gömöri térséget jut el az áru az északi szlovák területekre.

173 1961-ben és az azt követő évtizedekben az adatok hiánya miatt *Jolsva*, *Andrási*, *Rekenyeújfalú*, *Süvete*, *Kisperlász*, *Miglészpataka* nélkül lettek az adatok megadva. *Bottovo* és *Slávikovo* adatai 1961-es és 1970-es forrásokban *Dobóca* és *Rimaszécs* számaihoz vannak besorolva, ezért jeleztem a térképen, hogy nincs adat, de mind a két község a megalapításuk óta színszlovák, tehát ebben a két összeírásban is szlovákként szerepelhettek.

A fenti pontokban csak felvillantottam azokat az okokat, amelyekre visszavezethető a szlovákiai és csak részben a gömöri etnikai szerkezet módosulása. Ám hogy ezeket az általános, az egész Felvidékre jellemző folyamatokat Gömör kapcsán tovább árnyalhassam, elengedhetetlenek a következő fejezetben összegezett települési szintű etnikai alap kutatások.¹⁷⁴

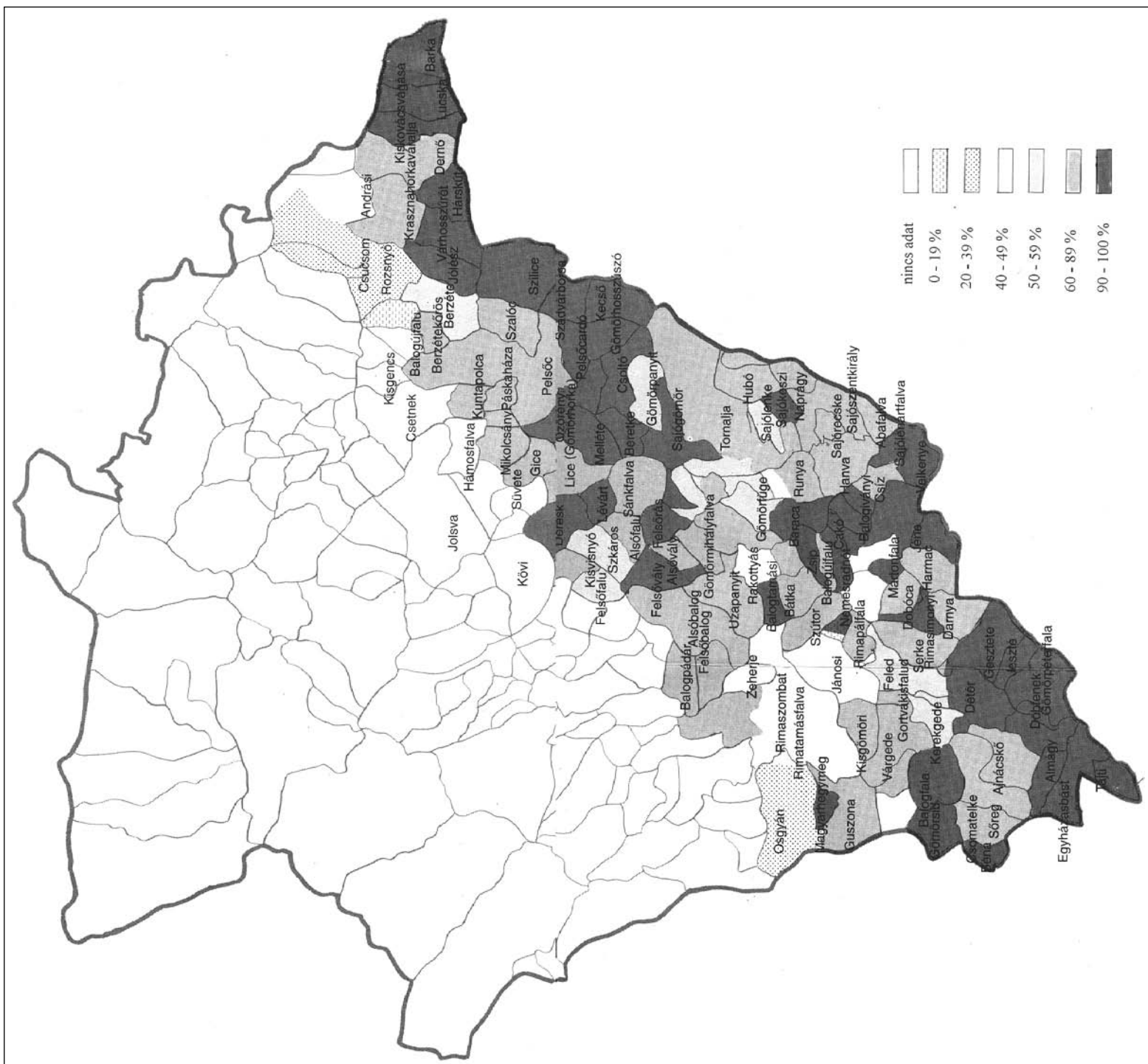
174 A gömöri és a szlovákiai magyarság nemzetiségi kérdése lesz, hogy az új közigazgatási beosztás (lényege: a történeti járások határainak teljes feldarabolása; Gömörben pl. *Tornalját Nagyőrce* járásközpont alá sorolták) milyen hatással lesz a magyarság identitására. Hazánkban Hajdú Zoltán az, akinek a közigazgatás-történeti változásokat bemutató tanulmányaiban újszerűen megbújik a közigazgatási változások és a nemzeti identitás közötti összefüggés elemzése.

19. térkép

A történeti Gömör és Kis-Hont vármegye. Nemzetiségi térkép 1970 (a magyarok aránya nemzetiség alapján) (A térképet készítette Palotai Péter)

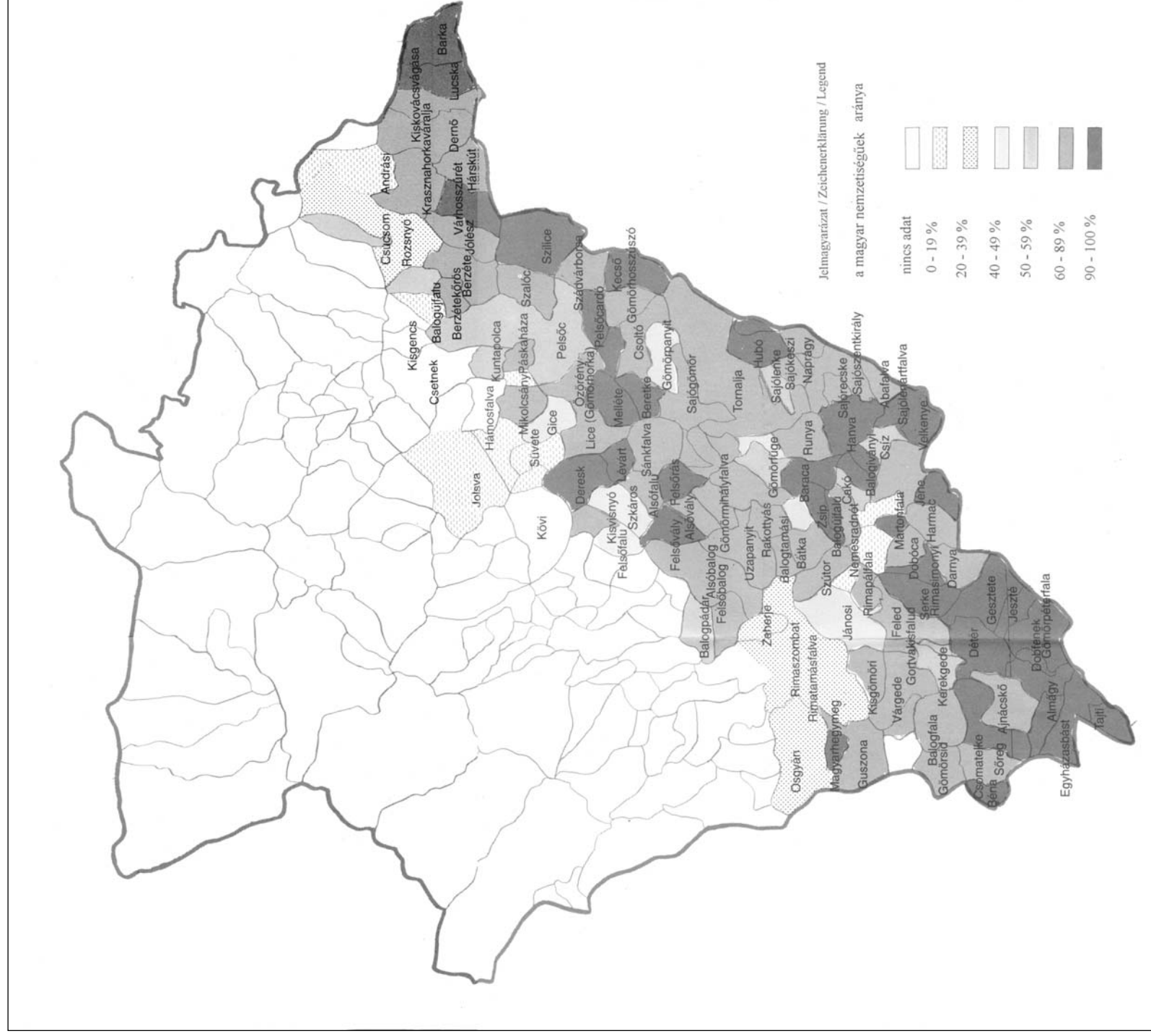
Niekďajšia gemerská a malohontianska župa. Mapa národnostného zloženia 1970 (pomer maďarského obyvateľstva podľa národnosti)
(Autor mapy Péter Palotai)

Etnische Karte des ehemaligen Komitats Gömör und Kis-Hont nach der Nationalität 1970

Niekďajšia gemerská a malohontianska župa. Mapa národnostného zloženia 1991 (pomer maďarského obyvateľstva podľa národnosti)
(Autor mapy Péter Palotai)

Etnische Karte des ehemaligen Komitats Gömör und Kis-Hont nach der Nationalität 1991

VI. A megye etnikai arculatának alakulása és az etnikai határ változása a XVIII. századtól 1991-ig

Ha az egyes évszázadokban, korszakokban részleteiben bemutatott egyes gömöri etnikai formálóerőket összevetjük, akkor ezeknek az erőknek az eredőjeként a következő összegző nemzetiségi térstruktúrákat kapjuk:¹⁷⁵

1. A XVIII. század

A fejezetben bemutatottaknak megfelelően Gömörben az északi sáv szűkül le, azaz az általánosan elfogadott ötvenszázalékos etnikai határt *csak északon kíséri egy, a multiethnicitás határértékének megfelelően pulzáló (!) kevert zóna*. A déli magyar részben viszont, egy-két betelepült szlovák falut leszámítva, egyetlen szlovák név sem fordul elő (14. ábra). A nemzetiségi határt (ötven százalék feletti magyar többség) alkotó helységek vonala és a színmagyar községek közé nem ékelődnek sem tiszta szlovák, sem szlovák többségű kevert falvak. És a XVIII. századra azt is megállapíthatjuk, *hogy a száz-, ill. ötvenszázalékos magyar sáv között alig találunk kevert községeket (15 helység), azaz az etnikai határ és ez a száz százalékgig magyar települési lánc szinte egybeesik*. Ennek a kevert sávnak az ilyen kutatói (azaz mesterségesen pulzáló) kijelölését a XVIII. századi fejezet részletesen bemutatta.

2. A XIX. század elejétől az első világháború végéig (1800–1918)

A XIX. századra fennmaradt a XVIII. században stabilizálódott etnikai térszerkezet. Az északi megyerész megmaradt vegyes nemzetiségűnek, ám a ruszinság asszimilálódásával a vegyes zóna fokozatosan délebbre tolódott, és a század végére csak két etnikum (szlovák, magyar) határozta meg a megye vegyességét (15. ábra). A megye déli része pedig a század végére teljesen *egyveretűvé* (90% felett) vált.

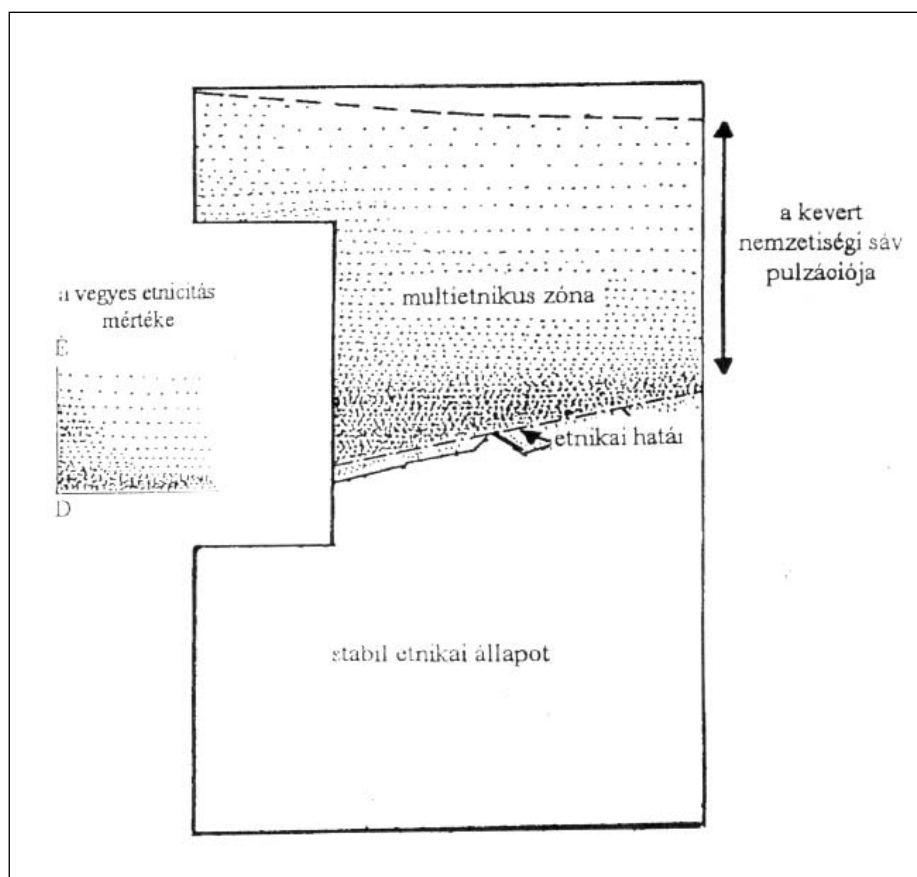
175 Az etnikai vázlatok természetesen nem tartalmazhatják minden egyes település etnikai változásait, csupán *modellezik* a megyében lezajlott legfontosabb nemzetiségi folyamatokat.

3. A XX. század

a) 1918–1938

A huszadik század első felében, a trianoni döntés körüli években nagy etnikai térszerkezeti átrendeződés játszódott le Gömör és Kis-Hontban. A megye szét-hullásával párhuzamosan, és ezért csak mesterségesen rekonstruált megyei

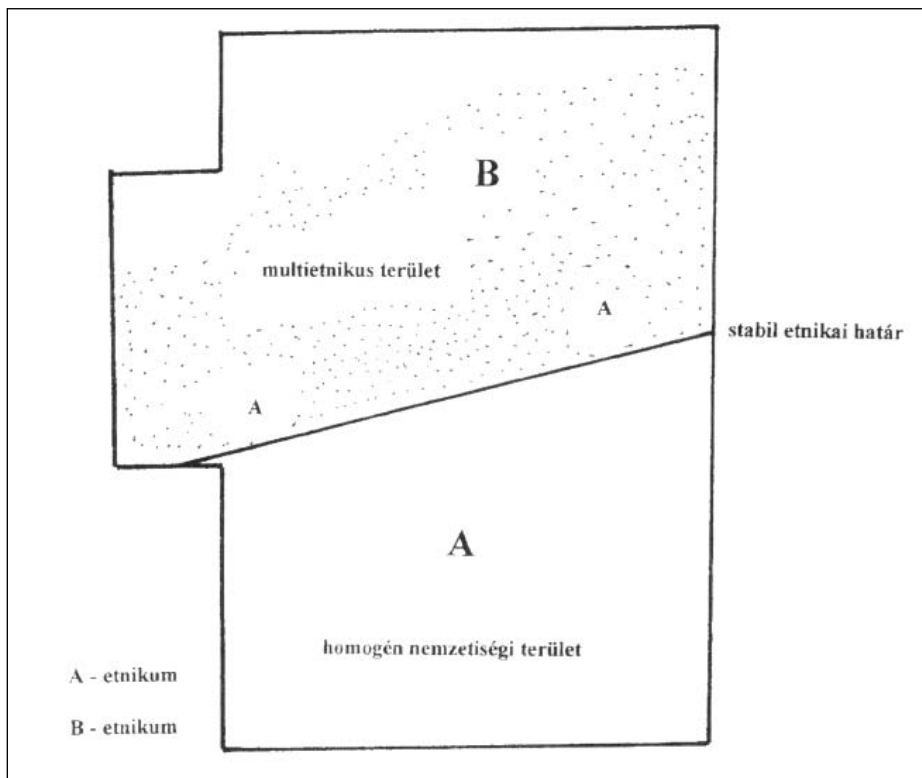
14. ábra. A történeti Gömör megye etnikai vázlata. XVIII. század. Etnický obraz niekdajšej Gemerskej župy. Abriss des ethnischen Verlaufes in Komitat Gömör (18. Jh.)

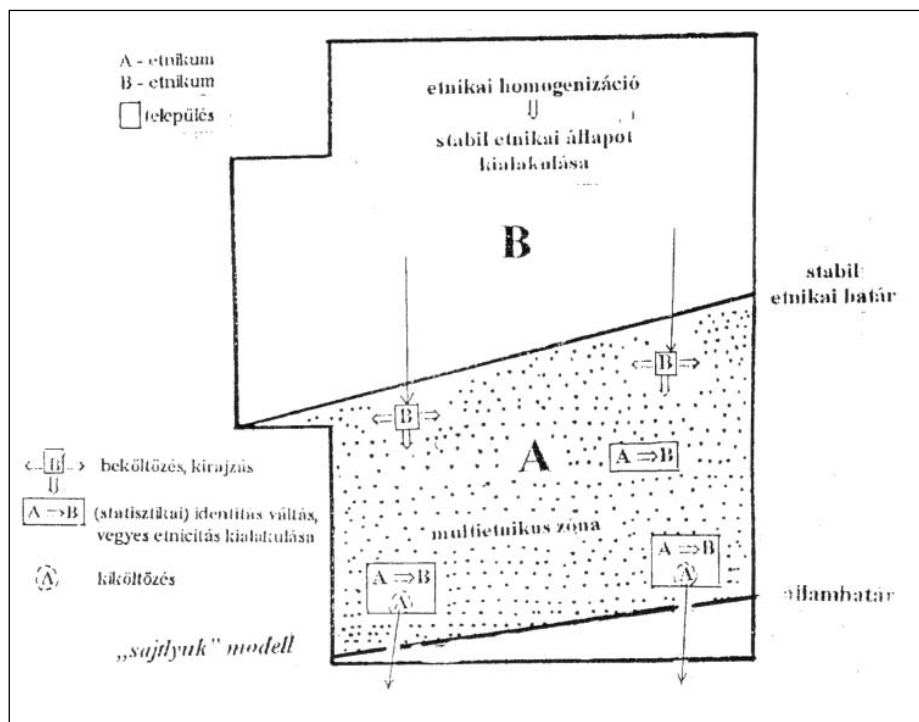
közigazgatási területen a stabil nyelvhatár *megmaradása mellett* az eddigi északi multietnikus zóna *helyet cserél* a déli homogén területtel. A nemzetiségi területi *minőség* (homogén, vegyes) és ezáltal lassan *jellel* (magyar, szlovák) ilyen teljes cseréje ebben a megyében egy nagyon különleges folyamat, mivel nem a nyelvhatár futása változik, szorul délebbre, hanem e határ csupán

forgástengellyé, azaz stabil választóvonallá válik, melynek mentén a két egymás mellett fekvő terület *textúrája* változik. A déli, etnikailag homogén tömb bevándorlással, kitelepüléssel, statisztikai identitásváltással alakult multietnikussá. Azaz belső erjedéssel, sajtylukszerű bomlással, főként tehát az északi térségekből a városokba betelepült lakók a város környezetébe való kirajzásával változott meg a megye déli részének etnikai arculata. A korszakban egy *centrifugális*, azaz a központból kifelé, a peremek (állam-, ill. etnikai határ) felé irányuló etnikai folyamat bontakozott ki (16. ábra).

15. ábra. A történeti Gömör megye etnikai vázlata. XIX. század (1800–1818). Etnický obraz niekdajšej Gemerskej a malohontianskej župy. 20. stor. (1800–1818). Abriss des ethnischen Verlaufes im ehemaligen Komitat Gömör (19. Jh., 1800–1918)

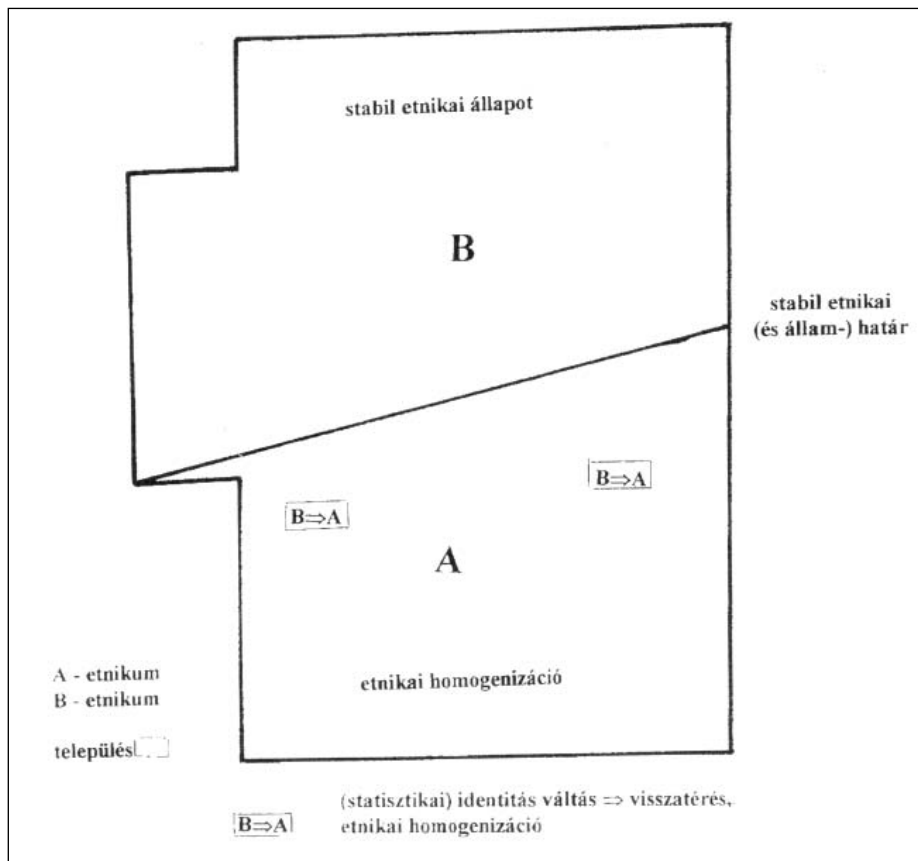
16. ábra. A történeti Gömör megye etnikai vázlata. XX. század (1918/19–1938). Etnický obraz niekdajšej Gemerskej a malohontianskej župy. 20. stor. (1800–1818). Abriss des ethnischen Verlaufes im ehemaligen Komitat Gömör (20. Jh., 1918–1938)

b) 1938–1945

A korszak, melyben a gömöri etnikai határ egyben államhatárrá is vált. Ez azt jelenti, hogy a megye kevert etnikumú déli része visszakerült a magyar állam fennhatósága alá. Hasonló etnikai térszerkezeti változások zajlottak le, mint 1918–1938 között, csak ellentétes előjellel. Ennek következtében a déli megyerész (statisztikailag) ismét egyveretűvé vált. A hat év – ellentétben az előző 20 évvel – azonban nem volt elég nagy népességtrendező folyamatok kibontakozására. A déli megyerész nemzetiségi képének alakításában ugyan részt vett a be- és kitelepülés is (pl. tisztviselők, katonák), de fő nemzetiségi térformáló erő az identitásváltás (visszatérés) volt. Ez volt az az időszak a megye nemzetiségi történetében, amikor gyakorlatilag megszűnt a statisztikai etnikai kevertség, és a történeti Gömör és Kis-Hont egy pengeéles határ mentén etnikailag tisztán bipolárisává vált (17. ábra).

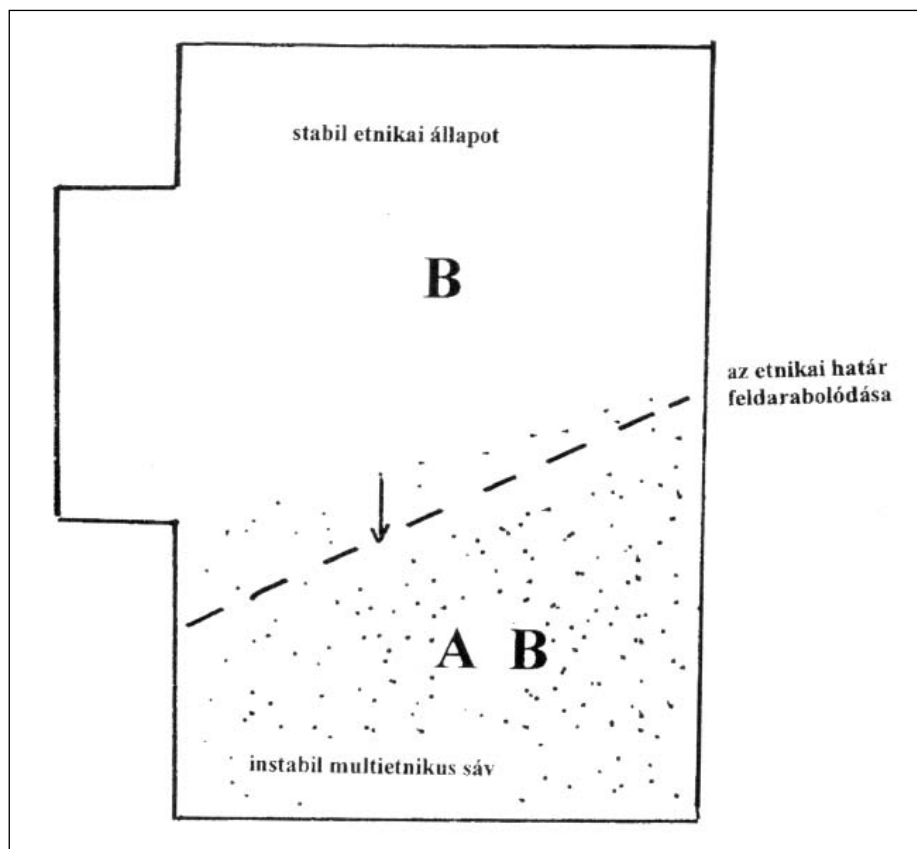
17. ábra. A történeti Gömör megye etnikai vázlata. XX. század (1938–1945).
 Etnický obraz niekdajšej Gemerskej a malohontianskej župy. 20. stor.
 (1938–1945). Abriss des ethnischen Verlaufes im ehemailgen Komitat Gömör
 (19. Jh., 1938–1945)

c) 1945–1991

1945 után a megye etnikai szerkezete alapjaiban változott meg. A megye déli felén élő magyarság száma az abszolút többség határára esett vissza. A keveredetségi mértéke azt is eredményezte, hogy felszakadozott és délebbre tolódott a több száz év óta stabil etnikai határ (18. ábra).

18. ábra. A történeti Gömör megye etnikai vázlata. XX. század (1948–1991).
 Etnický obraz niekdajšej Gemerskej a malohontianskej župy. 20. stor.
 (1948–1991). Abriss des ethnischen Verlaufes im ehemailgen Komitat Gömör
 (20. Jh., 1948–1991)

VII. Települési vizsgálatok

Földrajzi fekvés – etnikai kapcsolatok

Paládi-Kovács Attila Ila Bálint megyei felosztását (Ila 1976, 53–215) tovább árnyaló, gazdálkodási, természetföldrajzi szempontokat előtérbe állító munkája szerint az 1990-es évek, azaz a történeti Gömör és Kis-Hont megye jelen etnikai határának mikrovizsgálatára kiválasztott tíz (ma kilenc) település az ún. bányavidékhez (*Kuntapolca, Páskaháza*) és ún. agyagövezetbe (*Alsófalu, Felfalu, Deresk, Gice, Gömörnánás (Nasztraj)*¹⁷⁷, *Mikolcsány*¹⁷⁸, *Szkáros, Visnyó*) tartozik (Paládi-Kovács 1988, 157–194) (21., 22., 23., 24. térkép). A Paládi-Kovács által használt jelzők a táj, a völgyek jellegét hangsúlyozzák. A bányavidékhez tartozó *Kuntapolca* etnikai szerkezetét is befolyásolta, hogy magnezitbánya és vasüzem található a településen, ugyanis az első világháború után szlovák vasipari munkások telepednek be beházasodással az addig nagyrészt magyar községbe. A település e gazdasági jellegéből adódik a falu lakosságára mondott *gíszér* (vasöntő) csúfnév is (Paládi-Kovács 1988, 165). A *Csetnek* völgyében a *Pelsőci-fennsík* nyugati lábánál 250 méter magasságban fekvő *Kuntapolcát* 400 méter magas, hirtelen emelkedő mészkő falak veszik körül (legmagasabb pont *Tapolcától* északkeletre a *Kopaszkő*, 748 m). Magában a völgyben tűnnek elő csupán azok a kristályos palák, melyek az ércet hordozzák. Ám míg *Kuntapolcánál* tág, *Rozslozsnját* is elérő a völgy kiterjedése, az ugyanebben a völgyben a *Pelsőci-* és a *Konyár-fennsík* között fekvő *Páskaházánál* (Császi 1992, 109), ahol a *Rozslozsnica-patak* a *Csetnekbe* torkollik, összeszűkül, és csupán egy szűk, szurdokszerű völgyön keresztül juthatunk ki a déli medencébe, a völgyi lapály településeire (lásd a természetföldrajzi szelvényeket). Ez a természeti fekvés közlekedési szempontból azt jelenti, hogy a két településnek csupán észak–dél irányú kapcsolatai voltak és vannak, azaz a *Csetnek* völgyében északabbra fekvő szlovák falvak a déli gazdasági kapcsolataikat csak úgy tudták fenntartani, hogy mindenképpen érinteniük kellett *Kuntapolcát* és *Páskaházát*. Gazdasági áteresztő községekről van tehát szó. A bánya- és a vasüzemipara mellett ennek a természetföldrajzi helyzetnek is köszönheti mind a két kiválasztott *Csetnek-völgyi* község, hogy rajtuk keresztül fontos etnikumközi átmenő forgalom zajlott.¹⁷⁹

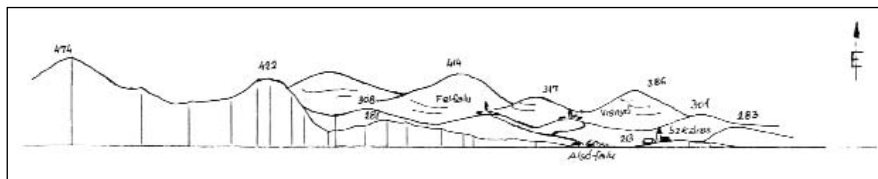
177 A megyei részhez hasonlóan tárgyaljuk ezt a települést, ugyanis 1910-ben említi először az összeírás *Nasztrajt Gömörnánás* néven, ezért eddig az időpontig *Nasztraj* néven szerepel a történeti áttekintésben a község.

178 1963-ban *Gömörnánás* és *Mikolcsány Gemerský Sad* néven egyesült, amelynek magyar neve *Gömörliget* formában vált újabban ismertté.

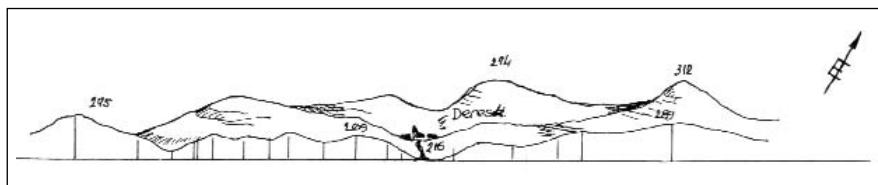
179 A régió átfogó jellemzése: Paládi-Kovács 1994, 1–35.

Az agyagövezetbe tartozó falvak (Alsófalú, Deresk, Felfalu, Gice, Gömör-nánás, Mikolcsány, Szkáros, Visnyó) természetföldrajzi szempontból a Sajó és a Rima lapályához északról kapcsolódó folyó-, patak völgyekben fekszenek. Alsófalú, Felfalu, Szkáros, Visnyó, Deresk a Turóc két ágának völgyében, Gice, Gömör-nánás, Mikolcsány pedig a Murány dél felé kiszélesedő medencéjében helyezkedik el.

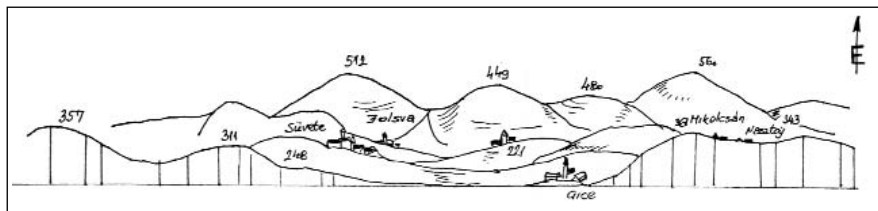
21. térkép. A Turóc nyugati ága. Západná časť rieky Turiec. Das westliche Tal des Flusses Turóc

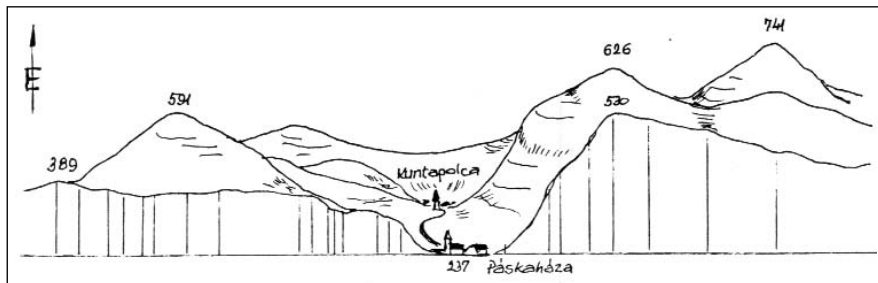
22. térkép. A Turóc keleti ága. Východná časť rieky Turiec. Das östliche Tal des Flusses Turóc

23. térkép. A Murány völgye. Údolie rieky Muráň. Das Tal des Flusses Murány

24. térkép. A Csetnek völgye. Údolie rieky Štítník. Das Tal des Flusses Csetnek

A *Turóc* patak a *Gömör-szepesi Érchegység*hez tartozó *Krina Polana* déli lejtőjén és a *Vashegy* északkeleti, ill. délnyugati oldalán ered, s *Runyánál* jobb felől a *Sajóba* szalad. A *Turóc* két ága *Harkács* felett egyesül. Azt az ágot, melynek völgyében *Deresk* fekszik, *Kövi-pataknak* is nevezik (Ortvay 1882, 289). A hét falut és az előbb említett folyó völgyét is magában foglaló területen harmadkori üledékövezet, többek között oligocén-miocén agyag található (Bulla–Mendöl 1947, 395). A községek kézműiparát sokáig meghatározó fazekassághoz innét termelték ki az alapanyagot (Fábry é. n., 1–24; Paládi-Kovács 1981, 183).¹⁸⁰ A *Turóc* nyugati szárnyán fekvő *Kaluskó* (471 m), *Koncseni* (422), *Pusztaszőlő* (301 m) kiemelkedő bércekkel körülvett *Alsófalu*, *Felfalu* (határában cseppkő-barlanggal) (Veres 1992, 55), *Visnyó*, *Szkáros* települési együttest a keleti patakszárnyon elhelyezkedő *Deresktől* a meredek *Nagyerdő* (349 m) hegyvonulatának hirtelen esésű falai választják el.¹⁸¹ A keleti szakasz nagyobb esőzéseknél veszélyt jelent a településekre. Nagy áradások után pl. *Deresken* nem lehet közlekedni, mert a kiáradt folyó a már említett agyagot a talajból kimossa, és járhatatlan akadályként szétteríti a település mélyebb fekvésű déli kijáratánál.¹⁸² Hasonló módon zárják el a nyugati *Turóc* településeinek dél felé irányuló közlekedését a két folyóág találkozásánál (*Harkács* felett) bekövetkező óriási áradások. E völgyekkel sűrűn tagolt tájban minden medence, hosszan elnyúló folyóvölgyi terasz egy-egy *életkamrácska* (Frisnyák 1990, 12–13). Minden téren (természeti, gazdasági) szerves életegységeket képeznek, és igyekeznek ezt mesterségesen (egyház, családi kapcsok) is erősíteni (Mendöl 1940, 17; Paládi-Kovács 1996, 60). Például a *Turóc* nyugati ágának itt említett falvai mind a szkárosi református parókiához tartoznak, de a völgyön túli reformátusok már más központ filiái.

A *Murány* völgyében fekvő három vizsgált település, *Gice*, *Gömörnánás* és *Mikolcsány* az agyagnak köszönhetően szintén kiterjedt fazekasiparral rendelkezett. A *Murány Gice* nyugati határában folyik nagyon kis eséssel, ezért a hordalékának egy részét *Süvete* keleti területein lerakja, kisebb hordalékkúpot és nehéz lefolyású területet képezve. A lapályt keleti oldalról a *Gicei-oldalhegy* (361 m), nyugatról a *Kocsmahegy* (377 m) és a *Rasinec-tető* (357 m) zárja le (Coburg 1900, 1–57; Strömpl 1922, 1–7).

A települések nemzetiségi alakulásának szempontjából a tíz (ma kilenc) község természeti háttérének fontos közös jellemzője, hogy a falvak észak–déli irányú, hordalékkal feltöltött völgyekben, az északabbi, szlovákok lakta területeket és a határ menti községeket összekötő forgalmas utak mentén fekszenek. Nagy szerepet kapott ezért mindig is e községekben a nyelvtanulás, amelynek egyik lehetősége volt a cseregyermek-kapcsolatok kiépítése a fenti (azaz ész-

180 Ma már csak *Deresken* foglalkoznak az említett falvak közül fazekassággal. – Veres 1992, 54; Szulovszky é. n. 81–108.

181 A természetföldrajzi rész bemutatásához és a szelvények megrajzolásához hasznos forrás volt: Harmadik orsz. katonai felvétel. 1872–1884 Hadtört. Int. (4665).

182 A terepmunka tapasztalata is ezt igazolja.

kabbi) szlovák településekkel (Paládi-Kovács 1981, 68–69; Ujváry 1981, 54–61). A földrajzi helyzetből adódó, gazdasági kényszerből is fakadó szlovák, ill. (a települések szlovákjainak körében) magyar nyelvtanulás fontos szerepet játszott és játszik abban, hogy a községek családjai – még a színmagyar *Deresken* is – ha csak a mindennapok ügyintézése (pl. piac) miatt, de kétnyelvűek. A falvak e természeti környezetéből adódó forgalmi helyzete az etnikai alapon precízen meghúzott 1938-as határt is megkérdőjelezte. *Kuntapolcán* bár 1938-ban határátkelőt nyitottak,¹⁸³ mégis küldöttség érkezett a Csetnek felső folyásán fekvő szlovák falvakból:

A visszacsatolás után néhány héttel a csetneki völgy minden községéből összejött úgy öt-tíz ember. Kérték, hogy ők is Magyarországhoz akarnak tartozni, mert Szlovákia felé csak egy nagy hegy volt nekik. Földrajzi okok motiválták őket csupán, nem volt közlekedési útjuk másfelé, pedig nem is tudtak a fenti faluk magyarul. Rozslozsna is ide akart ezért tartozni, pedig színszlovák falu. Rozsnyó mellett van Andrási, ruszinok voltak, de ők is ezért akartak idetartozni. Nandrásról menekültek az emberek át, követelték, hogy Magyarországhoz csatolják őket, mert nem tudnak e terület (a déli, Magyarországhoz csatolt községek – K. R.) nélkül megélni.¹⁸⁴

Közös a kiválasztott falvaknál nemzetiségi szempontból az is, hogy az agyagiparhoz kedvező természeti háttérből fakadó fazekasság az etnikai kapcsolatokban nagyon fontos gazdasági szerepet játszott.¹⁸⁵ A fazekasfalvak lakóinak értékesíteni kellett a késztermékeket. A gazdasági migráció fő irányát az Alföld jelentette, de az északabbra fekvő szlovák falvak szükségleteit is kielégítették (Kresz 1960, 305–308; Szalay–Ujváry 1982).

A családi okok mellett (pl. vegyes házasság) a természetföldrajzi tényezőkre is visszavezethető, itt említett nemzetiségi kapcsokat hordozó ipari, kereskedelmi és forgalmi szálaknak is köszönhető, hogy a biztos anyanyelv ellenére egy-két generáció után sok lakos esetében (főként betelepült bányászok) kialakult a statisztika által nem mérhető, nehezen megfogható *kettős identitás*. Keverik a szlovák és a magyar szavakat, vagy a nyelvi beolvadás, tanulás ellenére a szakkifejezéseket az anyanyelvükön tudják, őrzik meg:

Az idősebb réteg még beszéli azt a nyelvet, amivel született... Kuntapolcán voltak németek is, akik a bányában, gyárban dolgoztak. E vasöntők például a szerszámneveket csak németül tudták. A gyárakban, vasöntőkben megtanulták egymás nyelvét...¹⁸⁶

183 A határátkelő nyitásának forgalmi okairól: Majdán 1996, 261.

184 Kuntapolcai gyűjtés.

185 A legkorábbi időktől fogva déli irányúak voltak a szlovák falvak kereskedelmi kapcsolatai. – Illa 1976, I. 34, 176. – A Rima völgyében: Findura 1887, 481–505.

186 Kuntapolcai gyűjtés. – Hasonló anyanyelvi szerszámnévhasználat a magyarországi németek körében: Weinhold 1991, 458.

E kedvező, sokszínű földrajzi tájnak is köszönhetően indult meg a térség és benne a vizsgált települések betelepülése, és telepedtek meg az emberekkel együtt azok az iparágak, melyek a leginkább megfelelnek a környezetnek, és amelyekről a fentiekben szó volt.

Népesedéstörténet

A honfoglalástól 1880-ig

A honfoglalás idejében a gömöri terület *Felsőbalog–Szkáros–Pelsőc* vonalával kijelölhető tulajdonképpen déli medencéje és folyóvölgyei az első letelepülési színterek közé tartoztak (Kocsis 1989, 13). A természeti és egyben etnikai választóvonalat az északabbi térség szláv-sága és a magyarság között a tölgybűkk határ jelentette és jelenti lényegében még ma is. A magyarok nem húzódtak fel már a bűkkösök övezetébe (Kádár 1943, 76. – Gömör és Kis-Hont megye kapcsán idézi: Paládi-Kovács 1996, 60). Gömör őstörténetét homály fedi, a nyelvészeti kutatások sem döntötték el egyértelműen, hogy melyik etnikum mikor jelent meg pontosan a *Felvidék* ezen térségében, de *minden valószínűség szerint* a *Turóc* völgyében már a magyar honfoglalás előtt is éltek szlávok (Kniezsa 1938, 379–380, 407–409. Idézi: Ila 1976, I. 51. Gömör korai etnikai képéről: Györffy 1987, II. 461–462). A tíz kiválasztott településből nyolc a XIII. században népesült be. *Mikolcsány* és *Nasztraj* 1258-ban, *Kuntapolca*, *Deresk* az 1243 előtti, *Páskaháza*, *Gice* az 1243 utáni évtizedekben,¹⁸⁷ *Visnyó* ugyan-ezen század végén irtással keletkezett. A szintén a XIII. században alapított *Szkáros* (1243 előtti évtizedek) viszont a korai megtelepedésével – a többi említett községtől eltérően – már a honfoglalás idejében is jelentős védelmi funkciókat töltött be. *Gyepűvédőhely* volt, melyből azután kinőtt maga a nagy kiterjedésű, központi funkciókkal is rendelkező település (Veres 1992, 70). A honfoglalás korában még csak leendő *Szkáros* térségének védelmi funkciója is azt igazolja, hogy a magyarság letelepülésének egyik korai északi határállomásáról van szó, hiszen a jól védhető település (lásd a *Turóc völgye* szelvényét) a szlávok lakta, idegen *gyepűelvét* zárja el a déli területektől. A település jelentős területi nagyságát igazolja a *Szkáros* mellett fekvő két falu, *Felfalu* és *Alsófal* is, melyek magából *Szkárosból* váltak ki a XIV. században. Eredetileg a *fel-*, *ill. felső-* és *alsó-* előtag annyit jelentett, hogy *Szkáros* felett, ill. alatt fekvő telepekről van szó, melyek az anyatelepülésből váltak ki (Ila 1944, II. 276).¹⁸⁸ *Szkáros* központi, a *Turóc* nyugati ágában elhelyezkedő községek feletti irányító funkció-

187 *Páskaháza* 1258-ban még *Rozslozsna* határain belül feküdt. – Györffy 1987, II. 532.

188 Feltehetően a Gömörben oly gyakori *szegei* (Alszeg, Felszeg) lehettek ezek a telepek *Szkárosnak*, és később leválva önálló falvakká váltak. – Faggyas 1990, I–II. A kettős települtségű (felső, alsó), szétvált községek is gyakoriak a megyében (pl. Balog, Bátka, Hangony, Rás). – Szabó 1966, 119–126.

ját az igazolja, hogy itt állítottak nemesi kúriát, ide fizették a környező települések az adót. A központi szerepkör fokozása érdekében a Szkárosi család igyekezett a község népességszámát is emelni (Ila 1976, I. 68).

A falvak többségének alapítása tehát a tatárjárást követő évtizedekre tehető (ami nem okozott olyan pusztítást, mint az ország egyéb területein [Györffy 1987, II. 469]), és több nemzetség és család nevéhez köthető. Egyszerre több település csak két családhoz: a *Turóc* nyugati ágának négy falvát alapító Szkárosiakhoz és a *Murány* völgyének három települését megteremtő Záchokhoz köthető. A *Csetnek* völgyében fekvő *Kuntapolca* és a keleti *Turóc* *Dereskje* még adományozás előtti királyi területként keletkezett. *Páskaháza* életre keltése pedig az Ákos nemzetségnek köszönhető (Györffy 1987, II. 473). Négy falu – *Deresk*, *Gice*, *Páskaháza*, *Szkáros* – első lakóinak etnikai eredetére a földrajzi nevek körültekintő elemzése után a magyart valószínűsítik. *Visnyó*, *Felfalu*, *Alsófal*, *Kuntapolca*, *Mikolcsány*, *Nasztraj* korai etnikai képére azonban a szlávság dominanciája volt a jellemző. *Visnyó* szlávul meggyest (irtást) jelent, mely arra mutat, hogy a szlávság népesítette be, de később megjelentek a magyarok is (Kiss 1978, 454). Erre Ila abból következtet, hogy az 1456-ban a településen előforduló Tóth jobbágynevet csak magyarok adhatták (Ila 1976, 67). *Felfalu* etnikai viszonyait a korai dézsmajegyzékek névsorai magyarnak tükrözik, de feltehető, hogy a környezet szláv-sága miatt a település vegyes, kétnyelvű volt. Ezt igazolják a XVI. században már megjelent magyar (sőt német) nevek is. *Alsófal* első neve (Polyán) is a szláv eredetre utal, a magyarság a túlsúlyát csak a XVI. századra érte el, amit a jobbágynevek tükröznek. *Kuntapolca* benépesülése a korai nevéből is adódóan (Toplucha, Thoplich) szláv lakossághoz köthető. A magyarság száma azonban a XVI. századra gyorsan emelkedett. *Mikolcsány*, *Nasztraj* az egységes, északi szláv tömb két záróközsége volt. Bár az előbbi falu neve magyar, a földrajzi és jobbágynevek itt is a szláv eredetet valószínűsítik.¹⁸⁹

A községek megtelepülésével kapcsolatban tehát elmondható, hogy egyrészt a magyarság legészakibb (négy), a szlávok legdélibb (hat) határtelepüléseiről van szó (28. tábla).

28. táblázat

A letelepedők etnikai valószínűsége									
Pravdepodobnosť etnickej príslušnosti pristahovalcov									
Die ethnische Wahrscheinlichkeit der Ansiedlern der hervorgehobenen Siedlungen									
szláv	Alsófal	Felfalu	Kuntap.	Mikolcs.	Nasztraj				
magyar						Deresk	Gice	Páskaháza	Szkáros

A legkorábbi, azaz a honfoglalás korában az etnikumokat elválasztó *határgyepű* felszámolódása után megindult ebben a régióban is a kétirányú vándorlás: a ki-

189 A külön lábjegyzettel nem jelölt településtörténeti részek: Ila 1944, II. 30–33, 193–199, 276–279, 335–340, 568–572; 1946, III. 46–49, 166–169, 126–129; 1968, IV. 96–99, 179–181.

és a betelepülés, amit a földrajzi és személynevek keveredése mutat. Bár csak *Felfalu* esetében szól a forrás esetleges, eredendő etnikai kevertségről, feltételezhető, hogy már a XIII. században az észak–déli futású völgyekhez tartozó települések élő *etnikumközi kontaktzóna* részei voltak. Egy ilyen szoros magyar–szláv együttélésnél feltétlenül szükség volt már a letelepülés időszakában – legalábbis a mindennapi használatban (pl. *Deresk*) (Ila 1976, 225) – egymás nyelvének ismeretére is.

A XV. század közepére lezárult a megye megtelepülése, és kialakult Gömör etnikai, társadalmi és birtokosi képe. Az itt tárgyalt tíz település mindegyike a megye összefüggő nemesi övezetén kívül esett. A megye nemesi birtokos területi sávja lényegében Gömör legdélibb részén húzódott (Ila 1976, 217–222).¹⁹⁰ A XVI. század népesedési fejlődését Gömör megyében is a török hódoltság határozta meg. A török birodalom legnagyobb kiterjedésekor (1568) a megye ÉK-i részei a magyar királysághoz tartoztak, DNy-i területei viszont átnyúltak a török uralom alá. A megye tehát határ, egyben *ütköző* terület volt (Borus 1985, 193).¹⁹¹

A lakosság a törökök délről történő betöréseivel is fűszerezett XVI. századi életét még a husziták hadakozásai miatti bizonytalanság is jellemezte. E két háborús tényező miatt legtöbbet szenvedő déli községek gyorsan elnéptelenedtek. A dinamikusan meginduló XIV. századi népesedési gyarapodást és a Gömörben is lassan kikristályosodó feudális társadalmi viszonyok (köznevelés egységesülése, hűbéri birtok örökjoga) megszilárdulását (B. Kovács 1991, 35–36) a XVI. század első fele megszakította. E századot az etnikai határ, azaz a védettebb északi völgyek falvai is megsínylették. *Páskaháza* teljesen kipusztult. Az 1551-es portaösszeírásban szereplő családnevek eltűntek, és a XVII. század első felében főként ismét magyarok népesítették be újra a falut. *Kuntapolca* népességének alakulására *Páskaháza* elpusztulása nyomta rá a bélyegét. A XVI. században *Tapolcán* is visszaesett a jobbágyok száma. A letelepüléskor még magyar *Gice* népessége a török időig szlávokkal növekedett (bár ennek ellentmond az 1551-es névelemzés eredménye). *Mikolcsány* jobbágyai ugyanabban az időben elmenekültek. A hódoltság viszontagságainak ideje alatt *Mikolcsány* elvesztette a vonzerejét, a szláv beszivárgás megszűnt. *Deresk* a XV.

190 Ennek a munkának nem célja Gömör megye társadalmi, birtokosi felépítésével, szerkezetével foglalkozni. Csak utalni szeretnénk rá, hogy Ila mellett ilyen irányú és az egész megyét átfogó kutatásokat Szabó László végzett. – Szabó 1997. A gömöri társadalom elemzési lehetőségénél kell megemlíteni azt is, hogy a megye délnyugati részének lakói nemzetiségre magyarok, de ezen belül egy sajátos etnokulturális csoporthoz, a *palócsághoz* és a *barkósághoz* tartoznak. A gömöri palócság körbehatárolásának lehetőségéről: Diószegi 1968, 217–251; Paládi-Kovács 1989, I. 137–167. A gömöri *barkókat* behatárolja: Paládi-Kovács 1982, 12.

191 Magyarország a török hódoltság korában (1526–1606) (térkép) – Gömörország-hoz hasonló, tipikus ütköző megye volt a másik ország, Bihar is. A kor népesedési, etnikai viszonyaira, Gömörhöz hasonló ütköző szerepének elemzésére kihegyezett bihari feldolgozás: Györffy 1915, 257–293.

században szenvedett a töröktől és a szendrői provizor vármunkakényszerétől, ezért megindult a jobbágyság szökése. Ám a falu újranepekedése sem volt problémamentes, mert 1650-ben a községet elzárókosították.

A *Turóc* nyugati ágában fekvő *Szkáros*, *Alsófalva* lakossága is fogyott, de ez a völgyekkel körülvárt két község jobban átvészelte e kor viszontagságait, mint *Felfalva*, mely községnek a hódoltságot túlélő magyar népessége délebbre vándorolt. Az eredetileg vegyes etnikumú falu *valószínűleg* ezzel a magyar elvándorlással vált a XVII. században szlávra. *Visnyó* az egyetlen szerencsés község, amelynek lakossága nem szenvedte meg a török időszakot. Az 1551-es összeírásban szereplő családnevek visszaköszönnek száz év múlva is. *Visnyó* a megmenekülését a fekvésének köszönhetette, mivel a *Turóc* völgyének egy felfutó magaslatán, a környezetétől erdővel körülvett, elzárt helyen található.

A települések XVI–XVII. századi népességszámának, etnikai megoszlásának alakulását az alábbi táblázat (29. táblázat) szemlélteti. A rubrikák az egyes összeírásokban található jobbágyság családnevek számát tartalmazzák.¹⁹² Sokféle számítási móddal igyekeztek, igyekeznek a statisztikusok a középkor ritka adatforrásaiban fellelhető névsorok mögött megbúvó tényleges népességszámot megadni. A Gömör XVIII. századi etnikai arcát bemutató fejezet Acsády módszere alapján kiszámított népességszámokat tartalmazza. Bár a számok pontosságát Acsády által is jelzett módon csak körültekintéssel fogadhatjuk el (egy háztartásra hat fő), mégis kevesebb problémát jelent a XVIII. század ilyen irányú forrásfeldolgozása, mint a korábbi korszakok névsorainak összlakossági adatokra való fordítása.¹⁹³ A sok bizonytalanság miatt *nincsenek* átszámítva a családnevek a teljes községi lélekszámmra, de mivel azonos jellegű felvételtől van szó (1551, 1620–1635/1636 – és a nemesség is mindenütt kimaradt), az etnikai tendenciát jól mutatják így is a számoszlopok. Nem illik viszont ebbe a sorba az 1715–1720-as háztartásonkénti összeírás, mert – mint arról az adott fejezetben szó volt – nem megbízható. Kimaradtak ugyanis az összeírásból a nemesek mellett a zsellérek is. Bár Györffy népesedési kutatásaiban ezt a hiányt egy szorzó bevezetésével kompenzálja, ám ő azt alapos körültekintéssel és Dél-Biharra tette meg, ezért nem fogadható el Gömör töröktől jobban szenvedett vidékeire (Györffy 1915, 273). Ezért az 1715–1720-as adatok csak tájékoztató jellegűek, csupán arra alkalmasak, hogy megállapítsuk, *nagy népességi csökkenéssel* vészelte át a tíz kiválasztott község a XVII. század végén, a törökök kiűzését eredményező harcokat és a Felvidéken zajló Rákóczi-féle háborúban lezajlott összecsapásokat, szenvedéseket.

192 1551, 1620: dézsmalajstromok, 1715–1720: háztartások szerinti összeírás.

193 Acsády mellett a bizonytalanságot tükröző számítási módok: Karácsonyi 1896, I. 231; Györffy 1915, 272–274; Kovácsics 1957, 43.

29. táblázat

A népességszám alakulása (1551–1715/1720) Zmeny počtu obyvateľstva (1551–1715/1720) Die Veränderung der Einwohnerzahl in den hervorgehobenen Siedlungen (1551–1715/1720)									
község	1551 ¹⁹⁴			1620* ¹⁹⁵ –1635/1636 ^			1715–1720		
	magyar	szláv	egyéb ¹⁹⁶	magyar	szláv	egyéb	magyar	szláv	egyéb
Alsófalu	2	2	12	12 ^	3 ^	12	— ¹⁹⁷	7	–
Deresk	6	2	15	23 *	17 *	13 *	11	–	–
Felfalu	2	2	9	5 *	5 *	9 *	5	–	–
Gice	15	2	6	22 *	2 *	13 *	6	1	–
Nasztraj	3	2	7	–	–	–	6	–	–
Mikolcsány	4	7	5	5 *	10 *	14 *	7	5	–
Kuntapolca	2	4	8	14 ^	4 ^	13 ^	4	3	–
Páskaháza	3	2	5	8 ^	1 ^	16 ^	9	–	–
Szkáros	összesen: 11			összesen: 43			6	–	–
Visnyó	összesen: 7			összesen: –			7	–	–

A XVII. század első felének adatai azt mutatják, hogy Gömör megye ezen részében béke honolt, és a településeken gyarapodott a népesség. Nehéz a név-elemzés bizonytalanságai és a hiányos statisztikai adatok mellett a települések e megnövekedett lakosságának a XVI–XVII. századi pontos etnikai megoszlásáról képet adni. Ám a nevek alapján felvázolható etnikai folyamatok *tendenciája* azt mutatja, hogy *Alsófalu*, *Gice*, *Kuntapolca* (magyar) és *Mikolcsány* (szláv) etnikai képe öltött határozottabb *egyveretűséget*. A többi község a korban még statisztikailag bizonytalan etnikailag kevert mezsgyében maradt. A középkor e bizonytalan etnikai adataiból bármilyen számszerű kategóriák alkalmazása, utólagos kialakítása lehetetlennek látszik. Bár a török hódoltság ideje alatt a megye ütközőzóna volt, a harcok Gömörben teljes mértékükben a XVII. század végén, a felszabadító háborúk keretében bontakoztak ki. *Visnyó* nemcsak a török uralmat, hanem ezeket a harcokat is épségben vészelte át, és néhány menekült magyar család is letelepedett a faluban.

A XVIII. század az etnikai források sűrűsödése miatt a középkori és kora újkori etnikai kaosz után már egy letisztultabb etnikai képet közvetít a községekről felénk. A XVII. század, azaz a török idők utáni fellelegzést azonban a következő száz év első évtizedei sem hozták még meg a gömői települések számára. A XVII. század második felében a térség népesedési történetét tehát a pusztulás határozta meg. Az 1600-as évek utolsó évtizedeiben – *Visnyó* kivételével – szinte a nullára csökkent a települések lakóinak száma, és csupán tucat körüli család igyekezett községenként e század végén a saját megélhetését valamilyen módon helyben megteremteni. Ám ezeket a túlélő családokat is elérte a pusztulás az 1709–1710-es pestis formájában, és csupán az így szinte teljesen elnéptelene-

194 Az összehasonlítás miatt mind a három oszlopban a nemesség nélkül vannak az adatok feltüntetve.

195 * : az adat 1620-as; ^: az adat 1635–1636-os.

196 Az egyéb kategória a bizonytalan eredetű neveket is magában foglalja.

197 – jelentése: nincs adat.

dett falvakban indulhatott meg a spontán és tudatos letelepedéssel, telepítésekkel a XVIII. század nagy népességi fellendülése és a felvirágzás korszaka. Még az utolsó török betöréseket is túlélő *Visnyón* is nagy pusztítást (80 fő) végzett a járvány. A visnyóihoz hasonló népességcsökkenést élt át ebben a pestisben *Alsófalu* is (56 fő elpusztult), bár Acsády névelemzése a megmaradt családokat 1715–1720-ban szlávként tünteti fel, a falu kevert műveltségére, kevert etnikai jellegére utal, hogy a község a *Szkároson* élő magyar református nemesi családok alá tartozott, és a falu a saját templomát is csak 1883-ban építette (Vende é. n., 27). Bartholomaeides azonban *Alsófalu*t a XVIII. század első összeírásának (1715–1720) adatai alapján dinamikusan fejlődőnek (356 lakos!) és *magyarnak* írja le. És bár a szkárosi magyar református egyház filiája a falu, kiemeli az északabbi szláv (evangélikus) egyház hatását is, ami az alsófalusi kétnyelvűséget eredményezte (Bartholomaeides 1805–1808, 481–482). A XVII. században a magyarok elvándorlásával tiszta szláv vá válkozó *Felfalu* etnikai arculata megmaradt a Korabinszky által megadottal ellentétben a XVIII. század folyamán, bár – *Alsófalu*hoz hasonlóan – a református hitet felvevő szláv község lakói is *Szkárosra* jártak át a magyar nyelvű istentiszteletekre, és a szkárosi magyar iskolában tanultak a község fiataljai (Ila 1968, IV. 277). *Felfalu* tehát a XVIII. században szláv, de kétnyelvű (annak ellenére, hogy még 1773-ban sincs egy magyar név sem). *Visnyó* lakossága a század eleji pestis után növekedni kezdett, és bár az összes forrás szerint szláv maradt a település, Bartholomaeides már vegyes etnikumúként tünteti fel (Bartholomaeides 1805–1808, 727). Ez azt jelenti, hogy magyarok is érkeztek a XVIII. század második felében a községbe. A *Turóc* nyugati ágának központja, *Szkáros* a XVIII. század eleji pestisben (1709–1710) az őslakosságából 177 főt vesztett (Ila 1946, III. 97). Az új betelepülők *tűlnyomó* része (1773) is magyar volt. A *Turóc* keleti ágának völgyében fekvő *Deresk* lakosságát is megviselte a pestis. 174 fő pusztult el, és csupán 15 család élte túl az 1709–1710-es járványt (Szalay–Ujváry 1982, 23). Bár a magyar újratelepülők mellett szlávok is érkeztek a faluba, a falu általános magyar nyelvű jellege megmaradt. *Deresk* mint fazekasközpont és az agyagtermékek észak felé irányuló kereskedelmi központja, értette, beszélte a szlovák nyelvet is.

A *Murány* völgyében fekvő *Mikolcsány* etnikai képére, hasonlóan *Nasztraj*hoz, a kettősség jellemző. A XVIII. század második felére *Mikolcsány* már említett XVII. századi egyveretű szláv etnikai képét átrajzolta. Noha a szláv többség megmaradt *Mikolcsány* mellett *Nasztrajon* is, jelzi a nyelvi-etnikai bizonytalanságot és a magyarok betelepülését, hogy a korabeli források hol magyarnak, hol szlávnak tüntetik fel ezeket a településeket. Bartholomaeides pedig már tipikus *vegyesként* jelöli meg e községeket (Bartholomaeides 1805–1808, 623–629). Mind a két helységben erősítette a reformáció is a kétnyelvűséget. *Mikolcsány* lakói ugyanis *Gíce* magyar nyelvű református istentiszteletére jártak. *Nasztraj* pedig a magyar református Giczey család után – amely adományként a XVI. században megkapta a települést – felvette ezt a hitet, és ettől fogva a nasztrajiak a magyar iskolába, a magyar nyelvű istentiszteletekre *Gicére* jártak át. A két

falura (*Mikolcsány, Nasztraj*) hol inkább a magyar, hol inkább a szlovák nyelv dominanciája volt a jellemző.

Mint a fenti két *Murány-völgyi* település bemutatásából kiderül, *Gice* magyar iskola- és egyházközponti szerepkörű községe nagy hatással volt a környezetében élő szlávokra, és magyar nyelvű kulturális intézményeivel hozzájárult – éppúgy, mint *Szkaros* a *Turóc völgyében* – a *Murány* egykori szláv településeinek kétnyelvűvé formálásához. A *Lexicon locorum...* szlávnak tünteti fel *Gicét*, ami esetleg az egykori szláv betelepülőkre utalhat,¹⁹⁸ de ez a beköltözés a török időkben megállt. A XVIII. század ezen a településen szintén dinamikus, és a többi, itt bemutatott falunál is nagyobb népességi növekedést hozott. Mint átjáró, kereskedelmi központban, ennek a falunak a lakói is beszélték a szlovákot, a mindennapi életben tehát kétnyelvű volt ekkor a község.

A *Csetnek* mentén fekvő *Kuntapolca* és *Páskaháza* magyar jellege megmaradt a XVIII. században is. Bár az úrbéri névsorok tartalmazznak szláv neveket, ezeket a magyarság mind a két községben magába olvasztotta (IIa 1944, II. 568). *Páskaháza*, mint délebbre fekvő település, jobban megszenvedte a XVII. század végének harcait, és a pestis *Páskaházát* – *Kuntapolcához* hasonlóan – a XVIII. század elején szinte ismét kipusztította (Bél 1992, 55).¹⁹⁹ A két település egymástól való funkcionális és történeti függését az is jelzi, hogy nem tudott a XVIII. század közepéig *Páskaháza* mellett *Kuntapolca* lakosságszáma sem emelkedni.²⁰⁰ A korabeli források a következő módon jellemzik a tíz települést (30., 31. táblázat):

30. táblázat

Az etnikai jelleg alakulása (1749–1805/1808) Zmena etnického charakteru (1749–1805/1808) Die Veränderung des ethnischen Charakters der hervorgehobenen Siedlungen (1749–1805/1808)						
forrás: község	Bél M. (1749)	Lex. loc. (1773)	úrb. össz. (1773)	Korabinszky (1786)	Vályi (1796–1799)	Bartholom. (1805–1808)
Alsófalú	magyar	magyar	magyarul	magyar	magyar	magyar + ²⁰¹
Deresk	magyar	magyar	magyarul	magyar	magyar	magyar +
Felfalu	–	szláv	szlovákul	magyar	tót	szláv–magy.
Gice	magyar	szláv	magyarul	magyar	magyar	magyar +
Nasztraj	szláv	szláv	magyarul	szláv	tót	szláv – magy.
Mikolcs.	magyar	szláv	magyarul	szláv	tót	szláv – magy.
Kuntapolca	magyar	magyar	magyarul	magyar	magyar	magyar+
Páskaháza	–	magyar	magyarul	magyar	magyar	magyar
Szkaros	magyar	magyar	magyarul	magyar	magyar	magyar +
Visnyó	–	szláv	szlovákul	szláv	nincs adat	szláv–magy.

198 Az is a szláv jelenlétre utal, hogy kialakult a magyar név mellett a község szlovák neve is (Hucín).

199 Bélnek is feltűnik, hogy a község méretéhez, adottságaihoz viszonyítva *Páskaházát* nagyon kevesen lakják.

200 A török *Páskaháza* pusztulása miatt megemeli *Kuntapolca* adóját, ami a faluból való menekülést eredményez. – IIa 1946, III. 167.

201 Magyar község, de szlovák (+) nyelvtudással.

31. táblázat

A népességszám alakulása (a családok száma szerint) (1773–1784/1787) ²⁰² Zmeny počtu obyvateľstva (podľa počtu rodín) (1773–1784/1787) Die Veränderung der Einwohnerzahl in den hervorgehobenen Siedlungen (1773–1784/1787)		
község	1773 ²⁰³	1784–87 ²⁰⁴
Alsófalva	32	40
Deresk	70	111
Felfalu	21	40
Gice	29	104
Nasztraj	25	45
Mikolcsány	32	57
Kuntapolca	39	127
Páskaháza	29	45
Szkáros	24	79
Visnyó	18	29

A települések népességszáma az ezerhétszázados években ütemesen gyarapodott. Ám ebből a századból nem állnak rendelkezésünkre nemzetiségi megoszlást mutató statisztikai sorok. Konkrét etnikai számarányokat csak az utókor próbált meg az egyes településeken megállapítani. Annyi azonban elmondható, hogy a korabeli nemzetiségi jelleget tükröző források a tíz településből négyenél (*Felfalu*, *Gice*, *Nasztraj*, *Mikolcsány*) bizonytalanok. Ez azt jelent(het)i, hogy nem volt stabil ezeknek a településeknek az etnikai hovatartozása. Bár a tíz falu az 1991-es etnikai adatokból szerkesztett nemzetiségi határ alapján lett kiválasztva, a helységek instabil XVIII. századi besorolása is azt jelzi, hogy ezek a helységek már kétszáz évvel ezelőtt is a *néphatáron* feküdtek. Bartholomaeides az első, aki érzékelte a fenti falvak nyelvi besorolásának problémáját, és ezért munkájában minden községnél jelezi, hogy a falu a *domináns* nyelv mellett milyen más nyelvet ért és használ. Ebből az derül ki, hogy a XVIII. században minden forrás által azonos etnikumúnak ítélt hat községben – *Páskaháza* kivételével²⁰⁵ – használták a másikat, velük érintkező etnikum nyelvét is, sőt a XVIII. században több helyre besorolt települések közül hármat (*Felfalu*, *Nasztraj*, *Mikolcsány*) és az addig szlávznak jelzett *Visnyót* egyenesen *vegyesnek* ítélték. Bár az ilyen vegyes kategorizálással – a megye XVIII. századi etnikai képét taglaló fejezetben már bemutatott módon – az a probléma, hogy nem tudni, hogy minek alapján soroltak egy helységet a vegyes kategóriába, vagy sorolták az adott községet csupán a más nyelvet is használók, de homogén népességű falvak közé. Azt is jeleztem a XVIII. századi fejezetben, hogy a korabeli lexikonok, helynévtárak összeállítói egy-egy település nemzetiségéről

202 Mindkét időpontnál a családok száma lett feltüntetve.

203 Családok száma a nemesek nélkül.

204 A településen élő összes (nemes, pap, tanító) család.

205 Csúpn egy forrás, Bartholomaeides szerint nem használták *Páskaházán* a szlovákot.

az *anyanyelv* és az *eredet* vagy *leszármazás* együtteséből ítélték meg. És ezek mellett jelölték meg az esetlegesen még használt egyéb nyelveket.

A nemesség nem befolyásolta döntően sem a falvak népességszámát, sem az etnikai jellegét, ugyanis a megye déli felével ellentétben ennek a térségnek a falvai nem kuriálisak. A XVIII. században – két falut leszámítva – nemesi közbirtokosság tulajdonában voltak a tárgyalt községekben a földek. Az alábbi adatok szerint *Felfalunak*²⁰⁶, *Visnyónak* a XVIII. században végig, *Mikolcsánynak* és *Páskaházának* 1784–1787-ig nem is volt helyi nemessége. A többi faluban is csupán kutyabőrrel, de telekkel nem rendelkező, kisszámú *armális* nemesség élt a XVIII. században.

Ugyanebben a században a községi etnikai szerkezeteket az első letelepedett cigánycsaládok is formálták. A fent maradt összeírások *Felfalun* hat, *Gicén* négy, *Alsófalun*, *Mikolcsányon*, *Kuntapolcán* két, *Deresken*, *Nasztrajon*, *Páskaházán* egy cigánycsaládot jeleznek (32. táblázat) (IIa 1944–1946, III–IV.).

32. táblázat

A nemesség számának alakulása (1668/1687–1784/1787) Zmeny počtu obyvateľov šľachtického pôvodu (1668/1687–1784/1787) Die Veränderung der Zahl der Nobilität in den hervorgehobenen Siedlungen (1668/1687–1784/1787)											
	1668/87* 1703 ^			1720* 1725–1733 ^			1753–1754			1784–1787	
község ²⁰⁷	magy.	szláv	e. ²⁰⁸	magy.	szláv	e.	magy.	szláv	e.	jelleg	ő.
Alsófalu	3*	–	–	1*	–	–	–	–	–	közb.	–
Deresk	–	1 ^	–	3 ^	1 ^	–	2	–	1	Csáky	11
Felfalu	–	–	–	–	–	–	–	–	–	közb.	–
Gice	1 ^	–	–	1 ^	–	–	1	–	–	közb.	12
Nasztraj	–	–	1 ^	–	–	–	–	–	5	közb.	–
Mikolcs.	–	–	–	–	–	–	–	–	–	közb.	10
Kuntapolca	2*	–	1*	2 ^	–	6 ^	–	–	–	közb.	25
Páskaháza	–	–	–	–	–	–	–	–	–	Gerhardt	6
Szkáros	összesen: 4 ^			összesen: 4 ^			összesen: 2			közb.	11
Visnyó	–	–	–	–	–	–	–	–	–	közb.	–

A XIX. század első feléről – amint erről a megyei fejezetben már szó volt – még nem állnak megbízható nemzetiségi adatok a rendelkezésünkre. Bartholomaeides munkája után települési bontásban az 1828-as népszámlálás alapján csupán felekezeti megoszlást közöl Nagy Ludovicus (Nagy 1828). A felekezeti megoszlásból azonban csak olyan területen lehet az etnikai megoszlásra is következtetni, ahol a nemzetiségi elkülönülés egyben vallási különválást is jelent (pl. román–magyar, azaz ortodox–református falvakban [lásd Keményfi 1994a]).

206 Bár az első katonai felmérés említést tesz egy falazott nemesi udvarházzal: Barsi 1993, 27.

207 magy. : magyar; e.: egyéb; közb.: közbirtokosság.

208 Az egyéb kategória a bizonytalan eredetű neveket is magában foglalja.

Gömör és Kis-Hont megye településein (pl. *Szkáros*) azonban együtt élnek katolikus magyarok és szlovákok. Az inkább szlováknak mondott evangélikus felekezet tagjai sorában is találunk magyarokat.

A falvak XIX. század első felének etnikai jellemzésére Fényesnél találunk adatokat (Fényes 1837, III.). Az alábbi táblázat azt mutatja, hogy az 1851-es etnikai adatokat Fényes saját korábbi munkájából vette át (Fényes 1851, I–IV.), ám ennek ellenére az összlakosság számából megállapítható, hogy ütemesen gyarapodott a falvak létszáma az 1828-at követő évtizedben (33. táblázat).

33. táblázat

A népesség számának és etnikai jellegének alakulása (1773–1851) Zmeny počtu a etnického charakteru obyvatelstva (1773–1851) Die Veränderung der Zahl und des ethnischen Charakters der Einwohnerschaft in den hervorgehobenen Siedlungen (1773–1851)								
község	1773 ²⁰⁹			1828	1836–1840		1851	
	magyar	szláv	egyéb ²¹⁰	összesen	jelleg	össz.	jelleg	össz.
Alsófalu	18	4	10	371	magyar	371	magyar	371
Deresk	25	30	15	921	magyar	1005	magyar	1005
Felfalu	–	17	4	224	tót	224	tót	224
Gice	12	4	13	551	magyar	637	magyar	637
Nasztraj	7	9	9	334	ma.–tót	327	ma.–tót	327
Mikolcs.	10	13	9	340	ma.–tót	362	ma.–tót	362
Kuntapolca	14	10	15	694	magyar	694	magyar	694
Páskaháza	17	2	10	252	magyar	262	magyar	262
Szkáros	összesen: 24			537	magyar	561	magyar	561
Visnyó	összesen: 18			254	ma.–tót	267	ma.–tót	267

A Bartholomaeides által vegyesként feltüntetett négy falu (*Felfalu*, *Mikolcsány*, *Nasztraj*, *Visnyó*) közül három Fényes harminc évvel későbbi adatai szerint is vegyes. *Felfalut* azonban szlováknak jelöli. A biztos nemzetiségi képpel rendelkező másik hat település magyar alkata a század későbbi évtizedeiben is megmaradt. Csupán ezzel a négy faluval van a továbbiakban is probléma, azaz etnikailag nem lehet ezeket a helységeket egyértelműen sem az egyik, sem a másik (szlovák, ill. magyar) kategóriába besorolni.

Hornyánsky lexikona (1858), Pesty helységnévtára (1864) és az 1873-as helységnévtár (Hornyánsky 1858; Pesty 1864; Magyar K. Orsz. Helys. 1873) is megerősíti ennek a négy falunak az etnikai kevertségét, ugyanis vagy vegyes, vagy bizonytalan besorolást (*Felfalu*) olvashatunk a községekről. A vegyes etnikumú települések közé sorakozott fel a XIX. század második felében *Gice* is, mint olyan szláv település, ahol egymás között a lakosok szlovákul beszélnek, de az istentiszteleteket magyarul hallgatják, és az oktatásban is a magyar nyelvet használják (34. táblázat) (Pesty 1864, 30).

209 Családok száma a nemesek nélkül.

210 Az egyéb kategória a bizonytalan eredetű neveket is magában foglalja.

34. táblázat

A népesség számának és etnikai jellegének alakulása (1858–1873) Zmeny počtu a etnického charakteru obyvateľstva (1858–1873) Die Veränderung der Zahl und des ethnischen Charakters der Einwohnerschaft in den hervorgehobenen Siedlungen (1858–1873)					
község	1858		1864		1873
	jelleg	összesen	jelleg	összesen	jelleg
Felfalu	szláv	180	–	–	magyar
Gice	magyar	650	szláv	483	magy.–szl.
Mikolcsány	magy.–szl.	360	magy.–szl.	190	magy.–szl.
Nasztraj	magy.–szl.	325	magy.–szl.	220	magy.–szl.
Visnyó	magy.–szl.	270	–	–	magy.–szl.

A táblázatban szereplő öt falu etnikai kevertségét, bizonytalan nemzetiségi megoszlását megerősíti az 1862-ben a falusi jegyzők nyelvismeretéről készített kimutatás is. E szerint:

- Felfalu:* 1862-ben a magyar és a szlovák a divatozó nyelv.
Gice: Az úrbéri bevallást magyar nyelven tette meg, a *Lex. locorum...* szlávnak tünteti fel, de az 1862-es kimutatás szerint ismét magyar nyelvű a község.
Mikolcsány: az 1862-ben a magyar a divatozó nyelv, de bírják a szlovákot is.
Nasztraj: Az úrbéri bevallást magyarul teszi meg, de a lexikon szlávnak tünteti fel. 1862-ben a faluban divatozó nyelvnek a magyart tünteti fel.
Visnyó: Bár szlovákul teszi meg az úrbéri bevallásokat, de 1862-ben már a divatozó nyelv a magyar a faluban (Ila 1944. 1946).

A további öt község (*Alsófalva, Deresk, Kuntapolca, Páskaháza, Szkáros*) megítélésében minden fent bemutatott forrás egyezik, azaz a *magyart* tüntetik fel az uralkodó nemzetiségnek.

A különböző forrásokban megadott települési népességszámok az 1836–1880 közötti időszakban többségében csökkentek. *Nasztraj* és *Visnyó* mutatott 1880-ban a korábbiakhoz képest jelentősebb népességszám-visszaesést, *Gice* pedig visszaesést, majd ismét növekedést. Ezt az eltérést nem a népesség elvándorlásával, hanem egyrészt a különböző adatforrások XIX. századi kaotikus használatával, keresztbe hivatkozásával²¹¹ és a megyén a század közepén több ütemben végigsöprő kolerajárvány pusztításával lehet magyarázni.²¹²

211 Pl. Hornyánsky (1858) a népességszámokat Palugyai országleírásából (1852–1855) és Fényes szótárából (1851) vette át – Hornyánsky 1858. Vorrede.

212 A járványokról: Hunfalvy 1967, 164–167. Vorrede.

1880-tól 1920-ig

Az első népösszeírást, amely végre a statisztikai adatokkal is alátámasztott települési anyanyelvi és ebből a nemzetiségi megoszlás bemutatásának a lehetőségét adja, 1880-ban hajtották végre (35. táblázat).

35. táblázat

Az anyanyelvi megoszlás változása (1880–1890) Zmeny členenia obyvateľstva na základe materinského jazyka (1880–1890) Die Veränderung des ethnischen Bildes der hervorgehobenen Siedlungen (1880–1890) (nach der Muttersprache)								
község	1880				1890			
	magyar	szlov.	egyéb ²¹³	összes	magyar	szlov.	egyéb	összes
Alsófalva	320	3	29	352	349	–	–	349
Deresk	906	23	67	996	1013	1	5	1019
Felfalu	199	18	4	221	209	1	14	224
Gice	462	48	47	557	527	29	–	556
Nasztraj	200	–	3	203	221	2	4	227
Mikolcsány	182	–	1	183	172	19	–	191
Kuntapolca	398	58	81	537	558	5	3	566
Páskaháza	305	5	16	326	338	–	–	338
Szkáros	404	10	31	445	406	5	–	411
Visnyó	205	3	4	212	187	3	–	190

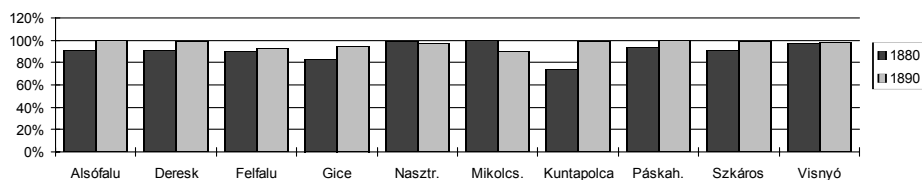
A legérdekesebb az lenne, ha a számszerű etnikai adatok *visszaigazolnák* a fentebb tárgyalt öt település (34. táblázat) etnikai kevertségét, és valamilyen számszerű kategóriát lehetne megállapítani az etnikai kevertség XIX. századi statisztikai határértékeire. De nem ezt tapasztaljuk (19. ábra). A tíz helység *egyöntetű* magyar többséget mutatott, sőt nyolc település – melyek közül négyet: *Felfalu*, *Nasztraj*, *Mikolcsány*, *Visnyó*, a korábbi források vegyesnek ítélték – statisztikailag (!) színmagyar (90% felett) anyanyelvűvé vált. Ez a tendencia folytatódik, és fel is erősödik a következő tíz évben, és 1890-re a magyarok aránya *mindegyik* helységben elérte a 90%-ot.

Kuntapolca 1880-as etnikai megoszlása azonban – az 1890-es adatsor ellenére – már egy új jelenséget vetített elő a község életében: a szlovák vasmunkások beköltözését a faluba. A betelepülő szláv családok, a népesség dinamikus gyarapodása mellett, 1910-re fokozatosan vegyes nyelvűvé változtatták a községet.²¹⁴

213 Az egyéb kategória a beszélni nem tudókat is magában foglalja.

214 Kuntapolcai gyűjtés.

19. ábra. A magyar anyanyelvűek aránya (1880–1890). Podiel obyvateľov s maďarčinou ako materinským jazykom (1880–1890). Die Veränderung des Prozentteils der Ungarn (1880–1890) (nach der Muttersprache)

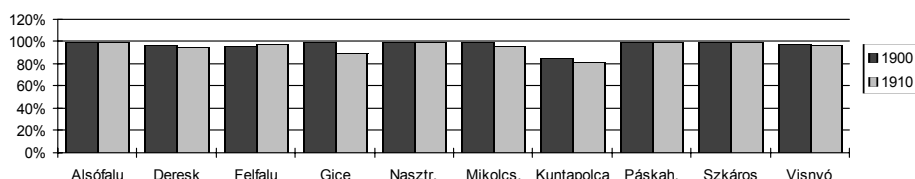

Az 1900-as és az 1910-es anyanyelvi adatok – az említett *Kuntapolcát* leszámítva – minden községet magyarként jeleznek. A két adatsor között komolyabb különbség (10%) csupán *Gicén* van. Ennek az az oka, hogy 1910-ben magas volt a faluban az egyéb, jelen esetben a *cigány* anyanyelvűek száma, és ezt fel is tüntetik e helység kapcsán már magában a népszámlálási eredményeket közlő kötetben is (A Magyar Sz. Kor. Orsz. Népsz... 1912, 224–232). Hasonló, de nem ennyire szembeötlő a *Deresken* egyéb anyanyelvűként jelzett 41 fő is, akik 1910-ben szintén a cigányok (36. táblázat, 20. ábra).

36. táblázat

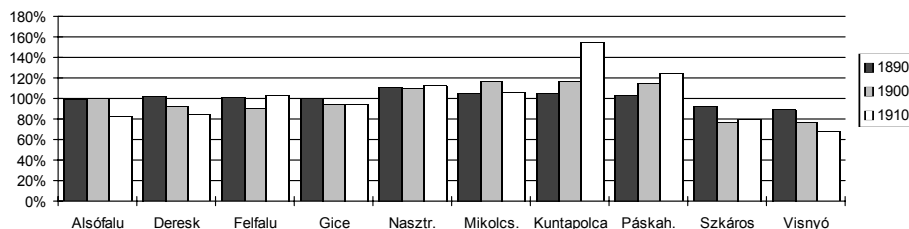
Az anyanyelvi megoszlás változása (1900–1910)								
Zmeny zloženia obyvateľstva na základe materinského jazyka (1900–1910)								
Die Veränderung des ethnischen Bildes der hervorgehobenen Siedlungen (1900–1910) (nach der Muttersprache)								
község	1900				1910			
	magyar	szlov.	egyéb	összes	magyar	szlov.	egyéb	összes
Alsófalú	350	4	–	354	283	4	–	287
Deresk	893	3	30	926	802	3	41	846
Felfalu	190	9	–	199	200	3	2	205
Gice	528	1	–	529	471	–	59	530
Nasztraj	225	–	–	225	229	–	–	229
Mikolcsány	214	–	–	214	186	9	–	195
Kuntapolca	534	81	14	629	676	138	17	831
Páskaháza	375	–	–	375	405	2	–	407
Szkáros	344	1	1	346	352	4	–	356
Visnyó	160	5	–	165	139	5	1	145

20. ábra. A magyar anyanyelvűek aránya (1900–1910). Podiel obyvateľov s maďarčinou ako materinským jazykom (1900–1910). Die Veränderung des Prozentteils der Ungarn (1900–1910) (nach der Muttersprache)

A települések létszámának alakulása 1880-tól 1910-ig igen változatos képet mutat. A tendencia folyóvölgyenként változik. A jó forgalmi helyzetű *Csetnek völgyének* két települése (*Kuntapolca*, *Páskaháza*) gyarapodott. A *Murány völgyében* fekvő falvak (*Gice*, *Gömörnánás*, *Mikolcsány*) létszáma stagnált. A *Turóc* két ágán fekvő települések közül három (*Alsófalva*, *Deresk*, *Szkáros*, *Visnyó*) népessége fogyott, *Felfalu* lakosság száma pedig stagnált (21. ábra).

21. ábra. A települések létszámának változása 1880-hoz (100%) képest. Zmeny počtu obcí v porovnaní s počtom v roku 1880 (1890–1910). Die Veränderung des Prozentteils der Einwohnerschaft (1890–1910) im Vergleich zu 1880 (nach der Muttersprache)

A századforduló nemzetiségi adatai egyértelműen azt mutatják, hogy statisztikai szempontból mind a tíz település etnikailag homogén, *azaz az utolsó négy népszámlálás nem tükrözi, igazolja a korábban külső (kutatói, lexikonszerkesztői) szempontból vegyesnek vagy szlávnak ítélt falvak nemzetiségi besorolását*. Bár az 1872-es szentpétervári konferencián meghatározott önkéntes nyelvi bevallás elvének²¹⁵ alapján 1880–1910 között elvégzett népszámlálásokból itt kiemelt községi nemzetiségi adatok a gömöri *nyelvhatár* e szakaszának a futását statisztikailag megfoghatóvá, *egyértelművé* tették, ez nem jelenti azt, hogy

215 A szentpétervári konferenciáról: Popély 1991, 11–20.

a települések akkori *ténylegesen* élő kulturális kevertségéről egzakt, mérhető adatok formájában képet kaptunk. A statisztikailag homogén nemzetiségűvé váló, de ennek ellenére feltételezhetően mégis többszínű, többkultúrájú települések megközelítésére a népszéíráásokban csupán egyetlen segítségünk van: az anyanyelv mellett a másik *beszélt nyelvet* mutató községi adatok. Az 1910-es népszámlálás alapján *Gicén* élt cigányok nagy többsége beszélt a magyar nyelvet is (86%). A *Kuntapolcára* beköltözött szlovákok is beszélték a magyart. Bár a közséigben a magyar anyanyelvűek aránya 80% volt, de a magyar nyelvet a település 94%-a beszélt.

37. táblázat

Az etnikai jelleg alakulása az 1240-es évektől 1910-ig Vývoj etnického charakteru od r. 1240 do r. 1910 Die Veränderung des ethnischen Charakters der hervorgehobenen Siedlungen von 1240 bis 1910						
település	XIII. század, letelepülés	XIV–XVI. század	XVII. század ²¹⁶	XVIII. század	XIX. század első fele	század- forduló
Alsófalu	szláv	vegyes	magyar	magyar	magyar	magyar
Deresk	magyar	vegyes	magyar	magyar	magyar	magyar
Felfalu	vegyes	vegyes	szláv	vegyes	szláv	magyar
Gice	magyar	magyar	magyar	magyar	magyar	magyar
Nasztraj	szláv	vegyes	vegyes	vegyes	vegyes	magyar
Mikolcsány	szláv	vegyes	szláv	vegyes	vegyes	magyar
Kuntapolca	szláv	magyar	magyar	magyar	magyar	magyar
Páskaháza	magyar	vegyes	magyar	magyar	magyar	magyar
Szkáros	magyar	vegyes	magyar	magyar	magyar	magyar
Visnyó	szláv	vegyes	vegyes	szláv	vegyes	magyar

A korszak etnikai jellegét összefoglaló táblázatnak (37. táblázat) kettős kicsen-
gése van:

1. A rubrikák azt mutatják, hogy addig az időpontig, amíg Magyarországon nem volt hivatalos anyanyelvi statisztikai adatfelvétel, nem lehet pontosan meghatározni egy-egy település etnikai hovatartozását, tehát ebből a szempontból egy óriási és minőségi ugrást jelentett a hazai népszámlálások megindulása.
2. Ám a pontos, mérhető számok megjelenésével az etnikai tudományok elvesztették az etnikai kevertség romantikus varázsát. A XVIII. században és a XIX. század első felében a nemzetiségi mérőszámok hiánya a lexikonok szerkesztőit és az összeírókat arra kényszerítették, hogy a bizonytalan, többnyelvű területeken a falvakat minden rendelkezésükre álló adat alapján – akár pluszmondatokkal – saját maguk minősítsék. Képet próbáltak adni az egy-egy helyséigben tapasztalt etnikai kevertség jellegéről, azaz hogy a kevert kultúra a lakosok származására, eredetére, a beköltözésre vagy csu-
pán az egyházakra, az oktatásra vezethető-e vissza. Az adott településen

216 A XIV–XVII. század minősítése a bizonytalan névelemzési adatok alapján történt.

ténylegesen két etnikum él, vagy csupán a külső körülmények miatt elcsúszott második nyelv kapcsán kialakult *kétnyelvűségről* van-e szó. Ennek a korabeli megközelítésnek az eredményeként az első megyei fejezetben bemutatott és a rurális térség esetében nagy vonalakban napjainkig stabilizálódott XVIII. századi etnikai határ mentén fekvő fenti tíz falu *kulturális alkattáról* tudunk meg információkat, amelyek egyben magának az etnikai határnak a jellegéről, természetéről adnak képet. Ennek következtében az egyszerű választóvonal hosszú évszázadokra visszatekintve is árnyalt, kulturálisan vegyes sávvá válik.

1920-tól 1948-ig

1919–1920-ban a települések történetében óriási fordulat zajlott le. A magyar–cseh hatalomváltással, a cseh megszállással, az új államhatár meghúzásával elszakadtak az addig összefüggő magyar területektől. A falvak magyar lakói egyrészt jogilag *nemzeti kisebbségi* sorba kerültek, másrészt a községek statisztikai magyar etnikai egyveretűsége fokozatosan megszűnt. Jórészt statisztikai okai vannak az első tíz csehszlovákiai év nemzetiségi változásának, ugyanis a csehszlovák népszámlálások a *nemzetiségre* és nem az anyanyelvre kérdeztek rá. Az anyanyelvi felvételezés általában nagyobb arányt mutat, mint a nemzetiségi. A nemzetiségi adatfelvétel viszont lehetőséget ad a *cigányság* kimutatására. A cigányságnak a tíz település közül az 1930-as csehszlovák népszámlálás adatai alapján komolyabb nemzetiségi szerkezetmódosító szerepe *Gicén, Kuntapolcán, Páskaházán és Szkároson* volt.²¹⁷ *Gicén* például 1930-ban az egyéb nemzetiségűek közül 84 volt cigány. Ám nem jelenti egyben azt is ez a nemzetiségi kiválás, hogy *nem* magyar anyanyelvűek voltak a faluban élő cigányok. A terepgyűjtés azt mutatja, hogy a szlovák nyelvű északi cigányság ezekben a községekben csupán a második világháborút követően jelent meg. A két világháború közötti korszakban még magyar anyanyelvű, a cigányt is *beszélő* cigány lakossága volt *Gicének*.²¹⁸ A csehszlovák nemzetiségi összeírásban a zsidóság külön rubrikában való felvételezése (itt az egyébben) 1930-ban *Mikolcsányon* (6 fő), *Gömörnánáson* (5 fő), *Szkároson* (9 fő), *Páskaházán* (8 fő) és *Kuntapolcán* (5 fő) módosította a magyarok arányát (38. táblázat).

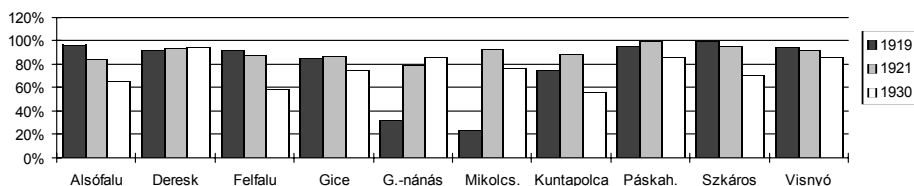
217 A népszámlálás a másik hat település kapcsán is jelzi, hogy az egyéb kategóriába soroltak nagy része cigány.

218 Gicei gyűjtés.

38. táblázat

A nemzetiségi megoszlás alakulása (1919–1930) Vývoj národnostného zloženia (1919–1930) Die Veränderung des ethnischen Bildes der hervorgehobenen Siedlungen (1919–1930)					
település	év	összesen	magyar	csehszlovák	egyéb
Alsófalva	1919	276	269	4	3
	1921	268	225	22	21
	1930	311	201	76	34
Deresk	1919	794	738	–	56
	1921	783	736	25	22
	1930	700	666	23	11
Felfalu	1919	176	162	8	6
	1921	184	161	13	10
	1930	234	138	84	12
Gice	1919	513	436	18	59
	1921	537	467	5	65
	1930	564	422	47	95
Gömörnánás	1919	226	74	149	2
	1921	228	181	44	3
	1930	219	188	24	7
Mikolcsány	1919	188	43	142	3
	1921	207	192	15	–
	1930	209	159	32	18
Kuntapolca	1919	757	568	99	90
	1921	731	651	68	12
	1930	718	405	213	100
Páskaháza	1919	375	360	–	15
	1921	404	403	1	–
	1930	392	337	13	42
Szkáros	1919	326	326	–	–
	1921	339	328	7	4
	1930	384	270	63	51
Visnyó	1919	117	111	–	6
	1921	110	101	7	2
	1930	132	113	19	–

22. ábra. A magyar nemzetiségűek aránya (1919–1930). Podiel obyvateľov maďarskej národnosti (1919–1930). Die Veränderung des Prozentteils der Ungarn (1919–1930) (nach der Nationalität)

A táblázat adatai két településen, *Mikolcsányon* és *Gömörnánáson* mutatnak 1919-ben érthetetlen nagy etnikai fordulatot, ami az 1921-es összeírásban már nem szerepel. A megyei részben is már megemlített problémának nincs valós háttere, azaz nem történt e falvakban semmi olyan esemény (ki-, ill. beköltö-

zés), amelyek ezt igazolnák. A községbeliek véleménye szerint nem is tudatos torzításról, hanem egyszerű elírásról lehet szó. A század harmadik évtizedének végére a népesség-összeírások adatai alapján – *Deresk* kivételével – a községek vegyes etnikumúvá váltak. A stagnáló lakosságszámok mellett a községekben megjelenő szlovákok létszáma ebben a korszakban még nem a vegyes házasságokra, hanem az addig magukat magyarnak valló szlovákok etnikai önazonosságának felerősödésére és csupán egy-egy szlovák család beköltözésére vezethető vissza. Az 1945-ös évet megelőzően nem voltak jellemzők egyik folyó völgyre sem a vegyes házasságok. A házassági kapcsolatok kialakításában a szlovákok északra, a magyarok délre irányultak.²¹⁹ A *Turóc* nyugati ágának négy falvában és a *Csetnek* völgyében fekvő *Kuntapolcán* az első vegyes házasságokat csupán 1945 után kötötték.²²⁰

Bár a települések homogén nemzetiségi képe a két világháború között felarabolódott, mind a tíz község az etnikai határ déli, magyar többségű peremén maradt.

Az 1938-as bécsi döntés alapján etnikai alapon húzott országhatár a községek életében fordulatot hozott. A tíz települést ugyanis visszacsatolták Magyarországhoz, sőt *Felfalu*, *Visnyó*, *Deresk*, *Mikolcsány*, *Gömörnánás* és *Kuntapolca* egyben államhatárközséggé is vált.

Rádióban hallgattuk, hol lesz a határ. Nekem mindegy, hogy a falut ketté is vágják, csak az én házam ide (Magyarországhoz – K. R.) kerüljön. Azután mondták, hogy Ochtinánál (Martonháza – K. R.) lesz a határ.²²¹

Ahogy a magyarokat 1920-ban, úgy a szlovákokat 1938-ban ezekben a községekben nem érte atrocitás. A magyar katonaság bevonulása (1938. november 11.) az új határállomásokra békében zajlott le; ugyancsak békében zajlottak a személycserék a falusi közigazgatásban is.²²² Bár Tilkovszky gazdasági szempontból egyértelműen negatívan látja a felvidéki magyarlakta sáv Magyarországhoz való visszacsatolását, az emlékezet e falvakban mást mutat (Tilkovszky 1964, 87–111). 1938 után lehetőség nyílt arra, hogy a *kuntapolcaiak* Őzdnak salakot szállítsanak, és megindult a falu és a déli magyar területek közötti a fakereskedés is. A *Turóc* nyugati ágának falvaiban szintén a fakereskedés lendült fel. Bár igen nehéz munkához (fakitermelés, salakhordás), de a térségben ebben az időszakban a cigányság is munkához jutott. Ezt az is elősegítette, hogy az 1938-as határ átjárható volt, azaz a kibővülő déli kereskedelmi kapcsok mellett megmaradtak az északi gazdasági szálak, és ez fellendülést hozott még a kemény háborús években is a falvaknak.²²³

219 Szkárosi gyűjtés.

220 Szkárosi és kuntapolcai gyűjtés.

221 Kuntapolcai gyűjtés.

222 Szkárosi és kuntapolcai gyűjtés.

223 Kuntapolcai, szkárosi, visnyói gyűjtés.

A bécsi döntés után azonnal népesség-összeírást tartottak a Felvidék visszacsatolt településein. A nemzetiségi viszonyokat az anyanyelv alapján térképezték fel, ám a magyar statisztikusok belátták, hogy az *anyanyelvi* felvételezés önmagában nem tükrözi pontosan a *nemzetiségi* megoszlást is. Ezért 1941-ben mind a nemzetiségre, mind az anyanyelvre rákérdeztek (39. táblázat).

39. táblázat

A nemzetiségi megoszlás alakulása (1938–1941) Vývoj etnického zloženia (1938–1941) Die Veränderung des ethnischen Bildes der hervorgehobenen Siedlungen (1938–1941)					
település	év	összesen	magyar	szlovák	egyéb
Alsófalu	1938	384	241	143	–
	1941 a. ²²⁴	356	214	142	–
	1941 n.	356	214	142	–
Deresk	1938	759	741	18	–
	1941 a.	734	718	15	1
	1941 n.	734	662	11	61
Felfalu	1938	257	127	130	–
	1941 a.	266	135	130	1
	1941 n.	266	130	131	5
Gíce	1938	592	578	11	3
	1941 a.	570	566	4	–
	1941 n.	570	570	–	–
Gömörnánás	1938	215	215	–	–
	1941 a.	205	205	–	–
	1941 n.	205	205	–	–
Mikolcsány	1938	193	192	–	1
	1941 a.	188	186	2	–
	1941 n.	188	188	–	–
Kuntapolca	1938	711	685	22	4
	1941 a.	667	650	7	10
	1941 n.	667	662	–	5
Páskaháza	1938	440	437	2	1
	1941 a.	421	416	3	1
	1941 n.	421	417	3	1
Szkáros	1938	367	294	72	1
	1941 a.	359	291	68	–
	1941 n.	359	294	65	–
Visnyő	1938	127	112	15	–
	1941 a.	121	105	16	–
	1941 n.	121	104	17	–

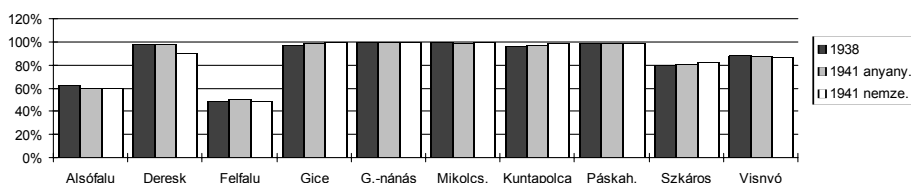
A számok azt mutatják, hogy 1930-hoz képest az új államhatár meghúzás után öt település: *Gíce*, *Gömörnánás*, *Mikolcsány*, *Kuntapolca*, *Páskaháza* etnikai képe az anyanyelv és a nemzetiség alapján is homogén magyarrá vált, *Szkáros*on pedig 10%-kal növekedett a magyarok aránya. Ez nem jelenti az itt élő szlovákok asszimilációját, elköltözését, hanem a saját nemzetiségtől, anyanyelvtől eltérő bevallással egyszerűen a *munkalehetőség* megtartása volt a célja a *Murány*- és a *Csetnek-völgy* e településein élő szlovákoknak.²²⁵ Ám a

224 a. – anyanyelv; n. – nemzetiség alapján.

225 Kuntapolcai gyűjtés.

valós etnikai arányokra a *beszélt nyelv* alapján mégis következtetni lehet. *Kuntapolca* és *Mikolcsány* az 1941-es nemzetiségi és anyanyelvi adatok alapján színmagyar község volt. Ennek ellenére az előbbi faluban 114 fő, az utóbbban 45 fő beszélte a szlovák nyelvet is (1941. évi népsz... 1990, 354). *Szkároson* a magyarok számának emelkedését az 1930-ban egyéb nemzetiségű cigányság (51 fő) magyarok közötti statisztikai felszívódása növelte, miközben a szlovákok száma változatlan maradt.

23. ábra. A magyarok arányának változása (1938–1941). Zmeny podielu obyvatelov maďarskej národnosti (1938–1941). Die Veränderung des Prozentteils der Ungarn (1938–1941)

Ettől eltérő jelenséggel találkozunk a *Turóc* nyugati ágának két községében. *Alsófalva* és *Felfalu* 1930-as magyar aránya sem az anyanyelv, sem a nemzetiség alapján nem nőtt, hanem visszaesett. Sőt! *Felfalu*²²⁶ már az 1938-as összeírás szerint is átesett a nyelvhatár északi oldalára. Ez az 1930-at követő szlovák beköltözésnek köszönhető (de még nem vegyes házasságok révén), akik a stagnáló magyarság száma mellett egyben a községek lakosságszámát is emelték, és változtatták ezzel ezeket a községeket 50-50%-os statisztikai értelemben is *néphatárfalvakká*, és vállalták a szlovákságukat a magyar népösszeírásokban is (23. ábra).

A *Turóc* keleti völgyében fekvő *Deresk* nemzetiségi és anyanyelvi adatai közötti eltérés (8%) a magyar anyanyelvűek közül kiváló cigányokra vezethető vissza.

A második világháborúban mind a megyének, mind ezeknek a településeknek az etnikai arculatát is megváltoztatta a zsidók elhurcolása. A tíz település zsidósága az 1941-es népszámláláson magyar anyanyelvűnek és nemzetiségűnek vallotta magát, de értette és használta a szlovák és általában a német nyelvet is (40. táblázat). 1944. június végén deportálták a falvak gazdasági életét irányító zsidó családokat. *Deresken*, *Páskaházán* és *Szkároson* kocsmárosként és szatócsként tevékenykedtek.²²⁷

226 Bár az 1930-as csehszlovák népszámlálás még magyar többséget jelölt, de éppen a fele-fele szlovák–magyar arány miatt bizonytalan volt az államhoz tartozása is. A határmegállapító bizottság csatlotta később Magyarországhoz.

227 Faggyas 1990, II. 162 és dereski, kuntapolcai gyűjtés.

40. táblázat

A zsidók száma (1941) Počet Židov (1941) Die Zahl der Juden in den hervorgehobenen Siedlungen (1941)		
1941 ²²⁸	összesen	a zsidóság száma ²²⁹
Gice	570	5
Kuntapolca	667	9
Mikolcsány	188	1
Páskaháza	421	7
Deresk	734	9
Szkáros	359	6

A második világháborút követő három évben ezeket a magyarlakta és vegyes etnikumú településeket is elértek a kollektív jogfosztottság következményei. A magyarok ezeket a községeket nem a lakosságcsere, hanem a Csehszágba irányuló deportálások keretében 1946–1947 fordulónak hónapjaiban hagyták kényszerűen el. A gömöri deportálások társadalmi szerkezetét elsősorban a földterületek nagysága határozta meg. *Kuntapolcán* húsz jómódú családot jelöltek ki deportálásra, de végül csupán öt főt telepítettek ki ebből a faluból.

Minél módosabb, minél vagyonosabb családokat akartak kitelepíteni. És ezeket ki is telepítették. Ivanics lelkész azt javasolta, hogy minden kitelepítésre kiszemelt családból egy személy feküdjön be a rozsnyói kórházba. És így maradtak, nem lettek kitelepítve, majd azután lefűjták az akciót.²³⁰

A tíz településről deportáltak száma a következő módon alakult (41. táblázat):

41. táblázat

A deportált magyarok ²³¹ Deportovaní Maďari Die Zahl und der Prozentteil der deportierten Ungarn		
település	száma	1941-hez viszonyítva ²³²
Alsófalu	18	8,4%
Deresk	142	19,8%
Felfalu	29	22,3%
Gice	—	—
Gömöránás	—	—
Mikolcsány	—	—
Kuntapolca	5	0,7%
Páskaháza	17	4%
Szkáros	49	16,7%
Visnyó	18	17,3%

228 A zsidó népesség... 1993, 146–153.

229 Az izraelita vallásúak és a zsidónak minősítettek együttes száma az 1941-es népszámlálás alapján.

230 Kuntapolcai gyűjtés.

231 A táblázat Vadkerty Katalin nyomán lett összeállítva. Vadkerty 1996, 138–147.

232 Az 1941-es magyarok számához (nemzetiség alapján) viszonyítva a deportált és reszlovakizált magyarok aránya.

Két településről, *Dereskről* és *Felfaluról* a magyarok ötödét deportálták, ami jelentősen módosította az etnikai arányokat. A vegyes településeken a reszlovakizáltak aránya azonban jelentősen felülmúlta a deportáltakét. A reszlovakizálás megítélése ezeken a vegyes településeken sokkal enyhébb, mint a színmagyar községekben (pl. *Deresken*).

A község olyan 30–40% reszlovakizált. Mindenkinek ez a magánügye, hogy reszlovakizált e vagy sem. Erőltetett asszimiláció nem volt. Volt, aki azért reszlovakizált, mert kicsi gyermeke volt, és megijedt, hogy kitelepítik, ha nem reszlovakizál.²³³

A reszlovakizáció folyamatának azonban van egy hosszú távú nemzetiségi statisztikai módosító szerepe: bár az elkövetkező évtizedek népszámlálásaiban sokan statisztikailag visszatértek a magyarságukhoz, ennek ellenére a reszlovakizáció azt eredményezte, hogy helyi vizsgálatok nélkül, csupán a hivatalos adatsorokra támaszkodva nem lehet a *tényleges* települési nemzetiségi arányokat megállapítani. Bár ez főként a városokra igaz, a következő táblázatban szereplő adatokat a *multietnikus* községekben is csupán pontosabb *etnikai becslésként* lehet felfogni, és nem mint a *tényleges* nemzetiségi viszonyokat tükröző számsorokat. Ezt támasztják alá az alább bemutatandó helyi vizsgálatok is.

1948-tól 1991-ig

Az utóbbi évtizedek nemzetiségi változásait több szálon kell elemezni, mert összetett folyamatok eredményeként alakultak ki a mai községi etnikai viszonyok (42. táblázat).

233 Kuntapolcai gyűjtés.

42. táblázat

A magyarok számának alakulása (1961–1991) (nemzetiség alapján) Zmena počtu maďarského obyvateľstva (na základe národnosti) (1961–1991) Die Veränderung der Zahl der Ungarn in den hervorgehobenen Siedlungen (1961–1991) (nach der Nationalität)					
település	év	1961	1970 ²³⁴	1980	1991
Alsófalú	összes	290	228	199	129
	magyar	158	154	114	92
Deresk	összes	723	620	581	466
	magyar	652	577	551	438
Felfalu	összes	248	205	174	153
	magyar	114	109	77	64
Gice	összes	594	626	704	745
	magyar	371	383	388	360
Gömörliget ²³⁵	összes	365	337	350	353
(Gömörnánás, Mikolcsány)	magyar	237	267	215	217
Kuntapolca	összes	688	639	629	668
	magyar	343	389	347	334
Páskaháza	összes	447	392	325	254
	magyar	306	338	255	176
Szkáros	összes	322	272	267	251
	magyar	205	149	155	102
Visnyó	összes	103	115	120	68
	magyar	84	85	92	54

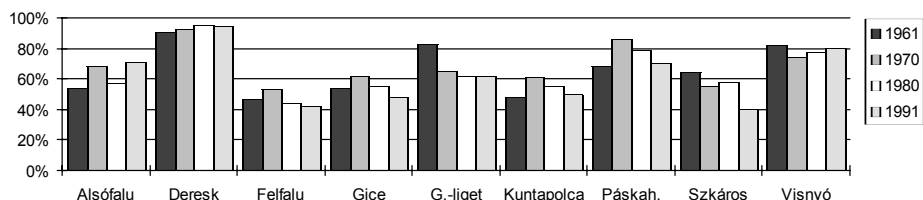
1. Az 1961-es magyarság arányait tükröző adatok még mindenképpen a reszlovakizáció eredményét mutatják (24. ábra) (Dávid 1974, 8). Bár 1945 után e tíz településen is elszaporodtak a vegyes házasságok, és ennek következtében szlovákok települtek a falvakba, az 1970-es összeírás hat településen (*Alsófalú*, *Deresk*, *Felfalu*, *Gice*, *Kuntapolca*, *Páskaháza*) mégis a magyarság erősödését mutatja. A magyar nemzetiség ismételt, fokozatos vállalását abban az attitűdben kell keresnünk, hogy egyre távolabbivá váltak a jogfosztottság évei, és bár óvatosan, de már elkezdtek a magyarok bízni a jogbiztonságukban.
2. *Visnyón* és *Szkáros*on minimális mértékben esett a magyarok száma (10%-on belül), tehát ezen helységek kapcsán stagnálásról beszélhetünk. *Gömörliget*en azonban 20%-os visszaesést mutatnak az adatok, ami a vegyes házasságok és a cigányság megjelenésével van kapcsolatban (lásd alább).
*Gömörliget*hez hasonlóan megsokasodtak a hatvanas években a vegyes házasságok *Szkáros*on és *Kuntapolcán* is, ami hozzájárult e falvak nemzetiségi struktúrájának átalakulásához és a vegyes házasságban élő magyarok identitásának gyengüléséhez. *Szkáros* etnikai összetételét a második világ-

234 Az 1961-es, 1970-es adatok: Dávid 1974, 99–107.

235 A két település még 1960-ban önálló volt (*Mikolcsány* és *Gömörnánás*), de az összehasonlíthatóság érdekében az adatokat összevontam.

háborút követően a faluba költözött, magukat szlováknak valló két ruszin család is színesítette.²³⁶

24. ábra. A magyarok arányának változása (1961–1991). Zmeny podielu obyvatelov maďarskej národnosti (1961–1991). Die Veränderung des Prozentteils der Ungarn (1961–1991)

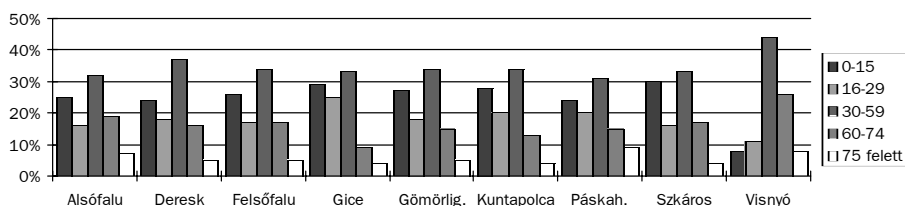
3. A vegyes házasságok hatvanas években való megjelenésének eredményeként egy új jelenséggel, az addig csak a városokat érintő folyamattal találkozunk a községekben is. Amíg a reszlovakizáció még az 1960-as népszámlálásban is kimutathatóan a magyarság *statisztikai* eltűnését eredményezte, addig a vegyes házasságokból származó utódok esetében már valós *kulturális* asszimilációval kell számolni. Tehát az 1980-as és az 1991-es községi nemzetiségi összeírásban az esetleg addig a valóstól tudatosan vállalt eltérő nemzetiségi bevallást az asszimiláció eredményeként fokozatosan felváltja a *tényleges* kulturális és nyelvi cserének a felvállalása. Egyoldalú és túl egyszerű lenne a vegyes házasságok elszaporodását (*Alsófalva, Felfalu, Gice, Gömörliget, Szkáros, Kuntapolca*) csupán az asszimilációs nyomás fokozódásával magyarázni, amivel inkább a települési hierarchia magasabb szintjein találkozunk. Sokkal nehezebb viszont egzakt módon a valós okokat megragadni. A nemzetiségi kérdéssel foglalkozó kutatók hosszú hallgatás után az 1980-as évek végén, az 1990-es évek elején már leírhatták a trianoni sokk etnikai szerkezeti módosító szerepét, amellyel főleg az urbanizációs övezetek nemzetiségi folyamatait igyekeztek értelmezni. Ez ugyan a rurális térségeket is megérintette, de a két világháború között az alapvető községi társadalmi szerkezetek – ellentétben a városiakkal (lásd a megyei részt és *Jósvát*) – nem változtak. A második világháborút követő események azonban alapjaiban rendítették meg a falusi térségeket is. A birtokstruktúra szétverése, a jogfosztottság állapota, az államhatárok kapcsán a most már tényleg végleges érzése, a több évtizedes, állandó közigazgatási változások, ide-oda csatolások nyomán kialakult pszichikai légkör kapcsán nyugodtan beszélhetünk párizsi sokkról is. Az új viszonyokhoz, érvényesülési lehetőségekhez való alkalmazkodások főként a vegyes etnikumú településeken élő

236 Szkárosi gyűjtés.

fiatal magyar generációk körében a hetvenes évektől új életstratégiákat eredményeztek, amelyek egyrészt a falvak elhagyására (szlovák nyelvű felsőfokú képzésben való részvétel), másrészt az etnikai, vallási különbségek tompítására vagy teljes negligálására készítette a magyar fiatalokat.

4. A szlovákiai és a gömöri magyarság elöregedéséről – a fiatalok elvándorlása miatt –, korösszetételének kedvezőtlen alakulásáról részletes elemzések készültek (25. ábra) (Éger 1993; Gyurgyík 1994b, 31–36, 64–66). Az 1991-es nemzetiségi határ mentén fekvő tíz település kormegoszlásából összeállított grafikon *Visnyón* egyértelmű elöregedést jelez. Sem gyerekek, sem fiatalok nincsenek jelen a faluban. Az is leolvasható az ábráról, hogy *Alsófalun*, *Deresken*, *Felsőfalun* és *Szkároson* éppen a szülőképes fiatalok arányát (16–29 év) a nyugdíjas korosztály aránya (60–74 év) meghaladja. Bár magas e községekben is a gyermekek száma, de ők még az előző korcsoport utódjai. Ezt az is igazolja, hogy *Szkáros* kivételével, ahol kiemelkedően sok a pár éves (0–4 év) gyermek, a 0–16 évesek csoportjában a 10–15 éves gyermekek száma többszörösen meghaladja az alsóbb korosztályokét. Azaz a legtöbben 16 éves koruk után, de 30 évesnél fiatalabban hagyják el a településeket, hiszen az ő jelen nem létüket jelzi a csecsemő korosztályok hiánya. Bár a települések mind a két nemzetiségének fiataljait egyformán érinti a hátrányos gazdasági helyzet, a magyarság szempontjából a községek elhagyása egyben azt is jelenti, hogy a magyar fiatalok a tercier funkciójú, főként északi szlovák városokba irányuló költözéssel vállalják a fokozatos asszimilációt is.

25. ábra. Kormegoszlás – 1991. Vekové zloženie (1991). Verteilung nach der Alter (1991)

Kuntapolca demográfiai szerkezete sem kedvező, de a gyermekek magas száma, a fiatal népesség 20%-ot elérő aránya stabilizálhatja a jövőben a falu lakosságát.

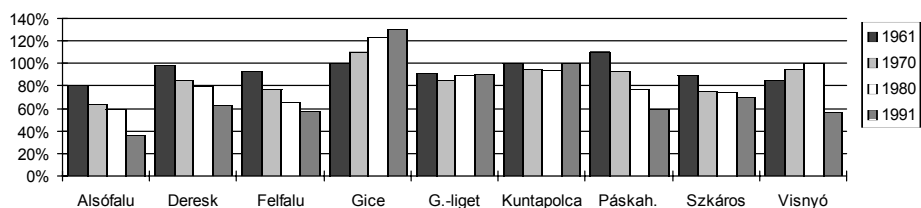
Csupán *Gice* az, amely biztató jövőnek néz elébe. Az ütemes növekedést (lásd alább) a nagy gyermekszámmal és a szülőképes korosztály magas arányával a nagy számban beköltözött cigány etnikum biztosítja. A már említett *Szkáros* és a *Murány-völgyi Páskaháza* népessége is csökkent az utóbbi harminc évben, a giceihez hasonló nagyarányú cigánybetelepedéssel a népességszökkenés tendenciája megállhat (lassú növekedés már be is követ-

kezett 1994–1996-ra, lásd 27. ábra), melynek a grafikonon jelzett magas gyermekszám az egyik letéteményese lehet.

5. A szlovák és a magyar fiatalok elvándorlásához és a lakosságszám csökkenéséhez a hagyományos kézművesipar felbomlása, az új ipartelepítés elmaradása mellett a természeti földrajzi helyzetből adódó, a még az első világháború előtt meglévő előny elvesztése is hozzájárult. A fejezet elején bemutatott kedvező folyóvölgyi forgalmi fekvést, melyet a települések az észak–dél irányú kereskedelmi szálaknak köszönhettek, megszűnt, ugyanis a hatvanas évektől a teher- és áruforgalom fokozatosan a kiépülő kelet–nyugati, többsávos autóutakra helyeződött át. A folyóvölgyi keskeny, esetenként csupán egy sávra szűkülő utak (pl. *Pelsőc, Páskaháza, Kuntapolca* útvonal) már nem bírták el a megnövekedett észak–déli teherforgalmat. Két fő közlekedési út megépítésével, feljavításával (keleten a 67-es út: *Rozsnyó–Dobsina*; nyugaton az 50-es főút *Rimaszombat–Besztercebánya*) az itt bemutatott községek a hetvenes években forgalmi zsákba, árnyékba kerültek (Šišák, 1977). A hazai társadalomföldrajzban különböző faktorok szerint kialakított falutípusok a *Turóc* két ágának falvai (*Alsófalú, Felsőfalú, Szkáros, Visnyó, Deresk*) mára a Beluszky–Sikos páros által felállított clusterrek alapján a legkedvezőtlenebb kategóriába süllyedtek.²³⁷ A *Turóc* nyugati völgyében fekvő *Szkáros* viszonylagos népességi stabilitását (lásd ehhez megszorításként a kormegoszlást) egyrészt egyházközponti szerepkörének, másrészt az utóbbi évtizedben betelepült cigányoknak köszönheti. Azt, hogy *Kuntapolca* népessége nem csökkent, hanem stagnált, a faluban lévő vasipari üzemnek köszönheti, amely ma is megélhetést biztosít a településen élő középkorúak és fiatalok számára.

Gice lakosságszámát a beköltöző cigányok gyarapították.

26. ábra. A települések létszámának változása 1941-hez (100%) képest. Zmeny počtu obcí v porovnaní s ich počtom v roku 1941 (1961–1991). Die Veränderung des Einwohnerzahl in den hervorgehobenen Siedlungen (1961–1991) im Vergleich zu 1941

237 Kedvezőtlen természeti adottságú hegy- és dombvidéki aprófalvak, egyoldalú agrárjelleggel; előrehaladott demográfiai erózió, a települési önállóság fokozatos megszűnése. – Beluszky–Sikos 1982, 60–62.

6. A kormegoszlásnál már említett cigányság jelentős és nem elhanyagolható alakítója a falvak népességének és nemzetiségi arculatának (26. ábra). A vidék népi összetételéhez a XVII. század óta hozzátartoznak a cigányok, akik a múlt században is végig még magyar nyelvűek voltak (Paládi-Kovács 1982). Az 1893-as első cigányösszeírás is úgy említi a gömöri Rozsnyói és Rimaszécsi járást, mint kiemelkedő cigány népességgel rendelkező területet (A Mo.-on végrehajtott... 1895). A cigány lakosság a híressé vált gömöri zenészbándákon kívül a megyében vályogvetésből, tapasztásból, alkalmi munkából élt (Paládi-Kovács 1988, 178; Faggyas 1993). A hagyományos gazdálkodás szétesése, átalakulása a cigányságot sem kerülte el. A második világháborút követően a termelőszövetkezetekben dolgoztak, a mai szlovák gazdaságszerkezeti átalakítás nyomán nagyrészt munkanélkülivé váltak (43. táblázat).

43. táblázat

A cigányság száma és aránya (1991) Absolútne a relatívne zastúpenie obyvateľov cigánskeho pôvodu (1991) Die Zahl und der Prozentteil der Zigeuner (1991)			
település	összesen	cigány	százalék
Alsófalva	129	19	15
Deresk	466	6	1,2
Felfalu	64	–	–
Gice	745	14	2
Gömöriliget	353	18	5,1
Kuntapolca	668	33	5
Páskaháza	254	23	9
Szkáros	251	48	19
Visnyó	68	–	–

Tapasztalataim alapján (lásd a részletes elemzést alább) a tíz helységben a táblázatban szereplő hivatalosnál jóval magasabb a cigányság aránya minden településen. A népszámlálási adatok azonban *Szkáros*on és *Alsófalun* így is jelentős (10% felett) cigány népességet tükröznek.

Bár a községek népesedéstörténetének 1920 utáni szakasza mérhető számokkal nyomon követhető, a településeken lezajlott nemzetiségi folyamatokat az adatok mégsem tükrözik pontosan. Az előző századok etnikai jellegének alakulása azt mutatja, hogy itt egy *bizonytalan* vegyes etnikumú települési sávról van szó, amelyben hol a szlovák, hol a magyar nemzetiségi karakter dominanciája nő. Ez az állandó *ingadozás* a már mért nemzetiségi adatok alapján a többszöri határváltozások és ezek következményeiként (mimikri, kitelepítések, reszlovakizáció) a XX. században is megmaradt. A statisztika szerint *Deresk* kivételével 1991-re minden falu vegyessé vált, ám hogy ez a keveredettség *valóban* fennáll-e, és hogy *kulturális*an mit jelent, azt csak a helyi vizsgálatok dönthetik el. És éppen e kettősség (statisztikai kulturális kép) feloldásának jó vizsgálati lehetőségei miatt választottam ki a nemzetiségi arányok alapján itt húzódó etnikai határ mentén fekvő egyes falvakat.

Napjaink valós (tapasztalt) nemzetiségi viszonyai

Az etnikai hovatartozás adatfelvétele rákérdezéssel 1994–1996 között történt. Az eredmények tehát a lakossági ítélezést, vélekedést tükrözik. A módszer árnyalt leírását a *Körösszakálon* végzett kutatások kapcsán már megírtam (Keményfi 1994a, 101–105). A felmérés egyrészt tehát hasonló az 1980-as hazai ún. társadalmi minősítés módszeréhez, amelynek az volt a lényege, hogy helyi ismeretekre támaszkodva a rurális térségek településeit jól ismerő személyek állapították meg az egy lakásban lakó személyek együttesének nemzetiségi hovatartozását.²³⁸ Az így kapott információkkal csupán kiegészítették az önként vállalt nemzetiségi és anyanyelvi adatokat. Ám ennek a felvételezési módszernek az a kérdése, hogy *mi alapján minősítenek* személyeket, családokat a településen velük együtt élő más személyek.

A tereptapasztalatok azt mutatják, hogy a magyarság és a szlovákság minősítésénél mind a tíz településen a legdominánsabb szerepet az *anyanyelv* játszotta, azaz az anyanyelve alapján soroltak be valakit valamelyik etnikumba.

A második ítélezési pont a *nemzetiségi* ismeret volt, amely a leszármazáson, a családi kapcsolatokon nyugodott. Ez azt jelenti, hogy az adott személy bár mindkét felmenője magyar, és a magyart tanulta anyanyelvként, de ő maga már inkább a szlovák nyelvet beszéli. Ilyen esetben már szlováknak, elveszőfélben, kutatói terminussal: a nyelvhasználati asszimiláció (Hoóz 1975, 28) útján lévőnek minősítettek valakit. Ugyanilyen megfontolások alapján azonban volt olyan is, akit fordítottnak, éppen a magyar felmenők miatt még magyarnak vettek fel (Hoóz 1975, 26–30).

A legnagyobb probléma a vegyes házasságokból származó utódok megítélésénél volt.²³⁹ Hoóz István a baranyai nemzetiségi vizsgálataiban árnyalt vegyes házassági kategóriákat (4 csoportot) állított fel az asszimiláció előrehaladási fokainak megfelelően, és ebbe a már előre megadott keretbe igyekezett a vegyes *családokat* besorolni (Hoóz 1975, 31). Ezzel a módszerrel ellentétben a tíz település vegyes házasságai kapcsán nem szabtam semmiféle külső, kutatói korlátot, irányított kategóriát a vegyes kapcsolatokból származó utódok nemzetiségi besorolásánál, mivel egyrészt szigorúan a közösségi vélekedésekre voltam kíváncsi, másrészt a baranyai vizsgálatokkal ellentétben a vegyes etnikumú családokat nem teljességükben, hanem *egyénekre* lebontva minősítettem.

A cigányság mint etnikum és a nemzetiségi törvény óta jogi értelemben is különálló nemzetiség meghatározásánál a *cigány az, akiket a nem cigány környezet – különböző ismérvek alapján – cigánynak tart* minősítési elvet alkal-

238 A módszer alkalmazhatóságát behatárolja a település nagysága. Az 1980-as összeírásban csupán a 3000 főnél kisebb helységekből találunk ilyen jellegű kiegészítő információkat. – 1990. évi népszám... 1991, 9.

239 A vegyes házasságok utódjai nemzetiségi megoszlásának kérdésköréről és a bevallási motivációkról: Mirnics 1994, 117–127. Részletes statisztikai elemzés a vegyes házasságokról vö.: Varga 1996, 82–94.

maztam (a módszer korlátairól, nehézségeiről a bevezető részben írtam). A „ki a cigány?” egzakt módon megválaszolhatatlan kérdésére és a cigány lakosok etnikai besorolására az antropológiai jelleget, a családi kapcsokat és a leszármazást adták meg kiindulási pontként. Ám ezeket a külső jegyeket nem mindenki tartja elegendőnek. A cigányság sokkal több, mint antropológiai jelleg:

A cigányság sajátos gondolat- és érzélemvilág. Irigylésre méltó összetartó erő. Ősi tudatalatti? Törzsi összetartozási fluidum.²⁴⁰

A fenti minősítési rendszer alapján a települések a következő nemzetiségi megoszlást mutatják (44. táblázat):²⁴¹

44. táblázat

A Turóc völgyeinek falvai – etnikai megoszlás (1991: nemzetiség; 1994–1996: minősítés alapján) Etnické zloženie obcí Turčianskej kotliny (1991: podľa národnosti; 1994–1996: podľa hodnotenia) Die ethnische Verteilung der Siedlungen im Flusstal Turóc (1991–1994/1996)							
település		összes	magyar	magy. aránya	szlovák	cigány	egyéb
Alsófalva	1991	129	92	71,3	16	19	2
	1994–96	138	78	56,5%	26	34	–
Deresk	1991	466	438	93,9	21	6	1
	1994–96	458	315	68,7%	5	138	–
Felfalu	1991	153	64	41,8%	89	–	–
	1994–96	160	56	35%	67	37	–
Szkáros	1991	251	102	40,6%	101	48	—
	1994–96	246	96	39%	84	66	—
Visnyó	1991	68	54	79,4%	14	—	—
	1994–96	71	54	76%	13	4	—

A települések hivatalos, azaz önként vállalt és a minősítéssel kapott etnikai megoszlása között lényeges eltérés csupán a cigányok számában van. *Felfalun* az 1991-es összeírás egyetlen cigányt sem jelez, a minősítés alapján azonban a település lakóinak több mint 20%-a cigány. Az is látható, hogy a cigányság kiválása mind a szlovákok, mind a magyarok számát csökkenti. A roma lakosság külön nemzetiségként való megjelenése azt eredményezi, hogy a község addigi szlovák többségű, kétnemzetiségű arculata klasszikus példájává válik a háromnemzetiségű településeknek, ugyanis a szlovákság dominanciája csupán *relatív* többséggé változik, és nem csupán a második, hanem a harmadik etnikum (a cigányság) aránya is meghaladja a 10%-ot.²⁴²

Szkáros esetében a minősítés eredménye jobban megközelíti az 1991-es népszámlálásban megadott nemzetiségi értékeket. Az 1991-ben is már csupán

240 Szkárosi gyűjtés. A református papnak a cigányság iránt érzett, tisztelettel áthalt definíciója.

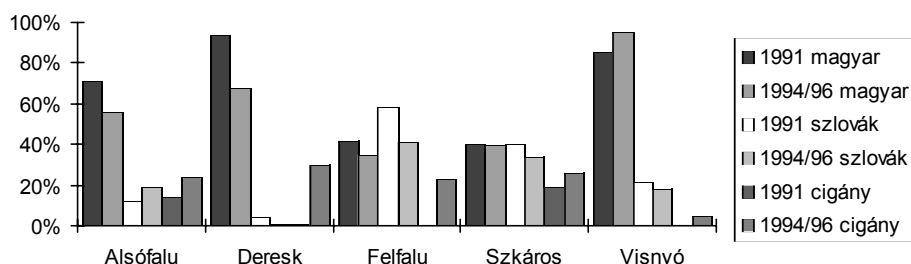
241 A nemzetiségileg minősített községi névsorok a Debreceni Egyetemen a GA-ban vannak.

242 Lásd Georg Brunner relatív nemzetiségi többségi definícióját: Brunner 1995, 12.

relatív többségben lévő magyarság tovább csökkent, ám a cigányok számának emelkedése a szlovákság számarányait is visszaszorította.

Alsófalu hivatalos és minősített felvétele között is különbség van. Etnikai szempontból a település az 1991-es adatok és a felvételezés alapján is *magyar-cigány* (mivel a második etnikum a cigány). Bár a népesség-összeírás *Deresket* egyveretű magyarként jelzi (94%), a tereptapasztalat azt mutatja, hogy etnikai szempontból egy magyar többségű és *Alsófaluhoz* hasonlóan *magyar-cigány* településről van szó (27. ábra).

27. ábra. Etnikai megoszlás (1991–1994/1996). Obce Turčianskej kotliny – etnické zloženie (1991–1994/1996). Ethnische Teilung der Siedlungen im Flusstal Turóc (1991–1994/1996)

A cigányság etnikai módosító szerepével kapcsolatban az *anyanyelv* kérdése is ki kell térni, ugyanis a csehszlovák és a szlovák összeírások nem közlik települési bontásban az anyanyelvi adatokat. A nyelvi megoszlás a nemzetiségi adatok alapján valamely etnikum irányába relatív többséggel bíró községek nemzetiségi arculatát tisztán *bipoláris*sá tenné, azaz a falvak etnikai megoszlását egyértelműen két nyelvre: a szlovák és a magyar köré rendezné. Mivel a minősítés alapján megjelenő cigányság az, amelyik etnikai szempontból felborítja a kétpólusú nemzetiségi szerkezetet, a kérdés az, hogy a gömöri cigány népesség milyen nyelven beszél, mit vall anyanyelvének. A terepen felvett interjúkból az derül ki, hogy a cigányság egyik faluban sem beszél a cigányt anyanyelveként. Ám a roma népesség jelen szerkezetét *anyanyelvi* szempontból ketté kell bontani. Az első világháborút megelőzően cigány, de többségében *magyar anyanyelvű* cigányok telepedtek le a falvakban. A tíz (ma kilenc) falu első cigány lakosai magyar anyanyelvűek voltak. A tendencia az első, de főként a második világháborút követő évtizedekben a *Murány* és a *Csetnek* völgyében megváltozott. Az 1960-as években a *Murány* völgyének dupla falvába (*Gömörliget: Mikolcsány, Gömörnánás*) és a *Csetnek* menti *Kuntapolcára* északról telepedtek be *szlovák* nyelvű cigányok, akik keveredtek a már korábban megtelepedett magyar nyelvű romákkal.

Eszerint tehát *kétirányú* az etnikai határ menti falvak cigányságának kapcsolattrendszere. A *Turóc* két ágának településeire endogám házasságokkal a déli területekről magyar anyanyelvű romák költöztek be. Ehhez hasonlóan a *Murány* völgyében fekvő *Gicére* és a *Csetnek* völgyében *Páskaházára* is magyar romák

költöztek be a déli magyar anyanyelvű településekről. Ennek következtében sajátos helyzet állt elő: a bemutatott falvak nem csupán a gömöri szlovák és a magyar nemzetiségű térségek között jelentenek választósvárat, *hanem ugyanilyen szerepet töltenek be a cigány etnikumon belül a magyar és a szlovák anyanyelvű romák között is!* A képletes roma nyelvhatár tehát a Turóc völgyében Visnyó felett, a Murány mentén Gice és Gömörliget között, a Csetnek völgyében pedig Páskaháza és a nyelv szempontjából vegyes (szlovák és magyar) nyelvű cigány Kuntapolca közös határán fut.

Ennek alapján a Turóc völgyi cigányság Alsófalu, Deresken és Visnyón teljesen magyar anyanyelvű, bár Felfalu és Szkáros roma lakóinak anyanyelvi megoszlása is egy-két beköltözött cigányt leszámítva ugyanezt a megoszlást takarja (45. táblázat):

45. táblázat

A Turóc völgyeinek falvai – a cigányság megoszlása minősítés alapján (1994–1996) Obce Turčianskej kotliny – členenie cigánskeho obyvateľstva na základe hodnotenia (1994–1996) Die Verteilung der Zigeuner der Siedlungen im Flusstal Turóc (1994–1996)			
1994–1996	cigánynak minősített összes lakos	anyanyelv szerint	
		magyar	szlovák
Alsófalu	34	34	–
Felfalu	37	36	1
Szkáros	66	64	2

A cigányság anyanyelvi szétválasztása következtében viszont kimutatható, hogy a Turóc völgyeinek mind az öt települése az anyanyelv szempontjából többségében (50% felett) magyar nyelvű, tehát a nyelv- (de nem nemzetiségi) határ egyértelműen e községek felett húzható meg.

A Murány völgyének falvaiban a hivatalos és a minősítéssel felvett nemzeti-ségi adatsorokban szintén a cigányság óriási etnikai arányokat módosító szerepével találkozunk (46. táblázat).

46. táblázat

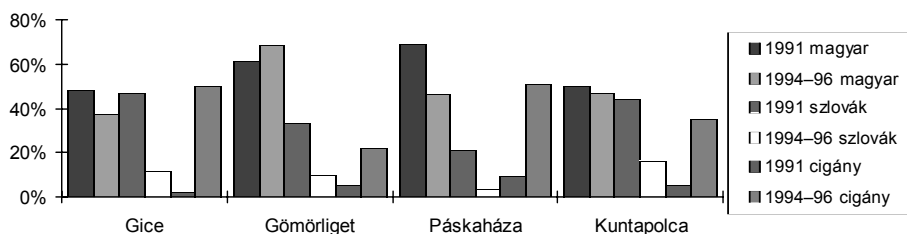
A Murány völgyének falvai – etnikai megoszlás (1991: nemzetiség; 1994–1996: minősítés alapján) Údolie Muráňa – etnické zloženie (1991: podľa národnosti; 1994–1996: podľa hodnotenia Die ethnische Verteilung der Siedlungen im Flusstal Murány (1991–1994/96)							
Települések		össz.	magyar	magy. aránya	szlovák	cigány	egyéb
Gice	1991	745	360	48,3%	353	14	18
	1994/1996	725	270	37,2%	90	365 (!)	–
Gömörliget	1991	353	217	61,4%	117	18	–
	1994/1996	329	223	67,7%	32	74	–

Gice kivételes helyzetét, a cigányság nagy számát már a korfa és a falu ütemes népességi növekedése is jelezte (bár 1991-hez képest 20 fő csökkenés van). A

cigányságnak köszönhetően a terepfelvétel a helység etnikai szerkezetében érdekes fordulatot hozott. A hivatalos népösszeírás alapján relatív magyar többséget mutató község a cigányok nagy száma miatt valójában *cigány többségű* (50,3%). Ám anyanyelvi szempontból más a helyzet. *Gíce* roma lakosai mind magyar anyanyelvűek, akiknek nagy része 1991-ben mégis szlováknak vallotta magát. Ezt a magatartást a faluban gazdasági megfontolásokkal magyarázzák. A *gícei* munka nélküli roma családok ezzel a statisztikai etnikai viselkedéssel a segély megszakítatlan folyósítását biztosítottabbnak vélik.

Gömörliget szlovák nyelvű cigány lakosai pedig a megye északi községeiből az 1960-as évek óta folyamatosan érkeznek az elöregedéssel, kihalással üressé váló házak olcsó megvásárlásával.²⁴³ Ez az egyetlen település, ahol a minősítés nem csökkentette, hanem *növelte* a magyarok arányát. A települést 1991 óta több szlovák család hagyta el, ami nem csupán a lakosságszámot, hanem a szlovákok etnikai arányát is visszaszorította.²⁴⁴ A hivatalos adatokkal megadott szlovákok számát a minősítéssel felvett cigánynak vélt személyek is módosítják, akik az összeírásokban nagyrészt az anyanyelvüknek megfelelően szlováknak vallották magukat. *Gömörliget* anyanyelvi megoszlása *magyar–szlovák*, de magyar nyelvű többséggel (28. ábra).

28. ábra. Etnikai megoszlás (1991–1994/1996). Obce údolia Muráňa – etnické zloženie (1991–1994/1996). Ethnische Teilung der Siedlungen im Flusstal Turóc und Csetnek (1991–1994/1996)

A *Csetnek* völgyében fekvő két település, *Páskaháza* és *Kuntapolca* hivatalos (önkéntes) és minősített etnikai megoszlása között is ellentét feszül (47. táblázat).

243 Gömörligeti gyűjtés.

244 Gömörligeti gyűjtés.

47. táblázat

A Csetnek völgyének falvai – etnikai megoszlás (1991: nemzetiség; 1994–1996: minősítés alapján) Obce údolia Štítnik – etnické zloženie (1991: podľa národnosti; 1994–1996: podľa hodnotenia) Die ethnische Verteilung der Siedlungen im Flusstal Csetnek (1991–1994/1996)							
		össz.	magyar	magy. aránya	szlovák	cigány	egyéb
Páskaháza	1991	254	176	69,2%	55	23	–
	1994–1996	263	121	46%	6	136	–
Kuntapolca	1991	668	334	50%	294	33	7
	1994–1996	682	324	47,5%	114	244	–

1991-ben még éppen abszolút magyar többséggel rendelkező *Kuntapolca* a roma lakosok etnikai minősítésével csupán a relatív nemzetiségi többséget mutató falvak közé került. A vegyes (szlovák, magyar) anyanyelvű, de nagyobb-részt szlovák nyelvű cigányság 1991-ben a nemzetiség bevallásánál döntő többségben szlováknak és nem romának vallotta magát. A magyarok száma is a minősítés során kiváló cigánysággal csökkent.

Csetnek másik településének, *Páskaházának* abszolút magyar többsége is megszűnt a cigányság külön etnikumként való felvételezésénél. Sőt, *Gicéhez* hasonlóan *cigány többségűvé* vált a község. Az anyanyelv szempontjából viszont homogén magyar a roma lakosság.

A táblázatok adataiból összeállított diagramokból az derül ki, hogy a tíz (ma kilenc) településen a statisztikai problémát tulajdonképpen nem a szlovákság, ill. a magyarság elkülönítése jelenti, hanem az 1960-as évektől a községekbe költöző cigány etnikum. A két történeti nemzetiség számarányait pontosan adnák vissza a népösszeírások, ha a roma etnikum megkülönböztethető, és saját maguk számára is vállalható, erős nemzeti azonosságtudattal rendelkezne. De mivel ez nincs így, a cigányság a magyar és a szlovák etnikum létszámában bújik meg, tehát egy statisztikai szempontból *rejtőzködő etnikumról*²⁴⁵ van szó.

Sajátos etnikai folyamat játszódott le a második világháborút követő évtizedekben. A fent felsorolt, a század első felében még magyar és magyar többségű vegyes nemzetiségű településeken fokozatos *nemzetiségi csere* zajlott le. Bár a magyarság visszaszorulását jelző statisztikai adatok mintha azt tükröznék, hogy nagy tömegben szlovákok jelentek meg ezekben a falvakban, nem erről van szó. Igaz, hogy vegyes házasságokkal valóban költöztek be szlovákok is a falvakba, de a cigányság nagyarányú megjelenéséről beszéltünk. És ez azt eredményezte, hogy a statisztikában abszolút vagy relatív magyar többségüként feltüntetett magyar–szlovák vegyes etnikumú falvakban: *Gice*, *Páskaháza*, *Kuntapolca* a minősítés után a második etnikum a számarányát tekintve nem a szlovák, hanem a cigány (sőt *Gicén* és *Páskaházán* a magyarok számát is meghaladja), *ténylegesen magyar–cigány* etnikai kevertségről beszélhetünk, ahol a szlovákság csak harmadik szerkezeti elemként van jelen.

245 Vécsey Károly igen találó kifejezése. – Vécsey 1995, 65.

A kis vásárlóerejű cigányság a lassan előregedő népességű falvak üresen maradt házait veszi meg, és ezzel etnikai szempontból fokról fokra megváltoztatják a községek tényleges nemzetiségi szerkezetét. Ám ez a folyamat az előbb bemutatott problémák miatt a hivatalos statisztikákból nem mutatható ki, hanem csak közvetlenül a terepen felvett adatokból.

A települések általános nyelvhasználatában az anyanyelvként továbbadott nyelv melletti második nyelv használatáról nem vettem fel adatokat, és hivatalosan sincsenek erről egzakt mérőszámaink. Csak utalni szeretnék arra, hogy a magyarok mind a tíz (ma kilenc) községben használják hétköznapi nyelvként a szlovákot is. A gyűjtés alapján az a tendencia figyelhető meg, hogy a két világháború között vagy azt megelőzően beköltözött szlovákok értik, és etnikumközi kapcsolatokban használják is a magyar nyelvet. Ám a napjainkban a tiszta magyar vagy vegyes községekbe beházasodással bekerülő szlovákok inkább csak értői a magyarnak, és nem használói. A cigányság az anyanyelvként továbbadott magyar vagy szlovák nyelv mellett másodikként jól vagy rosszul beszéli a cigányt is, és vegyes etnikumú faluban a harmadik fél nyelvét is. A térség, a települések *kétnyelvűségének* létrejöttét *utilitarisztikus* gyakorlati szempontok irányították.²⁴⁶ A lét kényszere, a folyóvölgyi együttélés, egymásrataltság már a XIX. században is a szlovák–magyar etnikumközi zónában általános kétnyelvűséget eredményezett. A XX. század határváltozásai, amelynek eredményeként a települések nemzetiségei hol kisebbségi (1920, 1945: a magyarok, 1938: a szlovákok), hol többségi helyzetűvé váltak, állandó társadalmi-gazdasági kihívások elé állították a települések lakóit. Az államigazgatásban való eligazodás, az iskola, az érvényesülés lehetősége erősítette mind a két nyelv elsajátítását. Ez a nyelvtanulási tendencia természetesen az államhatár stabilizálódása (1945) után – amint az a fentebbi sorokban olvasható – a szlovákok körében, a többségi etnikai helyzet megszilárdulásának következtében visszaesett.

Vallás és etnikum

A települések felekezeti hovatartozásának részletes elemzése túlmutatna ennek a munkának a célkitűzésén. A vallási viszonyok bemutatása ebben a fejezetben csupán arra tér ki (48. táblázat), hogy ezek *mennyiben változtatták vagy milyen lehetőséget kínáltak (kínálnak) az etnikai szerkezet módosulására.*

48. táblázat

A többségi felekezetek – 1990-es évek								
Väčšinové náboženstvá v r. 1990								
Die mehrheitlichen Konfessionen (in 1990-er Jahren) in den hervorgehobenen Siedlungen								
Alsófalva	Deresk	Felfalu	Gice	G.-liget ²⁴⁷	Kuntap.	Páskah.	Szkáros	Visnyó
reformát.	róm. kat	reformát.	reformát.	evang.–ref.	evang.	reformát.	reformát.	reformát.

246 Vö. Gyivicsán 1993, 236.

247 A mikolcsányi rész többségében evangélikus, a nánási rész többségében református.

A *Turóc* nyugati völgye településeinek felekezeti hovatartozása a *Szkároson* élő Szkárosi és a Farkas család református hitfelvételével van kapcsolatban. Bár *Visnyó* szláv és katolikus eredetű, de református vallásúvá vált. *Felfalu* is hasonló etnikai gyökerekkel rendelkező település, mégis e község is felveszi a református hitet. *Szkáros* a völgy magyar nyelvű kulturális központjaként (itt állt a református templom, magyar nyelvű *református* iskola mint egyetlen nevelési intézmény [Vende é. n., 105]) egyrészt a szlovák lakosság magyar nyelvismertének erősítésében, másrészt a folyóvölgy vallási (református) homogenizációjában nagy szerepet játszott. A völgy felekezeti összetartozását *Szkáros* a mai napig megmaradt központi helyzetével igyekszik tovább erősíteni. Az évi hat úrvacsorát csak *Szkároson* osztják ki, tehát ezekre az alkalmakra *Alsófaluból*, *Felfaluból* és *Visnyóról* át kell járni. Hasonló szerepet játszanak a református temetések és esküvők. Ilyen esetekben a négy falu mentális értelemben *eggyé* válik. Bármelyik településen történjenek ezek az események, mind a négy településről érkeznek résztvevők.²⁴⁸

A vegyes házasságok második világháborút követő *Turóc* völgyi elszaporodása nem magyarázható felekezeti okokkal, mivel az etnikai identitás és a vallás kapcsolatát bemutató, elemző munkák eredményeinek *ellentmondanak*. A vegyes házasságok ugyanis nem református magyarok és református vagy esetleg evangélikus szlovákok között kötöttek, hanem többségében északról érkezett *katolikus* szlovákok házasodtak be magyar református családokba. A vallásnak mint *etnikai kohéziós erőnek* (Bartha 1987a, 195) az erodációja figyelhető meg e településeken. A településekre betelepült cigányok is római katolikusok, de a református szertartás szerint keresztelik a gyermekeiket és temetik a hozzátartozóikat.²⁴⁹

Az anyanyelv szempontjából is vegyes etnikumú *Kuntapolcán* és *Gömörligeten* a szlovákok nagy része és a cigányok evangélikusok, a magyarok reformátusok és evangélikusok. Az etnikumok közötti felekezeti megegyezés a helyiek véleménye szerint nagy szerepet játszott a vegyes házasságok elszaporodásában.

Mikolcsány többségében evangélikus, Gömörnánás többségében református falu. A reformátusok mindig kemény magyarok. A mikolcsányi evangélikus vegyes házasságok az okai, hogy a közös község magyarsága visszaesett.²⁵⁰

A cigányok mindig alkalmazkodnak a helyi környezethez. Kuntapolca evangélikus község volt, a magyarok is azok. Ekkor még a cigányok is evangélikusok voltak, most azonban a cigányok vallás nélküliek.²⁵¹

248 Alsófalusi gyűjtés.

249 Szkárosi gyűjtés.

250 Gömörligeti gyűjtés a gömörnánási falurészben.

251 Kuntapolcai gyűjtés.

Az anyanyelvileg színmagyar *Deresk*, *Gice*, *Páskaháza* etnikai és felekezeti összetételét nem a vegyes házasságokban, hanem a cigányság hovatartozásában kell keresni, ugyanis – mint a fenti kuntapolcai idézetben olvasható – a cigányság azt a vallást követi, amelyik őt körülveszi. A református *Páskaházán* és *Gicén* reformátusok (bár *Gicén* a legújabb cigány betelepülők római katolikusok), *Deresken* pedig római katolikusok. *Gicén* és *Páskaházán* a magyar anyanyelv ellenére a cigányok jórészt szlováknak, a római katolikus *Deresken* pedig magyarnak vallják magukat. Az etnikai identitás és a felekezeti hovatartozás összefüggése nehezen fogható meg. Több szálon (pl. néprajz, szociológia, közigazgatás),²⁵² több irányból igyekszik a szakirodalom ezt a kérdést megragadni. Az írárok a jól körülhatárolható, történelmi nemzetiségek identitása és felekezeti hovatartozása közötti összefüggést elemzik. Ám annak a kérdése, hogy a cigányság (mint csupán jogi értelmű nemzeti kisebbség) nemzetiségi statisztikai magatartása milyen kapcsolatban van (ha van) az éppen aktuális felekezeti hovatartozásával, még nyitott.

Napjaink községi etnikai térszerkezeteinek kialakulása

A települési etnikai térszerkezetek a minősítéssel felvett nemzetiségi megoszlások alapján készültek. Mivel a települések nemzetiségi térszerkezeteiről a korábbi időkben nem készült felmérés, a jelen etnikai térstruktúrák kialakulásának folyamatát csak a helységek emlékezete alapján lehet nyomon követni. Az emlékek alapján két nagy nemzetiségi térszerkezeti típusba sorolható a kilenc község (25., 26., 27., 28. térkép):

I. Szegregált etnikai települési szerkezet:

a) ma is élő szegregáció:

cigány $\Rightarrow \Leftarrow$ (szlovák–magyar): *Gice*, *Deresk*, *Páskaháza*

b) felbomlott szegregáció:

cigány $\Rightarrow \Leftarrow$ (szlovák–magyar): *Gömörliget*, *Kuntapolca*

szlovák $\Rightarrow \Leftarrow$ magyar: *Szkáros*

II. Vegyes etnikai települési szerkezet: *Alsófalu*, *Felfalu*, *Visnyó*.

252 Néprajzi: Bartha 1987b, 238–247; szociológiai: Szretykó 1992, 116–130; közigazgatási: egyház-közigazgatási oldalról a magyar reformátusok 1920 utáni etnikai identitásának gyengülése, és ennek következtében a vegyes házasságok elszaporodása a gömöri református kerület állandó közigazgatási átszervezésével is kapcsolatba hozható. Az első világháború után a gömöri reformátusok a losonci, majd a második világháborút követően a rimaszombati kerülethez tartoztak. Ám 1975-ben egy újabb átszervezéssel Komárom lett a szlovákiai reformátusok kerületi központja. A gömöri római katolikusok azonban 1776, a rosznyói püspökség megalakítása óta ugyanazon egyházkerületi és esperesi határok között élnek. – Csorba 1993, 121. Bár a közigazgatási átszervezések hatása a mindennapi életben nehezen követhető nyomon, a legidősebb magyar reformátusok négy váltást éltek át, és nem is látják át pontosan a váltásokat és ezek értelmét.

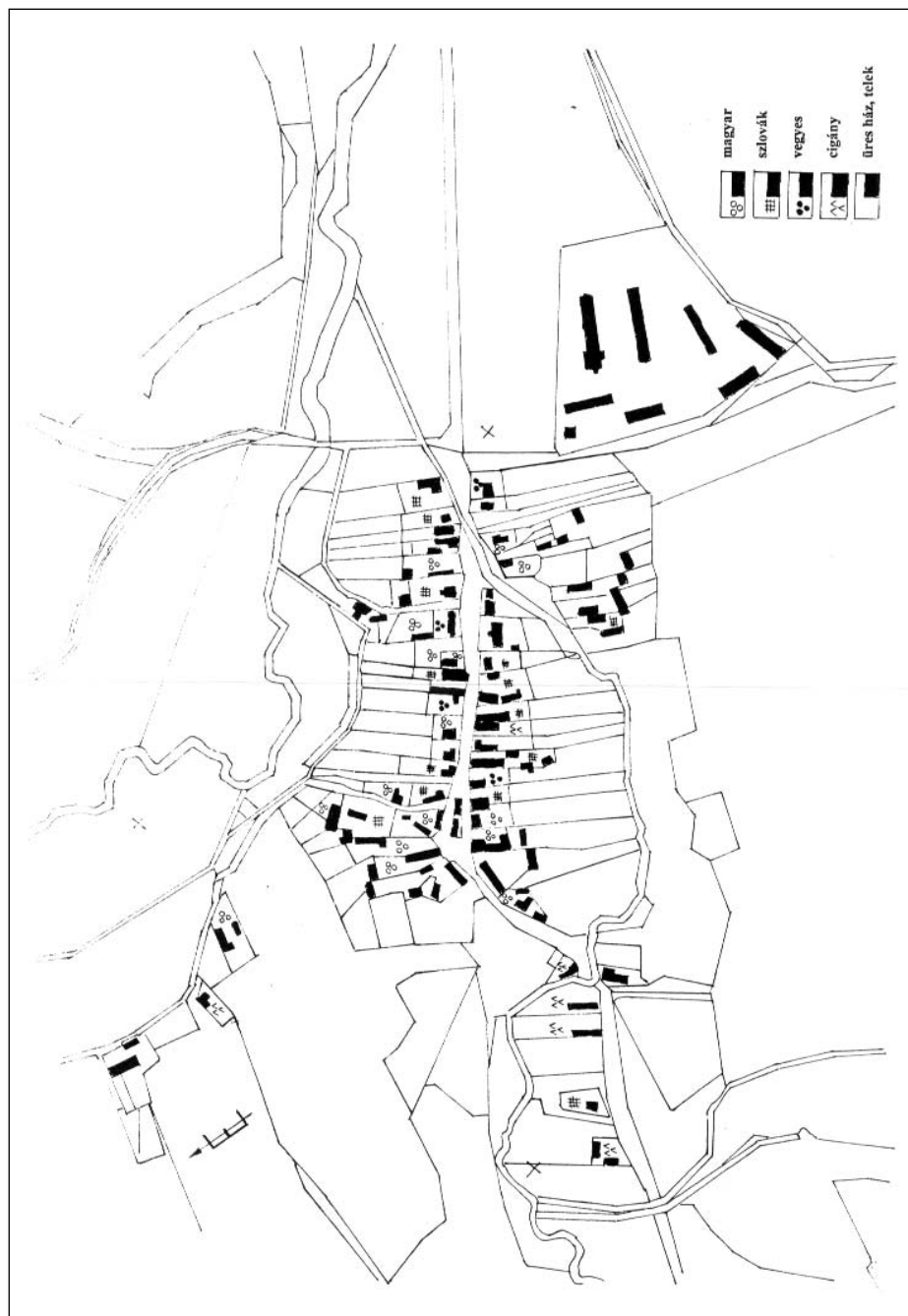
A szegregált etnikai szerkezetű falvak első csoportjában (lásd *Gice* etnikai térképét, mint ezeknek a községeknek a bemutatóját) a cigányság települési elkülönülése figyelhető meg. Az első cigánycsaládokat a községek rossz minőségű, akkor még külterületi részeire telepítették le, és így kialakultak e falvak ősi cigány részei, ahol ma is főként a régebben, az első előtt és a két világháború között érkezett cigánycsaládok laknak (lásd *Gice* keleti felén). Az 1960-as, 1970-es években érkezett újabb cigány betelepülők egyrészt beházasodással a telepeket erősítették tovább, másrészt viszont az előregedés miatt fokozatosan üressé vált házakba való betelepüléssel már a falvak belső, központi részeibe is beköltöztek. Az újabban érkező cigánysághoz hasonlóan a második világháború után beköltöző szlovák családok sem különülnek területileg el a magyaroktól. A cigányság *endogámiájával* ellentétben elszaporodó vegyes, szlovák–magyar házasságok (*Páskaházán* és *Deresken* csak egy-két vegyes házasság van) *Gicén* szintén oldják a község nemzetiségi térszerkezeti képét.

Kuntapolcán és *Gömörligeten* azonban az első kategóriában említett egykori cigánytelepek felbomlottak (lásd e csoportra *Kuntapolca* térképét). Ezt az emlékezet azzal magyarázza, hogy a két világháború közötti *magyar* anyanyelvű cigányokkal ellentétben a termelőszövetkezetek szervezésének idejében nagy tömegű, de *szlovák* anyanyelvű cigányok telepedtek be e falvakba, akik nem a magyar, elkülönült cigány részekbe költöztek be (tehát ekkor még anyanyelvi endogámia volt), hanem állami segítyeken vásárolt üres, központi helyen fekvő portákra vagy épített házakba. Ám ez a nyelvi különállás a későbbi házasságokkal mindkét településen nagyon gyorsan elmosódott, ami a fiatalabb romáknak a telepekről a falvak központjai felé való beljebb költözését eredményezte.²⁵³ Hasonló, azaz akár egykori, területi nemzetiségi különélés azonban a magyarokat és a szlovákokat soha nem jellemezte.

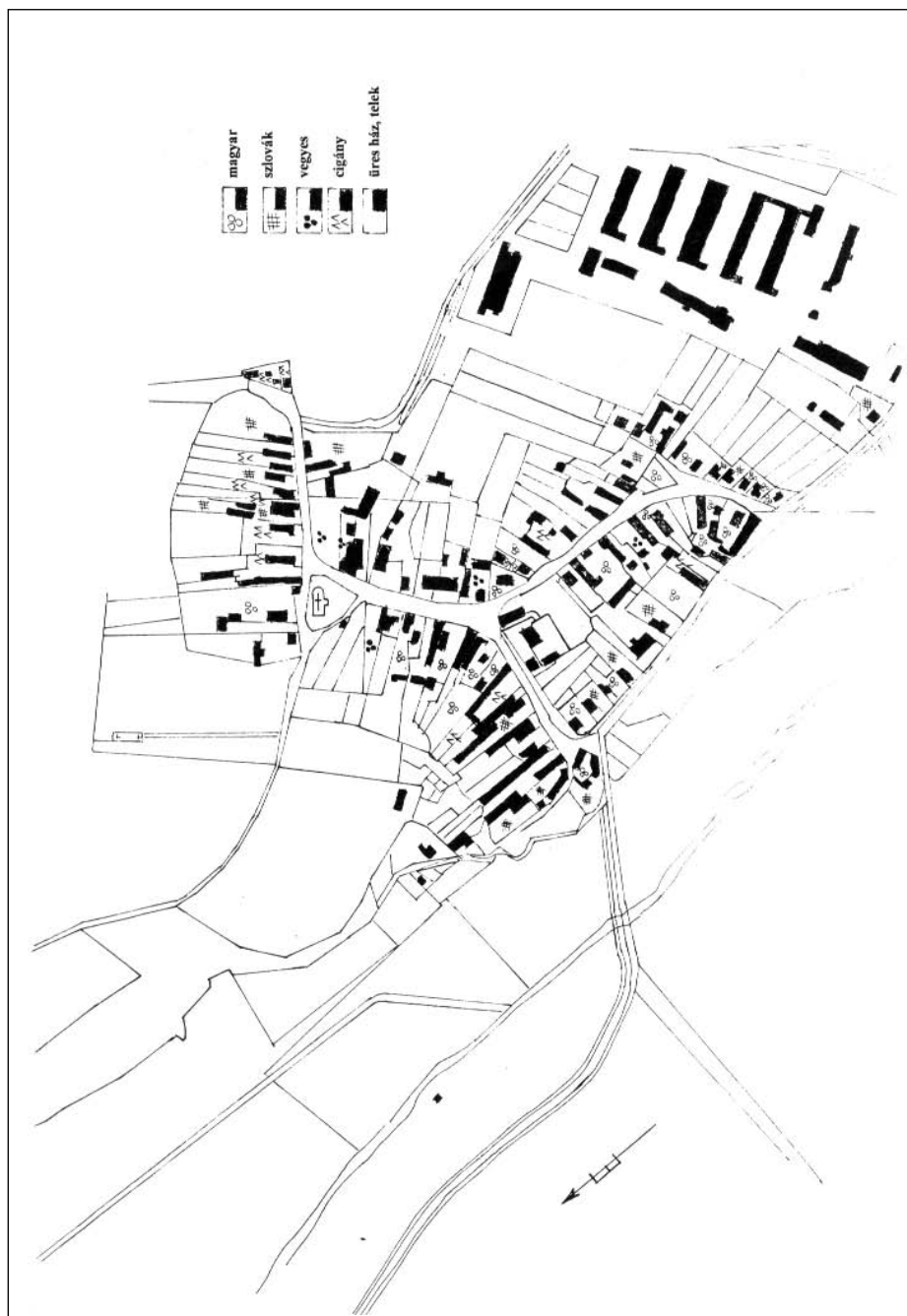
Szkároson a történelmi emlékezet azonban nem a cigányság valamikori elkülönülésére, hanem valaha létezett *szlovák–magyar* területi szegregációra emlékszik. A két világháború közötti években beköltöző első szlovák családok a földbirtokos Dabsy Béla belterületi telkein telepedtek le, ugyanis a hatóságok kötelezték Dabsyt, hogy a letelepedő szlovákok számára a saját területeiből telkeket adjon át. A helyi emlékezet szerint ez a nemzetiségi kép 1925 körül stabilizálódott. A második világháborút követő évekig tehát elkülönült a magyar és a szlovák települési rész. Az 1960-as években a termelőszövetkezetek szervezésével a faluba érkező, de *nem elkülönülve (!)* letelepedő cigányok és a vegyes házasságokkal, különálló családokkal beköltöző szlovákok azonban ezt a térszerkezetet mára felbomlasztották.

Bár a fenti községek is mind vegyesek, mégis külön vegyes etnikumú térszerkezeti csoportba kell *Alsófalut*, *Felfalut* (lásd térkép) és *Visnyót* sorolni. Ezzel az elkülönítéssel a falvak nemzetiségi térszerkezetének történetére szeretnék csupán utalni abból a szempontból, hogy ezeket a helységeket sohasem jellemezte sem szlovák–magyar, sem cigány szegregáció.

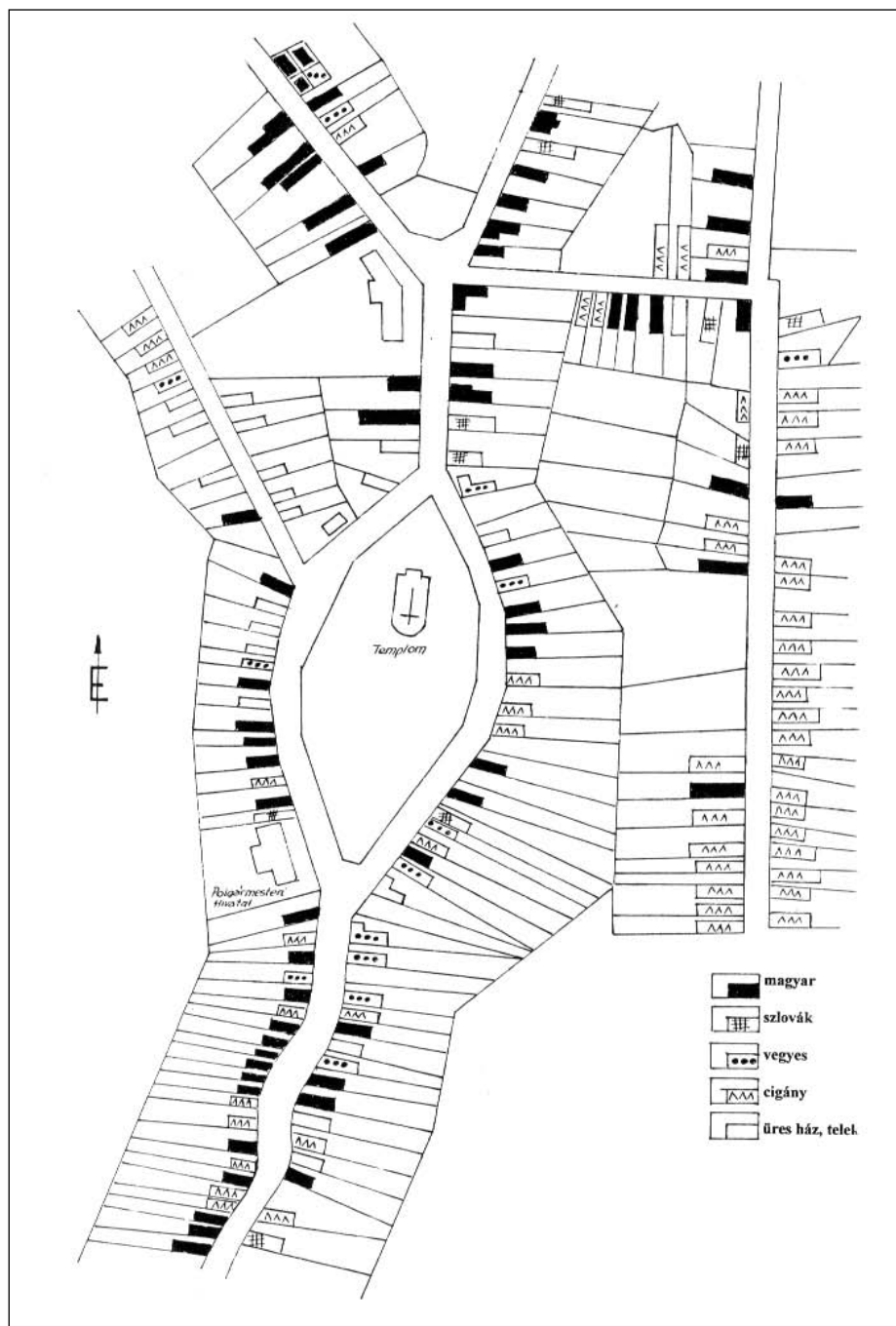
25. térkép. Felfalu – etnikai térkép (1994–1996). Chvalová – etnická mapa (1994–1996). Ethnische Karte der Siedlung Felfalu (1994–1996)

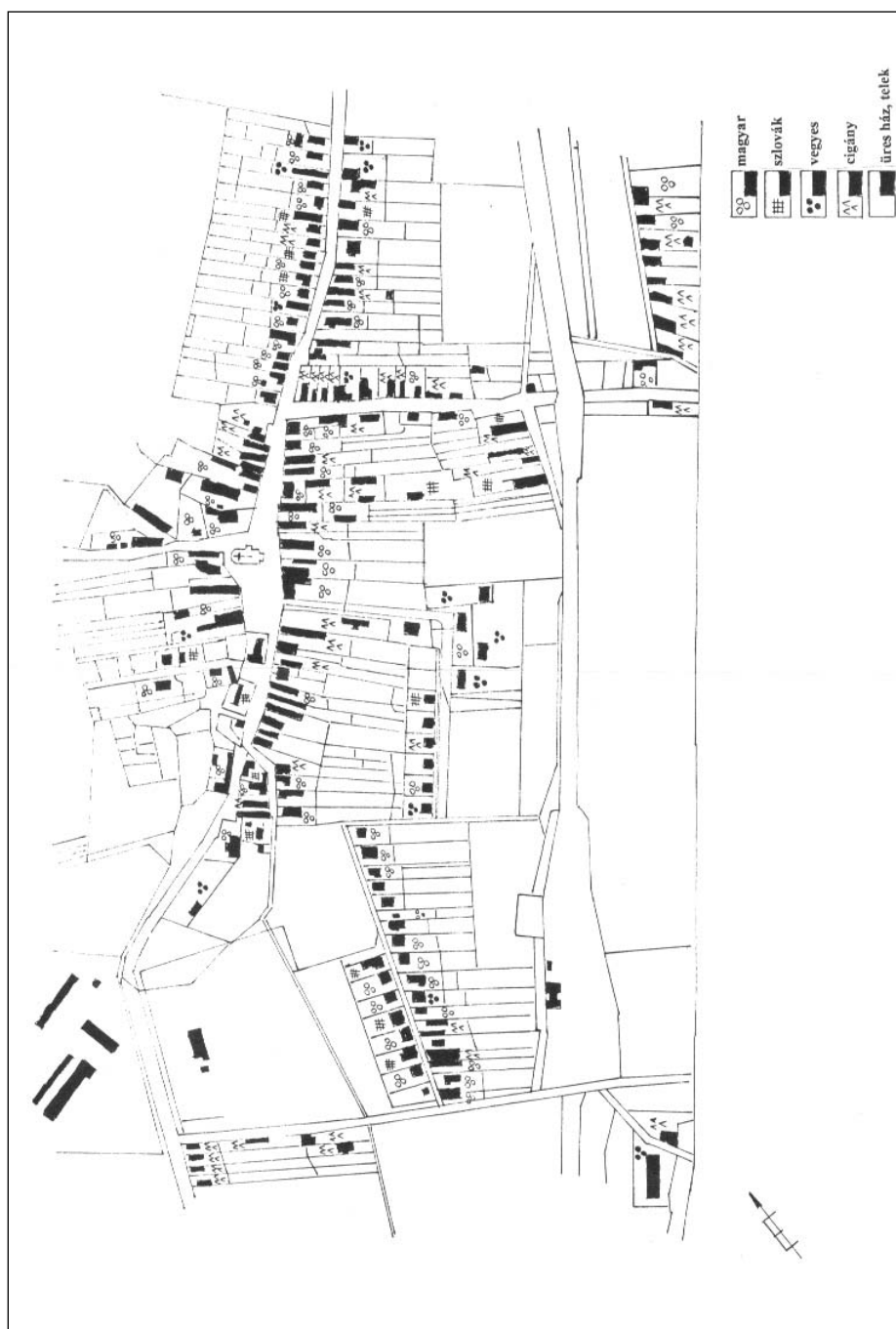
26. térkép. Szkáros – etnikai térkép (1994–1996). Skerešovo – etnická mapa (1994–1996). Ethnische Karte der Siedlung Szkáros (1994–1996)

27. térkép. Gice – etnikai térkép (1994–1996). Hucín – etnická mapa (1994–1996). Ethnische Karte der Siedlung Gice (1994–1996)

28. térkép. Kuntapolca – etnikai térkép (1994–1996). Kunová Teplica – etnická mapa (1994–1996). Ethnische Karte der Siedlung Kuntapolca (1994–1996)

VIII. Jolsva

Problémafelvetés

Bár a dolgozat célkitűzéseiben megfogalmazottak nem tartalmazzák, hogy *városi* térségek etnikai változásairól szó esik, mégsem lehet *Jolsva* XX. századi etnikai folyamatait említés nélkül hagyni, ezért röviden egy külön fejezetben is foglalkozni kell az alábbi (sajátos) nemzetiségi statisztikai adatokkal, valamint a magyarok arányának változásával (49., 50. táblázat):

49. táblázat

Jolsva népességszámának és etnikai jellegének alakulása (1910–1921) Zmeny počtu obyvateľov a etnického charateru Jelšavy (1910–1921) Die Veränderung der Einwohnerzahl und der ethnischen Verteilung der Siedlung Jolsva (1910–1921)												
	1910 (anyanyelv)				1919 (nemzetiség)				1921 (nemzetiség)			
	össz.	magy.	szlov.	egyéb	össz.	magy.	szlov.	egyéb	össz.	magy.	szlov.	egyéb
Jolsva	2846	2289	449	108	2514	804	1526	184	2822	501	1872	449
m. a. ²⁵⁴	80.4%				31.9%				17.7%			

50. táblázat

Jolsva népességszámának és etnikai jellegének alakulása (1930–1941)												
Zmeny počtu obyvateľov a etnického charateru Jelšavy (1930–1941)												
Die Veränderung der Einwohnerzahl und der ethnischen Verteilung der Siedlung Jolsva (1930–1941)												
	1930 (nemzetiség)				1938 (anyanyelv)				1941 (nemzetiség)			
	össz.	magy.	szlov.	egyéb	össz.	magy.	szlov.	egyéb	össz.	magy.	szlov.	egyéb
Jolsva	3493	255	2781	457	2566	2192	343	31	2672	2488	146	38
m. a.	7.3% (!)				85.4% (!)				93.1%			

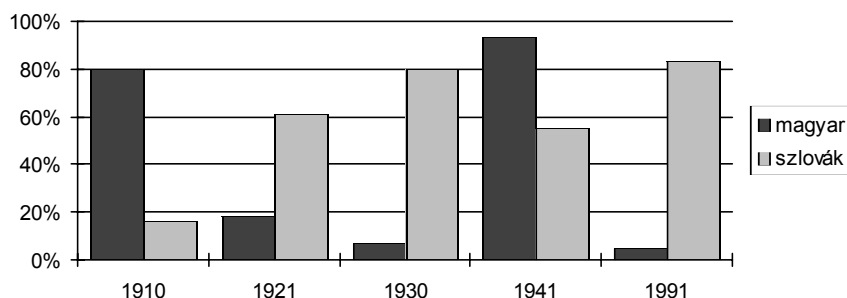
Az adatok azt mutatják, hogy a város az országhatárok módosulásának megfelelően teljes fordulattal változtatta a statisztikai adatokkal megadható nemzeti-iségi identitását (29. ábra). Az 1910-es még magyarországi erős magyar *Jolsva* a csehszlovák megszállással párhuzamosan (1919–1921) a nemzetiségi statisztikában már szlovák többséget mutatott.²⁵⁵ Majd az 1930-ban minimumát elérő magyarság a település ismételt Magyarországhoz csatolása (1938) után újra óriási többséget ért el, és az 1941-es népszámlálásban *Jolsva* ismét szín-magyarrá (90% felett) vált. A második világháborút lezáró béketárgyalások visszaállítják az 1920-as államhatárokat, melynek következtében a várost

254 m. a.: magyarok aránya.

255 Az 1919–1921-es óriási arányú nemzetiségi változásánál meg kell említeni az esetleges tudatos statisztikai torzításokat is. *Jolsva* magyar lakossága 1921-ben a számlálóbiztosok sorozatos szabálysértései, visszaélései miatt a népszámlálás megismétlését követelték. A tiltakozást aláírók száma furcsa módon magasabb volt, mint a népszámlálásban magukat magyarnak vallók száma. – Popély 1991, 57.

megint a csehszlovák állam területéhez csatolták. Ez olyan etnikai folyamatot indított meg, melynek eredményeként *Jolsva* lakossága 1980-ra (az előző évtizedek nemzetiségi adatai hiányoznak) szinte egyöntetűen szlováknak vallotta magát (55. táblázat).

29. ábra. Jolsva etnikai képének változása (1910–1991). Zmeny etnického obrazu Jelšavy (1910–1991). Die Veränderung des ethnischen Bildes der Siedlung Jolsva (1910–1991)

Elemzés

A huszadik századi identitásváltásoknak egyrészt mély *betelepüléstörténeti* gyökerei lehetnek. *Jolsva* népessége a XIII. században az itt található vár kiszolgálására letelepedett *szláv*ságból alakult ki, majd *német* bányász betelepülő vendégekkel bővült a lakosságszám. A helység tehát már a korai időkben mentesült az úrbéri viszonyoktól, és különleges jogi státust élvezett. *Jolsva* a kiváltságlevelét a XIV. században kapta meg. A bányatelepek azonban a földesúri uradalom részeit képezték. A birtokosok nagy erővel igyekeztek a város gazdasági erejét minél jobban fokozni. 1556-ban a török betörése miatt a település őslakói (szlávok) elpusztulnak, de megmarad a *szláv*ság dominanciája az ezt követő, *de már vegyes* (magyarokat is magában foglaló) nemzetiségű újratelepüléskor is. A németek a bányák törökkori pusztulása miatt a XVI. század elején elhagyták a várost. A *Jolsván* még megmaradt egy-két német család fokozatosan beolvadt a szláv ságba. A XVII. század végén, XVIII. század elején a lakosságot a töröktől érintetlen murányi uradalom *szláv* lakosságából pótolják. *Magyar* név még 1715–1720-ban is szinte alig található (Ila szerint: 5 név; Acsády szerint: 18 név). A további források szerint ez az etnikai jelleg a beköltöző *szláv* kovácsok, takácsok, vargák és más iparúzők beköltözésének köszönhetően megmaradt a XVIII. század folyamán.²⁵⁶ A jolsvai németiség pedig fokozatosan elvesztette a nyelvét, mert az úrbéri névsorok alapján ugyan éltek még németek a városban,

256 A külön jegyzettel nem jelzett történeti részek: Ila 1944, 456–469.

ám nincs arra utaló adat, hogy németül is beszéltek volna (51. táblázat) (Ila 1969, I. 458).

51. táblázat

Jolsva etnikai jellegének alakulása (1749–1806)						
Vývoj etnického charakteru Jelšavy (1749–1806)						
Die Veränderung des ethnischen Charakters der Siedlung Jolsva (1749–1806)						
forrás:	Bél M. (1749)	Lex. loc. (1773)	úrb. össz. (1773)	Korabinszky (1786)	Vályi A. (1796–99)	Bartholom. (1806)
Jolsva	szláv	szláv	szlovákul	–	–	szláv eredet

A XIX. században lassan a szlovák népesség dominanciája mellett magyar be-költözésekkel *kevert* népesség alakult ki. *Jolsva* a XIX. században fekvésének köszönhetően tipikus (többsz nyelvű) kereskedővárossá vált (Fényes 1847, II. 254–256). Bartholomaeides a város eredeti foglalkozása, a bányászat mellett a lakosok legfontosabb tevékenységeként a *kereskedelmet* emeli ki (Bartholomaeides 1805–1808, 588).²⁵⁷ Fényes Elek szerint a település a század első felében és közepén is még szlovák dominanciájú, de az 1873-as helységnév-tárban a város már *vegyesként* szerepel (Fényes 1837, III. 144; 1851, II. 158. – A Magyar Kor. Orsz. Helys. 1873, 551) (52. táblázat).

52. táblázat

Jolsva etnikai jellegének alakulása (1837–1873)			
Vývoj etnického charakteru Jelšavy (1837–1873)			
Die Veränderung des ethnischen Charakters der Siedlung Jolsva (1837–1873)			
forrás:	Fényes E. (1837)	Fényes E. (1851)	Helységnévtár (1873)
Jolsva	tót	tót	tót-magyar

A helység kereskedelmi jellegének fokozatos erősödését jelzi a *zsidóság* megjelenése (1872)²⁵⁸ és számarányának fokozatos emelkedése (1880: 3,5%, 1910: 7,4%). A XIX. század második felében meginduló zsidó etnikai asszimiláció – hasonlóan a többi városhoz – *Jolsva* magyarságának a számát emelte.²⁵⁹ Ám a jolsvai magyarság arányának növekedésében (azonos teljes lakosságszám mellett) a döntő a szlovákok létszámának folyamatos csökkenése volt, akik *magyar* nemzetiségüként jelentek meg, és így 1890-re magyar többségűvé vált a település (53. és 54. táblázat).²⁶⁰

257 Főként vaskereskedelem: Magda 1819.

258 1895-ben önálló templomot is épít a felekezet. – Baltázár é. n., 143.

259 Felvidéki városi példákkal is a XIX. század második felében lezajlott zsidó asszimilációról: Hanák 1974, 515; Karády 1990, 5–37.

260 A XIX. század második felében a németek, a zsidók mellett a szlovákság olvadt be a legnagyobb arányokban a magyarságba. – Hanák 1974. 515.

53. táblázat

Jolsva népességszámának és etnikai jellegének alakulása (1881–1900)												
Zmeny počtu obyvateľov a etnického charakteru Jelšavy (1881–1900)												
Die Veränderung der Einwohnerzahl und der ethnischen Verteilung der Siedlung Jolsva (1881–1900)												
	1881				1890				1900			
	ö. ²⁶¹	m.	szl.	e.	ö.	m.	szl.	e.	ö.	m.	szl.	e.
Jolsva	2730	1127	1419	90	2419	1092	1249	78	2790	2167	565	58
m. a.	41,2% ²⁶²				45,1%				77,6%			

54. táblázat

Jolsva népességszámának és etnikai jellegének alakulása (1980–1991) Zmeny počtu obyvateľov a etnického charakteru Jelšavy (1980–1991) Die Veränderung der Einwohnerzahl und der ethnischen Verteilung der Siedlung Jolsva (1980–1991)								
	1980				1991			
	ö.	m.	szl.	e.	ö.	m.	szl.	e.
Jolsva	2959	122	2815	22	2508	115	2086	307
m. a.	4,12%				4,59%			

A XIX. századi lassú etnikai fordulattal ellentétben a trianoni döntés új és radikális nemzetiségi változást eredményezett. Elhagyta a várost a magyar helyőrség (tisztai családok), a magyar közalkalmazotti réteg és a köztisztviselői kar (pl. MÁV-alkalmazottak, tanárok, hivatalnokok) (Popély 1991, 33). A magyarok távozásával párhuzamosan szlovák tisztviselők, katonák érkeztek a településre, majd 1938-ban ez a folyamat ismét megfordul. Viszont ezeknek az alkalmazotti rétegeknek a nemzetiségi cseréje nem olyan jelentős, hogy önmagában magyarázná a település teljes statisztikai identitáscseréjét. *Jolsva* kivételes helyzete Révay Istvánnak is feltűnt. Ő a magyarázatot abban a nehezen megfogható jelenségben látja, hogy a város bár szlovák eredetű, a XIX. század második felében már nagy hajlandóságot mutat a *magyarosodásra*. A XX. század első felének identitáscseréjét pedig a város *kétnyelvűségében* véli megtalálni (Révay 1941, 56).

Ám a *Jolsva* nemzetiségi statisztikáján belüli magyarányú ingadozásokat nem lehet csupán e két okkal magyarázni. Részletes, a mentalitásra, etnikai identitásra, nyelvcserére irányuló terepmunka nélkül csupán az elmagyarosodás terminusához hasonló, nehezen értelmezhető, képlékeny fogalmakat használhatam a változások indoklására.²⁶³ Mint például:

1. Szláv eredet: A fentiekben bemutatott betelepüléstörténet tehát a lakosság szláv eredetét mutatja, ám bizonytalan, hogy az elmagyarosodás folyamata ellenére mennyiben (de „véltetően valamilyen mértékben”) segítette *Jolsva* lakosait ez a szláv eredet 1919–1921-ben, hogy az új, már szláv állam (ismét) szláv állampolgáraivá váljanak. A véltetően valamilyen mértékben

261 ö. – összes; m. – magyar, szl. – szlovák, e. – egyéb.

262 m. a.: magyarok aránya.

263 A nyelvcseré, identitás megragadásához a terepen értelmezni kellene pl. a belső mentalitást, a nyelvhez kötődő értékrendszert, attitűdöket. – Gal 1991, 75.

zárójelbe tett kifejezés értelmét sajátos módon éppen az elmagyarosodás magyarázza, ugyanis ezt a kifejezést meg kell különböztetnünk a más minőséget jelentő *asszimilációtól*. Az elmagyarosodás terminus használatával már Révay is inkább a *tudatos* etnikai másság vállalását, mint egy természetes beolvadási (asszimilációs) folyamatot helyez előtérbe (Révay 1941, 56–57). Ez nem jelenti azt, hogy *Jolsván* nem zajlott le természetes asszimiláció is, de a főhangsúly az őslakos szlovákság XIX. századi nemzetiségi cseréjében a különböző megfontolások miatt átgondoltan felvállalt statisztikai identitásváltásra esett. Az is erősíti az elmagyarosodás jelenségét *Jolsván* az asszimilációval szemben, hogy nem volt a városban a XIX. században – leszámítva a vékony és fentebb már említett tisztviselői magyar réteget – asszimiláló (magyar) közeg sem tömegesen jelen. Ebből az átgondoltan vállalt nemzetiségi helyzetből az eredetileg szláv, bár kétnyelvű jolsvai lakosság (a város lakosságának 70–75%-a minősíthető kétnyelvűnek [Kocsis–Kocsisné Hódosi 1991, 21]) számára egy olyan mély fordulat, amit a trianoni döntés okozott, az etnikai önazonosság ismételt vállalásának kiútját jelentheti (lásd alább).

2. Nyelv-, etnikai határ közelsége: a város nemzetiségi határ menti geográfiai helyzete a térképekről világosan leolvasható. De ennek általánosan elfogadott eredménye, a *kettős identitás* kialakulása szintén nehezen közelíthető meg,²⁶⁴ és egy természetes kettős nyelvi kötődésben, *kulturális bivalenciában* csak mikrovizsgálatok dönthetik el, hogy a népszámlálások nemzetiségi bevallásánál milyen (nem feltétlenül az etnikumot érintő, hanem például az érvényesülésből következő *mimikrivel* kapcsolatos) tényezők játszanak szerepet egy-egy személynél abban, hogy a csupán kvalitatív módon értelmezhető kulturális kapcsolódásait milyen egyszerű, kvantitatív nemzetiségi kategóriában adja meg:

Jolsva és Csetnek mind a kettő magyar település, de szlovák beáramlás mindig volt. Náluk az a jellemző, hogy ők mindig két nyelven beszéltek. Kettős identitású a népesség. Északról érkezett szlovákok. Nem mesterséges szlovákosítás, asszimiláció volt, hanem vegyes házasságok, betelepülések.

A jolsvaiak maguk sem tudják, hogy magyarok-e vagy szlovákok. Itt van a jolsvai R. Sámuel.²⁶⁵ Szlovák–magyar kettős identitása van. Abszolút kettős! Szigorúan szlováknak vallja magát, de amúgy csak annyit mond, hogy buta tót. Elítéli a sovíniszta szlovák irányzatokat. Magyarinak érzi magát, jól beszéli mind a két nyelvet. Szlovák szavakat szűr be a magyarba, vagy magyart a szlovákba.²⁶⁶

Általánosan elmondható, hogy *kettős kötődésben* az egyén mindkét közösséghez lojális, ám konfliktusok esetén (jelen esetben a határváltozások)

264 A gömöri etnikai határt is említve: Ujváry 1994, 131–140.

265 Teljes név a GA. adattárában.

266 Kuntapolcai gyűjtés.

- többször az államhatalmi politika befolyásolja a nemzetiségi hovatartozást. A döntést az egyén egzisztenciális érdeke nagymértékben befolyásolja.²⁶⁷
3. Szlovák etnikai környezet délen is: *Jolsvát* nem csupán északról fogják közre szlovák községek, hanem a déli magyar többségű tömbtől is tiszta szlovák, ill. szlovák többségű falvak, *Jolsvatapolca*, *Kisperlász*, *Süvete*²⁶⁸, *Miglészpataka* választják el. Bár ez utóbbi községek is kétnyelvűek, a statisztikában is jelentkező elmagyarosodás a magyarosodó *Jolsva* és a színmagyar etnikai tömb közé ékelődve mégsem érinti őket. Az elmúlt századoktól kezdve napjainkig megtartották a szlovák többségüket, és így nem képeznek a fokozatosan magyarrá váló város számára *etnikai hidat* a déli magyar nemzetiségi területek felé (Keményfi 1994a, 130–131).²⁶⁹ Az 1910-es etnikai térképre tekintve látható, hogy ezzel az elzárással az említett négy község a trianoni döntés után *Nagyőröchéhez* hasonlóan gyengítette *Jolsva* magyar etnikai jellegét. A négy település szlovák záró erejét csupán az 1938-as határmódosulás tudta ellensúlyozni: az új államhatárral, bár határvárosként, de magyar fennhatóság alá került *Jolsva*, és ez – ebben az esetben ellentétben a Csehszlovákiában maradt *Nagyőröccével* – ismét a magyar identitás erősítését segítette a városban.²⁷⁰
4. Mesterséges statisztikai leválasztás: *Jolsva* 1910-ben magát magyarnak valló zsidóságát az 1919–1921-es népszámlálásokban külön, a magyaroktól leválasztott népszámlálási oszlopban adták meg. Az 1921-ben egyéb kategóriában megadott népességszámból 223 fő volt zsidó. Ez a szám az 1921-es teljes városi lakosság 8%-át, az 1910-es jolsvai magyarság majd 10%-át jelenti. Ennek a 10%-nak a magyaroktól való mesterséges leválasztása is hozzájárult az 1919–1921-es nagyarányú etnikai fordulathoz.
- Összességében tehát több (geográfiai, történeti, társadalmi²⁷¹, kulturális, gazdasági²⁷²) tényezőre vezethetők vissza *Jolsva* század eleji ugrásszerű nemzetiségi statisztikai változásai. Ezeknek a változásoknak a körvonalait a következő kulcsszavakkal lehet megadni: *eredet*, *elmagyarosodás*, *kétnyelvűség*,

267 Hanák 1974, 519. – Csehszlovákiáról: uo. 533. – Az etnikai identitás kérdéséről (poliidentitás is): Erős 1989, 190–203.

268 Süvete: *Valódi néphatárfalu. Beszél a magyart és a szlovákot is*. – Fehérváry 1939, 151.

269 A híd hiányát megemlíti Révay is: Révay 1941, 56.

270 *Jolsvát* és a déli, szlovák, fent említett szomszédait éppen a periferiális etnikai helyzetük és nemzetiségi viszonyaik miatt a második világháborút lezáró béketárgyalásokon a magyar fél elképzelése szerint is vissza kellett volna csatolni az újraszerveződő Csehszlovákiához, azonban úgy, hogy az ettől délre fekvő gömöri magyar települések a magyar határokon belül maradnak. – Benisch 1990, 138.

271 Szintén városi térségben, *Mezőberényben* végzett szociológiai identitásvizsgálatok eredményeiről: Molnár 1993, 134–149.

272 A gazdasági szerkezet változásának és az identitás cseréjének összefüggéséről (is) városi (Kassa) és rurális térségekre esettanulmányok: Kovács 1991, 67–73; Csíki 1996, 181–199. – Az urbanizáció hatása a magyarság felvidéki asszimilációjára: Pázmándi 1992, 32–47.

poliidentitás, identitáscsere (és ennek okai), etnikai (és egy ideig) államhátérhelyzet, a déli nemzetiségi tömbtől való etnikai zártság, szlovák bevándorlás, tisztviselő-, ill. értelmiségi réteg kicserélődése, zsidó etnikum megjelenése.

A fenti számozott pontokban megfogalmazottak és a kulcsszavakkal jelzettek azonban csak a külső *kiindulási kereteit* adhatják meg egy későbbi, esetleges vizsgálati programnak, melyekkel a nemzetiségi statisztikai adatokban megmutatkozó nagy eltérések valódi, belső kulturális hátterét lehetne több síkon és a terepmunka tapasztalatai alapján (pl. az asszimiláció megragadásához: egyéni életstratégiákat a mindennapi élet gyakorlatából kibontva) értelmezni. Az erre vonatkozó komplex kutatás azonban már egy önálló dolgot igényelne.²⁷³

273 *Jolsvához* hasonló etnikai fordulatokat mutató *Losonc* részletes demográfiai viszonyairól: Éger 1993, 79–95. – Egyéb felvidéki városokról hasonló etnikai idősorok: Kocsis–Kocsisné Hódosi 1991, 23.

IX. A települések etnikai arculatának alakulásáról

A kiválasztott tíz település etnikai története azt mutatja, hogy e községek a gömöri északi szlovák és a déli magyar tömb között kulturális értelemben valódi néphatárfalvak (Fehérváry 1939, 151), és a letelepülés korai századától kezdve az *etnikumközi kontaktzóna* települési láncát alkotják. A bizonytalan etnikai hovatartozást a középkori jobbágyösszeírások későbbi névelemzése, majd az újkori országleírók, statisztikusok munkái is bizonyítják, mivel a települések besorolásában ingadoznak, és sokszor a nehezen körülhatárolható vegyes kategóriát jelölték meg a községek etnikai jellemzésére. A XIX. század második felében meginduló, az anyanyelven alapuló nemzetiségi felmérés azonban *Kuntapolcán* kívül minden településen az etnikai kevertség csökkenését, a magyarság statisztikai térnyerését jelzi, ami nem jelenti azt, hogy megszűnt a kevert műveltség is a településeken, sőt a két világháború között a települések *Deresk* kivételével a népszámlálásokban ismét vegyes etnikumúvá váltak, és ez a nemzetiségi jelleg *Alsófalun*, *Felfalun*, *Székároson*, *Visnyón* 1938-ban, a tíz község Magyarországhoz való visszacsatolásakor is megmaradt.

A második világháborút követően azonban megváltozott a települések nemzetiségi képe. Az 1945 utáni első három év viszontagságai a magyarság visszaszorulását eredményezték, amit a későbbi, 1970-es népszámlálás is tükröz. A világháború után elszaporodtak a vegyes házasságok is, és a terepfelmérés azt mutatja, hogy napjainkra a termelőszövetkezetek szervezésével párhuzamosan nagy tömegben megjelent az előregedő falvakban a cigányság is.

A cigányság statisztikai megragadásának igényével, minősítésének problematikájával ebben a munkában települési szinten találkoztam. Ezek a községi etnikai mikrovizsgálatok szükségessé tették a cigányság árnyalt megközelítését, hogy ez az etnikum mennyiben módosítja a magyar–szlovák nemzetiségi, nyelvi arányt egy-egy községben.

Ám a cigányság belső statisztikai felmérése a cigányság kulturális hovatartozásának bizonytalansága miatt nem lehetséges, mivel az etnikai identitásuk Bíró A. Zoltán vizsgálatai alapján csak a nem cigány környezetükkel való találkozások során érhető tetten. Azokban a helyzetekben (fizikai, mentális találkozások), ahol fontos az etnikai hovatartozás (pl. gazdasági: segélyek; családi: házasságkötés), és így befolyásolják a helyzetben betöltött viselkedésmintákat, beszélhetünk eltérő kultúrájú etnikumról (Bíró 1996, 249). A cigányság etnikus öntudata, szimbolizációja tehát csak a többségi társadalomhoz való viszonyrendszerben és viszonyulásán keresztül értelmezhető (Szuhay 1993, 31). Azonban az ezzel a kvalitatív megközelítési móddal, terepvizsgálati módszerrel kimutatható identitási mintáknak a mérhető számokká való átalakítása a célként kitűzött statisztikai felmérés számára, és így a népszámlálásokban rejtőzködve

maradó etnikum megjelenítésére, nem lehetséges. A településeken csupán egyetlen olyan jelenséggel találkoztam, amely a cigányság körülhatárolásának lehetséges módját adhatja. Ez az *endogám* házasság, amellyel a cigányság a környezetétől elzárja magát. *A cigányságot tehát a falvakban egyetlen olyan népcsoportként lehet értelmezni, amely zárt, belső családi kapcsolatrendszerrel bír.*

A kutatásokra kiválasztott településeknél a döntő szempont az volt, hogy az 1991-es népszámlálás alapján két nemzetiség szempontjából vegyes legyen. A terepvizsgálatok a célt azonban módosították, és a felmérések nem bi-, hanem *tripoláris*, csupán relatív többségi (*Felfalu, Kuntapolca*) nemzetiségi szerkezeteket mutatnak, sőt *Gice* és *Páskaháza* esetében a felmérés abszolút cigány többséget mutat, tehát a terepfelmérés teljes nemzetiségi fordulatot, cserét eredményezett.

A vizsgálatok azt is mutatják, hogy nem lehet egy adott településen a cigányság statisztikai értelmű kritikus tömegéről sem beszélni, amely egy magyar többségű vegyes települést a hivatalos népszámlálásokban átbillent, hiszen ez egyrészt a településen élő szlovákok arányától, másrészt a cigányság esetében nem a számuiktól, hanem az anyanyelvtől sokszor ellentétes *nemzetiségi bevallásától* függ. Például a magyar anyanyelvű cigányság *Gicén* szlováknak, *Deresken* pedig magyarnak vallotta magát a népszámlálásokban. Ha a dereski cigányság statisztikai magatartása más, és szlováknak vallotta volna magát, nem 94%-ot, hanem 70% körüli magyar etnikai arányt jelzett volna az 1991-es összeírás.

Bár elvégeztem a külső szempontú etnikai felmérést, ma már úgy vélem, hogy az etnicitás értelmének újragondolása, a cigányság statisztikai felmérésének és klasszifikációjának nehézségei miatt a gömöri kutatásoknál számszerűsíthető adatok helyett csak az egyes települések domináns etnikai *jellegeről* lehet beszélni. A pontos számok egy kiragadott időpontot tükröznek, és maga az etnikai megoszlás igen gyorsan megváltozhat (lásd például a trianoni döntést követő óriási tudatos nemzetiségi cserét az etnikai határ mentén fekvő felvidéki városokban).²⁷⁴ Ma úgy látom, hogy a külső megítéléssel felvett adatok inkább csak irányszámok, melyek *keretei között* értelmezhető a cigányság létszáma.

A cigányság minősítésével kimutatható nemzetiségi különállása azonban nincs összhangban a települések anyanyelvi megoszlásával, ugyanis *Alsófalun, Deresken, Felfalun, Gicén, Szkároson, Páskaházán és Visnyón* magyar, *Gömör-lígeten és Kuntapolcán* szlovák anyanyelvűek a cigányok.

Mivel a célkitűzésben az is szerepel, hogy a statisztikai terepvizsgálatok eredményét az 1991-es megyei etnikai határ pontosítására is fel szeretném használni, az összefoglaló fejezet többek között azt mutatja be, hogy a településeken tapasztalt tényleges statisztikai helyzet és a vele szemben álló kulturális kép mennyiben módosítja az etnikai és a nyelvhatár futását.

274 Lásd pl. Jolsva.

X. A jelen etnikai határviszonyai Gömör és Kis-Hont megyében

A hivatalos statisztika alapján (1991) megyei szinten

A hivatalos 1991-es csehszlovák statisztika alapján a következő települések alkotják (keletről nyugatra) az *abszolút* magyar többségű, gömöri községi záróláncot (55. táblázat).

55. táblázat

Etnikai határ a történeti Gömör és Kis-Hont megyében (1991) Etnické hranice v historickej župe Gemer a Malý Hont (1991) Die ethnische Grenze im ehemaligen Komitat Gömör und Kis-Hont (1991)		
település	magyarok száma	magyarok aránya
Guszona (Husiná)	362	73,1%
Magyarhegymeg (Dolné Zahorany)	207	92,8%
Várgede (Hodejov)	984	72,5%
Kisgömöri (Gemerček)	139	87%
Gortvakisfalud (Gortva)	314	66,4%
Feled (Jesenské)	1295	60,2%
Rimapálfala (Pavlovce)	234	80,1%
Szútor (Sútor)	264	88,8%
Balogtamási (Tomášovce)	187	83,1%
Nagybalog (Veľký Blh)	811	68,2%
Perjése (Dražice)	146	80,7%
Balogpádár (Padarovce)	100	50% (!)
Felsővály (Vyšé Valice)	180	90,1%
Alsófalu (Poliná)	92	71,3%
Visnyó (Višňové)	54	79,4%
Deresk (Držkovce)	438	94%
Lice (Licince)	422	75,6%
Gömörhorka (Gemerská Hôrka)	1059	82,5%
Gömörliget (Gemerský Sad)	217	61,4%
Páskaháza (Pašková)	176	69,3%
Kuntapolca (Kunova Teplica)	334	50% (!)
Pelsőc (Plešivec)	1428	58,7%
Berzétékőrös (Kružná)	474	89,1%
Rudna (Rudná)	385	50,1%
Berzété (Brzotín)	796	68,4%
Jólész (Jovice)	453	72,9%
Krasznahorkaváralja (Krás. Podhradie)	1200	61,3%
Dernő (Drnava)	475	72,2%

A táblázat adatai alapján szerkesztett térkép azt mutatja (29. térkép), hogy a megye délnyugati részén *nehézkés* berajzolni az etnikai határt a hivatalos nemzetiségi adatok alapján. Hasonló problémát jelent, hogy a megyei etnikai határ középső részén fekvő és a hivatalos adatok alapján a szlovák oldalra

került Szkároson és Gicén a szlovákok *nincsenek* többségben, sőt a magyarság van *relatív* többségben. Az etnikai arányokat a harmadik nemzetiség, a cigányság módosítja. Átfogalmazásra szorul tehát a történeti megye területén a nemzetiségi határ fogalma, és a kanyargó, itt-ott kiöblösödő abszolút vagy relatív magyar többségű etnikai választóvonal behúzása mellett azt kell mondani, hogy a gömöri etnikai határ fokozatos *feldarabolódását* figyelhetjük meg, azaz nem lehet már a nemzetiségi adatok alapján Gömörben geográfiai értelemben különálló etnikumokról beszélni. Helyette etnikai földrajzi szemszögből is a nemzetiségek teljes *keveredésével* (magyar, szlovák, cigány) találkoztam. Ezt támasztják alá a települési mikrovizsgálatok is.

A települési tapasztalatokból felvett tényleges helyzetképről a történeti Gömör és Kis-Hont megyében

A célkitűzésben az is szerepel, hogy a statisztikai terepvizsgálatok eredményét az 1991-es megyei etnikai határ pontosítására is fel szeretném használni. A vizsgálatok ebből a szempontból a következő eredményeket hozták (56., 57. táblázat):

56. táblázat

A Turóc völgyeinek falvai – etnikai jelleg (50% felett) (1991: nemzetiség; 1994–1996: minősítés alapján) Obce Turčianskej kotliny – etnický charakter nad 50 % (1991: podľa národnosti; 1994–1996: podľa hodnotenia) Die ethnische Charakter der Siedlungen im Flusstal Turóc (über 50%) (1991–1994/1996)					
	Alsófalva	Deresk	Felfalu	Szkáros	Visnyó
1991	magyar	magyar	szlovák	relatív magyar többség	magyar
1994–96	magyar	magyar	relatív szlovák többség	relatív magyar többség	magyar
anyanyelv	magyar	magyar	magyar	magyar	magyar

57. táblázat

A Murány és a Csetnek völgyeinek falvai – etnikai jelleg (50% felett) (1991: nemzetiség; 1994–1996: minősítés alapján) Obce Muránskej a Štítickej kotliny – etnický charakter (nad 50 %) (1991: podľa národnosti; 1994–1996: podľa hodnotenia) Die ethnische Charakter der Siedlungen im Flusstal Murány und Csetnek (über 50%) (1991–1994/1996)				
	Gice	Gömörliget	Páskaháza	Kuntapolca
1991	relatív magyar többség	magyar	magyar	magyar
1994–96	cigány (!)	magyar	cigány (!)	relatív magyar többség
anyanyelv	magyar	magyar	magyar	szlovák–magyar

A táblázat nemzetiségi adatai azt mutatják, hogy nem lehet minden települést az egyik (szlovák) vagy másik (magyar) többségű (50% felett) oldalra egyértelműen besorolni, és geográfiai értelemben éles választóvonalat húzni az 1991-es népszámlálás (*Szkáros*, *Gice*), sem az 1994–1996-ban végzett felmérés alapján (*Felfalu*, *Szkáros*, *Gice*, *Páskaháza*, *Kuntapolca*). A cigányság előhívása, azaz a rejtőzködő etnikum minősítéssel való megjelentetése azt eredményezte, hogy az 1991-es etnikai határ feldarabolódott. A cigányság felvételezése *Felfalu* 1991-es

abszolút többségi szlovákságát és *Kuntapolca* 50% feletti magyarságát *relatív* többségűvé csökkentette, sőt beékelődtek a hivatalos statisztika alapján kevert vagy tiszta, szlovák, magyar települések közé *cigány többségű* községek is.

Mivel nem végeztem minősíteses terepfelmérést a megye más etnikai határ menti községeiben, csak szórványos adatokra, helyi vélekedésekre támaszkodó óvatos megállapításként lehetne a megye egyéb nemzetiségi határ menti településein érvényesülő nemzetiségi *tendenciáról* szólni. Ezek azt mutatják, hogy a hivatalos, önbevalláson alapuló etnikai felvétel és a tényleges nemzeti-ségi kép között a *cigányság* arányainak eltérése feszül. A két adat még csak meg sem közelíti egymást. A helyiek²⁷⁵ például szintén a nemzetiségi határ mentén fekvő *Pelsőc* cigányságát jóval a magyarokét meghaladónak vélik (ez a szám az 1991-es népszámlálásban csupán 48 fő, a lakosság mindössze 2%-a).

A hivatalos statisztikai sorok nem közlik viszont a községek *anyanyelvi* megoszlását. Tapasztalataim azt mutatják, hogy a tíz (ma kilenc) helységben ez a szám lényegesen eltér a minősített nemzetiségitől. Az éppen a nyelvhatáron fekvő teljesen vegyes, kétnyelvű (kb. 50-50%) *Kuntapolcán* kívül kirajzolódik a többi nyolc községből egy magyar anyanyelvi többségű települési lánc, ami elválasztja ezen a szakaszon az északabbi szlovák anyanyelvű településeket a rurális déli térségek többségében magyar nyelvű helységeitől.

Mint látható, statisztikai és geográfiai oldalról igen nehézkes a megyében az etnikai választóvonal értelmezése. Nagyon nehéz egy ennyire kevert és gyakorlatilag háromnemzetiségű területen valamelyik etnikum szempontjából az abszolút többségű községeket leválasztani. És bár először a néprajztudomány használta az ilyen kevert kultúrájú területekre a *kontaktzóna*, *határövezet* kifejezést, mára a geográfia sem éles választóvonalakról, hanem *köztes* terekről beszél (Beluszky 1995, 223–232).

Ugyanennek a gondolatnak (köztes tér) az igazolására szeretném zárótérképként bemutatni a Kocsis Károly által szerkesztett térképet, amely már az elérhető 2001-es hivatalos járási etnikai adatok alapján mutatja be az utóbbi tíz évben a szlovákiai magyarság számarányában lezajlott változást.²⁷⁶ A térkép plasztikusan mutatja, hogy az egész Szlovákiában a déli határ menti magyar etnikai sávban a magyarok számának csökkenése figyelhető meg. És nem csak az erőteljes magyar fogyatkozást mutató történeti Gömör megye területét lefedő Nagyrőcei és Rozsnyói járásban, hanem a nyugati, csallóközi „hagyományosan” magyar tömbök is felszakadoznak. A folyamat eredményeként a második világháború végéig éles magyar–szlovák etnikai határ fokozatosan elmosódik (30. térkép).

275 Páskaházaiak.

276 Települési bontásban még nem jelentek meg az etnikai adatok, ezért nem szerepelnek legfrissebb adatokként e kötetben.

A statisztikai etnikai kevertség fogalmáról és az etnikai határról a megye példáján

Az etnikai kevertség külső, mérhető vagy jól meghatározott szempontrendszere mellett azonban *belső (kvalitatív)*, számadatokkal, kategóriákkal *nem* kifejezhető kérdéssel, a *kulturális* értelmezésével, jelentésével is találkozunk.²⁷⁷ Ennek egyik kérdése, hogy *az adott településen a statisztikai (bevallással megadott) adatok mögött milyen kulturális folyamatok húzódnak meg*. A kettős felvételezésű (anyanyelv; nemzetiség) statisztikában esetleg az asszimilációra utaló jel lehet, ha a nemzetiségi hovatartozás és az anyanyelv eltávolodik az előbbi rovására egymástól (Mirnics 1991, 157–159). Ám csupán ennek az adatnak a birtokában és egyéb külső kategóriák felállítással nem lehet magának az asszimilációnak a *folyamatát* megfogni. Csak *helyi vizsgálatok* dönthetik el, hogy az adott multietnikus, multikulturális közösségben az asszimiláció milyen fokáról, jellegéről beszélhetünk. Nagy Ödön osztályozási rendszerében az asszimiláció, azaz a *kulturális állapot* szempontját érvényesíti. Ennek alapján beszél 1. *életképes*, 2. *beolvadás útján lévő*, 3. *reménytelen esetek vagy a teljes beolvadás állapotába jutott* vegyes településeken élő kisebbségi magyar közösségekről (Nagy 1938, 261–276). Hasonlóan nehezen értelmezhető, és ezért szintén kritikával fogadott az etnikai kevertség kulturális állapotára rákérdező népszámlálási tipizálás is, amely három kategóriába sorolja be a községeket: 1. egyértelműen nemzetiségi, 2. kevert, de nyelviileg nem asszimilált nemzetiség, 3. kevert, nyelviileg asszimilált nemzetiség (Fischer 1994, 273–291). Ám a statisztikai próbálkozások, hogy minőségi kérdéseket merev csoportokba tuszkoljanak be, eleve csődöt mondanak. Hiszen mi van például az itt is sokszor emlegetett cigánysággal? Bár sok település a hivatalos felvétel szerint homogén, mégis él az adott településen cigányság, amely népcsoportot kulturálisan nem lehet összemosni – ha még a nyelv azonos is – a vele egy településen élő nem cigány kultúrával. A minősítéssel esetleg számszerűen is megfogható cigányság az a népcsoport, amelyet éppen kulturális oldalról lehet más etnikumtól elkülöníteni.

A cigányságon kívül az etnikai kevertség kulturális bizonytalanságát és a klasszikus asszimilációs folyamatra felállított fenti két kategóriarendszert az is felborítja, hogy főként etnikai határ menti településeken egy számokban szintén megfoghatatlan jelenséggel, a *kettős identitással*, a *teljes kétnyelvűséggel* is találkozunk. A kétnyelvűség lehet családi, társalgási, beszélt vagy anyanyelvi,

277 A kultúra szempontjából az etnikai kevertség számszerű kérdése lehet, hogy *milyen nagyságú nemzetiségi közösségre van szükség egy multietnikus településen ahhoz, hogy a kisebbségi közösség a saját kultúráját megtartsa*. Ezt a kérdést azonban települési szinten nem lehet megválaszolni. Egy adott államon belül általában a minimális százezres nagyságot szokták említeni, hogy a nemzeti kisebbség az identitását hosszú távon megőrizze. – Keményfi 1994a, 26.

de hogy a statisztikai bevallásnál melyik identitás kerül előtérbe, különböző utilitarisztikus megfontolások befolyásolják (Thirring 1938, 15).²⁷⁸

Az etnikai kevertség két típusa (kvantitatív, kvalitatív) tehát két különböző megközelítési módot takar. A kettőt nem lehet összemosni, de az első, a kvantitatív szempontrendszer segítségével lehet a második megközelítésnek, ugyanis kiindulási keretet, azaz háttéranyagot, adatbázist tud felvázolni a minőségi, de mindenképpen helyi kutatásokhoz, amelyekkel az etnikai kevertség tényleges, kulturális jelentéséről (amely a vegyes etnikumú települések interkulturális kommunikációját, a nemzetiségek közötti szociális kapcsolatokat, a mindennapok etnikumközi érintkezéseit, az *egyedi* kulturális folyamatok lezajlásának módját foglalja magában) egy-egy adott településen képet kaphatunk.

Jóllehet a községeket a mai etnikai megoszlásuk alapján választottam ki, a falvak napjainkig lezajlott népességtörténete azt mutatja, hogy sikerült Gömör és Kis-Hont megye egyik legizgalmasabb térségéhez nyúlni. A statisztikai etnikai kevertség minőségének megítélése és lexikonírónkénti eltérő felfogása azt eredményezte, hogy a megyében az etnikai összetétel és nemzetiségi határ *természetes* mozgása mellett (ki-, betelepedések, járványok, háborúk) *mesterséges* változásról, eltolódásáról is beszélhetünk. A mesterséges mozgás azt jelenti, hogy ugyanarra az évtizedre vagy akár évre is (1773) eltérő etnikai minősítést olvashatunk az adott településről attól függően, hogy milyen etnikai vélekedést tartott fontosnak a település a korszakban önmagáról (úrbéri bevallás nyelve), vagy sorolta egy *külső* elbíráló a helységet valamelyik etnikumhoz tartozónak a számára a települést dominánsan meghatározó etnikai jegy (lásd alább) alapján. A vegyes etnikumú falvak etnikai megítélése – különösen a korai, XVIII–XIX. századi összeírásokban – tehát komoly problémát okozott, ugyanis

- a) nem voltak minősítési módszerek (most sincsenek igazán) erre a kérdéskörre egységesen kidolgozva, és nem léteztek
- b) statisztikai irányszámok sem, amelyek az etnikai kevertség statisztikai értékkategóriáit jelentették volna.

A fenti két pont a fő oka, hogy a vegyes etnikumú falvak statisztikai osztályozása a XVIII. században nehézkes. Az a) pontban említett minősítési probléma azt jelenti, hogy ebben az időszakban (XVIII. sz.) az etnikai besorolásra valamilyen kiindulási minősítési pontot csupán a falu *többségének nyelve* jelentette. Ennek alapján igyekeztek etnikai információt adni a településekről. Ám az etnikai összetétel és a nyelvhatár fent említett mesterséges mozgását az is befolyásolta, hogy *mit értettek egy település nyelvén*. Van olyan munka, ahol az etnikummal azonosított anyanyelvet adják meg uralkodónak, de van, ahol a faluban csupán a *beszélt* vagy *használt* (esetleg ismert) nyelvet jelzik, sőt egy munkán belül sem következetesek a szerzők, és hol *etnikumanyanyelvről*

278 Gyivicsán 1993, 236–237. – Lásd a *Jolsváról* szóló fejezetet.

beszélnek egy-egy település kapcsán, hol csak a *beszélt* nyelvről (Bartholomaeides).

Ha minden nehézség ellenére mégis körvonalazódik az adott forrásban egy etnikai osztályozási kiindulási alap, a másik probléma, az etnikai kevertség statisztikai megközelítése – *b) pont* – a teljes bizonytalanság talaján áll. Megfogható, *kvantitatív kategóriákká alakítani a nem is az egyének önbevallása alapján (!) felvett etnikai (inkább) vélekedéseket, mint adatokat*, komoly problémát okozott. Ebből a szempontból a Gömör XVIII. századi etnikai arculatának változásáról szóló fejezetben bemutatott első, az etnikai kevertség típusait árnyaló Vályi-féle kísérlet sem meggyőző. Inkább csapongó, követhetetlen és statisztikailag sem alátámasztható próbálkozás volt Vályi részéről, hogy legalább valamilyen kísérletet tegyen ennek a kérdésnek a megválaszolására. És lehet, hogy csak a szerencsének köszönhetően, mégis kirajzolódik (bár fenntartásokkal) egyfajta számszerű növekedési vagy csökkenési trend az etnikai kevertség statisztikai minőségét jelentő jelzős szerkezetek mögött.

A tíz bemutatott település különböző forrásokból korszakról korszakra (XVIII–XIX. század) kirajzolódó multietnikus képét és ezáltal az itt húzódó etnikai határ futását statisztikailag az is befolyásolja, hogy az egyes országleírók, lexikonok *milyen arányszámoktól* tekintik a *második* jelen lévő etnikumot egy adott településen meghatározónak (azaz a közösséget multietnikussá formálónak) vagy elhanyagolhatónak. A települési kutatások azt mutatják, hogy ebben sincs egység a források között. A felhasznált forrásadatok ütköztetésének eredményeként elmondható, hogy a többetnikumú települések besorolását a nagyfokú *leegyszerűsítés, a kérdés megkerülése* jellemzi. Ebből viszont nem következik az, hogy a statisztika korai művelői (XVIII. század) nem érzékelték volna a többnyelvű települések kérdését. Sőt, éppen ellenkezőleg, előrelépést jelentenek a vegyesnyelvűségre utaló adatok. A XVIII. század második felében az összeírásokban megjelenő etnikai hovatartozás felvetése új színt hoz, hiszen – mint az adott fejezetben szó volt róla – a korban csupán a felekezeti és a társadalmi hovatartozásnak volt súlya. Nem csodálható tehát, hogy a korai, már etnikai szempontokat is megjelenítő kötetek csak éppen felfedezik, említik a többnyelvű közösségeket. Sokkal árnyaltabb a vallásfelekezeti megközelítés! A *multireligiozítás* pontos közösségi adatokkal való feltűntetése már a XIX. század elején is fontos volt (lásd Nagy Ludovicus lexikonját), de a nemzetiségi adatok települési bontásban való megjelenítése egészen 1880-ig, tehát nem is az első, hanem a második hivatalos népszámlálásig, váratott magára.

A statisztikai kevertség kérdésének minél egzaktabb megválaszolásának és ezzel az *etnikai határ pontosításának* az igénye csupán a XX. század elején, a nemzetiségi mozgalmak felerősödésével, Közép-Európa új, etnikai alapú területi rendezésének lehetőségével (Magyarországon félelmével) párhuzamosan merült fel. Finomodtak azok a népszámlálási módszerek (második, beszélt nyelv felvétele), osztályozási szempontok, kartográfiai ábrázolási metódusok (lásd a Teleki-, Bártky-térképeket), amelyekkel a multietnikus, etnikai határ menti közösségekben, területeken élők számát, arányát, elhelyezkedését (minden négyzetkilo-

méter számít alapon) az esetleges, későbbi (és be is következett) határrendezési tárgyalásokon pontosan be lehessen majd mutatni.²⁷⁹

A versailles-i békerendszer következtében Csehszlovákia déli, határ menti periferikus sávjában jelentős, az anyanemzetétől leszakadt-leszakított kisebbségi (magyar) népesség koncentrálódott (Éger 1993, 36), azaz a tényleges gömöri etnikai és államhatár közé az 1910-es népszámlálás alapján egy színmagyar (90% felett) térség került. Közép-Európában, a homogén *nemzetállamokra* való törekvések térségében, egy ilyen óriási nemzetiségi diszkrepancia Sundhaussen szerint két lehetséges választ válthat ki:

1. Az államhatárok az etnikai viszonyokhoz (előbb-utóbb – K. R.) igazodnak.
2. Az etnikai településviszonyok alkalmazkodnak az államhatárokhöz.

Sundhaussen azt mondja, hogy az első pont megvalósulása egyet jelent a soknemzetiségű országok nemzetállamokká való szétesésével (versailles-i békék). A második pont pedig a homogenizációs eszközök széles skáláját jelenti (kényszerasszimiláció, népességcsere vagy akár ethnocídium) (Sundhaussen 1994, 5–6). Meglátását a *vegyes etnikumú térségek* kapcsán a gömöri kutatásaim alapján azonban szeretném tovább árnyalni:

1. ponthoz: Az etnikai határ és az államhatár *drasztikus* közelítése:
 - a) Homogén kisebbségi határ menti területek esetében:
nincs átmeneti, multietnikus időszak.
 - b) A történeti (1900 előtti) vegyes etnikumú etnikai határ menti térségekben az etnikai kevertség arányainak *hirtelen* megváltoztatása.
2. ponthoz: Az etnikai határ és az államhatár *fokozatos* közelítése: az etnikai kevertség, mint ennek a közelítési folyamatnak az *indikátora*.
 - a) Homogén kisebbségi etnikai területek szétesésénél:
az etnikai kevertség *kialakulása*.
 - b) Vegyes etnikumú kisebbségi térségek további bomlásánál:
az etnikai kevertség *arányainak* fokozatos *eltolódása*.

Az első pontban leírtak úgy értelmezhetők, hogy a többnemzetiségű országok szétesése nem jelentette egyben azt, hogy az utódállamokban az etnikai határok egybeestek az államhatárokkal, azaz a versailles-i utáni Közép-Európában és a Balkánon megmaradt továbbra is az arra való törekvés, hogy az etnikai határokat országhatárokká emeljék. Ami nem mást jelent, mint a periferiális, homogén nemzeti kisebbségi területek megszüntetését, egyben azok akár csupán *vegyessé váló fellazulásának elkerülését is*. Ez a törekvés azonban az etnikai határ értelmezését is módosítja. Az etnikai határ ebben az esetben nem az abszolút (50% feletti) többséget, hanem etnikai kevertség nélküli homogén (90% felett) nemzetiségi területek kialakításának eredményét elválasztó éles vonalat jelenti.

279 Lásd részletes elemzést: Keményfi 1999b, 3–26.

A történeti vegyes etnikumú etnikai határ menti régiók nemzetiségi arányainak *hirtelen* – általában egy nagy hullámban történő – megváltoztatása (1. b) a *mesterséges kolonizációt* jelenti. Ez bekövetkezhet mesterséges falvak létrehozásával is, de a nagyarányú betelepítési folyamat főként a városi kevert nemzetiségű helységeket érinti.

Az etnikai határok országhatárokká való mesterséges kiigazítására és az adott államalkotó nemzettel azonos, tiszta etnikai területek fetisizált kialakítására térségünkben sohasem a két érintett fél kölcsönös megegyezésével²⁸⁰, hanem *gyors*, hirtelen és drasztikus intézkedések (nagyarányú betelepítés, a kisebbség tökéletes kitelepítése, deportálása [lásd szudétánémetek], s ha kell, teljes kiirtása [lásd Jugoszlávia]²⁸¹) keretében igyekeztek sort keríteni.

A második pontban leírtak viszont ezzel szemben azt jelentik, hogy a többségi, államalkotó nemzetnek az a törekvése, hogy a határ menti, nemzeti kisebbségi területek etnikai térstruktúráját drasztikus eszközökkel megváltoztassa, időközben vagy *elakadt* (lásd Gömör esetében a deportálások, lakosságcsere leállítását), vagy az államalkotó nemzet *eltekint* a gyors megoldásoktól, és más, lassabban ható térformáló erőkre (a perifériális, gazdaságilag kedvezőtlen helyzetre; elöregedésre; infrastruktúra elhanyagolására) bízza a határ menti kisebbségének a fokozatos etnikai *erodálását*. Homogén térség esetében az etnikai kevertség *kialakulása* (2. a) tehát nem más, mint ennek a lassú folyamatnak az *indikátora*. Ugyanezt a folyamatot a történeti vegyes etnikumú területek további bomlásánál a vegyesség arányainak fokozatos *eltolódásában* követhetjük nyomon (2. b). Az adott közösségekben addig abszolút többségben lévő kisebbség fokozatosan vagy csak relatív többségi helyzetbe kerül, vagy lecsúszik a második jelen lévő etnikum szintjére.

A fentiekben leírtak alapján elmondható, hogy az etnikailag vegyes térségek *instabil* állapotúak. Bármilyen esemény (járvány, hadjárat) már a XVIII. században is felboríthatta az adott települési vagy térségi etnikai arányokat. A vegyes etnikumú területek instabilitása századunkban viszont a *mesterségesen* gerjesztett etnikai módosító folyamatokra vezethető vissza. A nemzetállamra való törekvés ugyanis mindig egy zárt, az idegen népektől éles (90% feletti nemzetiségi többség) határokkal elválasztott rendszert jelent (Jeggle 1994, 14). Közép-Európa tarka etnikai mozaikja azonban nem tette lehetővé, hogy ilyen térségek konfliktusok nélkül jöhessenek létre. A konfliktusok az *eltérő jellegű térformáló erők*²⁸² szembenállásából adódnak. A többségi nemzet a *nemzetállam konstrukciójában* ugyanis a homogén vagy vegyes sáv területi

280 Ezért sorolható ide a bár békés müncheni egyezmény és a két bécsi döntés is.

281 Ebből a szempontból a népirtásra „kedvezőtlenül” Sundhaussen is utal (Sundhaussen 1995, 12).

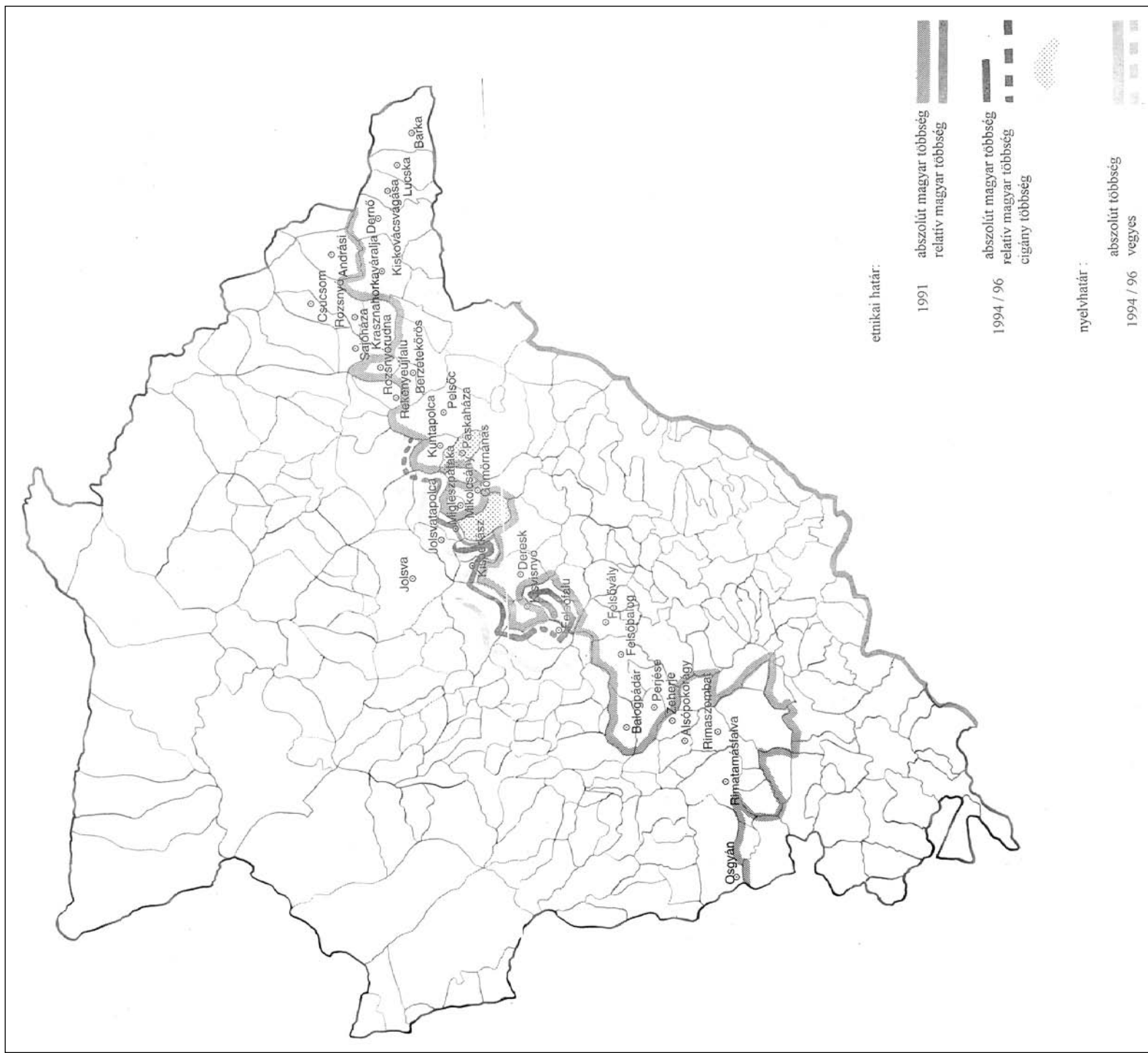
282 Térformáló erők pl.: kitelepítés, betelepülés, közigazgatási feldarabolás, elmaradó területfejlesztés. Ezzel szembenálló megtartó térformáló erő pl.: endogám házasságok, anyanyelvi oktatás.

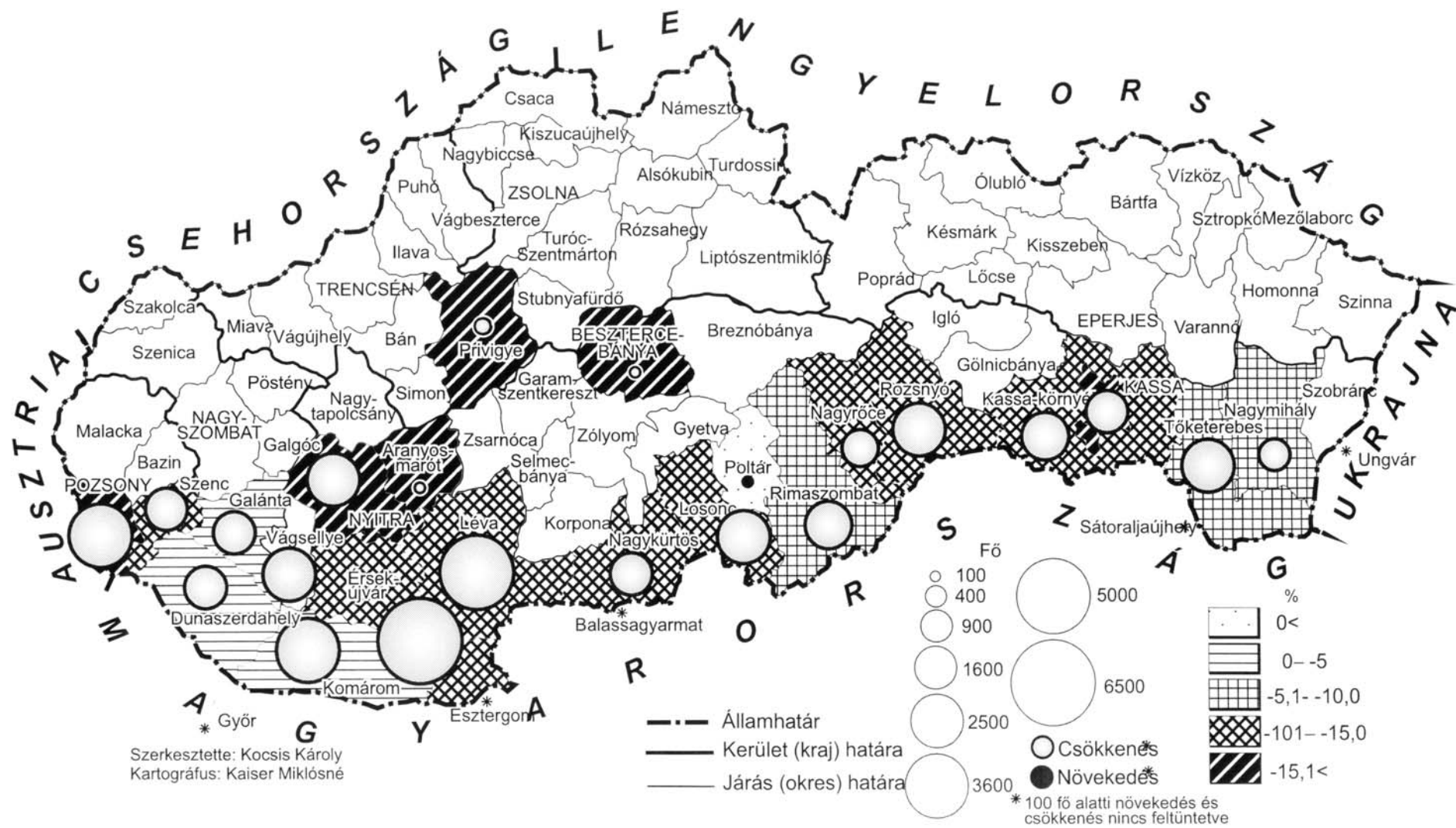
29. térkép

A történeti Gömör és Kis-Hont Vármegye szlovákiai része. Az etnikai és nyelvhatár futása (1991–1994./1996) *(A térképet készítette Palotai Péter)*

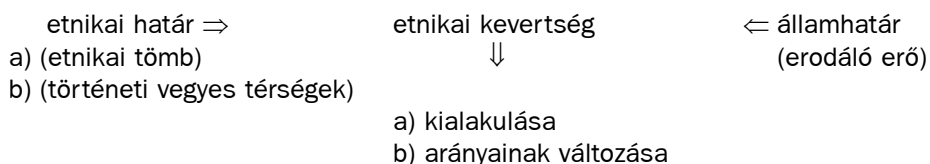
Slovenská časť historickej župy Gemer i Malohont. Etnická hranica (1991–1994/1996) (Autor mapy Péter Palotai)

Der slowakische Teil des ehemaligen Komitats Gömör und Kis-Hont Etnische Grenze 1991–1994/1996

kiterjedésének csökkentésére, a területén futó belső, szinte szakralizált etnikai határok (50% feletti kisebbségi térségek) feldarabolására, felszámolására, azaz a rendelkezésére álló teljes tér (államhatárig) kitöltésre törekszik. A nemzetiségi *egyensúlyi helyzetet* csak ebben az állapotban véli megtalálni. A határ menti kisebbség viszont egy ilyen nyomásnak igyekszik ellenállni, és arra törekszik, hogy megtartsa többségét (50%) az adott területen, amely többségben a kultúra megtartásának és a kisebbségi jogok gyakorlásának a letéteményesét látja.²⁸³ Az egymásnak feszülő érdekek azonban békés időszakban is a nemzeti kisebbségi térstruktúrák fokozatos (előbb-utóbb) átalakulását eredményezik. Homogén, államhatár menti területekké vált nemzetiségi térségek esetében ennek a (térszerkezetre, azaz térképre is levetíthető) vetülete az etnikai keveredés *megjelenése* (a.); a határ mentivé váló történeti (eleve) vegyes települési foltok esetében pedig a kevertség arányainak a többségi nemzet irányába való *eltolódása* (b.).²⁸⁴

283 Az etnikai tömb mint geográfiai és egyben kulturális típus: Kraas-Schneider 1989, 57.

284 Lásd erre Gömör példájából a felvidéki magyar sáv erózióját, a román–bolgár multietnikus határtérséget, a lengyel–német határ térségét, a német tömb szétdarabolását, majd későbbi (Buchhofer 1967) teljes felmorzsolódását, az ukrán–lengyel határt, a határ menti lengyel kisebbség eltűnését (eltüntetését).

Irodalom

Acsády György

- 1957 Az 1784–85. évi népszámlálás és az ezen alapuló népességnilvántartások. In: Kovacsics József (szerk.): *A történeti statisztika forrásai*. 224–242. Budapest.

Acsády Ignác

- 1896 Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában (1720–21). *Magyar Statisztikai Közlemények. Új folyam.* XII. köt. Budapest.

Ante, Ulrcih

- 1981 *Politische Geographie*. Braunschweig–Westermann.

Arató Endre

- 1960 *A nemzetiségi kérdés Magyarországon 1790–1848*. I–II. köt. Budapest.
1972 A magyar „nemzeti” ideológia jellemző vonásai a 18. században. In: Sipos György–Szűcs Jenő (szerk.): *Nemzetiség a feudalizmus korában*. Budapest.
1977 *Tanulmányok a szlovákiai magyarok történetéből (1918–1975)*. Budapest.

Balassa József

- 1920 *A magyar békefeltételek*. Budapest.

Balogh Sándor

- 1979 Az 1946. február 27-i magyar–csehszlovák lakosságcsere-egyezmény. *Történelmi Szemle*, XXII. évf. 1. sz. 59–87.
1995 *Magyarország és szomszédai 1945–1947*. Budapest.

Baltazár J.

- é. n. Jolsva. In: Borovszky Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Gömör–Kishont vármegye*. 139–149. Budapest.

Barabás Jenő

- 1980 A népi kultúra zonális struktúrája. In: Paládi-Kovács Attila (szerk.): *Előmunkálatok a Magyarság néprajzához*. 7. köt. 23–39. Budapest.

Barsi János

- 1993 Gömör vármegye. In: Csorba Csaba (szerk.): *Gömör vármegye katonai leírása. (1780-as évek)*. 10–104. Miskolc.

Barta György–Beluszky Pál–Berényi István

- 1975 Hátrányos helyzetű területek vizsgálata Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. *Földrajzi Értesítő*, 24. sz. 299–391.

Bartha Elek

- 1987a Vallás és etnikum. In: Dankó Imre–Küllös Imola (szerk.): *Vallási Néprajz*. III. köt. 194–217. Budapest.
1987b Az egyházak szerepe a nemzetiségi kultúra megőrzésében. In: *Folklór és tradíció*. IV. köt. 238–247. Budapest.
1991 A vallás és a nemzeti kisebbségek néprajzi kutatása. In: Ujváry Zoltán (szerk.): *Nemzetiség – identitás*. 47–49. Békéscsaba–Debrecen.

Bartholomaeides, Ladislaus

- 1805–1808 *Inclyti Superioris Hungariae comitatus Gömöriensis notitia historico-geographico statistica*. Leutschoviae.

- Batizi András
1935 *Vályi András élete és munkássága*. Budapest.
- Bárczi Géza–Országh László (szerk.)
1959–1962 *A magyar nyelv értelmező szótára*. I–VII. köt. Budapest.
- Beluszky Pál
1979 Borsod-Abaúj-Zemplén megye falusi településeinek típusai. *Földrajzi Értesítő*, 28. sz. 339–370.
1982 Társadalmi térfolyamatok a Cserehát–aggteleki-karszt vidékén (1900–1945–1980). *Földrajzi Értesítő*, 31. sz. 467–483.
1982 *Magyarország falutípusai*. Budapest. – Sikos T. T.
1995 Közép-Európa – merre vagy? *Földrajzi Közlemények*, CXIX. (XLIII.) évf. 3–4. sz. 223–232.
- Benisch Artúr
1923 *A csehek 1919. évi népszámlálása a Felvidéken*. Budapest.
- Bél Mátyás
1992 *Gömör vármegye leírása (1749)*. Debrecen. /Gömör Néprajza, XXXV./
- Bíró A. Zoltán
1996 A megmutatkozás kényszere és módszertana. In: *KAM: egymás mellett élés. A magyar–román, magyar–cigány kapcsolatokról*. 247–277. Csíkszereda.
- Bobák, Ján
1982 Výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom (1946–1948). In: *Slováci v zahraničí*. 2. 70–90. Martin.
- Bohmann, Alfred
1975 *Menschen und Grenzen. Bevölkerungen und Nationalitäten in der Tschechoslowakei*. Band 6. Köln.
- B. Kovács István
1986 Néprajzi tájékozódás a gömöri kisnemesek utódai között. In: Eperjessy Ernő–Krupa András (szerk.): *III. Békéscsabai Nemzetközi Nemzetiségkutató Konferencia előadásai*. 809–822. Békéscsaba.
1991 A Vály-völgyi népélet történeti rajza. In: B. Kovács István (szerk.): *Vály-völgy*. 33–119. Pozsony–Rimaszombat–Felsővály.
1994 *Baracai népköltészet*. Pozsony–Budapest.
- Bodnár, Mónika
1988 Slowakische Siedler im ungarischen Gebiet von Gömör. In: Ujváry Zoltán (szerk.): *Ethnographica et Folkloristica Carpathica*. 5–6. köt. 319–323.
- Borbély Andor–Nagy Júlia
1932 Magyarország I. katonai felvétele II. József korában. *Térképészeti Közlöny*, II. köt. 1–2. – különlenyomat.
- Borsody István
1945 *Magyar–szlovák kiegészítés. A cseh–szlovák–magyar viszony utolsó száz éve*. Budapest.
- Bődi Erzsébet
1991 Lengyel telepések a borsodi tájon. In: Ujváry Zoltán (szerk.): *Nemzetiség – identitás*. 85–87. Békéscsaba–Debrecen.
- Bődy Pál
1992 A szlovákiai magyarok kiutasításának kérdése az 1946. évi békekonferencián. *Regio*, 3. évf. 4. sz. 131–140.

- Brunner, Georg
1995 *Nemzetiségi kérdés és kisebbségi konfliktusok Kelet-Európában.* Budapest.
- Buchhofer, Ekkehard
1967 *Die Bevölkerungsentwicklung in den polnisch verwalteten deutschen Ostgebieten von 1956–1965.* Kiel. /Schriften des Geographischen Instituts der Universität Kiel, XXVII./
- Bulla Béla–Mendöl Tibor
1947 *A Kárpát-medence földrajza.* Budapest.
- Coburg, F.
1900 A Murány völgye és a Garam völgyének gömöri része. *Földrajzi Közlemények*, XXVIII. évf. 1–57.
- Császi Irén
1992 Temetkezési szokások Páskaházán. In: Ujváry Zoltán (szerk.): *Gömör Néprajza*. XXXIII. köt. 109–130. Debrecen.
- Csíki Tamás
1996 A román és a magyar etnikumú parasztság történeti kutatásának néhány problémája a kapitalizmus korában. In: Katona Judit–Viga Gyula (szerk.): *Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei.* 181–199. Miskolc.
- Csorba Csaba
1985 A történeti Gömör. In: Ujváry Zoltán (szerk.): *Gömör néprajza*. I. köt. 19–29. Debrecen.
1993 Gömör vármegye a 18. század végén. In: Csorba Csaba (szerk.): *Gömör vármegye katonai leírása. (1780-as évek).* 115–125. Miskolc.
- Danyi Dezső–Dávid Zoltán
1960 *Az első magyarországi népszámlálás (1784–87).* Budapest.
- Dávid Zoltán
1957 Az 1715–20. évi összeírás. In: Kovacsics József (szerk.): *A történeti statisztika forrásai.* 145–200. Budapest.
1958 Házak száma és a népesség a XVI–XVIII. századi forrásainkban. *Történeti Statisztikai Közlemények*, II. évf. 3–4. sz. 74–94.
1960 Magyarország első katonai felmérése (1786–89). *Történeti Statisztikai Évkönyv*, 33–58.
1963 A történeti demográfiai források értékelésének kérdései. *Demográfia*, 6. évf. 4. sz. 515–525.
1974 *A szomszédos államokban élő magyarok demográfiai helyzete.* (Kézirat.)
1980 A magyar nemzetiségi statisztika múltja és jelene. *Valóság*, XXXIII. évf. 8. sz. 87–101.
1993 *A magyar–szlovák nyelvhatár 1664-ben.* 9–31. Budapest. /Történeti Demográfiai Füzetek, 12./
1994 A magyar-szlovák nyelvhatár változásai. 1664–1991. *Dimenziók*, II. évf. 1. sz. 34–39.
- Deutsch, Karin
1973 *Kulturlandschaftswandel im Kraichgau und Oberen Nahebergland seit 1945.* Saarbrücken.
- Diószegi Vilmos
1968 A palóc etnikulturális csoport határa és kirajzásai. In: *Népi kultúra – népi társadalom*. I. köt. 217–251. Budapest.

- Dobosy László
1994 *Susa*. Debrecen. /Gömör Néprajza, XLV./
- Dobrossy István
1996 *Határok – kapcsolatok*. In: Katona Judit–Viga Gyula (szerk.): *Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei*. 217–224. Miskolc.
- Elekes Dezső
1940 *A nemzetiségek számbavétele*. Budapest.
- Enyedi György
1983 *Földrajz és társadalom*. Budapest.
- Erős Ferenc
1989 *Az etnikai identitás néhány szociálpszichológiai problémája*. In: Váriné Szilágyi Ibolya–Niedermüller Péter (szerk.): *Az identitás kettős tükörben*. 190–203. Budapest.
- Éger György
1990 *A történeti Gömör déli részének társadalomstatisztikai jellemzői, 1870–1980*. *Regio*, 1. évf. 3. sz. 75–96.
1993 *Régió, etnikum, vallás*. Budapest.
- É. Kovács Judit
1992 *Gömmihályfalva*. Debrecen. /Gömör Néprajza, XXXVII./
- Faggyas István
1988 *A Sajó és a Szuha vidékének kismemessége*. Debrecen. /Gömör Néprajza, XVI./
1990 *Lakosság és templomi ülésrend*. I–II. köt. Debrecen. /Gömör Néprajza, XXXI./
1993 *A cigányzene Gömörben*. Debrecen. /Gömör Néprajza, XLI./
- Fábry János
é. n. *Gömör és Kishont vármegye természeti viszonyai*. In: Borovszky Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Gömör–Kishont vármegye*. 1–24. Budapest.
- Fábry Zoltán
1991 *Merre vagy, Európa? Kisebbségek a vádlottak padján*. Pozsony.
- Fehérvári István
1939 *Magyarok a nyelvhatáron*. Rozsnyó.
- Feischmidt Margit
1997 *Multikulturalizmus: kultúra, identitás és politika*. In: Feischmidt M. (szerk.): *Multikulturalizmus*. 7–28. Budapest.
- Felhő Ibolya
1957 *A Mária Terézia úrbérrendezése során készült adatfelvételek*. In: Kovacsics József (szerk.): *A történeti statisztika forrásai*. 200–224. Budapest.
- Fezer, Fritz
1974 *Karteninterpretation*. Braunschweig–Westermann.
- Fényes Elek
1836–40 *Magyarországnak 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben*. I–VI. köt. Pest.
1847 *Magyarország leírása*. I–II. köt. Pest.
1851 *Magyarország geographiai szótára*. I–IV. köt. Pest.
- Findura Imre
1887 *A Rima völgye*. *Földrajzi Közlemények*, XV. évf. 481–505.

- Fischer, Holger
 1994 A magyarországi német kisebbség 20. századi társadalmi-gazdasági átalakulásának térbeli aspektusai és a nemzetiségi statisztika. In: Kovacsics József (szerk.): *Magyarország nemzetiségeinek, a szomszédos államok magyarságának statisztikája (1910–1990)*. 273–291. Budapest.
- Fogarassy László
 1982 Pozsony város nemzetiségi összetétele. *Alföld*, 8. sz. 59–74.
- Fördös László
 1930 A II. József-féle kataszteri földmérés Magyarországon. In: *Föld és Ember*. X. 1. 205–257.
- Frisnyák Sándor
 1990 *Magyarország történeti földrajza*. Budapest.
- Fügedi Erik
 1966 A 18. századi lélekösszeírások története. *Demográfia*, 9. évf. 3. sz. 366–379.
- Gal, Susan
 1991 Mi a nyelvcsere és hogyan történik? *Regio*, 2. évf. 1. sz. 66–76.
- Galántai József
 1988 Magyarország az első világháborúban. In: Hanák Péter (főszerk.): *Magyarország története*. 7/1–2. köt. 1083–1235. Budapest.
- Greverus, Ina-Maria
 1969 Grenzen und Kontakte zur Territorialität des Menschen. In: *Festschrift für Gerhard Heilfurth zum 60. Geburtstag*. 11–26. Göttingen.
- Gunzelmann, Thomas
 1987 *Die Erhaltung der historischen Kulturlandschaft. Bamberger wirtschafts-geographische Arbeiten*. Heft 4. Bamberg.
- Gyivicsán Anna
 1993 *Anyanyelv, kultúra, közösség*. Budapest
- Gyönyör József
 1981 A csehszlovákiai magyarság létszámának és nyelvterületének alakulása 1918–1938 között. In: *Műhely*, 4. 93–107.
 1989 *Államalkotó nemzetiségek*. Pozsony.
 1992 *Határok születtek*. Pozsony.
 1993 *Közel a jog asztalához*. Pozsony.
 1994 *Terhes örökség*. Pozsony.
- Györffy György
 1987 *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. II. köt. Budapest.
- Györffy István
 1915 Dél-Bihar népesedési és nemzetiségi viszonyai negyedfélszáz év óta. *Földrajzi Közlemények*, XLIII. évf. 257–293.
- Gyurgyik László
 1994a Adalékok a szlovákiai magyarság lélekszámának és településszerkezetének alakulásához. In: Kovacsics József (szerk.): *Magyarország nemzetiségeinek, a szomszédos államok magyarságának statisztikája (1910–1990)*. 116–126. Budapest.
 1994b *Magyar mérleg*. Pozsony.
 é. n. Településterület és társadalomszerkezet. In: Bárdi Nándor–Szarka László (szerk.): *Magyar nemzeti kisebbségek Kelet-Közép-Európában*. Budapest. (Kézirat.)

- Hanák Péter
1974 Polgárosodás és asszimiláció Magyarországon a XIX. században. *Történelmi Szemle*, XVII. évf. 4. sz. 513–536.
- Hangel László
1942 *Mit élt át a Felvidék?* Budapest.
- Havas Gábor–Kemény István–Kertesi Gábor
1998 A relatív cigány a klasszifikációs küzdőtéren. *Kritika*, 3. sz. 31–33.
- Hirschberg, Walter (Hg.)
1988 *Neues Wörterbuch der Völkerkunde*. Berlin.
- Hoffmann Tamás
1971 A magyar agrárfejlődés településtörténeti következményei. *Agrártörténeti Szemle*, XII. évf. 3–4. sz. 284–293.
- Hollósi István
1932 A régi magyar államterület népességének a fejlődése 1910–1930 között. *Magyar Statisztikai Szemle*, X. évf. I–II. sz. 891–914.
- Hoóz István
1975 A népesség nemzetiség szerinti számbavételének problémái. *Demográfia*, 1. sz. 23–35.
1985 A népesség nemzetiség szerinti megoszlásának tanulmányozásáról. In: Hoóz István–Kepecs József–Klinger András: *A Baranya megyében élő nemzetiségek demográfiai helyzete 1980-ban*. Budapest.
1989 A magyarországi cigányösszeírásokról és a cigány népesség számának alakulásáról. In: *A cigányok számának és demográfiai helyzetének alakulása Baranya megyében*. 8–124. Pécs. (Kézirat gyanánt.)
- Hornyánsky, Victor
1858 *Geographisches Lexikon des Königreichs Ungarn*. Pest.
- Houdek, Fedor
1931 *Vznik hraníc Slovenska*. Bratislava.
- Hunfalvy János
1867 *Gömör és Kishont leírása*. Pest.
- Ila Bálint
1944–1976 *Gömör megye*. I–IV. köt. Budapest.
1957 Die walachische Bevölkerung der Herrschaften Murány, Csetnek und Krasznahorka. *Studia Slavica*. Tom 111. 1–4. 113–148.
- Ilyés Zoltán
1996 Politikai, kulturális-etnikai és természeti határok a Székelyföldön (Kísérlet a XIX. század végi állapot rekonstruálására). In: Pál Ágnes–Szónokyné Ancsin Gabriella (szerk.): *Határon innen – határon túl*. 63–71. Szeged.
- Janics Kálmán
1971 A szlovákiai magyar társadalom ötven éve. *Valóság*, XIV. évf. 6. sz. 20–31.
1992 *A hontalanság éve*i. Pozsony.
- Jeggle, Utz
1994 Határ és identitás. *Regio*, 5. évf. 2. sz. 3–18.
- Jelentések a határon túli magyar kisebbségről – Medvetánc.
1988 Budapest.
- Joó Rudolf
1986 Etnikum, kisebbség, szórvány. *Confessio*, X. évf. 3. sz. 3–9.
- Jócsik Lajos
1940 *Idegen igában*. Budapest.
1943 *A magyarság a cseh és szlovák néprajzi térképeken*. Budapest.

- Juhász Gyula
1988 A müncheni egyezmény és a bécsi döntés. In: Ránki György (főszerk.): *Magyarország története*. 8/1–2. köt. 960–964. Budapest.
- Jurová, Anna
1996 Cigányok-romák Szlovákiában 1945 után. *Regio*, 7. évf. 2. sz. 35–56.
- Kádár László
1943 A magyar ember a magyar tájban. In: Bartucz Lajos (szerk.): *A magyar nép*. 69–90. Budapest.
- Kamenec, Ivan
1994 Szlovákia és a szlovák politika helyzetének paradoxonai a második világháború idején. (1939–1945). In: Molnár Imre (szerk.): *Szlovákok az európai történelemben*. 91–99. Budapest.
é. n. *Trauma. Az első Szlovák Köztársaság (1939–1945)*. Budapest.
- Karácsonyi János
1896 *Békés vármegye története*. I–II. köt. Gyula.
- Karády Viktor
1990 Egyenlőtlen elmagyarosodás, avagy hogyan vált Magyarország magyar nyelvű országgá. *Századvég*, 2. sz. 5–37.
- Kászonyi Ferenc
1928 Egy különös nemzetiségi kérdés. *Magyar Szemle*, 351–357.
- Keleti Károly
1882 *A nemzetiségi viszonyok Magyarországon az 1880. évi népszámlálás alapján*. Budapest.
- Kemény István
1974 A magyarországi cigány lakosság. *Valóság*, XVII. évf. 1. sz. 63–72.
1976 *Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó, 1971-ben végzett kutatásokról*. MTA Szociológiai Kutató Intézet. Budapest.
- Keményfi Róbert
1993 Etnikai ütközőzóna Várasfenesen. *Néprajzi Látóhatár*, II. évf. 1–2. sz. 125–142.
1994a *Etno-kulturgeográfiai vizsgálatok két magyar–román faluban*. Debrecen. /Folklór és etnográfia, 84./
1994b A kulturális határok értelmezésének kérdéséhez. In: Ujváry Zoltán (szerk.): *In memoriam Sztrinkó István*. 13–22. Debrecen. /Folklór és etnográfia, 85./
1998 *A történeti Gömör és Kis-Hont vármegye etnikai rajza. Az etnikai határ és a vegyes etnicitás kérdése*. Debrecen. /Gömör Néprajza, L./
1999a Etnikai besorolás és statisztika. Elvi alapvetés a gömöri cigányok három évszázados jelenlétének vizsgálatához. *Regio*, 10. évf. 1. sz. 137–155.
1999b Az etnikai tér és a nemzetállamiság eszméje. *Tabula*, 2. évf. 2. sz. 3–26.
- Kertesi Gábor
1998 Az empirikus cigánykutatások lehetőségéről. *Replika*, 3. sz. 201–222.
- Kiss Lajos
1978 *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Budapest.
- Kniezsa István
1938 *Magyarország népei a XI. században*. Budapest.
1941 *Adalékok a magyar–szlovák nyelvhatár történetéhez*. Budapest.

Kocsis Károly

- 1988 A határ menti fekvés egy régió népesedési viszonyaira. *Földrajzi Értesítő*, XXXVII. évf. 1–4. sz. 137–158.
- 1989 *Etnikai változások a mai Szlovákia és a Vajdaság területén a XI. századtól napjainkig*. Budapest. – Kocsisné Hodosi Eszter
- 1991 *Magyarok a határainkon túl*. Budapest.
- 1993a *A Kárpát-medencei magyar nemzeti kisebbségek etnikai földrajza*. (Kandidátusi értekezés tézisei.) Budapest.
- 1993b *Jugoszlávia. Egy felrobbant etnikai mozaik esete*. Budapest.
- 1995 Közigazgatási változások Szlovákiában. *Regio*, 6. évf. 4. sz. 29–59.
- 1996 Adalékok az etnikai földrajzi kutatások és etnikai térképezés történetéhez a Kárpát-medence területén. *Földrajzi Közlemények*, CXX. (XLIII.) évf. 2–3. sz. 167–180.

Kocsis Károly–Kovács Zoltán

- 1991 A magyarországi cigány népesség társadalomföldrajza. In: Utasi Ágnes–Mészáros Ágnes (szerk.): *Cigánylét*. 78–105. Budapest.

Korabinszky János

- 1786 *Geographisch-Historisches und Produkten-Lexikon von Ungarn*. Pressburg.

Korff, Gottfried

- 1993 Kulturgrenzen und nationale Identität. Arbeitstagung der Internationalen europäischen Ethnokartographischen Arbeitsgruppe (IEEA) in Honnef vom 5–7. April 1993. *Zeitschrift für Volkskunde*, 89. 259–261.

Kovacsics József

- 1957 Bevezetés a történeti statisztika forrásainak tanulmányozásába. In: Kovacsics József (szerk.): *A történeti statisztika forrásai*. 5–51. Budapest.
- 1963 Bevezetés a történeti demográfia forrásainak tanulmányozásába. In: Kovacsics József (szerk.): *Magyarország történeti demográfiája*. 3–15. Budapest.

Kovács Alajos

- 1928 *A nyelvismeret mint a nemzetiségi statisztika ellenőrzője*. Budapest.
- 1938 A magyar–tót nyelvhatár változásai az utolsó két évszázadban. *Századok*, LXXII. évf. 561–575.

Kovács Éva

- 1991 Disszimiláció, zsidó azonosságtudat, regionális identitás Szlovákiában 1920–1938. *Regio*, 2. évf. 2. sz. 67–73.

Kovács Tibor

- 1991 Fejezetek a Vály-völgy 20. századi történetéből. In: B. Kovács István (szerk.): *Vály-völgy*. 121–162. Pozsony–Rimaszombat–Felsővály.

Kovács Zoltán

- 1990 A határ menti területek központhálózatának átalakulása az első világháború utántól napjainkig. *Földrajzi Közlemények*, CXIV. (XXXVIII.) évf. 1–2. sz. 3–16.

Kósa László

- 1994 A kisnemesség társadalmi szerepkeresése a rendiség utolsó évtizedeiben. *Dimenziók*, II. évf. 2. sz. 17–23.

Kövesdi János

- 1996 Bevezetés. In: Mayer Judit (szerk.): *Edvard Beneš elnöki dekrétumai*. 5–19. Bratislava–Pressburg.

- Kraas-Schneider, Frauke
1989 *Bevölkerungsgruppen und Minoritäten*. Stuttgart.
- Kresz Mária
1960 Fazekas, korsós, tálas. *Ethnographia*, 2–3. sz. 297–379.
- Kretschmer, Ingrid
1965 *Die thematische Karte als Wissenschaftliche Aussageform der Volkskunde*. Bad Godesberg.
- Krno, Dalibor M.
1992 *A békéről tárgyaltunk Magyarországgal*. Budapest.
- Kugler József
1991 Adatok és tények a csehszlovák–magyar lakosságcseréről. In: *Alföldi Társadalom*. II. köt. 31–66. Békéscsaba.
1998 A hontalanság éve. *Valóság*, XLI. évf. 8. sz. 100–113.
- Ladányi János–Szelényi Iván
1997 „Ki a cigány”. *Kritika*, 12. sz. 3–6.
1998 Az etnikai besorolás objektivitásáról. *Kritika*, 3. sz. 33–35.
- Lux Gyula
1921 Adatok Dobsina településföldrajzához. In: *Föld és Ember*. II. 129–137.
- Machnyik Andor
1935 *A Csallóköz. Tanulmány a honismeret, az agrár- és a szociálpolitika köréből*. Komárno.
- Magda Pál
1819 *Magyar országnak és a határőrző katonaság vidékének legújabb statisztikai és geographiai leírása*. Pest.
- A magyar béketárgyalások. Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről Neuilly S/S-ben 1920 január–március havában*. I–III. köt. 1920 Budapest.
- Majdán János
1996 Vasutak a magyar határ két oldalán 1918–1996 között. In: Pál Ágnes–Szónokyné Ancsin Gabriella (szerk.): *Határon innen – határon túl*. 251–274. Szeged.
- Maksay Ferenc
1971 *A magyar falu középkori településrendje*. Budapest.
- Mendöl Tibor
1940 *A Felvidék*. Budapest.
- Milleker Rezső
1935 Néprajzi térkép és nemzetiségi kataszter. *Földrajzi Közlemények*, LXIII. évf. 189–203.
- Mirnic Károly
1991 Az asszimiláció hatása a természetes népmozgalomra. *Regio*, 2. évf. 4. sz. 142–165.
1994 Kétnyelvűség a vajdasági vegyes házasságokban. *Regio*, 5. évf. 4. sz. 117–127.
- Molnár Erik
1930 Az elszakított Felvidék nemzetiségi és felekezeti adatai. *Magyar Statisztikai Szemle*, VIII. évf. 963–981.
- Molnár Éva
1993 Te tót (német) vagy! – mondta anyám magyarul. *Regio*, 4. évf. 1. sz. 134–149.

- Molnár Imre–Varga Kálmán
1992 *Hazahúzott a szőlőföld...* Budapest.
- Móricz M.
1957 Lélekszámadatok a történeti Magyarországra vonatkozóan 1772–1869 évekből. *Történeti Statisztikai Közlemények*, 1. évf. 1. sz. 26–42.
- Nagy, Ludovicus
1828 *Notitiae politico-geographico-statisticae inclyti Regni Hungariae*. Budae.
- Nagy Ödön
1938 Szórvány és beolvadás. *Hitel*, 4. sz. 261–276.
- Neißer, Herbst
1970 Statistik, eine Methode der Volkskunde. In: Jeggle, Utz–Geiger, Klaus–Korff, Gottfried (Hrsg.): *Abschied vom Volksleben*. 105–123. Tübingen.
- Niem, Christina–Schneider, Thomas (Hrsg.)
1995 *Zukunft kleiner Gemeinden in Rheinland-Pfalz*. Mainz.
- Nyíró József
1995 Száműzetésben. Visszaemlékezések a „hontalanság éveire”. *Limes*, 1/2. 17–38.
- Olay Ferenc
1932 *Térképek a nemzetiségi terjeszkedés szolgálatában*. Budapest.
- Ortvay Tivadar
1892 *Magyarország régi vízrajza*. I–II. köt. Budapest.
- Paládi-Kovács Attila
1973 Ukrán szórványok a 18–19. században a mai Magyarország északkeleti részén. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Népi kultúra – népi társadalom*. VII. köt. 327–367. Budapest.
- 1981 Cseregyermek. (Népi kapcsolatok és nyelvtanulás a régi Gömörben). In: Botik, Ján–Méry Margit (szerk.): *A csehszlovákiai magyar nemzetiség néprajzi kutatása*. 63–72. Bratislava.
- 1982 *A Barkóság és népe*. Miskolc.
- 1984 Kulturális határok és kontaktzónák Észak-Magyarországon. In: Kunt Ernő–Szabadfalvi József–Viga Gyula (szerk.): *Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon*. 61–73. Miskolc.
- 1988 *Életmód, foglalkozás, nemzetiség*. Debrecen. /Gömör Néprajza, XIV./
- 1989 A Palócföld kiterjedése. In: Bakó Ferenc (szerk.): *Palócok*. I–IV. köt. 137–167. Eger.
- 1994 A Felföld mint kulturális régió. *Ethnographia*, 105. 1. 1–35.
- 1996 Természeti tájak és nyelvhatárok a Felföldön. In: Frisnyák Sándor (szerk.): *A Kárpát-medence történeti földrajza*. 59–68. Nyíregyháza.
- Paldus József
1917 Katonai térképek készítése II. József idejében, különös tekintettel Magyarországra. *Hadtörténelmi Közlemények*, 30. évf. 167–185.
- Pázmándi Zsuzsa
1992 Az urbanizáció hatása a szlovákiai, illetve vajdasági magyar és német kisebbségek asszimilációjára. *Regio*, 3. évf. 1. sz. 32–47.
- Peéry Rezső
1975 *Requiem egy országrészért*. München.
- 1993 *Gondolatok a tehervagonban*. Pozsony.
- Petrichevich Horváth Emil
1924 *Jelentés az Országos Menekültügyi Hivatal négyévi működéséről*. Budapest.

- Petrov, Anton
 1924 *Národopisná mapa Uher podle úředního Lexikonu Osad z roku 1773.* V Praze.
 1928 *Příspěvky k Historické demografii Slovenska v XVIII.–XIX. století.* V Praze
- Plihál Katalin
 1999 A Towson által használt Korabinszky-féle Magyarország-térkép. In: Rózsa Péter (szerk.): *Robert Towson magyarországi utazásai.* 43–46. Debrecen.
- Podhradzky György
 1924 *A tótoklakta Felföld politikai és kultúrgeográfiája.* Budapest.
- Polányi Imre
 1992 *A szlovákiai magyarok helyzete 1944–48. Dokumentumok.* Pécs.
- Popély Gyula
 1989 A magyarság számának alakulása az 1921. és 1930. évi csehszlovákiai népszámlálások tükrében. *Századok*, 123. évf. 1–2. sz. 44–76.
 1990 A felvidéki sorsforduló. *Regio*, 1. évf. 2. sz. 70–101.
 1991 *Népfogyatkozás. A csehszlovákiai magyarság a népszámlálások tükrében 1918–1945.* Budapest.
 1995 *Ellenszélben. A felvidéki magyar kisebbség első évei a Csehszlovák Köztársaságban (1918–1925).* Pozsony.
- Prasličková, Mária
 1965 Brdárstvo v západnom Gemeri. *Slovenský národopis*, XIII. évf. 322–392.
- Puskás Júlia
 1974 Kivándorlás Magyarországról az Egyesült Államokba 1914 előtt. *Történelmi Szemle*, XVII. évf. 1–2. sz. 32–67.
 1982 *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban. 1880–1940.* Budapest.
- Révay István
 1941 *A belvederi magyar–szlovák határ.* Budapest.
 1993 A demográfia tükrében. In: Fazekas József (szerk.): *Vagyunk és leszünk.* 29–42. Pozsony
- Rónai András
 1938 Magyarok elterjedése a Földön. *Földrajzi Közlemények*, LXVI. évf. 83–104.
 1939 *Nemzetiségi problémák a Kárpát-medencében.* Budapest.
 1940 *Die Ungarn in der Slowakei.* Budapest.
 1941 *Gondolatok a politikai földrajz témaköréből. – Az újságírójelölt kézikönyve.* VI. füzet. Budapest.
 1989 *Térképezett történelem.* Budapest.
- Samu Mihály
 1995 *A magyar kisebbségi törvény.* Budapest.
- Sas Andor
 1993 *A szlovákiai zsidók üldözése 1939–1945.* Pozsony.
- Schmidt, Horst D.
 1991 *Ein verschwundenes Dorf im Banat.* Langenau–Ulm.
- Schmidt, Paul
 1971 *Hitler tolmácsa voltam.* Budapest.
- Siklós András
 1988 A forradalmak kora (1918–1919). In: Ránki György (főszerk.): *Magyarország története.* 8/1–2. köt. 25–190. Budapest.
- Šišák, Ján
 1977 *Vývoj a súčasný stav dopravy v Gemeri.* Rimavská Sobota.

- Sipos Orbán
1903 *Bihar vármegye a népesedési, vallási, nemzetiségi és közoktatási statisztika szempontjából*. Nagyvárad.
- Strömpl Gábor
1922 A gömör-tornai karszt emberi telepei. In: *Föld és Ember*. II. 1–7.
- Sundhaussen, Holm
1994 A délkelet-európai kisebbségek migrációs veszteségei a 20. században. *Regio*, 5. évf. 4. sz. 3–13.
- Süli-Zakar István
1992 Az államhatár társadalmi-gazdasági fejlődést akadályozó hatásának vizsgálata ÉK-Magyarország határ menti területein. *Földrajzi Közlemények*, CXVI. (XL.) évf. 1–2. sz. 45–56.
- Szabó István
1937 *Ugocsa megye*. Budapest.
1966 *A falurendszer kialakulása Magyarországon (X–XV. század)*. Budapest.
- Szabó József
1993 Cigányok egy magyar–román közösségben a Maros menti Gernyeszegen. In: Barna Gábor (szerk.): *Cigány népi kultúra a Kárpát-medencében a 18–19. században*. 18–28. Budapest. /Cigány néprajzi tanulmányok, 1./
- Szabó Károly–Szőke István
1982 Adalékok a magyar–csehszlovák lakosságcsere történetéhez. *Valóság*, XXV. évf. 10. sz. 90–94.
- Szabó László
1997 *Gömör megye társadalomrajza*. (Kézirat.)
- Szalay Emőke –Ujváry Zoltán
1982 *Két fazekas falu Gömörben*. Debrecen.
- Szánthó L.
1933 *Az 1930. évi cseh népszámlálás erőszakos hamisításai. Félmillió magyar elsikasztása*. Budapest.
- Szarka László
1984 Cseh térképek a Monarchia felbontására. *História*, VI. évf. 1. sz. 21.
é. n. *A szlovákok története*. Budapest.
- Szretykó György
1992 A Békéscsabán élő románok nemzettudata. *Gazdaság és társadalom*, III. évf. 4–5. sz. 116–130.
- Szuhay Péter
1993 Ki az ember? Az 1992. évi kétegyházi „etnikai háború”. *Regio*, 3. évf. 4. sz. 31–54.
1993 – Barati A.
Képek a magyarországi cigányság 20. századi történetéből. Budapest.
- Szulovszky János
é. n. Gömöri sonkolyosok és fazekasok a 19. század második felében. In: Tradíciók és modernitás. 81–108. – különlenyomat. /Gazdaság- és társadalomtörténeti füzetek, IV./
- Thirring Gusztáv
1938 *Magyarország népessége II. József korában*. Budapest.
- Thirring Lajos
1927 Az elcsatolt Felvidék kivándorlási mozgalmai. *Magyar Statisztikai Szemle*, V. évf. 394–421.

- 1938 Az asszimiláció statisztikai megfigyelésének főbb szempontjai. *Kisebbségvédelem*, I. évf. 1. sz. 13–19.
- 1943 Az 1941-es népszámlálás és kérdésköre. *Magyar Statisztikai Szemle*, XXI. évf. 343–351.
- Tilkovszky Lóránd
- 1964 Az első bécsi döntés gazdasági és szociális következményei a Magyarországhoz átcsatolt területein. *Történelmi Szemle*, VII. évf. 1. sz. 87–111.
- Tóth Ágnes
- 1993 *Telepítések Magyarországon 1945–1948 között*. Kecskemét.
- Trjosnyikov, A. F. (szerk.)
- 1988 *Geograficeszkij enciklopedyiceszkij szlovav. Pontjátýija i termini...* Szovjetszkaja Enciklopedyija. Moszkva.
- Ujváry Zoltán
- 1981 A migráció és a kolonizáció szerepe Gömör népi kultúrájában. In: Botík, Ján–Méry Margit (szerk.): *A csehszlovákiai magyarság nemzetiség néprajzi kutatása*. 54–62. Bratislava.
- 1984 Az interetnikus kutatásokról Észak-Magyarország népi kultúrájának vizsgálatában. In: Kunt Ernő–Szabadfalvi József–Viga Gyula (szerk.): *Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon*. 61–73. Miskolc.
- 1991 *Szülőföldön hontalanul*. Debrecen.
- 1992 *Népdal, színjáték, honismeret*. Debrecen. /Gömör Néprajza, XXXIX./
- 1994 Szlovákosodás és asszimiláció. *Dimenziók*, II. évf. 1. sz. 47–54.
- Ungár Joób
- 1993 A magyar zsidóság. In: Fazekas József (szerk.): *Vagyunk és leszünk*. 178–181. Pozsony
- Urbán György
- 1995 Török idők a Vág–Nyitra–Garam–Ipoly mentén 1664 táján. *Földrajzi Értesítő*, XLIV. évf. 1–2. sz. 139–142.
- Vadkerty Katalin
- 1996 *A deportálások. A szlovákiai magyarok csehországi kényszermunkája 1945–1948 között*. Pozsony.
- 1997 Magyar sors Csehszlovákiában. *História*, XIX. évf. 2. sz. 3–7.
- Vallance, Thomas G.–Torrens, Hugh S.
- 1982 The anglo-australian traveller Robert Townson and his map of „Hungarian Pethrography” (1797) In: Dudich, Endre (edited by): *Contributions to the history of geological mapping*. 391–398. Budapest.
- Varga E. Árpád
- 1996 A családok összetétele nemzetiség és felekezet szerint az 1992. évi román népszámlálás tükrében. *Regio*, 7. évf. 3. sz. 81–138.
- Varga István
- 1939 A felvidéki magyarság a statisztika tükrében. In: Csatári István–Ölvendi János (szerk.): *A visszatért Felvidék adattára*. 74–96. Budapest.
- Varga Kálmán
- 1992 Telepesfalvak, kolóniák Komárom környékén (1919–1950). *Regio*, 3. évf. 2. sz. 59–75.
- Varsík, Branislav
- 1940 *Die slowakisch-magyarische ethnische Grenze in den letzten zwei Jahrhunderte*. Bratislava–Pressburg.

- Vályi András
1796–99 *Magyarország leírása*. I–III. köt. Buda.
- Vende Aladár
é. n. Gömör–Kishont vármegye községei. In: Borovszky Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Gömör–Kishont vármegye*. 25–107. Budapest.
- Veres János
1992 *Széttekintés a Rimaszombati járásban*. Rimaszombat–Gömörszőlős. /Gömöri műhely, 1./
- Vécsey Károly
1995 Cigányok a székelyföldi Parajdon. *Regio*, 6. évf. 1–2. sz. 64–77.
- Viczén István
1992 Hol a honom, hol a hazám? In: Ujváry Zoltán (szerk.): *Gömör Néprajza*. XXXIII. köt. 193–225. Debrecen.
- Viga Gyula
1990 *Árucseré és migráció Észak-Magyarországon*. Debrecen–Miskolc.
1994 A Felföld népi műveltségének ökológiai feltételeiről. In: Novák László (szerk.): *Néprajzi tanulmányok Ikvai Nándor emlékezetére*. I–II. köt. 53–63. Szentendre. /Studia Comitatus, 23./
- Vilkuna, Kustaa
1975 Nyelvhatár, etnikai határ, kulturális határ. *Magyar Tudomány*, XX. 752–760.
- Vilmos Gusztáv
1929 Nemzetiségi és politikai határok. In: *Magyar Földrajzi Évkönyv*. 61–79. Budapest.
- Vígh Károly
é. n. *A szlovákiai magyarság sorsa*. Budapest.
- Voigt Vilmos
1984 Van-e határa a népi kultúrának? In: Kunt Ernő–Szabadfalvi József–Viga Gyula (szerk.): *Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon*. 75–87. Miskolc.
- Weinhold, Rudolf
1991 Überlegungen zum Problem der Identität am Beispiel der Ungarndeutschen. In: Ujváry Zoltán (szerk.): *Nemzetiség – identitás*. 457–461. Békéscsaba–Debrecen.
- Weber–Kellermann, Ingeborg
1967 Probleme interethnischer Forschungen in Südosteuropa. In: *Ethnologia Europaea*. Vol. I. 3. 218–231.
- Wellmann Imre
1967 Határhasználat az Alföld északnyugati peremén a XVIII. század első felében. *Agrártörténeti Szemle*, IX. évf. 3–4. sz. 346–409.
1989 Magyarország népességének fejlődése a 18. században. In: Ember Győző–Heckenast Gusztáv (főszerk.): *Magyarország története*. 4/1–2. köt. 26–80. Budapest.
- Wesselényi Miklós
1992 *Szózat a magyar és szláv nemzetiségek ügyében*. Budapest.
- Wierer, Rudolf
1962 Die nationale Frage in der Tschechoslowakei seit 1918. *Der Donauraum*, 7. 2–3. 88–99.
- Wirth, Eugen
1979 *Theoretische Geographie*. Stuttgart.

Zalabai Zsigmond (szerk.)

1995 *Magyar jeremiád*. Pozsony.

Zvara, Juraj

1965 *A magyar nemzetiségi kérdés megoldása Szlovákiában*. Bratislava.

Térképek, atlaszok

(Csak az önállóan meghivatkozott térképek vannak feltüntetve)

Borus József

1985 Magyarország a török hódoltság korában (1526–1606). In: Borus József (szerk.): *Magyarország hadtörténete*. I–II. köt. Budapest.

Észak-Magyarország térképe. Az 1938. november hó 5-én megállapított katonai demarkációs vonal.

1938 Budapest.

Gömör és Kis-Hont vármegye átnézeti vázlata.

1912 Budapest.

Harmadik országos katonai felvétel. – Gömör megye szelvényei (4665)

1872–1884 (1: 25 000).

Kogutowicz Károly

1919 *A Magyar Szent Korona Országai és az entente megállapította ideiglenes határvonal (1: 1 500 000)*. Budapest.

Korabinszky, Johannes (Korabinsky Johannes Matthias)

1791 *Novissima regni Hungariae potomographica et telluris productum tabula*. Wien.

Lipszky Johannes

1806 *Mappa Generalis Regni Hungariae (1: 469 440)*

Magyarország határainak alakulása a különböző elképzelések szerint.

1920 (1: 176 000). Budapest.

A Magyar Tanácsköztársaság Honvédő Hábora.

1968 (1: 500 000). Budapest.

Nationalitätenverhältnisse des ungarisch-slowakischen Grenzraumes und der benachbarten Gebiete.

1942 (1: 200 000) Budapest.

Správne rozdelenie SSR.

1980 (1: 500 000) In: *Atlas Slovenskej socialistickej republiky*. Bratislava.

Térképmelléklet az 1920. január 15-én Neuillyben a magyar kormány megbízottainak átnyújtott békefeltételekhez.

1920 (1: 150 000) Budapest.

Helységnévtárak

Gyalay Mihály

1989 *Magyar igazgatástörténeti helységnévlexikon*. Budapest.

Pesty Frigyes

1864 *Helységnévtár. Gömör Kishont megye. (Kézirat.)*

Magyarország helységeinek 1773-ban készült hivatalos összeírása.

(Lexicon locorum regni Hungariae populorum anno 1773 officiose confectum)

1920 Budapest.

- A Magyar Korona Országainak Helységnévtára.*
1873 Budapest.
- A Magyar Korona Országainak Helységnévtára*
1892 Budapest.
- A Magyar Szent Korona Országainak Helységnévtára.*
1913 Budapest.
- Magyarország helységnévtára 1922.*
1922 Budapest.
- Magyarország helységnévtára 1944.*
1944 Budapest.
- Sebők László
1990 *Magyar neve. Határokon túli helységnév-szótár.* Budapest.
- A visszacsatolt Felvidék helységnévtára 1939.*
1939 Budapest.

Statisztikák

Csehszlovák, szlovák:

- Obce a mestá v číslach okresu Rožnava.*
1992 Rožnava.
- Sčítanie ľudu domov a bytov. Okres Rimavská Sobota.*
1991 Rimavska Sobota.
- Soznam miest na Slovensku dľa popisu ľudu z roku 1919.*
1920 Bratislava.
- Štatistický lexikon obcí v Republike Československej. III. Slovensko.*
1927 Praha.
- Štatistický lexikon obcí v Krajine Slovenskej.*
1936 Praha.
- Štatistický úrad SR. Národnosť a náboženské vyznanie obyvateľstva SR.*
1993 Bratislava.

Magyar:

- A Felvidék településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) megoszlása. 1880–1941.*
1995 Budapest.
- A zsidó népesség száma településenként (1840–1941).*
1993 Budapest.
- Az 1850. és 1857. évi népszámlálás.*
1993 Budapest.
- A Magyar Korona Országában az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás.*
1882 Budapest.
- A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei.*
1895 Magyar Statisztikai Közlemények (új sorozat) IX. kötet. Budapest.
- A Magyar Korona Országainak 1900. évi népszámlálása.*
1902 Magyar Statisztikai Közlemények (új sorozat) 1. kötet. Budapest.
- A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása.*
1912

- A Magyar Szent Korona Országainak kivándorlása és visszavándorlása.*
 1918 Magyar Statisztikai Közlemények (új sorozat) 67. kötet. Budapest.
Az 1920. évi népszámlálás.
 1923 Magyar Statisztikai Közlemények (új sorozat) 69. kötet. Budapest.
Az 1930. évi népszámlálás.
 1932 Magyar Statisztikai Közlemények (új sorozat) 83. kötet. Budapest.
Az 1938. évi felvidéki nép-, földbirtok- és állatösszeírás.
 1939 Magyar Statisztikai Közlemények (új sorozat) 108. kötet. Budapest.
Az 1941. évi népszámlálás.
 1947 (Kézirat gyanánt.) Budapest.
Az 1941. évi népszámlálás. (Országhatáron kívüli terület.)
 1990 Kézirat. Budapest.
1990. évi népszámlálás. A nemzetiségi népességek száma egyes községekben.
 1991 Budapest.
1990. évi népszámlálás. Anyanyelv, nemzetiség településenként.
 1993 Budapest.

Osztrák:

- Uebersicht des Bevölkerungsstandes des Kronlandes Ungarn im Jahre 1850 nach
 ämtlichen Volkszählung.*
 1851 Ofen.

Rövidítések

GA.	–	Gömör Archívum
Hadtört. Int.	–	Hadtörténeti Intézet
OSZK	–	Országos Széchényi Könyvtár
Orsz. Stat. Hiv. K.	–	Országos Statisztikai Hivatal Könyvtára

Magyar–szlovák helységnévszótár

Gömör és Kis-Hont megye

Abafalva	Abovce
Ágostonlak	Závadka nad Hronom
Ajnácskő	Hajnáčka
Almágy	Gemerský Jablonec
Alsóbalog	Nižný Blh
Alsófalu	Polina
Alsókálósa	Kaloša, Nižná Kaloša
Alsópokorágy	Nižná Pokoradz
Alsósajó	Nižná Slaná
Alsósziklás	Nižný Skálnik
Alsóvály	Nižné Valice
Andrási	Pača
Annafalva	Hanková
Babarét	Babinec
Bakostörék	Veľké Teriakovce
Bakta	Bakta
Balogér	Ratkovská Zdychava
Balogfala	Blhovce
Balogiványi	Ivanice
Balogpádár	Padarovce
Balogrussó	Hrušovo
Balogtamási	Tomášovce
Balogújfalu	Vieska nad Blhom
Baraca	Barca
Baradna	Brádno
Baráttelke	Magnezitovce (Mníšany)
Barka	Bôrka
Bátka	Bátka
Beje	Behynce
Bellény	Belín
Béna	Belína
Berdárka	Brdárka
Beretke	Bretka
Berzéte	Brzotín
Berzétekőrös	Kružná (Kerešovce)
Betlér	Betliar
Bugyikfalva	Budikovany
Cakó	Čakov
Cserencsény	Čerenčany
Cserepes	Hrnčiarska Ves (Pondelok)
Csetnek	Štítnik

Csíz	Číž
Csoltó	Čoltovo
Csomatelke	Čamovce
Csucsom	Čučma
Darabos	Drábsko
Darnya	Drna (Darna)
Dénes	Úhorná
Derencsény	Drienčany
Deresk	Držkovce
Dernó	Drnava
Détér	Gemerské Dechtáře
Dobfenek	Dubno
Dobóca	Dubovec
Dobosmező	Polom
Dobrapatak	Potok
Dobsina	Dobšiná
Dúlháza	Dulovo
Dúsa	Dúžava
Egyházasbást	Nová Bašta
Eszterény	Ostrany
Eszterézs	Striežovce
Fazekaszaluzsány	Hrnčiarске Zaluzžany
Feled	Jesenské (Feledince)
Felsőbalog	Velký Blh
Felsőfalu	Chvalová
Felsőkálósa	Vyšná Kaloša
Felsőrás	Rašice
Felsősajó	Vyšná Slaná
Felsővály	Vyšné Valice
Fillér	Filier
Forgácsfalva	Lom nad Rimavicou
Gacsalk	Gočaltovo
Garamfő (Telgárt)	Švermovo (Telgárt)
Garamszécs	Polomka
Gecelfalva	Koceľovce
Gerlice	Hrlica
Gernyőpuszta (+ Leánymező)	Bottovo
Baradna	Brádno
Gesztes	Hostišovce
Gesztete	Hostice
Gice	Hucín
Gócs	Gočovo
Gömörfüge	Figa
Gömörhegyvég	Poproč
Gömörhosszúszó	Dlhá Ves (Hosúsovo)
Gömörispánmező	Španie Pole
Gömörlipóc	Lipovec
Gömörmihályfalva	Gemerské Michalovce
Gömörnánás	Nováčany

Gömörpanyit	Gemerská Panica
Gömörpéterfala	Petrovce
Gömörrákos	Rákoš
Gömörrépás	Repištia
Gömörsid	Šíd
Gortvakisfalud	Gortva
Guszona	Husiná
Hacsó	Hačava
Hámosfalva	Rozložná
Hanva	Chanava
Harkács	Gemerská Ves (Hrkác-Šankovce)
Harmac	Chrmeč
Hárskút	Lipovník
Helpa	Helpa
Henckó	Henckovce
Henclófalva	Henclová
Hizsnyó	Chyžné
Hubó	Hubovo
Jánosi	Rimavské Janovce
Jéne	Janice
Jeszte	Jestice
Jólész	Jovice
Jolsva	Jelšava
Jolsvatapolca	Gemerské Teplice
Kakasalja	Muránska Zdychava
Karaszko	Kraskovo
Kecege	Kociha
Kecsó	Kečovo
Kerekgede	Hodejovec
Kiéte	Kyjatice
Királyhegyalja	Šumiac
Kisborosznok	Brusník
Kisfeketepatak	Kobeliarovo
Kisgencs	Honce
Kisgergelyfalva	Gregorovce
Kisgömöri	Gemerček
Kiskovácsvágása	Kováčová
Kisperlász	Prihradzany
Kisróce	Revúcka
Kisszlábos	Slavoška
Kisveszverés	Malá Poloma
Klenóc	Klenovec
Koháryháza	Pohorelá
Kóhegy	Lukovištia
Kopárhegy	Krokava
Koprás	Kopráš
Kövecses	Štrkovec
Kövi	Kameňany
Krasznahorkaváralja	Krásnohorské Podhradie

Kruzsno
Kuntapolca
Lehelfalva
Lekenye
Lévárt
Lice
Likér
Lőkös
Lubény
Lucska
Magyarhegyemeg
Majom (Mezőtelkes)
Márkuska
Martonháza
Méhi
Meleghegy
Melléte
Miglészpataka
Mikolcsány
Murányalja
Murányhosszúrét
Murányhuta
Murányszabadi
Nagyrőce
Nagyszlabos
Nagyszuha
Nagyveszverés
Nandrás
Naprágy
Nemesmartonfala
Nemesradnót
Nyilas
Nyusta
Oláhpatak
Oldalfala
Orávka
Orlajtörék
Osgyán
Otrokocs
Özörény (Gömörhorka)
Pápocs
Páskaháza
Pelsőc
Pelsőcardó
Perjése
Pétermány
Poloszkó
Pribó
Rakottyás

Kružno
Kunova Teplica
Revúcka Lehota (Umlá Lehota)
Bohúňovo (Lekena)
Leváre
Licince
Likier
Levkuška
Lubeník
Lúcka
Dolné Zahorany
Mojín
Markuška
Ochtiná
Včelince
Teplý Vrch
Meliata
Gemerský Milhost'
Mikolčany
Muráň
Muránska Dlhá Lúka
Muránska Huta
Muránska Lehota
Revúca
Slavošovce
Veľká Sucha
Gemerská Poloma
Nandraž
Neporadza
Martinová
Radnovce
Hnilec
Hnúšťa
Vlachovo
Stránska
Orávka (Slávikovo)
Malé Terjakovce
Ožďany
Otročok
Gemerská Hôrka
Papča
Pašková
Plešivec
Ardovo
Dražice
Petrovo
Ploské
Príboj
Rokytník

Ratkó
Ratkósebes
Ratkószabadi
Ratkószuha
Rekenyeújfalú
Restér
Rimabánya
Rimabréz
Rimafűrész
Rimakokova
Rimapálfala
Rimaráhó
Rimasimonyi
Rimaszabadi
Rimaszécs
Rimaszombat
Rimatamásfalva
Rimavarbóc
Rimazsaluzsány
Rimóca
Rónapatak
Rozsfalva
Rozsnyó
Rozsnyórudna
Runya
Sajógömör
Sajóháza
Sajókeszi
Sajókirályi
Sajólénártfalva
Sajólenke
Sajórecske
Sajóréde
Sajószárnya
Sajószentkirály
Sajótiba
Sánkfalva
Sebespatak
Serke
Sőreg
Susány
Süvete
Szabados
Szádvárboros
Szalóc
Szásza
Szelestye
Szilice
Szirk

Ratková
Ratkovské Bystré
Ratkovská Lehota
Ratkovská Suchá
Rakovnica (Rekena)
Roštár
Rimavská Baňa
Rimavské Brezovo
Rimavská Píla
Kokava nad Rimavicou
Pavlovce
Hrachovo
Šimonovce
Lehota nad Rimavicou
Rimavská Seč
Rimavská Sobota
Tomášová
Vrbovce
Rimavské Zalužany
Rimavica
Rovné
Rochovce
Rožňava
Rudná
Rumince
Gemér
Nadabula
Kesovce
Králik
Lenartovce
Lenka
Riecka
Rejdová
Starňa
Kráľ
Tiba
Šankovce
Rožňavské Bystré
Širkovce
Šurice
Sušany
Šivetice
Čierna Lehota
Silická Brezová
Slavec
Sása
Slizké
Silica
Sirk

Szkáros
Szútor
Tajti
Telep
Tiszolc
Tornalja
Tóthegymeg
Turcsók
Újantalfalva
Újvásár
Uzapanyit
Vágó
Válykó
Várgede
Várhosszúrét
Velkenye
Vernár
Vígtelke
Visnyó (Kisvisnyó)
Vizesrét
Zádorháza
Zeherje
Zsip
Zsór

Skerešovo
Sútor
Tachty
Selce
Tisovec
Tornaľa (Šafárikovo)
Horné Zahorany
Turčok
Šoltýska
Rybník
Uzovská Panica
Dubákovo
Valkovo
Hodejov
Krásnohorská Dlhá Lúka
Vlkyňa
Vernár
Vidová
Višňové
Mokrá Lúka
Zádor
Zacharovce
Žíp
Žiar

Térképek, táblázatok és ábrák jegyzéke

Térképek

1. A történeti Gömör és Kis-Hont vármegye. A vizsgált vegyes etnikumú terület.....	25
2. A vizsgált települések és folyóvölgyek.....	21
3. Gömör vármegye. Nemzetiségi térkép 1715–1720	41
4. Gömör vármegye. Nemzetiségi térkép 1773.....	42
5. Gömör vármegye. Az etnikai határ futása 1773.....	39
6. Gömör vármegye. Nemzetiségi térkép 1796–1799.....	49
7. Gömör vármegye. Nemzetiségi térkép 1773.....	50
8. Gömör–Kis-Hont vármegye. Nemzetiségi térkép 1836–1840	57
9. Gömör–Kis-Hont vármegye. Nemzetiségi térkép 1880	58
10. Gömör–Kis-Hont vármegye. Nemzetiségi térkép 1910	65
11. Gömör és Kis-Hont vármegye. Demarkációs vonalak.....	66
12. Gömör–Kis-Hont vármegye. Nemzetiségi térkép 1919–1920	73
13. Gömör–Kis-Hont vármegye. Nemzetiségi térkép 1920–1921	74
14. A történeti Gömör és Kis-Hont vármegye. Nemzetiségi térkép 1930	89
15. A történeti Gömör és Kis-Hont vármegye. Államközi határelképzelések... ..	97
16. A történeti Gömör és Kis-Hont vármegye. Nemzetiségi térkép 1938	98
17. A történeti Gömör és Kis-Hont vármegye. Nemzetiségi térkép 1941	105
18. A történeti Gömör és Kis-Hont vármegye. Nemzetiségi térkép 1941	106
19. A történeti Gömör és Kis-Hont vármegye. Nemzetiségi térkép 1970	113
20. A történeti Gömör és Kis-Hont vármegye. Nemzetiségi térkép 1991	114
21. A Turóc nyugati ága	122
22. A Turóc keleti ága	122
23. A Murány völgye	122
24. A Csetnek völgye.....	122
25. Felfalu – etnikai térkép	162
26. Szkáros – etnikai térkép	163
27. Gice – etnikai térkép	164
28. Kuntapolca – etnikai térkép	165
29. A történeti Gömör és Kis-Hont vármegye szlovákiai része. Az etnikai és nyelvhatár futása (1991–1994/1996).....	185
30. A magyar nemzetiségűek számának változása Szlovákiában (1991–2001).....	186

Táblázatok

1. A kutatott települések	20
2. A kiemelt települések etnikai képeinek változása a XVIII. században.....	38
3. A megye lakosságának társadalmi és etnikai megoszlása (1715–1720)	44
4. Gömör Kis-Hont megye nemzetiségi megoszlása (1828–1910).....	56
5. Kivándorlás Gömör és Kis-Hont megyéből (1899–1913).....	59
6. Csetnek etnikai megoszlása (1910–1921)	69

7. Az etnikai megoszlás változása (1910–1921)	70
8. Beje etnikai megoszlása (1910–1921)	71
9. Az etnikai megoszlás változása (1910–1921)	71
10. Az etnikai megoszlás változása (1910–1921)	72
11. Az etnikai megoszlás változása (1910–1921)	72
12. Az etnikai megoszlás változása (1910–1921)	75
13. Özörény etnikai megoszlása (1910–1921)	76
14. Rimaszécs etnikai megoszlása (1910–1921)	76
15. Az etnikai megoszlás változása (1910–1921)	77
16. Tornalja etnikai megoszlása (1910–1921)	77
17. Nagyrőce etnikai megoszlása (1910–1921)	78
18. Az etnikai megoszlás változása (1910–1921)	79
19. Az etnikai megoszlás változása (1910–1921)	81
20. Jelentősebb zsidó közösségek	84
21. Gömör és Kis-Hont megye (elcsatolt területének) nemzetiségi megoszlása (1910–1930)	85
22. A magyar lakosság számának változása 1880–1980 között	88
23. Etnikai megoszlás (nemzetiség alapján) (1930)	92
24. Az etnikai megoszlás (nemzetiség alapján) 1930	93
25. Gömör és Kis-Hont megye (visszatért területének – 137 település) etnikai megoszlása 1938–1941	101
26. A gömöri magyarság számának, arányának csökkenése	107
27. Gömör és Kis-Hont megye két határ (1920–1938) közé eső területének etnikai megoszlása (1941–1991) (nemzetiség alapján)	111
28. A letelepedők etnikai valószínűsége	126
29. A népességszám alakulása (1551–1715/1720)	129
30. Az etnikai jelleg alakulása (1749–1805/1808)	131
31. A népességszám alakulása (1773–1784/1787)	132
32. A nemesség számának alakulása (1668/1687–1784/1787)	133
33. A népesség számának és etnikai jellegének alakulása (1773–1851)	134
34. A népesség számának és etnikai jellegének alakulása (1858–1873)	135
35. Az anyanyelvi megoszlás változása (1880–1890)	136
36. Az anyanyelvi megoszlás változása (1900–1910)	137
37. Az etnikai jelleg alakulása az 1240-es évektől 1910-ig	139
38. A nemzetiségi megoszlás alakulása (1919–1930)	141
39. A nemzetiségi megoszlás alakulása (1938–1941)	143
40. A zsidók száma (1941)	145
41. A deportált magyarok	145
42. A magyarok számának alakulása (1961–1991) (nemzetiség alapján)	147
43. A cigányság száma és aránya (1991)	151
44. A Turóc völgyeinek falvai – etnikai megoszlás (1991: nemzetiség; 1994–1996: minősítés alapján)	153
45. A Turóc völgyeinek falvai – a cigányság megoszlása minősítés alján (1994–1996)	155
46. A Murány völgyének falvai – etnikai megoszlás (1991: nemzetiség; 1994–1996: minősítés alapján)	155
47. A Csetnek völgyének falvai – etnikai megoszlás (1991: nemzetiség; 1994–1996: minősítés alapján)	157
48. A többségi felekezetek	158

49. Jolsva népességszámának és etnikai jellegének alakulása (1910–1921).....	167
50. Jolsva népességszámának és etnikai jellegének alakulása (1930–1941).....	167
51. Jolsva etnikai jellegének alakulása (1749–1806)	169
52. Jolsva etnikai jellegének alakulása (1837–1873)	169
53. Jolsva népességszámának és etnikai jellegének alakulása (1881– 1900).....	170
54. Jolsva népességszámának és etnikai jellegének alakulása (1980– 1991).....	170
55. Etnikai határ a történeti Gömör és Kis-Hont megyében (1991)	177
56. A Turóc völgyeinek falvai – etnikai jelleg (50% felett) (1991: nemzetiség; 1994–1996: minősítés alapján).....	178
57. A Murány és a Csetnek völgyeinek falvai – etnikai jelleg (50% felett).....	178

Ábrák

1. Csetnek etnikai képének változása (1910–1921).....	69
2. A magyarok arányának változása (1919–1921)	71
3. A magyarok arányának változása (1919–1921)	75
4. A magyarok arányának változása (1910–1921)	76
5. A magyarok arányának változása (1910–1921)	78
6. A magyarok arányának változása (1910–1921)	79
7. A magyarok arányának változása (1910–1921)	81
8. Az elcsatolt gömöri terület nemzetiségi megoszlásának változása (1910–1930)	85
9. A magyarok arányának változása (1921–1930)	91
10. A magyarok arányának változása (1921–1930)	92
11. A magyarok arányának változása (1921–1930)	93
12. A visszatért gömöri területek nemzetiségi megoszlásának változása (1938–1941)	101
13. Dél-Gömör lakosságának és magyarságának 1941-hez viszonyított aránya (1961–1991)	111
14. A történeti Gömör megye etnikai vázlata. XVIII. század.....	116
15. A történeti Gömör megye etnikai vázlata. XIX. század (1800–1818).....	117
16. A történeti Gömör megye etnikai vázlata. XX. század (1818/19–1938).....	118
17. A történeti Gömör megye etnikai vázlata. XX. század (1938–1945).....	119
18. A történeti Gömör megye etnikai vázlata. XX. század (1948–1991).....	120
19. A magyar anyanyelvűek aránya (1880–1890)	137
20. A magyar anyanyelvűek aránya (1880–1890)	138
21. A települések létszámának változása 1880-hoz képest	138
22. A magyar nemzetiségűek aránya (1919–1930).....	141
23. A magyarok arányának változása (1938-1941)	144
24. A magyarok arányának változása (1961–1991)	148
25. Kormegoszlás – 1991	149
26. A települések létszámának változása 1941-hez képest	150
27. Etnikai megoszlás (1991–1994/1996).....	154
28. Etnikai megoszlás (1991–1994/1996).....	156
29. Jolsva etnikai képének változása.....	168

Priestorová etnická mozaika Gemera

(Preneny národnostnej štruktúry historickej gemersko-malohontianskej župy so zvláštnym prihliadnutím k lokalizácii slovensko-maďarskej etnickej hranice)

Zhrnutie

Cieľom tohoto zväzku je ukázať proces formovania etnickej hranice medzi dvoma sýkajúcimi sa národnosťami (slovenskou a maďarskou) na príklade etnických zmien v historickej gemersko-malohontianskej župe, v minulosti patriacej k Maďarsku a po roku 1920 rozdelenej medzi Maďarsko a Československo, ktoré sa odohrali v ostatných troch storočiach. Dielo skúma priestorovú a časovú dynamiku etnickej štruktúry historickej gemerskej (a malohontianskej) župy nie izolovaným vyzdvihnutím jednotlivých časových údajov, ale v procese postupných zmien, v kontexte spoločenských, dejepisných a dokonca i politických udalostí (zmeny územnosprávnych celkov).

Na druhej strane cieľom práce nie je priblíženie interkultúrnej komunikácie, sociálnych vzťahov medzi národnosťami, každodenného styku medzi etnikami na územiach so zmiešanou národnostnou štruktúrou. Treba tu zdôrazniť, že naším cieľom bolo doplniť informácie o etnických procesoch v rámci veľkých celkov (žúp), založených na oficiálnych štatistických údajoch, o mikrovýskumy. Pokúsili sme sa teda výskumom na úrovni regiónu (v desiatich vybraných obciach so zmiešaným (slovensko-maďarským) národnostným zložením) *doplniť pojem* etnickej zmiešanosti a osobitými národopisnými metódami nazrieť za suché štatistické (a zemepisné) údaje, zistiť, ako sa národnostné veličiny (tie, ktoré sú „merateľné“, *vyjadriteľné údajmi: jazyk, náboženstvo*) reálne odzrkadľujú v *obciach*. Preto boli dôležitou súčasťou terénnych prác na úrovni obcí tie národnostné výskumy a zhotovenie tých národnostných máp, ktoré ilustrujú národnostnú štruktúru jednotlivých multietnických obcí pozdĺž etnickej hranice a tak upresňujú jej polohu.

Vyššie vymenované rozvetvené metódy výskumu dopĺňajú dve vedecké disciplíny:

- a) na úrovni žúp kultúrna geografia a jej odvetvie *etnická geografia*,
- b) na úrovni regiónov tematicky a metodologicky etnická geografia, resp. metódami ju dopĺňajúce *dejiny národopisu*, a teda v konečnom dôsledku možno hovoriť o *interdisciplinárnom výskume*.

Kultúrna geografia je veda, zaoberajúca sa ľudskou činnosťou a jej výsledkami z pohľadu zemepisu. Jej jednotlivé odvetvia sú geografia ľudnatosti, osídlenia, dopravy, hospodársky zemepis, politický zemepis a dejepisná geografia. Z pohľadu tohoto diela je dôležité spomenúť etnický zemepis, ako jednu z vetiev spoločenského zemepisu, zaoberajúcu sa priestorovou etnickou štruktúrou a štatistickými metódami skúmajúca časové postupnosti etnických procesov. Podstata zemepisného prístupu spočíva v kladení si otázky, aký je vzťah človeka k okolitému prostrediu a jeho vplyv naň a hľadanie odpovede na ňu pomocou výskumov v rámci pododborov zemepisu, akými sú geografia zaludnenia a územný zemepis. Pod okolitým prostredím (priestorom) ako základným predmetom zemepisného výskumu rozumieme ako prírodné, tak spoločenské (sociálne) prostredie. Predmetom otázok kultúrnej geografie sú teda vzťahy s vonkajším prostredím a priestorový systém spoločenských činností a samotného zaludnenia, vytvorený v priebehu historického vývoja, s dôrazom na vzťah k prítomnosti napriek tomu, že kultúrna geografia pracuje s historickými údajmi. Za dôležité považujem spomenúť fakt, že jednou

z dôležitých metód tohoto vedného oboru je indukcia, ktorá sa snaží zo zhrnutia výsledkov terénnych výskumov vytvoriť kvantifikovateľný (!) základ pre porovnanie, z ktorého je potom možné odvodiť pravidlá so všeobecnou platnosťou.

Ideový základ a metodiku výskumu problematiky priestorovej (na úrovni žúp a regiónov) etnickej štruktúry, ako sme ju definovali na začiatku tohoto diela, tvorí teda jednak spoločenský zemepis a jednak jeho pododbor, *etnický zemepis*.

V rámci výskumu v teréne sa však toto dielo snaží nazrieť aj za vonkajšie, merateľné, štatistické zemepisné údaje, metódy tohoto prístupu sme prevzali z ďalšieho vedného odboru, národopisu.

Popri rešpektovaní pohľadu na národopis ako súhrnný pojem sa nám zdá potrebné rozšíriť význam pojmu tradícia a na základe tohoto rozšírenia potom chápať túto vedu, ktorá skúma a popisuje životný štýl a životné podmienky rôznych spoločenských vrstiev a vysvetľuje kultúrne odlišnosti, existujúce medzi jednotlivými etnickými i sociálnymi skupinami v dnešnej i niekdajšej európskej spoločnosti. Oblasťami záujmu národopisu sú vnútorná štruktúra kultúry, jej súvislosti, historické premeny, teda v prvom rade špecifické črty, osobitosti jednotlivých kultúr. Dôležitou metódou, ktorú etnológia používa na zachytenie spomínaných osobitostí, je dedukcia. Keďže jej cieľom je práve zachytenie typickej, osobitej kultúry, v etnológii na rozdiel od kultúrnej geografie nie je možné stanoviť zákonitosti, majúce všeobecnú platnosť (ani len platné pre dve obce). Dôležitou metódou je aj porovnanie, ktorého podstatou je prirovnávanie kultúrnych procesov, odohrávajúcich sa na úrovni jednotlivých prvkov kultúry alebo len v rozsahu konkrétnych oblastí (takými môžu byť konkrétna obec alebo spoločenská vrstva), priradených k sebe navzájom podľa možnosti na základe rovnakých kritérií, vďaka ktorému sa môžu odкрыť podobne alebo odlišne prebiehajúce kultúrne zmeny (tendencie), ale v žiadnom prípade nie zákonitosti.

Existuje teda výrazný protiklad medzi predmetmi záujmu týchto dvoch vied:

zemepis	⇒	⇐	národopis
definícia všeobecných zákonov			rozbór osobitostí

Tieto dve vedy práve následkom odlišnosti cieľov nemožno zjednotiť (konflikt kvalita versus kvantita pri snahe o zjednotenie), možno len postaviť na jednu úroveň nimi získané konkrétne výsledky.

Ako o tom bola reč vyššie pri vymedzení cieľov a pri charakteristike národopisu, v tomto diele sa nevenujeme takým národopisným problémom, ktoré by sa týkali interkultúrnej komunikácie v oblastiach so zmiešanou etnickou štruktúrou, sociálnych vzťahov medzi národnosťami a každodenných kontaktov medzi etnikami, a ktoré by hľadali odpoveď na vyššie spomínané otázky, týkajúce sa spôsobu, akým sa odohrali *osobité* kultúrne procesy. Zamerali sme sa výlučne na „vonkajšie, nosné“ formy kultúry (národnosť, jazyk).

Využívame však *osobitú metódu etnologického výskumu*, ktorou je *etnografia*. Aplikáciou údajov, zozbieraných za použitia etnografických metód, je možné upresniť zemepisnú problematiku a problematiku priestorovej štruktúry osídlenia jednotlivými etnikami.

Je potrebné vysvetliť aj pojem etnografia, pričom tu – na rozdiel od maďarskej odbornej literatúry – pod týmto pojmom rozumieme samotnú *metódu získavania údajov* v teréne, s použitím vlastných skúseností (opisy, rozhovory, postrehy, teda práca s veľmi subjektívnym materiálom), ktorej výsledky tvoria jednu z báz teoretického spracovania. Podstatou tejto metódy, skúmajúcej etnickú štruktúru obcí, je, že starší obyvatelia obce či miestna inteligencia (farár, starosta), dobre poznajúci dedinské spoločenstvo, *posudzujú obyvateľov danej obce z hľadiska národnosti na základe vlastných skúseností, nadobudnutých v priebehu spolužitia*. Aj metódy, použité v tejto práci, patria k práve

načrtnutému metodickému arzenálu a sú postavené na spomínaných rozdieloch medzi týmito dvoma vednými odbormi, čo znamená, že v zásade štatistickú meráciu metódu sme nahradili „*národopisnou*“, keď sme suchopárne údaje, získané zaznamenaním národnostnej príslušnosti (*súčasný* etnické pomery, ich geografická štruktúra), doplnili i o spestrujúce osobité životné príbehy a názory na tému interkultúrneho spolužitia. Robili sme to s cieľom zlúčiť a *porovnať* oficiálne štatistické údaje so skúsenosťami z jednotlivých obcí a korigovanými údajmi upresniť vymedzenie gemerskej slovensko-maďarskej etnickej hranice. Neznáma to, že by sme boli chceli dokázať zámerné skresľovanie oficiálnych údajov o národnostnom zložení, získaných sčítaniami ľudu. Išlo nám o to, zistiť, k akým odchýlkam môže dochádzať pri snahe o vyjadrenie ťažko kvantifikovateľných kultúrnych a jazykových pomerov v obciach so zmiešanou národnostnou skladbou presnými štatistickými hodnotami.

STRUČNÉ ZHRNUTIE ROZBORU NA ÚROVNI ŽÚP

18. storočie

V súlade s tým, čo bolo uvedené v tejto kapitole, možno konštatovať, že na Gemeri sa zužoval severný pruh, takže všeobecne akceptovanú 50-percentnú etnickú hranicu len na jej severnej strane sprevádzala zmiešaná zóna, charakterizovaná zodpovedajúcou štatistickou hraničnou hodnotou etnickej zmiešanosti. V južnej, maďarskej časti sa však, s výnimkou jednej-dvoch dedín, obývaných slovenskými presídlencami, nevyskytovalo ani jedno slovenské meno (tab. 14). Medzi líniou obcí, tvoriacich národnostnú hranicu (nadpolovičná väčšina maďarského obyvateľstva), a čisto maďarskými obcami neležali ani čisto slovenské ani zmiešané obce so slovenskou väčšinou, a pre 18. storočie platí aj fakt, že medzi líniou so stopercentným maďarským osídlením a líniou s 50-percentným maďarským osídlením sa ledva nachádzali zmiešané dediny (15 obcí), teda že etnická hranica a reťaz obcí so stopercentne maďarským osídlením v podstate splývali. Vedecké (a teda umelé) vymedzenie tohoto zmiešaného pruhu sme rozoberali v kapitole, venovanej 18. storočiu.

Obdobie od začiatku 19. storočia do konca 1. svetovej vojny (1800–1918)

Etnická skladba, vytvorená v 18. storočí, sa zachovala až do 19. storočia. Severná časť župy ostala naďalej národnostne zmiešaná, asimiláciou rusínskej národnosti došlo však k postupnému posunu zmiešanej zóny smerom na juh a koncom storočia sa zmiešanosť týkala už len dvoch etníc, slovenského a maďarského (obr. 15). Južná časť sa do konca storočia stala *národnostne úplne jednoliatou* (nad 90 % Maďarov).

20. storočie

a) 1918–1938

V prvej polovici dvadsiateho storočia, v rokoch okolo trianonskej zmluvy, sa na Gemeri a Malom Honte odohrali veľké zmeny etnickej štruktúry. Paralelne s rozpadom župy došlo pri zachovaní stabilnej jazykovej hranice k presunu medzi dovtedajšou severnou multietnickou zónou a južnou etnicky homogénnou oblasťou. Takáto úplná zámena národnostnej kvality (homogenita, zmiešanosť) a *charakteru* (maďarský, slovenský) v tejto župe je veľmi zvláštnym procesom, keďže v rámci neho nedošlo k posunu jazykovej hranice smerom na juh, táto hranica sa stala len „osou otáčania“, teda stabilnou deliacou čiarou, pozdĺž ktorej sa menila *textúra* dvoch susediacich oblastí. Južný, etnicky homogénny blok sa následkom prisťahovalectva, vysťahovalectva a zmien identity stal multietnickým. Išlo teda o rozklad zvnútra, prirovnateľný k dieram v syre: včlenením sa

obyvateľstva, prisťahovaného zo severných oblastí, do prostredia obcí sa zmenil etnický obraz južnej časti župy. V tomto období teda začal centrifugálny proces etnických zmien (obr. 16), smerujúcich z centra smerom von, k štátnym, resp. etnickým hraniciam.

b) 1938–1945

Ide o obdobie, v ktorom sa gemerská *etnická hranica stala zároveň štátnou hranicou*. Znamená to, že južná, národnostne zmiešaná časť župy sa dostala pod správu Maďarského štátu. Došlo k obdobným etnickogeografickým zmenám ako v rokoch 1918–1938, len opačného smeru. Následne sa južná časť župy (štatisticky) stala opäť *jednonárodnostnou*.

Šesť rokov však nestačilo – v porovnaní s predchádzajúcimi dvadsiatimi rokmi – na rozvinutie rozsiahlych procesov etnických zmien. Na vytváraní národnostného obrazu južnej časti župy malo síce podiel i prisťahovalectvo a vysťahovalectvo (napr. vojaci), ale hlavnou silou, pôsobiace na formovanie etnickej mapy bola zmena národnostnej identity (návrat k pôvodnej identite). V tomto období prakticky *štatisticky vymizla etnická zmiešanosť* a historická gemersko-malohontianska župa *sa stala etnicky čisto bipolárnou pozdĺž ostrej deliacej čiary* (obr. 17).

c) 1945–1991

Po roku 1945 sa od základu zmenila etnická štruktúra župy. Na juhu župy maďarské obyvateľstvo znovu dosiahlo absolútnu väčšinu. Zmeny miery zmiešanosti viedli k popretfňaniu etnickej hranice, ktoré bola nemenná po celé storočia, a k jej posunu smerom viac na juh (obr. 18).

STRUČNÉ ZHRNUTIE ROZBORU NA ÚROVNI OBCÍ

História etnických zmien vybraných desiatich obcí je dôkazom toho, že tieto obce sú „na národnostnej mape skutočnými hraničnými obcami“ medzi severným slovenským a južným maďarským územím a tvoria od obdobia osídľovania tohoto regiónu reťaz zóny kontaktu etník. Dôkazom nejednoznačnej etnickej príslušnosti sú aj menné rozborý na podklade stredovekých zoznamov poddaných i novodobé práce štatistikov, keďže v kategorizácii jednotlivých obcí podľa etník sú nepresné a na etnickú charakterizáciu obcí často používajú nejednoznačne vymedzenú kategóriu „národnostne zmiešaná“. Národnostné rozborý od druhej polovice 19. storočia, založené na údajoch o materinskom jazyku, však svedčia v prípade všetkých obcí s výnimkou Kunovej Teplice o ústupe zmiešanej etnicity a štatistickom rozšírení maďarského etnika, čo však neznamená, že zanikla aj zmiešaná kultúra, dokonca medzi dvoma svetovými vojnami sa pri sčítaniach ľudu tieto obce s výnimkou Držkoviec znova uvádzajú ako národnostne zmiešané a tento národnostný charakter ostal zachovaný v Poline, Chvalovej, Skároši a Višňovom aj v roku 1938, keď spomínaných desať obcí bolo znova pripojených k Maďarsku.

Po druhej svetovej vojne sa však zmenil národnostný obraz týchto obcí. Peripetie prvých troch povojnových rokov viedli k ústupu maďarského etnika do úzadia, čo sa prejavilo aj neskôr pri sčítaní ľudu v roku 1970. Po roku 1945 sa rozšírili i zmiešané manželstvá a zároveň, paralelne so vznikom roľníckych družstiev, sa v dedinách so starnúcim obyvateľstvom vo veľkom počte objavilo cigánske etnikum.

S potrebou štatistického podchytenia a hodnotenia cigánskeho etnika sa v tomto diele stretávame na úrovni obcí. Etnické mikroštúdie obcí si vyžiadali posúdenie, nakoľko cigánske etnikum vplyva v jednotlivých obciach na pomer medzi zastúpením maďarského a slovenského jazyka a národnosti. Keďže sme potrebovali presne zachytiť etnické

pomery a získať exaktné, merateľné hodnoty na zostrojenie národnostných máp, pokúsili sme sa použiť nový spôsob zaradovania obyvateľov k etniku. Jeho podstatou bolo, že sme obrátili metódu, v odbornej literatúre bežne používanú pri posudzovaní príslušnosti k cigánskemu etniku, a pokúsili sme sa zaradiť k cigánskej národnostnej menšine tých, ktorých Cigáni, sami seba vyhlasujúci za Rómov, považujú na základe rôznych poznávacích znakov (spôsob života, antropológické charakteristiky) za Cigánov. Dúfali sme, že takto bude možné na základe prihlásenia sa k spoločnému hodnotovému rebríčku vyjadriť hodnovernejšími štatistickými pomermi vnútornú štruktúru spoločenstva, jednoliateho z pohľadu vonkajšieho pozorovateľa.

Táto vopred „za písacím stolom“ vypracovaná metóda sa však v teréne ukázala byť úplne nepoužiteľná. Jednak preto, lebo nebolo možné vypátrať v obciach tie osoby, ktoré sa v sčítaniach ľudu prihlásili k cigánskej národnosti. V druhom rade, ak sa aj podarilo na niektoré z nich natrafiť, tieto nepoznali celú dedinu a neboli schopné hodnotiť všetkých jej obyvateľov z hľadiska národnosti. A nakoniec, títo ľudia poskytli odpovede, ktoré nebolo možné analyzovať zo štatistického hľadiska. Z ich pohľadu ide totiž o otázku, ktorú nemožno vyjadriť číselnými údajmi, keďže v týchto dedinách neexistujú jednoznačné smerodajné charakteristiky (v tomto prípade napr. ani cigánsky jazyk alebo odlišné náboženstvo), podľa ktorých by mohli štatistickým spôsobom posúdiť príslušnosť vlastnej a ostatných rodín, napriek tomu, že sami seba z nejakého dôvodu (zväčša ekonomického) pri sčítaní ľudu uznali za Cigánov. Raz bola kritériom rodinná príslušnosť, raz odtrhnutie sa od spoločenstva („ten už nie je Cigán“), inokedy jednoducho konštatovanie „viem to o ňom“, ale mnohé rodiny, ktoré boli necigánskym obyvateľstvom považované za cigánske, odmietali zaradenie k Cigánom, otázku považovali za nezmyselnú.

Štatistické vyhodnotenie vnútornej štruktúry cigánskeho etnika je nemožné pre nejednoznačnosť jeho kultúrnej príslušnosti, keďže etnická odlišnosť je postihnuteľná len v podmienkach stretu s necigánskym prostredím. O etniku s odlišnou kultúrou možno hovoriť v tých situáciách (fyzické, mentálne kontakty), pri ktorých je etnická príslušnosť dôležitá (napr. ekonomických: sociálna podpora, rodinných: uzavretie manželstva) a ovplyvňuje spôsoby správania. Cigánske povedomie je teda hodnotiteľné len v systéme vzťahov a postojov k väčšinovej spoločnosti. Je však nemožné pretransformovať údaje o etnickej identite, získané týmto spôsobom, metódou kvalitatívneho prístupu, na merateľné veličiny za účelom štatistického vyhodnotenia a zviditeľnenia etnika, ktoré takto ostáva v sčítaniach ľudu skryté. V obciach sme sa stretli len s jediným javom, ktorý by mohol predstavovať možný prostriedok na vymedzenia cigánskeho etnika. Je ním endogamné uzatváranie manželstiev, ktorým sa etnikum uzatvára voči prostrediu. Cigánske etnikum je teda jedinou skupinou, ktorej je vlastný uzavretý vnútorný systém rodinných vzťahov.

Priebeh terénnych prác viedol k poopraveniu definície, ktorou sme v úvode diela pri vytýčení cieľov určili podmienku, že rozhodujúcim hľadiskom pri výbere obcí pre výskum má byť ich zmiešané, dvojnárodnostné zloženie v sčítaní ľudu v roku 1991: Vyhodnotenia dokázali existenciu nie bi-, ale tripolárnej národnostnej štruktúry s len relatívnou väčšinou (Chvalová, Kunova Teplica), v prípade Hucína a Paškovej dokonca bola dokázaná absolútna cigánska väčšina, čiže vyhodnotenia dokumentovali úplnú výmenu, zmenu národnostnej skladby.

Výsledkom analýz bolo aj zistenie, že v konkrétnej obci nemožno hovoriť ani o kritickom objeme cigánskeho etnika v štatistickom význame, ktoré pri oficiálnom sčítaní ľudu preváži pomer etník v obci s maďarskou väčšinou, veď tento závisí jednak od pomerného zastúpenia Slovákov a jednak v prípade Cigánov nie od ich počtu, ale od nimi udávanej národnostnej príslušnosti, často nezodpovedajúcej materinskému jazyku.

Cigáni, ktorých materinský jazyk je maďarčina, pri sčítaních ľudu napr. v Hucíne hlásili k slovenskej národnosti, kým v Držkovciach k maďarskej. Ak by sa boli *držkovskí* Cigáni správali inak a boli by sa hlásili k slovenskej národnosti, výsledkom sčítania z roku 1991 by nebol býval 94 %-ný, ale asi 70 %-ný podiel maďarského etnika.

Národnostné odlišenie cigánskeho etnika však nie je v súlade s jazykovou skladbou obcí, v Chvalovej, Držkovciach, Hucíne, Skároši, Paškovej a Višňovom je totiž materinským jazykom Cigánov slovenčina.

KRÁTKA SYNTÉZA PRÁCE

OKRUHY ZÁUJMU ŠTATISTICKÉHO ROZBORU ETNICKEJ ZMIEŠANOSTI

Pri analýze obcí s podobne zmiešanou etnickou skladbou v jednej z našich predošlých prác sme už upozornili na okruh problémov zmiešanej etnicity. Otázku zmiešanej etnicity sme v nej rozčlenili na dve podotázky, štatistickú (I.) a kultúrnu (II.).

Štatistickým problémom je otázka, od akej hodnoty pomeru zastúpenia národností z celkového počtu obyvateľov možno obec považovať za národnostne zmiešanú. Existujú vedci, ktorú za zmiešanú považujú i dedinu, v ktorej zaznamenajú jediného príslušníka národnostnej menšiny; iní si vypracovali odstupňované, ale *vlastné* systémy na štatistický popis národnostne zmiešaných obcí. Ani oficiálne sčítania ľudu neposkytujú viac vodítok na orientáciu v číselných pomeroch, charakterizujúcich multietnicitu. Zostavovatelia prác rozhodovali o výbere obcí za účelom ilustrácie etnického zloženia tak, aby „v danej obci bol relatívne vysoký počet obyvateľov, patriacich k národnostným menšinám“. Korektný štatistický rozbor obcí s národnostne zmiešaným obyvateľstvom je zložitý aj preto, lebo záznamy o národnostnej príslušnosti sa zakladajú na dobrovoľnom priznaní, a tak autori takmer každej štatistickej práce, venovanej národnostiam, upozorňujú na to, že je veľký rozdiel medzi uvedenými a skutočnými údajmi a že dobrovoľne udané údaje sú nižšie než čísla, zodpovedajúce skutočnosti. Tento fakt možno vyjadriť aj tak, že rozhodnutie o tom, aké relatívne hodnoty bude autor rozboru považovať za kritérium štatistického zaradenia obce medzi národnostne zmiešané, je svojvoľným rozhodnutím vedca, daným cieľom rozboru. Na úrovni krajín Kraas-Schneider hovorí o národnostne zmiešanom štáte vtedy, keď celkový podiel všetkých menšín presahuje hodnotu 5 % celkového počtu obyvateľov. Táto nízka prahová hodnota však neodzrkadľuje všeobecné chápanie, podľa ktorého je hranica stanovená vyššie, za etnicky zmiešaný sa považuje taký štát, kde podiel menšín je nad 10 %. Hranica desaťpercentného menšinového podielu bola prijatá aj ako štatistická hranica etnickej zmiešanosti na úrovni obcí. Ak menšina nie je zastúpená v takomto pomere, je možné hovoriť o národnostne homogénnej obci. Niektorí vedci spájajú desaťpercentný podiel aj s pojmom relatívne väčšinového mnohonárodnostného štátu či obce. Podiel druhej národnosti musí dosiahnuť túto hranicu, aby bolo možné hovoriť o mnohonárodnostnom štáte či obci. V odbornej literatúre sa popri 10-percentnej hodnote homogenity stretáme aj so 75 %-nou hranicou dominantnej, silnej zmiešanosti, 50 %-nou hranicou pre vyrovnané zloženie a 25 %-nou hranicou menšinovej, slabej zmiešanosti.

Okrem vyššie uvedenej metódy klasifikácie, založenej na skúsenostiach z výskumu, existuje ďalší systém určovania hraničných hodnôt etnickej zmiešanosti, tiež subjektívny, s ktorým sa stretáme v problematike práv národnostných menšín. Práva menšín, či už tie, týkajúce sa používania jazyka, alebo všeobecné, sú viazané na rôzne percentuálne hodnoty. Po prvýkrát sa stalo stanovenie podielu národnostnej menšiny na celkovom počte obyvateľstva pre Maďarov, žijúcich v etnicky zmiešaných obciach, otázkou dorážania či odopierania práv národnostnej menšiny po roku 1920 následkom vytýčenia

československej štátnej hranice bez rešpektovania etnickej hranice. Podmienenie práva na používanie materinského jazyka 20-percentným etnickým pomerom dáva priestor na rozširovanie, ale i okliešťovanie (viď nové územnosprávne delenie Slovenska) tohoto práva zmenou hraníc územnosprávnych jednotiek.

Okrem toho, že etnická zmiešanosť je štatistickým problémom, jej *priestorová* projekcia je aj príležitosťou na jej *vonkajšiu* klasifikáciu. Bolo vypracovaných viacero variácií a schém základných kategórií (periférna, vnútroštátna, blokovaná, sporadická; viď nasledujúcu tabuľku).

Podobným systémom s vonkajším členením je klasifikácia obcí podľa charakteru spoločujúcich etníc na: 1. zmiešané obce, obývané príslušníkmi národnostnej väčšiny a jednej národnostnej menšiny (napr. rumunsko-maďarské, rumunsko-nemecké), 2. obce, obývané väčšinou a viacerými menšinami (napr. rumunské, nemecké, srbské a maďarské obyvateľstvo) a 3. zmiešané obce, obývané príslušníkmi dvoch alebo viacerých menšín (napr. nemecko-maďarské dediny v Rumunsku). Ďalej možno hodnotiť charakter etnickej zmiešanosti z pohľadu jej pôvodu, teda či je historicky zakotveným stavom, trvajúcim storočia (autochtónna), alebo je daná novodým (po roku 1920) prisťahovalectvom, uvoľnením niekdajšej etnickej štruktúry (alochtónna).

KLASIFIKÁCIA ETNICKEJ ZMIEŠANOSTI

1. Systém, vychádzajúci z vonkajších (kvantitatívnych, geografických) hľadísk

1. Štatistický prístup (na základe vlastných údajov spytovaných alebo údajov, získaných objektívnym vyhodnotením)

a) charakter:

- prirodzený: údaje od spytovaných (materinský jazyk a národnosť)
- umelý: objektívne hodnotenie (materinský jazyk a národnosť: hlavne Cigáni v prípade zmiešaných manželstiev)

b) vedecký (zaťažený subjektívnou chybou)

Podiel menšiny pod 10 % – homogénne národnostné zloženie

do 25 % – slabý podiel

do 50 % – rovnovážny

do 75 % – silný

nad 90 % – homogénne zloženie.

2. geografický

a) zmiešanosť viazaná na určitý územnosprávny celok:

- obec
- okres
- štát

b) na situáciu:

- periférna $\Rightarrow \Leftarrow$ vnútroštátna
- blokovaná $\Rightarrow \Leftarrow$ sporadická

3. Charakter

a) Vzťah väčšina – menšina:

- spolužitie väčšiny a jednej menšiny
- spolužitie väčšiny a viacerých menšín (možná relatívna väčšina)
- spolužitie viacerých menšín (možná relatívna väčšina)

b) pôvod etnickej zmiešanosti

- alochtónna
- autochtónna

II. Popri systéme klasifikácie etnickej zmiešanosti na základe merateľných, jasne definovaných hľadísk sa stretneme aj s otázkou vnútornej (kvalitatívnej), kultúrálnej, číselnými údajmi a kategóriami nevyjadriteľnej charakterizácie multietnicity. Jedným z jej hľadísk je otázka kultúrnych procesov, ktoré sa v danej obci skrývajú za získanými štatistickými údajmi. Na asimiláciu môže v štatistikách, založených na podvojnnej informácii (jazyk, národnosť), poukazovať rozdiel medzi údajmi o národnostnej príslušnosti a materinskom jazyku, pričom prvé sú nižšie než druhé. Výhradne týmto údajom a stanovením ostatných vonkajších kategórií však nie je možné vyjadriť proces asimilácie. Len výskum v danom teréne môže rozhodnúť o stupni a charaktere asimilácie v multikultúrnych obciach. Existuje klasifikačný systém, ktorý zahŕňa hľadisko asimilácie, t. j. stavu kultúry, a na jeho základe hovorí o národnostne zmiešaných obciach s maďarskou menšinou 1. životaschopnou, 2. smerujúcou k asimilácii a 3. úplne asimilovanou čiže o beznádejných prípadoch. Podobne nejednoznačná a preto kritizovaná je klasifikácia na základe údajov o stave etnickej zmiešanej kultúry, získaných pri sčítaniach ľudu, radiaca obce do troch kategórií: 1. s jednoznačnou prevahou národnostnej menšiny, 2. zmiešané, s jazykovo neasimilovanou menšinou a 3. zmiešané, s jazykovo asimilovanou národnostnou menšinou. Všetky snahy o vtesnanie kvalitatívnych charakteristík do rigidných štatistických kategórií je však a priori odsúdené na neúspech. Ako je to napríklad v prípade tu často spomínaného cigánskeho etnika? Hoci podľa oficiálnych údajov sú mnohé obce homogénne, predsa sú obývané Cigánmi, ktorých kultúru – napriek jazykovej zhode – nemožno zlúčiť s kultúrou tam žijúceho necigánskeho etnika. Kvalitatívnym prístupom sa môže podať aj číselne podchytiť tú skupinu Cigánov, ktorá sa od ostatného etnika odlišuje práve z hľadiska kultúry.

Popri problematike cigánskej menšiny použiteľnosť vyššie uvedených klasifikačných systémov, postavených na nejednoznačnosti stavu kultúry v podmienkach etnickej zmiešanosti a na „klasickom“ asimilačnom procese, nabúrava aj fakt, že v obciach pozdĺž etnickej hranice sa stretávame s javom dvojitej identity, úplnej dvojjažynosti. Dvojjažynosť alebo „etnická zmiešanosť v podmienkach jednotlivca“ sa môže týkať doma či v spoločnosti používaného alebo materinského jazyka, v každom prípade však to, ktorá „identita sa dostane do popredia“ pri štatistickom zisťovaní, je podmienená rozličnými utilitaristickými úvahami.

Spomínané dva spôsoby klasifikácie teda predstavujú dva rozličné typy prístupu. Nemožno ich zjednotiť, avšak prvý, kvantitatívny systém hľadísk môže byť nápomocný pri pochopení druhého, je totiž východiskom, pozadím, poskytujúcim databázu pre kvalitatívne, vždy na praktickom výskume založené hodnotenia, vďaka ktorým si možno v tejto konkrétnej obci urobiť obraz o skutočných dopadoch národnostnej zmiešanosti na stav kultúry (t. j. o interkultúrnej komunikácii, sociálnych vzťahoch medzi národnosťami, každodennom styku medzi etnikami, *osobitých* kultúrnych procesoch v národnostne zmiešaných obciach).

ETNICKÁ ZMIEŠANOSŤ – ETNICKÁ HRANICA – ŠTÁTNÁ HRANICA

Hoci sme pre účely tejto práce vybrali obce podľa súčasného stavu ich etnického zloženia, údaje o historickom vývoji obyvateľstva svedčia pre to, že sa nám podarilo natrafiť na jednu z „najvzrušujúcejších“ oblastí gemersko-malohontianskej župy. Výsledkom zhodnotenia kvality etnickej zmiešanosti a poňatia problému multietnicity spôsobom, odlišným od „lexikonového“, bolo zistenie, že popri prirodzených zmenách etnického zloženia a pohybe národnostnej hranice (prísťahovalectvo, vysťahovalectvo, epidémie, vojny) možno hovoriť i o umelých zmenách a posunoch. Pod umelým posunom

rozumieme jav, keď z toho istého desaťročia, či dokonca roka (1773) existujú rozdielne hodnotenia etnického zloženia v danej obci v závislosti od toho, aká etnická situácia bola obcou v tom čase považovaná za žiadúcu (urbárne údaje o jazyku) alebo ako hodnotil etnickú príslušnosť obce vonkajší pozorovateľ na základe etnických znakov (viď nižšie), ktoré ju podľa neho určovali dominantným spôsobom. Posudzovanie etnickej príslušnosti národnostne zmiešaných obcí, hlavne podľa starších prameňov z 18.–19. storočia, môže spôsobovať závažné problémy, pretože vtedy

- a) nebola vypracovaná jednotná metodika hodnotenia (v podstate nie je ani dnes),
- b) neexistovali štatistické kvóty, ktoré by boli vhodne ohraničovali jednotlivé kategórie etnickej zmiešanosti.

Tieto dva body označujú hlavné dôvody, prečo je štatistická klasifikácia zmiešaných obcí v 18. storočí zložitá. Problém hodnotenia, spomenutý v bode a., znamená, že v tomto období jediný aký-taký východiskový bod pre posúdenie etnicity obce predstavoval jazyk väčšiny. Národnostné zloženie a spomínané umelé presuny jazykovej hranice boli ovplyvnené aj tým, čo sa chápalo pod jazykom obce. Sú práce, v ktorých sa ako dominantný jazyk udáva materinský jazyk etnika, kým v iných sa uvádza len používaný (príp. ovládaný) jazyk; dokonca ani v rámci jednej práce autori nie sú dôslední a pri charakterizácii tej-ktorej obce raz hovoria materinskom jazyku etnika a inokedy o používanom jazyku (Bartholomaeides).

Ak sa napriek všetkým ťažkostiam v danej práci predsalen nájde báza, na ktorej sa dá pri etnickej klasifikácii stavať, druhý problém, štatistické posúdenie etnickej zmiešanosti (bod b.) stojí na úplne neistých základoch. Vytvoriť konkrétne kvantitatívne kategórie na základe charakteristík etnika, získaných na podklade údajov od opytovaných, ktoré sú skôr názormi než skutočnými údajmi, je problematické. V tomto kontexte ani Vályi-ho prvý pokus o zhodnotenie multietnicity, ktorý som predstavil v kapitole o premenách etnického obrazu Gemera v 18. storočí, nie je presvedčivý. Zo strany autora išlo skôr o štatisticky nepodložitelnú snahu, aspoň sa akýmkoľvek spôsobom pokúsiťo zodpovedanie tejto otázky. Skôr šťastiu snáď môže ďakovať za to, že za jeho schémami sa predsalen črtá (i keď s výhradami) istý vyčísliteľný stúpajúci alebo klesajúci trend zmiešanosti ako veličiny.

Obraz vývoja multietnicity desiatich analyzovaných obcí a ním daného priebehu tamajšej etnickej hranice, vytvorený na základe rôznych prameňov, ovplyvňuje aj to, aké percentuálne hodnoty zastúpenia druhého prítomného etnika v danej obci považujú jednotliví autori za rozhodujúce pre označenie obce za multietnickú alebo naopak za zanedbateľnú. Výskumy ukazujú, že ani v tejto otázke medzi prameňmi neexistuje zhoda. Za následok nezrovnalostí medzi použitými prameňmi možno považovať, že pre klasifikáciu viacnárodnostných obcí je charakteristický vysoký stupeň zjednodušenia a vyhýbania sa otázke. Neznamená to však, že by raní štatistici (18. stor.) neboli vnímali problematiku viacjazyčných obcí, práve naopak, ich údaje o jazykovej zmiešanosti boli krokom vpred. V druhej polovici 18. storočia otázka etnickej príslušnosti, objavujúca sa v dobových zoznamoch, priniesla nový rozmer, veď – ako o tom bola reč v príslušnej kapitole – v tom čase sa dôležitosť pripisovala len cirkevnej a spoločenskej príslušnosti. Nemožno sa teda čudovať, že rané zväzky, berúce do úvahy už i etnické hľadiská, zatiaľ len „objavili“, len spomínajú viacjazyčné obce. Popisy náboženskej príslušnosti boli oveľa detailnejšie. Presné posúdenie údajov o multireligiozite bolo dôležité už na začiatku 19. storočia (viď lexikon Ludovico Nagya), ale údaje o národnostnom zložení obcí na seba nechali čakať až do roku 1880, teda ani nie do prvého, ale až do druhého oficiálneho sčítania ľudu!

Potreba čo najexaktnejšieho zodpovedania otázky etnickej zmiešanosti a súčasne s ním upresnenia priebehu etnickej hranice vyvstala až na začiatku 20. storočia so zosil-

nením národnoobrodzovacích hnutí, s možnosťou nového priestorového členenia strednej Európy na etnickom základe (v Maďarsku s obavami z neho). Upresňovali sa metódy sčítavania ľudu (zohľadnenie druhého, používaného jazyka, okrem materinského), hodnotiace hľadiská i kartografické zobrazovacie metódy (viď mapy Telekiho, Bátkyho), aby bolo možné v prípade neskorších jednaní o usporiadaní hraníc (ku ktorým aj došlo) na ich podklade dokumentovať počet obyvateľov, percentuálne pomery, priestorové vzťahy (v duchu hesla „Každý štvorcový kilometer je dôležitý“) v mnohonárodnostných obciach pozdĺž etnickej hranice. Následkom versailleskej mierovej zmluvy sa v periférnom pruhu pozdĺž južnej hranice Československa sústredila významná časť maďarskej menšiny, odtrhnutej od vlastného národa, čiže medzi štátnu hranicu a skutočnú gemerskú etnickú hranicu sa podľa sčítania z roku 1910 dostalo územie s čisto (viac ako 90 %) maďarským obyvateľstvom. Podľa Sundhaussena môže v strednej Európe, pre ktorú je charakteristická snaha o homogénne *národné štáty*, takáto obrovská národnostná diskrepancia viesť k dvom možným reakciám:

1. Štátne hranice sa („skôr či neskôr“ – R. K) prispôsobia etnickým pomerom.
2. Etnické pomery sa prispôsobia štátnym hraniciam.

Sundhausen hovorí, že uskutočnenie prvého bodu je zhodné s rozpadom viacnárodných štátov na národné (versailleské mierové zmluvy). Druhý bod predstavuje širokú škálu „homogenizačných prostriedkov“ (násilná asimilácia, výmena obyvateľstva alebo hoci etnocída). Radi by sme však na podklade našich gemerských výskumov rozšírili jeho pohľad o súvislosti s etnickou zmiešanosťou:

K 1. bodu: Drastické prispôsobovanie štátnej hranice etnickej hranici:

- a) V prípade území, homogénne obývaných národnostnou menšinou: Nevyskytuje sa prechodné, multietnické obdobie.
- b) Náhla zmena podielov národnostného zastúpenia na národnostne zmiešaných územiach pozdĺž etnickej hranice v minulosti (pred rokom 1900).

K 2. bodu: Postupné prispôsobovanie etnickej hranice štátnej hranici: Etnická zmiešanosť ako indikátor tohoto procesu:

- a) V prípade rozpadu národnostne homogénnych území: vznik etnickej zmiešanosti.
- b) Pri ďalšom rozpade národnostne zmiešaných území: postupné posuny pomerov etnického zloženia.

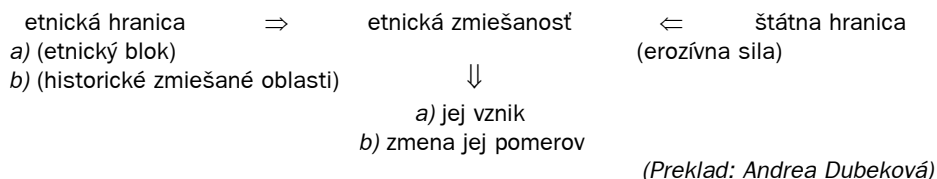
Procesy, opísané v prvom bode, treba chápať tak, že rozpad mnohonárodnostných štátov neznamenal v novovzniknutých štátoch súčasne vznik zhody etnických hraníc so štátnymi a teda v poversailleskej strednej Európe a na Balkáne pretrvala snaha o uznanie etnických hraníc za štátne. Znamená to, že zanikli periférne, homogénne menšinové územia, bez prechodného stavu národnostnej zmiešanosti. Táto tendencia však pozmenila aj samotnú definíciu etnickej hranice. Pojem etnická hranica v tomto prípade označuje ostrú líniu, oddeľujúcu etnicky nezmiešané, homogénne (nad 90 %) národnostne osídlené oblasti, a nie väčšinové (nad 50%) územia.

Náhle historické zmeny národnostných pomerov na etnicky zmiešaných územiach pozdĺž etnickej hranice, odohrávajúce sa zväčša vo veľkých vlnách (1.b), možno nazvať umelou kolonizáciou. Mohlo k nej dôjsť aj umelým zakladaním dedín, ale proces prílevu obyvateľstva veľkého rozsahu sa týka hlavne národnostne zmiešaných mestských aglomerácií.

Umelé prispôsobovanie štátnych hraníc etnickým hraniciam a vytváranie „fetišizovaných“ etnicky čistých území, obývaných štátotvornou väčšinou, sa nikdy nedialo na podklade vzájomnej dohody oboch zainteresovaných strán, ale *rýchlymi*, náhlými a drastickými zásahmi (pristáhovalectvo veľkého rozsahu, úplne vysťahovanie menšiny, deportácie – viď sudetskí Nemci, a v prípade potreby i úplné vyhubenie – viď Juhoslávia).

Javy, zhrnuté v druhom bode, naopak znamenajú, že snaha štátotvorného národa drastickými zásahmi zmeniť etnickú priestorovú štruktúru pohraničných, menšinou obývaných oblastí v priebehu času buď ustala (viď v prípade Gemera pozastavenie deportácií a výmeny obyvateľstva), alebo štátotvorná menšina upustila od rýchlych riešení a prenechala proces postupnej etnickej erózie pohraničnej menšiny iným, pomalšie pôsobiacim formujúcim silám (hospodársky nevýhodná situácia na periférii; prestarnutie obyvateľstva; narušenie infraštruktúry). V prípade homogénneho územia je teda vznik etnickej zmiešanosti (2. a) dobrým indikátorom tohoto pomalého procesu. Tento istý proces možno v prípade pokračujúceho rozpadu historických národnostne zmiešaných území sledovať na základe postupných zmien percentuálnych pomerov etnickej skladby obyvateľstva (2. b). Národnostná menšina, ktorá v danej obci dovtedy bola v absolútnej väčšine, sa postupne dostáva do stavu len relatívnej väčšiny alebo skúsne na úroveň druhoradého etnika.

Na základe vyššie uvedených faktov možno povedať, že etnická zmiešanosť je nestabilným stavom. Už v 18. storočí mohla akákoľvek udalosť (epidémia, vojnová výprava) nabúrať etnické pomery danej obce či regiónu. V našom storočí však možno instabilitu etnickej zmiešanosti pripísať na vrub umelo vyvolaných pozmeňujúcich procesov. Snaha o národnostný štát totiž vždy znamená vznik uzavretého systému, ostrými hranicami (viac než 90 %-ná národnostná väčšina) oddeleného od okolitých národov. Pestrá národnostná mozaika strednej Európy však neumožnila bezkonfliktný vznik takýchto území. Konflikty vznikajú z protikladov medzi rozdielnymi povahami formujúcich síl. Národnostná väčšina sa totiž v rámci konštrukcie národnostného štátu vždy snaží o zmenšenie rozlohy pásu s homogénne menšinovou alebo zmiešanou etnicitou, o rozkúskovanie tadiaľ sa tiahnucej vnútornej, takpovediac „sakralizovanej“ etnickej hranice (územie s nadpolovičným zastúpením národnostnej menšiny) a o doplnenie územia väčšinovým obyvateľstvom v celom priestore až po štátnu hranicu. Len v takomto stave vidí dosiahnutie *rovnováhy*. V pohraničí žijúca menšina sa naopak snaží čeliť týmto tlakom a udržať si na danom území väčšinu (nad 50%), a tak zaručiť zachovanie vlastnej kultúry a dodržiavanie menšinových práv. Tieto proti sebe stojace záujmy vedú aj v mierových časoch k postupnej („skôr či neskôr“) premene priestorovej štruktúry etnického zloženia. Odrazom tohoto procesu, premietajúcim sa aj do priestorovej štruktúry, teda do geografických máp), je v prípade národnostne homogénnych pohraničných oblastí objavenie sa etnickej zmiešanosti (a); v prípade už aj pôvodne historicky zmiešaných obcí posun percentuálnych pomerov etnickej zmiešanosti na stranu väčšinového národa (b).

Das ethnische Raummosaik zu Gömör

(Die Untersuchung der ethnischen Raumstrukturgestaltung der historischen Komitaten Gömör und Kis-Hont, insbesondere im Hinblick auf den Verlauf der ethnischen slowakisch-ungarischen Grenze)

Zusammenfassung

DIE FRAGE NACH DER ETHNISCHEN GRENZE UND DER RAUMSTRUKTUR DER MULTIETHNIZITÄT AM BEISPIEL DES EHEMALIGEN UNGARISCH-SLOWAKISCHEN KOMITATES GÖMÖR UND KIS-HONT

FORSCHUNGSERGEBNISSE

Das Ziel der Forschungen war es, *den theoretischen Problemkreis der ethnischen Grenze und der Raumstruktur der Multiethnizität zweier miteinander verkehrender Nationalitäten (slowakisch-ungarisch)* am Beispiel des einst ganz zu Ungarn gehörigen und im Jahre 1920 zwischen den beiden Ländern Ungarn und der Tschechoslowakei aufgeteilten ehemaligen („historischen“) Komitates Gömör und Kis-Hont darzulegen.

Es wurde die räumliche und zeitliche Dynamik der ethnischen Struktur des Komitates nicht durch Herausgreifen eines bestimmten Zeitpunktes ihrer Entwicklung, sondern in ihrem Verlauf, eingebettet in gesellschaftliche, geschichtliche sogar aktualpolitische (Veränderungen in der Verwaltung) Ereignisse erforscht.

Zu den Zielsetzungen zählte es allerdings nicht, *die interkulturelle Kommunikation in Siedlungen einer gemischter Ethnie, die sozialen Beziehungen, die alltäglichen zwischenethnischen Kontakte zu erklären*. Das Ziel lag ausdrücklich darin, die *auf offiziellen, statistischen Daten* beruhenden, großen, globalen (komitatlichen) ethnischen Prozesse mittels Mikrountersuchungen zu vervollständigen, d.h. wir versuchten *den Begriff der Multiethnizität mit den Forschungen auf Siedlungsebene* (in 10 ausgewählten Gemeinden von gemischter, slowakisch- ungarischer Nationalität) *weiter zu differenzieren* und mit Hilfe der mit spezifischen *volkskundlichen Methoden (!)* aufgenommenen Materialien hinter die trockenen Tatsachen (Daten) zu blicken, um zu sehen, was für kulturelle (*aber eben erfassbare – „meßbare“: sprachliche, religiöse*) Verhältnisse die Daten über die Nationalitäten *in den Gemeinden* tatsächlich wiedergeben. Einen wichtigen Teil des Geländepraktikums (Feldforschung) bildeten die Forschungen auf Siedlungsebene, die Erfassung der Nationalitätenkarten, die die Nationalitäten – Raumstruktur je einer multiethnischen Gemeinde entlang der ethnischen Grenze darstellen und damit den Verlauf der ethnischen Grenze weiterhin verfeinern und präzisieren.

Zwei Wissenschaften faßten die oben genannten weitverzweigten Forschungslinien zusammen:

- a. im Komitat die Kulturgeographie und ihr Teilgebiet, *die ethnische Geographie*
- b. in den Gemeinden thematisch und methodisch die ethnische Geographie, außerdem die sie mit ihren Methoden ergänzende *Volkskunde*, so dass wir von einer *interdisziplinären* Forschung sprechen können.

Die Kulturgeographie ist die Wissenschaft, die sich aus geographischer Sicht mit der menschlichen Tätigkeit und deren Ergebnissen beschäftigt. Ihre Teilgebiete sind die Bevölkerungs-, Siedlungs-, Verkehrs-, Wirtschafts-, Politik- und Geschichtsgeographie. Für

diese Studie ist es wichtig, *die ethnische Geographie* als einen besonderen, *sich mit ethnischen Raumstrukturen beschäftigenden, ethnisch-statistische Zeitfolgen aufstellenden und analysierenden* Zweig der Kulturgeographie zu verstehen. Das Wesen der geographischen Betrachtungsweise liegt in der *Fragestellung*, die durch die Erforschung ihrer Teilgebiete (z.B. Bevölkerungs-, Siedlungsgeographie) die Antwort auf die Frage sucht: *Wie ist das Verhältnis des Menschen zu seinem Raum? Was für eine Wirkung übt der Mensch auf diesen aus?* Wir verstehen unter „Raum“ den grundlegenden Forschungsgegenstand der Geographie, sowohl den Natur-, als auch den „gesellschaftlichen“ Raum. Die Fragestellung der Kulturgeographie richtet sich also auf die *äußeren, räumlichen Beziehungen* der menschlichen Anwesenheit, auf die im Laufe der geschichtlichen Entwicklung entstandene räumliche Anordnung der gesellschaftlichen Tätigkeit der Bevölkerung und konzentriert sich ausdrücklich auf die Zusammenhänge *der Gegenwart*, selbst wenn sie mit historischen Daten arbeitet. Wichtig ist noch darauf hinzuweisen, dass eine wichtige Methode dieses Wissenszweiges *die Induktion* ist: sie versucht durch die Zusammenfassung der lokalen Untersuchungen eine *meßbare (!)* Vergleichsbasis herzustellen, um dann daraus allgemeingültige *Gesetzmäßigkeiten* zu erschließen.

Den theoretischen Hintergrund und die Methoden der am Anfang der Arbeit formulierten Untersuchung der ethnischen Raumproblematik (im Komitat und in den Siedlungen) liefern also einerseits die Kulturgeographie, andererseits eines ihrer Teilgebiete, *die ethnische Geographie*.

Bezüglich der *Siedlungsforschungen* will diese Arbeit aber „hinter“ die Ergebnisse blicken, die auf den durch die Geographie gelieferten, äußeren, meßbaren, statistischen Daten basieren; dazu haben wir *die Methoden der Volkskunde* verwendet.

Neben dem allgemeinen ungarischen Verständnis von Volkskunde als Sammelbegriff ist es notwendig, den Begriff zu erweitern: Aufgabe der Volkskunde ist es, *die Lebensbedingungen und Lebensweisen der verschiedenen Bevölkerungsschichten zu untersuchen und die kulturellen Unterschiede, die zwischen ethnischen und sozialen Gruppen sowohl der heutigen wie der historischen Gesellschaft in Europa bestehen, zu beschreiben, zu analysieren und zu erklären*. Die Fragestellung der Volkskunde richtet sich auf *die innere Struktur*, die Zusammenhänge und die geschichtlichen Veränderungen *der Kultur*, besonders *auf den Unterschied und die Eigenart der einzelnen Kulturen*. Eine wichtige Methode der Volkskunde ist *die Deduktion*. Da ihr Ziel gerade das Erkennen und Hervorheben der charakteristischen, eigenartigen Kultur war (ist), kann sie – im Gegensatz zur Kulturgeographie – keine allgemeingültigen kulturellen Gesetzmäßigkeiten feststellen. Daneben bedient sie sich *des Vergleichs*, der sowohl auf der Ebene der einzelnen kulturellen Elemente, als auch durch die konkrete Nebeneinanderstellung der an einem Ort (z.B. einer Siedlung oder einer Gesellschaftsschicht) vorhandenen kulturellen Vorgänge ermöglicht wird, wodurch ähnliche oder unterschiedliche kulturelle Veränderungen und Tendenzen, aber auf keinen Fall Gesetzmäßigkeiten, umrissen werden können.

Der Gegensatz zwischen der Fragestellung der beiden Wissenschaften ist also:

Geographie:	⇒	⇐	Volkskunde:
die Auslegung des Allgemeinen			des Einzelnen
(Gesetzformulierung)			(Typologisierung)

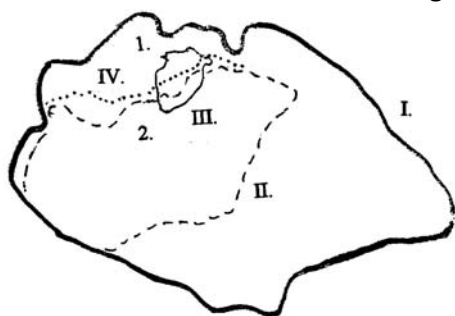
Wegen der Unterschiede in der Fragestellung und Methode können die Ergebnisse der beiden Wissenschaften *nicht* kritiklos nebeneinander gestellt werden (qualitativ-quantitativer Annäherungsunterschied), die aus den einzelnen Teilgebieten jeweils erhaltenen Ergebnisse können einander nur *genähert* werden.

Wie sich aus der Zielsetzung und aus dem über die Volkskunde Ausgeführten ergibt, kommt in dieser Forschung *keine* volkskundliche Fragestellung vor, die die interkulturelle Kommunikation der Gemeinden gemischter ethnischer Zusammensetzung, die sozialen Beziehungen zwischen den Nationalitäten, den alltäglichen interethnischen Kontakt berührt und wodurch die obigen Fragen nach dem Verlauf *einmaliger* kultureller Vorgänge beantwortet werden könnten. Die Fragestellung dieser Forschung beschäftigt sich in den multiethnischen Siedlungen nur mit den „äußeren, tragenden“ Formen der Kultur, nämlich mit Nationalität und Sprache.

Es wurde hingegen *eine spezifische Forschungsmethode der Volkskunde, nämlich: die Ethnographie* verwendet. Durch die mit Hilfe dieser Methode gesammelten Daten wurden geographische, raumstrukturelle Probleme, nämlich die ethnischen Strukturen *in den Siedlungen*, differenzierter dargestellt.

Der Begriff der Ethnographie als angewandte Methode muß ebenfalls geklärt werden, da wir unter diesem Begriff – von der ungarischen Fachliteratur abweichend – die im Feld durchgeführte, spezifisch empirische *Datenerwerbsmethode* (Beschreibung, Interviews, Beobachtungen, d.h. Beschäftigung mit stark subjektivem Material) verstehen, deren gesammelte Ergebnisse der theoretischen Bearbeitung zugrunde liegen. Das Wesen dieser die kommunalen ethnischen Raumstrukturen untersuchenden Methode liegt darin, dass die in der untersuchten Gemeinde Lebenden von älteren, die Dorfgemeinde gut kennenden Bewohnern und von der örtlichen Intelligenz (Priester, Bürgermeister) *ihrer Nationalität nach klassifiziert wurden*.

Diese Methoden gehören ebenfalls zum oben angeführten Methodenkreis und gründen sich auf den Unterschied der beiden Wissenschaften, d.h. wir wandelten die im Grunde statistische Art der Analyse (geschlossener Fragebogen) *zur volkskundlichen*, indem *wir die Fragen „öffneten“*, d.h. neben der „trockenen“ Aufnahme der klassifizierten nationalen Angehörigkeit wurden auch die diese Daten (die ethnischen Verhältnisse, Raumstrukturen *der Gegenwart*) abstufenden, sich im interkulturellen Zusammenleben entwickelnden Lebensgeschichten und Meinungen, herangezogen, berücksichtigt und bearbeitet. Wir verfolgen dabei die Absicht, die offiziellen statistischen Daten mit den in den Siedlungen gemachten Erfahrungen vergleichen und *kontrollieren* zu können, und durch diese korrigierten Daten die slowakisch-ungarische Grenzlinie in Gömör zu verfeinern. Das bedeutet aber nicht, dass wir den Nationalitätenanzahlen der offiziellen Volkszählung bewußte Verfälschung unterstellen würden.

Die Lage des untersuchten ehemaligen multiethnischen Komitats Gömör und Kishont

I. Die ungarische Staatsgrenze vor 1920; II. Die ungarische Staatsgrenze nach 1920; III. Die Grenze des untersuchten Komitats; IV. Die ethnische Grenze im Jahre 1991. 1. slowakisch; 2. ungarisch.

1. Das 18. Jahrhundert

Den ersten Ergebnissen gemäß stellt sich in Gömör und Kis-Hont die nördliche Zone enger dar, d.h. eine dem Grenzwert der Multiethnizität entsprechend schwankende gemischte Zone folgte nur im Norden der allgemein angenommenen 50-prozentigen ethnischen Grenze. Auf dem südlichen ungarischen Gebiet, mit Ausnahme einiger weniger Dörfer, kam dagegen kein einziger slowakischer Name vor. In dem Gebiet zwischen den, eine Nationalitätsgrenze bildenden (über 50 Prozent ungarische Mehrheit) Siedlungen und den 100-prozentig ungarischen Gemeinden, mischten sich weder 100-prozentig slowakische, noch gemischte Dörfer mit slowakischer Mehrheit. Wir können zum 18. Jahrhundert feststellen, *dass gemischte Gemeinden sowohl in der 100 – als auch in der 50 – prozentigen Zone kaum zu finden sind (15 Siedlungen), d.h. die ethnische Grenze und die Kette der 100 prozentig ungarischen Siedlungen fielen beinahe zusammen.* Eine solche wissenschaftliche (d.h. künstlich sich verändernde) Festsetzung dieser gemischten Zone muss ausführlich analysiert werden.

2. Vom Anfang des 19. Jahrhunderts bis zum Ende des ersten Weltkrieges (1800–1918)

Die sich im 18. Jahrhundert stabilisierende ethnische Raumstruktur ist bis in das 19. Jahrhundert hinein bestehengeblieben. Im nördlichen Teil des Komitats hat sich die Multiethnizität erhalten, durch die Assimilation der Ruthenen aber hat sich die gemischte Zone allmählich nach Süden verschoben. Ihre Mischung ist bis zum Ende des Jahrhunderts durch zwei Ethnien (slowakisch, ungarisch) bestimmt. Der südliche Teil ist aber bis zum Ende des Jahrhunderts *einheitlich* (ungarisch) geworden (über 90%).

3. Das 20. Jahrhundert

a. 1918–1938

In der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts, in den Jahren der Entscheidung von Trianon, hat eine große ethnische raumstrukturelle Veränderung in Gömör und Kis-Hont stattgefunden. Das ist parallel zum Zerfall des Komitats geschehen, weshalb die bisherige nördliche multiethnische Zone ihre Stellung mit dem südlichen homogenen Gebiet nur auf dem künstlich rekonstruierten komitatlichen Verwaltungsgebiet wechselt, während die Sprachgrenze erhalten bleibt. Dieser vollständige Wechsel der ethnischen räumlichen *Qualität* (homogen, gemischt) und dadurch bedingt auch der *des Charakters* (ungarisch, slowakisch) ist ein sehr besonderer Vorgang, da sich nicht der Verlauf der Sprachgrenze verändert (sie rückt lediglich etwas mehr nach Süden), sondern diese Grenze verwandelt sich lediglich zur „Drehachse“, d.h. zur stabilen Trennlinie, entlang deren sich *die Textur* zweier nebeneinanderliegenden Gebiete ändert. Der südliche, ethnisch homogene Block wandelt sich durch Einwanderung, Aussiedlung, statistischen Identitätswechsel hin zum multiethnischen: das ethnische Bild des südlichen Teils des Komitats hat sich durch das Hinausziehen in die Umgebung der Stadt der vor allem vom nördlichen Gebiet her in die Städte gezogenen Bewohner verändert. In dieser Periode hat sich also ein *zentrifugaler*, d.h. ein aus dem Zentrum hinaus, in die Richtung der Ränder (staatliche bzw. ethnische Grenze) zeigender ethnischer Vorgang entwickelt.

b. 1938–1945

In dieser Zeit wurde *die ethnische Grenze von Gömör und Kis-Hont zugleich zur Staatsgrenze (Der Erste Wiener Schiedsspruch 1938)*. Das bedeutet, dass der südliche Teil des Komitats wieder unter die Oberhoheit des Ungarischen Staates gestellt worden ist. Ähnliche ethnische raumstrukturelle Änderungen sind vorgegangen, wie zwischen 1918–1938, nur mit umgekehrtem Vorzeichen. Demzufolge ist der südliche Teil des Komitats (statistisch) wiederum homogen geworden. Diese sechs Jahre – im Gegensatz zu den vor vergangenen 20 Jahren – sind aber für die Entfaltung der großen bevölkerungsumordnenden Vorgänge genügend gewesen. Obwohl für die Umformung des ethnischen Bildes des südlichen Komitatsteils auch die Ein- und Aussiedlung (z.B. Angestellte, Soldaten) massgebend waren, ist die wichtigste ethnische raumformende Kraft der Identitätswechsel (Rückkehr) gewesen. Das war die Epoche in der Nationalitätsgeschichte des Komitats, als *die statistisch gemischte Ethnizität praktisch verschwunden ist* und das Komitat *einer haarscharfen Grenze entlang ethnisch rein bipolar geworden ist*.

c. 1945–1991

Nach 1945 hat sich die ethnische Struktur des Komitats von Grund auf verändert. Die Zahl der ungarischen Bevölkerung ist in der südlichen Hälfte des Komitats an die Grenze zu der absoluten Mehrheit zurückgefallen. Das Maß der Gemischtheit verursacht die Auflockerung und die südliche Verlagerung der seit mehreren hundert Jahren stabilen ethnischen Grenze.

KURZE ZUSAMMENFASSUNG DER ANALYSE AUF DER GEMEINDEEBENE

Die ethnische Geschichte der zehn ausgewählten Siedlungen im Komitat zeigt, dass diese Gemeinden zwischen dem nordslowakischen und dem südungarischen Block in kulturellem Sinne „echte Volksgrenzdörfer“ sind. Sie bilden die Siedlungskette der *zwischenethnischen Kontaktzone* seit dem Beginn der Ansiedlung. Die späteren Namenanalysen der mittelalterlichen Leibeigenenzählungen, dann auch die Arbeiten der neuzeitlichen Landbeschreiber und Statistiker beweisen ebenfalls die labile ethnische Zugehörigkeit, da die Beschreiber bei der Eingliederung der Gemeinden schwanken und oft die gemischte Kategorie zur ethnischen Beschreibung der Gemeinden angeben. Die in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts beginnende, auf der Muttersprache basierende Nationalitätenanalyse zeigt aber einen Rückgang der gemischten Ethnizität und eine statistische Zunahme der Ungarn in fast allen Siedlungen, außer *Kuntapolca*. Das bedeutet aber nicht, dass auch die gemischte Kultur in diesen Siedlungen abgegangen ist; sie ist bei den Volkszählungen zwischen den beiden Weltkriegen (mit Ausnahme von *Deresk*) der Nationalität nach erneut festgestellt worden und dieser Nationalitätscharakter ist *in Alsófalú, Felfalu, Szkáros, Visnyó* im Jahre 1938 auch nach dem Anschluß der 10 Gemeinden an Ungarn erhalten geblieben.

Nach dem zweiten Weltkrieg hat sich aber das ethnische Gesicht der Gemeinden verändert. Die Wechselfälle der ersten drei Jahre nach 1945 haben den Rückgang der Ungarn verursacht, was auch die Volkszählung von 1970 widerspiegelt. Nach dem Weltkrieg sind auch die Mischehen immer häufiger geworden; die Feldforschung zeigte,

dass das Zigeunertum parallel zur Organisierung der Produktionsgenossenschaften in den überalternden Dörfern erschienen ist.

Wir sahen uns in dieser Siedlungsstudie auch dem Problem der statistischen Bestimmung des Zigeunertums gegenüber. Die ethnischen Mikrountersuchungen in der Gemeinde haben die abgestufte Annäherung an das Zigeunertum erfordert, insofern als diese Ethnie das ungarisch-slowakische ethnische und sprachliche Verhältnis veränderte. Da wir zur genauen Bestimmung der ethnischen Verhältnisse und zur Konstruierung der Nationalitätskarten exakte, meßbare Zahlen benötigten, haben wir irgendeine Klassifikationsmethode verwenden müssen. Deshalb haben wir eine Methode gewählt, deren Wesen darin liegt, dass sie die in der Fachliteratur allgemein gebräuchliche Methode der Zigeuner-Bestimmung *umkehrt*. Wir haben uns bemüht, nur diejenigen zum Zigeunertum zu zählen, *die von solchen Zigeunern, die sich selbst als Roma bekennen, nach unterschiedlichen Kriterien (Lebensweise, anthropologischer Charakter) als Zigeuner angesehen werden*.

Diese im voraus, „am Schreibtisch“ formulierte Methode hat sich aber auf dem Gelände als unnütz erwiesen. Erstens deshalb, weil die Menschen, die sich bei der Volkszählung als Zigeuner bekannt haben, in den Gemeinden „unsichtbar“, unzugänglich geworden sind. Zweitens, wenn es auch gelungen ist, solche Personen zu finden, haben sie nicht das ganze Dorf gekannt und konnten deshalb nicht alle Bewohner in ethnischer Hinsicht klassifizieren. Drittens haben sie *in statistischer Hinsicht* unauslegbare Antworten gegeben. Es gibt in den Dörfern nämlich keine eindeutigen Merkmale (z.B. nicht einmal die Zigeunersprache, oder eine von der Umgebung verschiedene Religion), an denen wir *das Selbstbild* der eigenen und anderen Familien ausnahmslos statistisch hätten anknüpfen können – außer dass sie sich aus irgendeinem (hauptsächlich wirtschaftlichem) Grund bei den Volkszählungen als Zigeuner bekannt haben. Das Kriterium der Klassifizierung ist entweder die verwandschaftliche Angehörigkeit, oder die Ausscheidung aus der Gemeinde („er ist kein Zigeuner *mehr*“), oder das einfache „ich weiß nichts von ihm“ gewesen; aber viele Familien, die von der nicht-zigeunerischen Umgebung als Zigeuner bezeichnet worden sind, haben sich selbst nicht als Zigeuner klassifiziert und haben die Frage für unsinnig gehalten.

Die innere statistische Analyse des Zigeunertums ist wegen der Labilität seiner kulturellen Angehörigkeit unmöglich, da sie bloß durch die „Begegnungen“ mit ihrer nicht-zigeunerischen Umgebung zu erfassen ist. In den Situationen, in denen die ethnische Angehörigkeit wichtig ist (z.B. wirtschaftliche: Unterstützungen; Eheschließung) und dadurch das situationsbedingte Verhaltensmodell beeinflusst, können wir von einer Ethnie mit unterschiedlicher Kulturzugehörigkeit sprechen. Das ethnische Selbstbewußtsein, das Bekenntnis zum Zigeunertum kann also nur im Verhältnissystem und durch seine Einstellung zur „Mehrheitsgesellschaft“ ausgelegt werden. Doch die Umwandlung der durch diese qualitative Annäherungsart, die Feldforschungsmethode, erhebbarer Identitätsmodelle in meßbare Zahlen, war für die von uns als Ziel gesetzte statistische Analyse und so auch für die Darstellung der bei den Volkszählungen verborgengebliebenen Ethnie unmöglich. Wir begegneten in den Siedlungen lediglich einer Erscheinung, die eine Umgrenzung des Zigeunertums ermöglicht. Das war die *endogame* Eheschließung. *Das Zigeunertum konnte also in den untersuchten Dörfern als die einzige Volksgruppe definiert werden, die über ein geschlossenes, inneres Verhältnissystem in der Familie verfügt.*

Das anfangs der Untersuchung formulierte entscheidende Kriterium für die zur Forschung ausgewählten Siedlungen, nämlich dass sie aufgrund der Volkszählung 1991 hinsichtlich zweier Nationalitäten gemischt sein sollen, mußte durch die Feldforschungen

modifiziert werden. Die Analysen zeigen nicht bi-, sondern tripolare Nationalitätssysteme, die lediglich über eine relative Mehrheit verfügen (*Felfalu, Kuntapolca*); sie zeigen sogar im Falle von *Gice* und *Páskaháza* eine absolute Zigeunermehrheit. Die Feldforschung erweist also einen vollständigen ethnischen Wechsel.

Die Forschungen zeigen ebenfalls, dass sich in einer gegebenen Siedlung nicht von einer in statistischem Sinne „kritischen Menge des Zigeunertums“ sprechen lässt, die eine gemischte Siedlung mit ungarischer Mehrheit bei den offiziellen Volkszählungen umkippen könnte, weil solches einerseits von der Verhältniszahl der Slowaken in den Siedlungen, andererseits – im Falle des Zigeunertums – nicht von der Anzahl allein, sondern von dem ihrer Muttersprache meist entgegengesetzten *ethnischen Bekenntnis* abhängt. Das Zigeunertum mit ungarischer Muttersprache hat sich bei den Volkszählungen beispielsweise in *Gice* als slowakisch, in *Deresk* aber als ungarisch bekannt. Wenn das ethnische Verhalten des Zigeunertums in *Deresk* anders wäre und es sich als slowakisch bekannt hätte, hätte die Volkszählung von 1991 nicht einen 94prozentigen, sondern einen etwa 70prozentigen ethnischen Verhältnisanteil der Ungarn gezeigt.

Die erweisbare ethnische Separiertheit des Zigeunertums hängt also nicht mit der muttersprachlichen Verteilung der Siedlungen zusammen (in *Alsófalva, Deresk, Felfalu, Gice, Páskaháza* und *Visnyó* haben die Zigeuner nämlich Ungarisch als Muttersprache, in *Gömörliget* und *Kuntapolca* dagegen Slowakisch).

ÜBER DIE PROBLEMATIK DER MULTIETHNIZITÄT

Bei der Erforschung von ethnisch ähnlichen Siedlungen haben wir auch in einer früheren Studie auf die Problematik der Multiethnizität aufmerksam gemacht. Wir haben die Frage der Multiethnizität in einen statistischen (I.) und einen kulturellen (II.) Teil getrennt.

I. Für die Statistik stellt sich folgende Frage: *Wie groß ist die Verhältniszahl im Vergleich zur Gesamtbevölkerung der Gemeinde, von der an eine Siedlung als gemischt betrachtet werden kann?* Der eine Forscher gibt einen einzigen Bewohner von unterschiedlicher Nationalität an und bezeichnet das Dorf dadurch als gemischt; der andere Forscher erarbeitet ein abgestuftes, aber *eigenes* System für die statistische Darstellung der Gemeinden multiethnischer Zusammensetzung. Nicht einmal die offiziellen Volkszählungen geben Aufklärung über die Zahlenverhältnisse der Multiethnizität. Die Herausgeber haben bestimmt, welche Siedlungen zur Darstellung der ethnischen Zusammensetzung ausgewählt worden sind, indem „die Anzahl der eines nationalen Minderheit Angehörigen in der gegebenen Siedlung verhältnismäßig hoch sein soll“. Die korrekte statistische Annäherung an Siedlungen von gemischter ethnischer Zusammensetzung ist auch darum schwer, weil die Nationalitätenanalysen auf freiwilligen Angaben beruhen. Deshalb wird in fast jeder sich mit den Nationalitäten beschäftigenden Studie darauf hingewiesen, dass es einen großen Unterschied zwischen den eingestandenen und den wirklichen Daten gibt und die freiwillig genannten Daten niedriger als die realen Zahlen sind. Man kann es auch so formulieren, dass die *willkürliche (!)* Entscheidung des Untersuchenden, d.h. die Zielsetzung der Untersuchung, darüber entscheidet, was für Zahlenverhältnisse zur Eingliederung, statistischen Klassifizierung der multiethnischen Siedlungen bestimmt werden. Kraas-Schneider spricht von einem Staat mit gemischter Nationalität, wenn das gesamte Teilverhältnis der Minderheiten über 5% der gesamten Bevölkerung liegt. Dieser niedrige Schwellenwert drückt aber nicht die allgemeine Auffassung aus, die bestimmt nämlich dieses Teilverhältnis der Minderheiten über 10%. Dieses Verhältnis der Minderheiten zur Gesamtbevölkerung ist auch in den

Siedlungsuntersuchungen der Grenzwert der gemischten Ethnizität geworden. Wenn die Minderheit diesen Wert nicht erreicht, dann können wir von einer ethnisch homogenen Siedlung sprechen. Dieser Wert von 10% steht bei einzelnen Forschern für den Viel-Nationen-Staat ebenso, wie für die Gemeinde mit relativer Mehrheit. Die zweite Nationalität muß diesen Wert erreichen, damit man einem Land oder einer Siedlung mit mehreren Nationalitäten sprechen kann. In der Fachliteratur begegnen wir neben dem 10prozentigen Homogenitätswert dem *75prozentigen, entscheidend dominanten (starken), der gemischten 50prozentigen Gleichheit und dem 25prozentigen minderheitlichen (schwachen), aber noch gemischten Grenzwerten.*

Neben dem obenstehenden, auf Forschungserfahrungen beruhenden Klassifizierungssystem begegnen wir im Minderheitenrecht einer anderen, ebenfalls willkürlichen Bestimmung des Grenzwertes der Multiethnizität. Die Praxis der sprachlichen oder allgemeinen Minderheitenrechte wird durch unterschiedliche Verhältniszahlen bedingt. Nach 1920 hat die Frage nach dem Verhältnis mehrerer Ethnien für das Ungartum in den ihrer Nationalität nach gemischten Gemeinden – die durch die veränderten, nicht auf ethnischer Basis festgelegten Staatsgrenzen zur Tschechoslowakei gehört haben – *zum ersten Mal* über die Möglichkeit der Erlaubnis oder des Verbots der Benutzung der Muttersprache entschieden. Die Bindung des Sprachgebrauchsrechts der Minderheiten an die Bedingung der 20prozentigen ethnischen Verhältniszahl im Bezirk und in der Gemeinde kann durch die Veränderung der historischen Verwaltungsgrenzen erweitert, oder sogar aufgehoben werden (siehe dazu die neueste Verwaltungseinteilung der Slowakei).

Die *räumliche* Projektion der Multiethnizität bedeutet neben dem statistischen Problem der Multiethnizität eine weitere *äußere* Typisierungsmöglichkeit. Für die unzähligen Variationen der Darstellungsmöglichkeiten der Grundkategorien (siehe Tabelle unten: periphere, inländische, sporadische) stehen mehrere ausgearbeitete Methoden zur Verfügung.

Ein ähnliches äußeres Klassifizierungssystem bedeuten die Typisierungssysteme, die die Gemeinden nach den dort zusammenlebenden Nationalitäten unterscheiden: 1. gemischte Dörfer, in denen die zur Mehrheit des Landes und zu einer Nationalität Gehörigen leben (rumänisch-ungarisch, ungarisch-rumänisch); 2. Zur Mehrheit Gehörige und von mehreren Nationalitäten bewohnte Dörfer (z.B. rumänische, deutsche, serbische, ungarische Bevölkerung); 3. gemischte Dörfer, wo zwei oder drei Nationalitäten wohnen (z.B. in Rumänien deutsch-ungarische Dörfer). Der Charakter der gemischten Ethnizität kann auch dadurch deutlich gemacht werden, indem man danach fragt, ob es sich um einen geschichtlichen, d.h. seit Jahrhunderten bestehenden Zustand, oder um eine neue Einwanderung (nach 1920), also um die Auflockerung des früheren ethnischen Systems, handelt.

DIE KLASSIFIZIERUNG DER MULTIETHNIZITÄT

Äußeres (quantitatives) Kriteriensystem (geographisch)

1. statistisch (Durch Selbstbekenntnis oder durch Klassifikation gewonnene Daten)
 - a. Charakter:
 - natürlich: Selbstangabe (Muttersprache und Nationalität)
 - künstlich: Klassifizierung (Muttersprache und Nationalität: besonders im Falle der Zigeuner und der Mischehen)

- b. Forscher (willkürlich):
 - Minderheiten
 - unter 10% – homogen
 - 25% – schwach
 - 50% – gleich
 - 75% – stark
 - über 90% – homogen
 - c. juristisch (an irgendeine Verhältniszahl gebunden)
- 2. territorial
 - a. an irgendeine Verwaltungseinheit gebunden
 - Gemeinde
 - Bezirk
 - Staat
 - b. durch die Lage bestimmt
 - peripher => <= inländisch
 - Block => <= sporadisch

3. Charakter

- a. Mehrheit – Minderheit:
 - Zusammenleben der Mehrheit und der Minderheit
 - Zusammenleben der Mehrheit und mehrerer Minderheiten
(Möglichkeit der relativen Mehrheit)
 - Zusammenleben Nationalität - Nationalität
(Möglichkeit der relativen Mehrheit)
- b. Ursprung der gemischten Ethnizität:
 - allochton
 - autochton

II. Neben dem äußeren, meßbaren und eindeutig bestimmten Kriteriensystem der Multiethnizität steht eine *innere (qualitative, innerkulturelle)*, mit Zahlen und Kategorien *nicht* ausdrückbare Frage nach der *kulturellen* Auslegung der Multiethnizität. Eine dieser Fragen ist, *was für kulturelle Vorgänge in den gegebenen Siedlungen hinter den statistischen (durch Selbstbekenntnis angegebenen) Daten zu finden sind*. In der mittels zweier Kriterien aufgenommenen Statistik *kann* es eventuell ein Hinweis auf die Assimilation sein, wenn sich die Nationalitätsangehörigkeit und die Muttersprache von einander auf Kosten der ersten entfernen. *Der Vorgang* der Assimilation ist aber allein durch den Besitz dieser Angaben und durch die Aufstellung weiterer äußerer Kategorien nicht zu erfassen. Nur *die örtlichen Untersuchungen* können den Grad und Charakter der Assimilation in der gegebenen multiethnischen, multikulturellen Gemeinschaft ermessen. Es gibt ein Klassifizierungssystem nach Ödön Nagy, in dem die Assimilation, d.h. der Gesichtspunkt *des kulturellen Zustands* berücksichtigt wird. Aufgrund dessen wird über *1. lebensfähige, 2. auf dem Wege der Verschmelzung gehende, 3. hoffnungslose, in den Zustand der vollständigen Assimilation geratene*, in gemischten Siedlungen lebende, minderheitliche ungarische Gemeinschaften gesprochen. Die ebenfalls schwer auslegbare, und deshalb kritisierte, nach dem kulturellen Zustand der gemischten Ethnizität fragende Volkszählungstypisierung teilt die Gemeinden in drei Kategorien ein: 1. eindeutige Nationalitätsgemeinde, 2. gemischte, aber sprachlich nicht assimilierte Nationalität, 3. gemischte, sprachlich assimilierte Nationalität. Die statistischen Versuche, qualitative Fragen in starre Gruppen hineinzudrängen, versagen allerd-

ings. Wie passt das Zigeunertum in dieses System? Obwohl viele Siedlungen nach der offiziellen Datenaufnahme homogen sind, leben darin auch Zigeuner. Diese Volksgruppe läßt sich mit der in derselben Siedlung lebenden nicht-zigeunerischen Kultur nicht vermischen.

Die obengenannten beiden zum „klassischen“ Assimilationsvorgang aufgestellten Kriteriensysteme scheitern nicht nur am Zigeunertum, sondern auch daran, dass eine statistisch nicht bestimmbare Erscheinung, *die zweifache Identität, die vollständige Zweisprachigkeit* vor allem in den ethnischen Grenzsiedlungen auftritt. Die Zweisprachigkeit (oder die „die Person betreffende gemischte Ethnizität“) kann familiär, konservativ, gesprochen oder muttersprachlich sein. Welche „Identität beim statistischen Angeben in den Vordergrund tritt“ wird durch verschiedene utilitaristische Erwägungen beeinflusst.

Hinter den genannten klassischen gemischten Ethnizitätstypen stehen also zwei verschiedene Annäherungsweisen. Sie können miteinander nicht vermischt werden, allerdings kann das erste, das quantitative (geographische) Kriteriensystem, für die zweite Annäherung nützlich sein, da es den Ausgangspunkt, also die Hintergrundkenntnisse, die Datenbasis für die qualitative, auf jeden Fall auf örtlichen Untersuchungen beruhende Annäherung ergeben kann, durch die die tatsächliche, kulturelle Bedeutung der gemischten Ethnizität (die die interkulturelle Kommunikation der gemischten Siedlungen, die sozialen Beziehungen zwischen den Nationalitäten, den alltäglichen interethnischen Kontakt, die Verlaufsweise der *einzelnen* kulturellen Vorgänge enthält) dargestellt werden kann.

MULTIETHNIZITÄT – ETHNISCHE GRENZE – STAATSGRENZE

Obwohl die Gemeinden nach der heutigen ethnischen Gliederung für die Mikrountersuchungen ausgewählt worden sind, zeigt die Volksgeschichte der Dörfer bis heute, dass der „interessanteste“ Teil des Komitates Gömör und Kis-Hont untersucht worden ist. Die Beurteilung der Qualität der *Multiethnizität* hat ergeben, dass im Komitat neben der *natürlichen* Bewegung der ethnischen Zusammensetzung und Nationalitätsgrenze (Aus-, Einsiedlungen, Seuchen, Kriege) auch von einer *künstlichen* Veränderung und Verschiebung gesprochen werden kann. „Künstliche Bewegung“ bedeutet in diesem Zusammenhang, dass für eine Siedlung unterschiedliche ethnische Klassifizierungen für dasselbe Jahrhundert oder sogar für dasselbe Jahr (1773) davon abhängig angegeben werden, was für eine ethnische Stellung die Siedlung für sich selbst in dieser Zeit als wichtig angesehen hat, oder zu welcher Ethnie ein *äußerer* Beurteiler die Siedlung nach dem für ihn bestimmenden dominanten ethnischen Merkmal (siehe unten) gezählt hat. Die ethnische Klassifizierung der Dörfer von gemischter ethnischer Zusammensetzung – besonders in den frühen, aus dem 18–19. Jahrhundert stammenden Registrierungen – hat nämlich große Probleme bereitet, da

- a. die einheitlichen Klassifizierungsmethoden zu diesem Problemkreis (wie auch heute noch) fehlten, und
- b. es nicht einmal annähernde statistische Richtungszahlen gab, die die einzelnen Wertekategorien hätten bedeuten können.

Der Hauptgrund für beide Probleme liegt in der Schwerfälligkeit der statistischen Klassifizierung der Dörfer von gemischter ethnischer Zusammensetzung im 18. Jahrhundert. Das im Punkt „a“ erwähnte Klassifizierungsproblem führt dazu, dass der Anhaltspunkt zur ethnischen Einordnung in dieser Zeit nur *die Sprache der Dorfmehrheit* gewesen ist. Die obenbenannte künstliche Bewegung der ethnischen Zusammensetzung

und der Sprachgrenze ist auch davon abhängig, *was man unter der Sprache einer Siedlung verstanden hat*. Es gibt Studien, die die mit der Ethnie gleichgesetzte Muttersprache als vorherrschend bezeichnen, aber andere, die nur die im Dorf *gesprochene* oder *benutzte* (eventuell gekannte) Sprache angeben; manche Verfasser sind nicht einmal innerhalb einer Studie konsequent und sie sprechen einmal über *ethnische Muttersprache* im Bezug auf eine Siedlung, einmal nur über die *gesprochene Sprache*.

Wenn die Ausgangsgrundlage der ethnischen Klassifizierung trotz aller Schwierigkeiten in der vorhandenen Quelle umrissen wird, so beruht das zweite Problem „b“, die statistische Annäherung an die Wertekategorien der gemischten Ethnizität, auf voller Unsicherheit. *Die nicht einmal nach der Selbstangabe der Personen(!) aufgenommenen Meinungen zu greifbaren, quantitativen Kategorien umzuwandeln*, hat große Probleme bereitet. Es ergibt sich (obwohl mit starken Einschränkungen) lediglich eine Art zahlenmäßiger, ablesbarer Steigerungs- oder Senkungstrend aus den die Qualität der Multiethnizität beschreibenden Adjektivkonstruktionen.

Das von Zeitalter zu Zeitalter (18–19.) mittels verschiedener Quellen erforschte multiethnische Gesicht der 10 zugrunde liegenden Siedlungen und damit der Verlauf der ethnischen Grenze, wird auch dadurch beeinflusst, *ab welcher Verhältniszahl* die einzelnen Landbeschreiber und Lexika die *zweite* vorhandene Ethnie in einer Siedlung für bedeutend oder unbedeutend halten, d.h. ab wann sie die Gemeinde als „multiethnisch“ begreifen. Die Forschungen in den Siedlungen zeigen, dass die Quellen auch in dieser Hinsicht nicht einheitlich sind. Der Vergleich der Quellenangaben hat ergeben, dass die starke *Vereinfachung*, die *Vermeidung der Frage* nach der Eingliederung der Siedlungen mit mehreren Ethnien charakteristisch ist. Daraus ergibt sich jedoch nicht, dass die frühen Sachkundigen der Statistik des 18. Jahrhunderts das Problem der mehrsprachigen Siedlungen nicht wahrgenommen hätten. Im Gegenteil bedeuten die sich auf die Gemischtsprachigkeit beziehenden Angaben einen Fortschritt, da bevor in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts in den Registrierungen die Ethnizität erscheint, lediglich die Zugehörigkeit zu einer konfessionellen oder einer anderen gesellschaftlichen Gruppe für die Statistiker von Bedeutung gewesen ist. Es ist also nicht verwunderlich, dass die frühen, schon ethnische Gesichtspunkte berücksichtigenden Erhebungen die mehrsprachigen Siedlungen gerade noch „entdecken“ und erwähnen. Umso detaillierter ist die konfessionelle Darstellung. Angaben zur Multireligiosität mittels genauer Daten von den Gemeinden sind schon anfangs des 19. Jahrhunderts von Interesse gewesen. Die Darstellung von Nationalitätsdaten der einzelnen Siedlungen hat allerdings bis zur zweiten offiziellen Volkszählung von 1880 auf sich warten lassen.

Die möglichst exakte Beantwortung der Frage nach der Multiethnizität und damit nach der Präzisierung der ethnischen Grenze, hat sich erst anfangs des 20. Jahrhunderts gestellt, parallel zur Verstärkung der Nationalitätenbewegungen und zur Möglichkeit der neuen, auf ethnischer Grundlage basierenden räumlichen Gliederung Mitteleuropas. Die Volkszählungsmethoden (Registrierung der zweiten, gesprochenen Sprache), die Klassifikationskriterien, die kartographischen Darstellungsmethoden (s. Karten von Teleki, Bátky) hatten sich verfeinert. Dadurch wurden die Anzahl, die Verhältniszahlen und die Gliederung (nach der Ansicht „jeder Quadratmeter zählt“) der in den multiethnischen Gebieten und an den ethnischen Grenzen liegenden Dörfer, der in diesen Gebieten Lebenden, für die nach dem Ende des ersten Weltkrieges anstehenden Verhandlungen auf eine neue Datenbasis gestellt. Infolge des Friedensvertrages von Versailles entstand ein bedeutendes, vom Mutterland abgerissenes ungarisches Minderheitengebiet, d.h. zwischen die wirkliche ethnische Grenze in Gömör und die neue Staatsgrenze ist ein echt ungarisches Gebiet (über 90% Bevölkerungsanteil, basierend

auf der Volkszählung von 1910) geraten. In Mitteleuropa, im Raum der Bestrebungen nach homogenen *Nationalstaaten*, kann eine solch gewaltige Diskrepanz der Nationalitäten nach Sundhaussen zwei mögliche Antworten hervorgerufen:

1. Die Staatsgrenzen richten sich nach den ethnischen Verhältnissen.
(„früher oder später“ – R. K.)
2. Die ethnischen Siedungsverhältnisse passen sich an die Staatsgrenzen an.

Sundhaussen sagt, dass die Verwirklichung des ersten Punktes den Zerfall der Länder mit vielen Nationalitäten in einzelne Nationalstaaten bedeuten würde. Der zweite Punkt würde die breite Skala der „Homogenisierungsmittel“ (Zwangsassimilation, Bevölkerungsaustausch, oder sogar Ethnocide) bedeuten. Seine Ansicht in bezug auf die *Multiethnizität* möchten wir aber aufgrund unserer Untersuchungen in Gömör feiner abstufen:

zu Punkt 1.: Die *drastische* Annäherung der ethnischen und der Staatsgrenze:

- a. Im Falle der homogenen *historischen* Minderheitsgrenzgebiete:
keine vorübergehende multiethnische Periode (Vertreibung).
- b. Im Falle der historischen Multiethnizität (also vor 1920), schnelle prozentuale Veränderung des Anteils der Minderheit.

zu Punkt 2.: Die *stufenweise* Annäherung der ethnischen und der Staatsgrenze: die gemischte ethnische Lage als *Indikator* dieses Annäherungsvorganges.

- a. Bei dem Zerfall homogener ethnischer Gebiete:
die Herausbildung der gemischten ethnischen Lage
- b. Bei dem weiteren Zerfall der ethnisch gemischten Gebiete: langsame weitere prozentuale Veränderung des Anteils der gemischten Ethnischen Lage

Das im ersten Punkt Beschriebene kann so interpretiert werden, dass der Zerfall der Länder mehrerer Nationalitäten in Nachfolgestaaten nicht gleichzeitig das Zusammenfallen der ethnischen Grenzen mit den Staatsgrenzen bedeutet, d.h. das Bestreben, die ethnischen Grenzen zu Staatsgrenzen zu erheben, ist in Mitteleuropa und auf dem Balkan auch nach dem Frieden von Versailles erhalten geblieben. Das bedeutet nichts anderes, als die Abschaffung der peripheren, homogenen Gebiete der Minderheiten. Dieses Bestreben wirkt aber auch auf die Definition der ethnischen Grenze. Ethnische Grenze bedeutet in diesem Fall nicht die absolute (über 50%) Mehrheit, sondern die scharfe Linie, die homogene (über 90%) Nationalitätsgebieten von solchen ohne Multiethnizität abtrennt.

Die *rasche* – im allgemeinen in einer großen Welle vorgenommene – Veränderung der Nationalitätsverhältniszahl in den historischen ethnischen Grenzregionen mit gemischter Nationalität (1.b) bedeutet *künstliche Kolonisation*. Das kann auch durch die Gründung neuer, künstlicher Dörfer erfolgen, aber der große Einsiedlungsprozeß betrifft vor allem die städtischen Ortschaften von gemischter ethnischer Zusammensetzung.

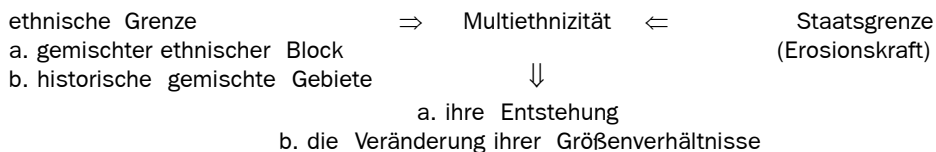
Die künstliche „Korrektur“ der ethnischen Grenzen zu Staatsgrenzen und die „als Fetisch angesehene“ Festsetzung von ethnisch reinen, nur von der mehrheitlichen staatsbildenden Nation besiedelten Territorien sind in unserem Raum nie durch gegenseitige Vereinbarung der Betroffenen, sondern immer mit *raschen*, plötzlichen und drastischen Maßnahmen (Massen-Besiedelung; vollständige Aussiedelung, Deportation der Minderheit (s. Sudetendeutsche), und sogar (s. Jugoslawien), durch völlige Ausrottung) vorgenommen worden.

Das im zweiten Punkt Beschriebene bedeutet im Gegensatz dazu, dass das Bestreben der mehrheitlichen, staatsbildenden Nation nach einer Veränderung der ethnischen Raumstruktur der Minderheitsgebiete an der Grenze mit drastischen Mitteln

entweder *steckengeblieben ist* (s. im Falle Gömör die Abstellung der Deportationen, des Bevölkerungsaustausches), oder die staatsbildende Nation von schnellen Lösungen *absieht* und die stufenweise ethnische Erosion der an der Grenze lebenden Minderheiten anderen, langsamer wirkenden raumgestaltenden Kräften (der peripheren, wirtschaftlich nicht vorteilhaften Situation, der Überalterung, Vernachlässigung der Infrastruktur) überläßt.

Im Falle eines homogenen Gebietes ist also *die Herausbildung* der Multiethnizität (2.a) nichts anderes, als *der Indikator* dieses langsamen Prozesses. Ebendieses können wir bei dem weiteren Zerfall der Gebiete von gemischter Ethnizität in der graduellen *Verschiebung* der Größenverhältnisse derselben verfolgen (2.b). In den betreffenden Gemeinden wird die bis dahin in absoluter Mehrheit stehende Minderheit stufenweise entweder in die Position der nur relativer Mehrheit rücken, oder sie rutscht in die Position der zweiten anwesenden Ethnie herab.

Nach dem oben Ausgeführten kann man behaupten, dass die gemischte Ethnizität ein instabiler Zustand ist. Jedes Ereignis (Seuche, Kriegszug) hat schon im 18. Jahrhundert das ethnische Größenverhältnis der Siedlung, des Gebiets völlig verändern können. Die Instabilität der gemischten Ethnizität ist aber in unserem Jahrhundert auf die künstlich erregten ethnischen Veränderungsvorgänge zurückzuführen. Das Verlangen nach Nationalstaaten impliziert nämlich immer ein geschlossenes, von den fremden Völkern mit scharfen (Nationalitätsmehrheit über 90%) Grenzen getrenntes Staatsgebiet. Das breite ethnische Mosaik Mitteleuropas hat aber die konfliktlose Herausbildung solcher Gebiete nicht ermöglicht. Die Konflikte resultieren aus dem Gegenüberstehen *verschiedenartiger* raumgestaltender Kräfte. Die Nation der Mehrheit *in der Konstruktion des Nationalstaates* erstrebt nämlich die Verkleinerung der räumlichen Ausdehnung der homogenen oder der gemischten Zone, d.h. sie strebt nach der Bedeckung des ganzen zur Verfügung stehenden (bis zur Staatsgrenze reichenden) Raumes. Sie scheint die *Gleichgewichtslage* der Nationalitäten nur in dieser Position zu erreichen. Die Minderheit an der Grenze versucht einem solchen Druck zu widerstehen, und zielt auf das Behalten ihrer Mehrheit (50%) auf dem Gebiet, in dem sie den Hort zur Aufrechterhaltung ihrer Kultur und der Praxis der Minderheitenrechte sieht. Die stark gegensätzlichen Interessen bewirken aber auch in einer friedlichen Zeit die graduelle („früher oder später“) Verwandlung der Raumstrukturen der nationalen Minderheit. Im Falle der homogenen, zu Gebieten an der Staatsgrenze verwandelten ethnischen Gebiete ist *das Erscheinen* der gemischten Ethnizität (a) die (auf der Raumstruktur, also auch auf einer Karte abbildbare) Projektion davon; und im Falle der an der Grenze liegenden historischen („im voraus“) gemischten Siedlungsgebiete ist sie *die Verschiebung* der Größenverhältnisse der Multiethnizität in die Richtung der Mehrheitsnation (b.).

**A Fórum Kisebbségkutató Intézet
Etnológiai Központja**

P.O.BOX 154
945 01 Komárno 1.
etnologia@foruminst.sk
www.foruminst.sk

**Keményfi Róbert
A gömöri etnikai térmozaik**

Első kiadás
Sorozatszerkesztő: *Liszka József*
Felelős szerkesztő: *Fazekas József*
Borítóterv: *Juhász R. József*
Nyomdai előkészítés: *Kalligram Typography, Érsekújvár*
Kiadta és terjeszti: *Lilium Aurum Könyvkiadó, Dunaszerdahely*
Nyomta: *Expressprint, Bánovce nad Bebravou*

Dunaszerdahely, 2002

**Róbert Keményfi
Priestorová etnická mozaika Gemera**

Prvé vydanie
Redaktor edície: *József Liszka*
Zodpovedný redaktor: *József Fazekas*
Návrh obálky: *József R. Juhász*
Tlačiarenská príprava: *Kalligram Typography, Nové Zámky*
Vydanie a distribúcia: *Vydavateľstvo Lilium Aurum, Dunajská Streda*
Tlač: *Expressprint, Bánovce nad Bebravou*

Dunajská Streda, 2002
ISBN 80-8062-159-4

350,- Sk